مهڪ

ادبي مخزن



راشٽريہ سنڌي ٻولي وڪاس پريشد
نئين دهلي

مهڪ

(ادبي مخزن)

٢٠١٢

سرپرست

شري رميش ورلياڻي

نائب صدر - پريشد

سمپادڪ منڊل

لڇمڻ ڀاٽيا

هيرو ٺڪر

ڄيٺو لالواڻي

ڊائريڪٽر

نرمل گوپلاڻي

راشٽريه سنڌي ٻولي وڪاس پريشد

نئين دهلي.



نائب صدر جي قلم مان

سنڌي ڀاشا ۾ مهانتا، وشالتا، وهنوار ۽ واهپي ۾ ان جو استعمال ڪرڻ ۽ نئين ٽهيءَ ۾ پنهنجي ماترڀاشا سنڌيءَ لاءِ پيار ۽ پنهنجي ورثي جي اُنهن کي ڄاڻ ڏيڻ لاءِ راشٽريہ سنڌي ٻولي وڪاس پريشد، صدر مانيور وزير ڪپل سِبل جي رهبريءَ، فراخدليءَ ۽ سنڌي ڀاشا جي وڪاس لاءِ وقت بہ وقت چاهہ رکڻ ۽ عملي ڪاريہ کي اڳرائي ڏيڻ ڪري پريشد توري ئي وقت ۾ ڀارت ڀر جي سنڌين ۾ پنهنجو ناماچار وڌايو آهي. جهجها ڪاريہ ڪرم عمل ۾ آندا آهن. يوجنائون وقتسر پوريون ڪرڻ ۽ بجيٽ جو صحيح ڍنگ سان ٻوليءَ جي وڪاس ڀلي خرچ ڪرڻ جون ڪوششون پئي ورتيون آهن، تہ وري ڪي نيون نيون يوجنائون بہ عمل ۾ آنديون آهن.

ڀارتي حڪومتي سيوائن لاءِ آءِ. ئي. ايس.، آءِ. پي. ايس. وغيره ۾ سنڌي نوجوان اڳرا بڻجن ۽ سنڌيءَ سان بالا امتحان پاس ڪري پنهنجو، قوم جو ۽ ديش جو ناماچار وڌائين ان لاءِ جاگرتا قائم ڪرڻ لاءِ پريشد جيڪي ڪوششون ورتيون آهن ۽ جدا جدا شهرن ۾ ڪاريہ ڪرم رٿيا آهن هن ڪاريہ ڪرم کي ڪافي لوڪپريتا حاصل ٿي آهي ۽ نوجوان طبقو سنڌيءَ سان جڙي رهيو آهي.

اندرا گانڌي اوپن يونيورسٽيءَ ۾ سنڌي مرڪز کولائڻ ۾ ڪاميابي حاصل ٿي. جنهنڪري پريشد جي سنڌي سيکارڻ جي ڪم ۾ واڌارو ٿيو آهي ۽ امتحان کي مڃتا حاصل ٿيندي. ان قدم جي بہ آجيان ٿي آهي.

سنڌيءَ ۾ پاٺڪ وڌائڻ، معياري، ڪوجناتمڪ، تنقيدي، ساهت شايع ڪرڻ لاءِ **'مهڪ'** ادبي مخزن جي بہ اشاعت ڪئي ويئي آهي. سنڌي ٻال ادب جي وڪاس لاءِ رنگبرنگي **'پوپٽڙا'** ٻال مخزن بہ شايع ڪئي آهي. جيئن نوان نوان پاٺڪ پيدا ٿين ۽ ذهني طبقي جي معياري ادب پڙهڻ جي چاهہ ۾ اضافو ٿئي.

'مهڪ' ۽ **'پوپٽڙا'** جي سمپادڪ منڊل کي دلي مبارڪون.

پريشد جي ميمبرن جي ساٿ سهڪار، وشواس سان ۽ نوجوان ڊائريڪٽر **شري نرمل گوپلاڻيءَ** جي اُتساهہ ڪوشش ۽ ڪاريہ جي وفاداريءَ سبب اسان ڪاريہ ڪري رهيا آهيون. ۽ وشواس ڏيارجي ٿو تہ اڳتي بہ سهڻا سٺا عملي ڪاريہ ڪندا رهنداسين. توهانجي سهڪار جي اُميد ڪجي ٿي.

رميش ورلياڻي

نائب صدر

MAHAK

Literary Magazine

2012

Published by
NIRMAL GOPLANI (DIRECTOR)
NATIONAL COUNCIL FOR PROMOTION
OF SINDHI LANGUAGE
West Block No. VIII, Wing-7, Ist Floor,
R. K. Puram, New Delhi - 110066
Tele. : 011-26180104-07
e-mail : ncpsl.delhi@gmail.com

Type Setting :
Scan Computers
3, Radheyshyam Complex,
Opp. S. T. Workshop, Patiya, Naroda Road,
Ahmedabad. Ph. : (O) 079-30246776 (M) 9327007002

۾ جوڙيو ويو. اِنهيءَ گهر ۾ صادق جذبي کي کڻي هيءَ ادبي مخزن 'مهڪ' توهان جي مبارڪ هٿن ۾ ڏئي رهيا آهيون. مخزن ۾ ''سنڌ جي سوغات'' سرحد پار جي سنڌي اديبن رچنائن کي پڻ شامل ڪيل آهي. مقصد آهي ''سنڌي سدائين گڏ''.

'مهڪ' اڳتي هلي نمائتو شايع ٿئي اهڙي ڀاونا آهي. ڪوششون به ونئي رهيا آهيون. توهان جي ساٿ سهڪار سان اهو ڪم به عملي جامو اختيار ڪندو اهڙو وشواس آهي.

پريشد سمپادڪن سروشري **لڇمڻ ڀاٽيا 'ڪومل'، هيرو ٺڪر ۽ ڊا. چيني لالواڻيءَ** جي شڪرگذار آهي جن وقتسر مخزن شايع ڪرڻ ۾ ڪا ڪسر باقي نه ڇڏي آهي، معياري بڻايو آهي.

اسين شڪرگذار آهيون اسڪين ڪمپيوٽر جي ڀائر سروشري ديپڪ لالواڻي ۽ دليپ لالواڻي جن هن مخزن شايع ڪرڻ ۾ پورو پورو ساٿ،سهڪار ڏنو.

توهانجي تنقيدي راين جي اوسيڙي ۾.

نرمل گوپلاڻي
ڊئريڪٽر



ڊائريڪٽر جي قلم مان

سنڌي ٻولي، ساهتيہ، سڀيتا جي وڪاس لاءِ ۽ سنڌي تعليم جي چوڏسي ڦهلاءَ لاءِ انساني وسيلا وزرات، ڀارت سرڪار جي اوچ تعليمي وڀاڳ جي زير سايع پريشد جي اسٿاپنا ٿيل آهي. ٻوليءَ جي وڪاس لاءِ مقصد طئہ ڪيل آهن ۽ انهن کي عملي جامو پهرائڻ لاءِ جدا جدا يوجنائون، نيمن سميت گهڙيل ۽ عمل ۾ آندل آهن.

اڄ دنيا ۾ اها هاهاڪار مچيل آهي تہ انيڪ ٻوليون ماتريڀاشائون ختم ٿي ويون آهن/ٿي رهيون آهن. جيڪي وڪاسشيل ڀاشائون آهن اهي ٽڪرين ٽڪرين ٻولين ۾ تبديل ٿي رهيون آهن. متحد جمائت پڻ ڀاشائن جي بچاءَ جي چنتا ڪئي ۲۱ فيبروري عالمي ڀاشائي ڏينهن ملهائڻ جو سڏ ڏنو آهي. هر سال هن ڏينهن تي جدا جدا ڀاشائن جا ڪاريہ ڪرم ٿين ٿا جن ۾ ڀارتيہ ڀاشائون بہ شامل آهن.

۱۰ اپريل ۱۹۶۷ تي ڀارتيہ جوڙجڪ ۾ سنڌي ٻوليءَ کي مڃتا حاصل ٿي. ۽ ان جي وڪاس جي جوابداري ڀارت سرڪار صوبائي حڪومتن ۽ اسان سنڌين مٿان هموار ٿي آهي. اسان سنڌيءَ جي حفاظت، بچاءَ لاءِ ڪوششون ڪندا رهون ٿا. تنهن هوندي بہ سنڌي ٻوليءَ لاءِ سازگار حالتون گهٽ آهن. جيڪي وجهہ ميسر ٿيل آهن انهن جو پورو پورو اُپيوڳ ڪرڻو آهي/ڪيون پيا. جيئن نراشاوادي نظريہ کي آشاوادي بڻائي سگهون.

پريشد جي هرڪا يوجنا، ڪاريہ ڪرم بامقصد آهي سنڌي ٻوليءَ جو وڪاس. پر اسانجي ان لاءِ جيڪي طور طريقا آهن انهن کي اڃا بہ وڌائڻو آهي. هن وقت جيڪي اُپاءَ آهن انهن جو دائرو وسيع ڪرڻو آهي ۽ نوان اُپاءَ عمل ۾ آڻڻا آهن.

ان مقصد کي ڌيان ۾ رکي پريشد سنڌيءَ ۾ هڪ ادبي، معياري، ڪوجناتمڪ ۽ تنقيدي مخزن شايع ڪرڻ جو فيصلو ڪيو. پريشد طرفان ٻين ادبي ادارن جيان مخزن شايع ڪئي وڃي جنهن ۾ ڀارت ڀر جي سنڌي اديبن، شاعرن، مقالانگارين، مضمون نويسن وغيره کي هڪ ايڪتا جي ڏور

سنڌ جي سوغات

مقالا - مضمون

فهرست

شاعري

غزل

- ارجن حاسد

کنهن جي احساس کي رهند آئي ڪٿي
هيڏي بڪ بڪ ڪري تو ته ڇا سمجهجي

هن جي آواز کي ڪوئي وردان آ
ڪئن مياؤُ مياؤُ ڪندو تو وتي

ڪنهن نئين ويس ۾ چانهه پيئندو اچي
مهرباني اسان تي ڪري تو وڃي

نيٺ آسيس توري به ڪنهن کان گهرون
هڪڙي چپٽي ڏئي تو ته ڏَهُ تيو پوي

شير کان وڃي، جَهٽُ هٽي پولڙي
مسخرن جو هميشه ئي وارو وري

باغ هو، کيت هو، کُوهه هو، ڳوٺ ۾
ڪارخاني جي هاٽي تي سيٺي وڃي

هوُ ته ڪٽندا ويا، مون نه واڪو ڪيو
ڏوهه **حاسد** رڳو پاڻ کي تو ڏئي

ڪهاڻيون

غزل

- ﻳﭙﻮان نردوش

ساهُه سڄو ئي آهِه سڄڻ ۾
شڪر ڪريان، جو پهتو آٿڻ ۾

سونهن ٻهاري ڇُهي بدن تي
لطف عَجَبُ آ سَنگُ ڪرڻ ۾

قرب اسان جو صافُ ۽ سُٿرو
آهِه مزو پر، پاڻ پَهَڻ ۾

مون ۾ قدرت آهِه سمائِي
موجَ تڏهن تي اچي جِئڻ ۾

ڇَڏِ سياءُ هي نانگن وارو
ناحق ٻَدِ ٿِين زهر رکڻ ۾

ڏيندو رهُه ٻس، داتا ٻٽجي
مزو گهڻو آ، فقط ڏيڻ ۾

غزل

- واسديو موهي

وارِيءَ ۾ ٻيڙي ڪوليان، موڙو ڏئي ڪِلين تو
هن سمجهه لءِ جي ٻوليان، موڙو ڏئي ڪِلين تو

تنهنجيون لُنڊيون اُميدون ۽ منهنجيون سمنڊ جيڏيون
هر وقت پاڻ ٻوڙيان، موڙو ڏئي ڪِلين تو

تنهنجين پِنل اکين جو، اهڙو اثر ٿئي ٿو
ڪجهه گم نه هوندي ڳولهيان، موڙو ڏئي ڪِلين ٿو

بي داغ صاف سُٿرا، بادل ڪٿي هجن ٿا
ڇُگهه ڇت جا ڪهڙا اوريان، موڙو ڏئي ڪِلين تو

امرت ۽ زهر گڏ گڏ، نيڪ آهي جي ته ونبو
حصي رسيءَ کي موڙيان، موڙو ڏئي ڪِلين تو

سُهٽيءَ جي منڪي جهڙا، وردان پيو ورهائين
تنهنجو نقاب سوريان، موڙو ڏئي ڪِلين تو

دوڪا ۽ زخم ڪيئي، ڪن هي وکر سنڀاليان
گودامَ پيو تو جوڙيان، موڙو ڏئي ڪِلين تو

پيٽرول هڪڙي هٿ ۾، ٻئي ۾ ڊُٻي تي تيلي
ڪئن جڳ کي رک ۾ توريان، موڙو ڏئي ڪِلين تو

دوڏي وجهين تو دل کي، سُپني ۾ اک پچين تو
ڏگ مگ وِجود کوڙيان، موڙو ڏئي ڪِلين تو

غزل

- نيڪچند ’مست‘

ڏسي ملي نہ محبت جي روشني پيارا،
ملڻ ڏکي آ، هتي سڪ جي زندگي پيارا.

گرم هوا سهي، مظبوط وڻ ڪوٺي بڻجي،
ملي نہ اَهڙي ڪڏهن آهي دوستي پيارا.

نصيب بدليو تہ منهن موڙيو هر بشرهت آ،
نگاهہ ڦيري تو مشڪل ۾ آدمي پيارا.

هوا ڪا اَهڙي، هلي آهي، جو زماني ۾،
لڳي تو جڻ تہ سڀاتل بہ اَجنبي، پيارا.

نظر نہ آئي ڪا، اوندهہ ۾ شمع جلندي هت،
نہ چنڊ نڪتو، نہ ڦهلي آ، چانڊني، پيارا.

پِلي جام کو ٽڪرائي، رات ساري، پر
نشو نگاهہ جو، واڌائي تو تشنگي پيارا.

ڪليل جو پاڳہ ۾ آهي سوئي هٿ ملندو،
ڪرين سدائين جو ڪنهن تو بندگي پيارا.

لباس شان پريو ۽ رنگن بدان چَهرو،
سچي تہ سونهہ سان. مريادا سادگي پيارا.

غزل

- گوورڌن شرما ’گهايل‘

ڪڏهن تہ سُرڪي سُرَڻ بہ چُپندڙ لڳندو آ،
ڪڏهن تہ چِپڪي وِهڻ بہ وٽندڙ لڳندو آ.

ڪڏهن تہ رُئندڙ اَچي هٿن ۾ ڪلندو آ،
ڪڏهن ڪو خوش پر ڏاڍو لُچندڙ لڳندو آ.

وري وري پيو ڦِر گهري ڪو ملندو آ
گهٽو پري ڪان ڪڏهن ڪو ڏسندڙ لڳندو آ.

نہ ڪا ڪَمي ٿِس نہ ڪا ضرورت پو يي هو،
اَچي وڃي جِتِ سَين ڪان گُهرندڙ لڳندو آ.

ائين تہ ڪم سپ ڪيا اٿائين بي ڪُٽڪي،
ڏِسي جي دَرِپَڻ تہ خود کي ٻجندڙ لڳندو آ.

غزل

-مُرلي گووندائڻي

گل چنجي پٽ تي ڪريا - مَهڪي مَهِڪي
سج لڪيو پرندا وريا - چهڪي چهڪي.

١. سمنڊ جل ٻاڦ ۾ مٽيو - سج تي سڙ تي
کارو پاڻي امرت بڻيو - ٺهڪي ٺهڪي.

٢. ٺيڄڙيءَ رات سڀ تڪن آڪاس ڏانهن
چنڊ مسَ مس نروار ٿيو - سهڪي سهڪي.

٣. اسڪول مان نينگر جيئن ڀڄي ڪاليج ۾
ڏينهن سڄو هِت هُت ڦري ٿي - ٿڪي ٿڪي

٤. بنا ٻچ پئدا ٿين ٿا ڪنڊن جا وڻ
سورن جا سلا ڦٽنِ ٿا - سُڏڪي سُڏڪي.

٥. پاڻ تي ڀوي ٿو تہ سڀ ياد اچي ٿو
ڪيڏي نہ ڏُک ٻوڙ ڪجي ٿي - ڦٽڪي ڦٽڪي.

٦. موَت کان سواءِ زندگي آهي اَڌوري
جيوَتِ ماڻيون جشن سان - مُرڪي مُرڪي.

غزل

- سپاش شرما ’سڄاڻ‘

اکين جي اِشارن ٻڌائي ڇڏيو،
اِئين بار دل جو گھٽائي ڇڏيو.

سياڻي ۾ سمجهوءَ کي پاڳل چئي،
چريو ڪيس ماڻهن ٻڌائي ڇڏيو.

ڪليو پردو جڏهن، بي مثل سونهن آ،
اِئين سچ سڀن کي سڻائي ڇڏيو.

ڪڙيو چنڊ اُڀ ۾، پسون چاندني،
انهيءَ مست سڀ کي ٻڌائي ڇڏيو.

’سڄاڻ‘ آ، اُميدن تي جيئرو سدا،
آجيون سچو اِئين ٻڌائي ڇڏيو.

غزل

نريش اُڌاڻي 'معصوم'-

سمنڊ ٻُڪ ۾ ڀرڻ جي تمنا اَٿم،
موتي تنهن مان ليڙڻ جي تمنا اَٿم.

- وقت جي هر پني تي ھُجان صِرف مان،
مقدر خود لکڻ جي تمنا اَٿم.

- ڌُوڪ سان پربتن کي هِلائي سگهان،
تيز اَنڌي ڦکڻ جي تمنا اَٿم.

- سانوري رنگ مان جي آ ڀرجي ڇُڪو،
ڪَلَ بدن تان مٽڻ جي تمنا اَٿم.

- اڌ ننگو جسم ويڙهي بنن ۾ قِران،
نِرڙ تي رکه ملڻ جي تمنا اَٿم.

- زندگي مڪمل ناهه سُورن بنا،
زخم تازا رکڻ جي تمنا اَٿم.

- آسمان ۾ بغيچو آ **'معصوم'** جو،
تارا وڻ تان پٽڻ جي تمنا اَٿم.

غزل

- موتيرام رامچنداڻي ’باغي‘

بغاوت ڪرڻ جڻ، روايت بڻي آ،
عداوت به هاڻي، صداقت بڻي آ.

سَچائي رکڻ ڪوڙ، بلڪل ئي سَچ جيان،
دغا دِلربا اڄ، شرافت بڻي آ.

سزا بدلي انعام، ملي پيو هِت،
گنهگارن جي چا، سياست بڻي آ.

سَهارو سچارن کي، نه ڏيندو آ ڪو،
اُنهن جي حياتي، علامت بڻي آ.

مِلڻ دادُ مُفلس کي، ڏاڍو ڏکيو آ،
چا ته انصاف جي **’باغي‘**، نزاڪت بڻي آ.

غزل

-جئرام چمناڻي 'ديپ'

نِهارڻ کي گُنگنائڻ ڪِين ڄاڻان،
اَوهان کي مان مڃائڻ ڪين ڄاڻان.

١. ٻُڌايئه راز سي سوغات ڄاتم،
اَمانت جان لِڪائڻ ڪين ڄاڻان.

٢. هوا جي لهر سان اُڏري وڃان ٿو،
چوين سچ ٿو نِڀائڻ ڪين ڄاڻان.

٣. وڻان هر ڪنهن مان مِٺ مِٺ جو مزو ٿو،
مگر مان دِل لڳائڻُ ڪين ڄاڻان.

٤. ڪڏهن خوشبو به منهنجي گهر اچي ٿي،
نِگاهن ۾ سمائِڻُ ڪين ڄاڻان.

٥. ڏين ٿا قرب جي ٿورا اُنهن جا،
رقيبن کي نڌائِڻ ڪين ڄاڻان.

٦. سدائين **'ديپ'** جلوا ٿو پسائي،
نه اُن کي مان وِسائِڻُ ڪين ڄاڻان.

غزل

-ڀڳوان ٻاٻاڻي ’ٻندو‘

سَڀ ۾ سَچ کي ڀَسَڻ لڳا سين
خواب اَجايا ڏِسَڻ لڳا سين

اِشهتار ڏئي اَخبارن ۾
پَنهنجو پاڻ کي وَڪَڻ لڳا سين

پَتو هئو رُڃ آهي اَڳيان
آس رکي تہ ٻہ ڊُڪڻ لڳا سين

ڪري وِڃهن جي اَصلِيَت پڌري
اَهڙا ناتا ڇِنَڻ لڳا سين

ڏِسي ٻِيَن کي ويندو اوڏانهن
پير اَسان ٻي ٻَرڻ لڳا سين

اَثر پيو صُحبَت جو اَهڙو
جهنجهٽا ٻڌجي وڃڻ لڳا سين

پيارَ ٻچڪاري،
ڦوٽ - ڦڻڪارجڻ !

زندگي-زندگي :
گهير ۽ گهاٽ ڇاڻ !
تار - تانگهو هٽ،
اَڻ-سڌي وات جڻ !

زندگي-زندگي :
ڇانورو - ڇانورو !
هيٺن تہ آهر جي اُس
هوُنئن ڪڪر سانورو

زندگي-زندگي :
چاهتون - چاهتون !
فرحتون-فرحتون !
راحتون - راحتون !

زندگي-زندگي :
سُر ۽ سنگيت جڻ !
ساز آواز ۾
پريت جي گيت جڻ !

زندگي-زندگي :
آرزوُ - آرزوُ
ڪا طلب، ڪا تڙف،
جُستجوُ جُستجوُ !

زندگي-زندگي :
ڇمڇما-ڇمڇما!
مِحفلون-محفلون !
قهقها - قهقها !

زندگي-زندگي :
ڄڻ تہ باد-صبا !
مرحبائي ڇئون،
مرحبا-مرحبا !

زندگي-زندگي :
اوس جي ڪا ڪڻي !
بي بها، اَڻ مُلهي،
سرپ جي ڪا ڪڻي !

زندگي-زندگي :
فجر جي ٻانگ جڻ !
سنکہ-گهنٽن جي ڌُن،
سانجهہ جو سانگ جڻ !

زندگي-زندگي :
قافلا - قافلا !
منزلون - منزلون !
مَرحلا - مَرحلا !

زندگي-زندگي :
اُڇ ئي، اُڇ-اُڇ !
رُڇ-رُڇ آ ڪڏهن،
سُڇ ئي سُڇ-سُڇ !

زندگي-زندگي :
صرف سرگوشيون !
موت خاموشيون،
صرف خاموشيون !

عڪس ۽ اولڙا (غزل ۾ بھرو)

- ارجن چاولا

فاعلن - فاعلن

زندگي - چا آلا !
وَلوَلا - وَلوَلا !
جُنبشون - جُنبشون،
زلزلا - زلزلا !

زندگي - ڪشمڪش،
معاملا - معاملا !
گردشون - گردشون،
حادثا - حادثا !

زندگي - زندگي :
وَحشتون - وَحشتون!
هي گھٽيون - گھاٽ جِڻ،
دهشتون - دهشتون !

زندگي - زندگي :
ڏڙڪنون - ڏڙڪنون !
سلسلا - سلسلا،
آنڌ - مانڌ، اُلجھنون !

زندگي - زندگي :
سِرڏ نوَڻ - سِرڏ نڻ !
ريت ۾ پٽڪندڙ
ڪو اُڇايل هرڻ !

زندگي - زندگي :
ڏُڪ - ڏڪان، پيچ - پچان!
هوڙئي هوڙ، بس

وَٽ پُڇان، وٽ - پُڇان!

زندگي - زندگي :
اِمتحان - اِمتحان !
ڪا ڪهاڻي، قصو،
داستان - داستان !

زندگي - زندگي :
تجربا - تجربا !
اَڻ - ڏٺل، اَڻ - ٻڌل
معجرا - معجرا !

زندگي - زندگي :
شوق، شادمانيون !
حرص، حيرانيون !
نپٽ نادانيون !

زندگي - زندگي :
خوبصورت پَري !
پر ڪڏهن پڻ لڳي
بدنما، اڏ - چري !

زندگي - زندگي :
جڻ - ڪا درسني !
دوستي - دوستي،
دشمني - دشمني !

زندگي - زندگي :
وقت جي مار جڻ !

غزل

- گوپ ڪمل

ڇَوڻ لءِ گهڻو ڪجهہ هو، جي تون ڇَوين ها
پُراڻيون ڪهاڻيون ئي جِهڙيون ڪرين ها

سِٽن جي وِٿين ۾ ئي اُلجهيل رهئين تون
ڪتابن کان ٻاهر ٻہ نڪري ڏِسين ها

هتي ٿورو ٻُڌڪڻ سان رِشتا ٽُٽن ٿا
ڇپن کي سِبي، ڪجهہ اندر ۾ رکين ها

سَوين کُڙڪبيتا پو چمڪي پون ها
ذرا منهنجي هٿ کي هٿن ۾ جهلين ها

هتي ٻي مَنو ٿي اجايو ئي وينئين
ٻهانو ٻڻائي ٽِڪڙ ۾ اُٿين ها

فقط جسم کي ئي نپوڙڻ ٿو چاڻين
ڪڏهن دل جي ڌڙڪن ٻہ ٻڌجي پوين ها

تلا شيئہ پي ڀڄوان، ڪيڏو نہ پتڪئين
گهٽيءَ ۾ **ڪمل** هو، اُنهيءَ کان پڇين ها

غزل

-ڊا. ديال آشا

ڪي ڪي راند رسائڻ وارا،
ڪي ڪي راند ڦٽائڻ وارا.

ڪي ٿا ڪير ۾ لوڻ وجهن،
ڪي ڪي ڪنڌ ملائڻ وارا.

ڪي چوچي ڏئي ٿا باهه لڳائن،
ڪي دويش جي باهه وسائڻ وارا.

ڪي خاندان جو نالو ٻوڙين،
ڪي ڪي جوت جڳائڻ وارا.

دوستيءَ جي سڀ هام هڻن ٿا،
پر ڪي ڪي يار نڀاهڻ وارا.

ڊاهڻ وارا گهڻا ملن ٿا،
ڪي ڪي ''آشا'' ٺاهڻ وارا.

رلي ملي هلڻو آ سڀ سان،
اسين گيت پيار جا ڳائڻ وارا.

غزل

- ناري لڇواڻي

اکيون هي انوکيون ڪتان يار پاتيون
ڪڏهن مُسڪرائڻ ڪڏهن چڙ تہ ڪاتيون

١. ڪِتان هي سِکيون تيز تيرن سان چيرڻُ
نہ تيرن ۾ جايون نہ تيرن ئي تاتيون

٢. لڳي تو هي مونسان سَلَڻُ سڀ تيون چاهِن
نہ سمجهان تو بولي، هجن جئن ڪي ٻاتيون

٣. ڦِرڻ سان ڄِنن جي، ڦِري سڀ وڃي تو
هي صُبحن ڪي چا تيو، ويا ٻٽجي راتيون

٤. ڪري تيون ڇَڏِن روُح سرهو سدائين
پکيءَ لات وانگر لڳن اک جون ٻاتيون

٥. جڏهن ٻِن ڏنو ٻِن ٻِئُن کي ٻہ سامهون
ٿيون هڪ-ٻئي ۾ سمائڻ لاءِ آتيون

٦. ٻُڏي ڪئن ويون دل جي اونهين سمنڊ ۾
ٻَري ڪان ئي بيٺي تي پاتائون جهاتيون !

٧. الائي چو مقبول ڏاڍيون تين تيون
ڪي چيزون اکين تي جڏهن ٻي مون ڳاتيون.

غزل

-شريچند دُبي ’جگري‘

تُنهنجي اندر ۾ سِڪ آهي،
جانب جو جادو چِڪ آهي.

مشڪان تنهنجي مشڪ ڏسي سو،
علاج دل جو هڪ ڙِڪ آهي.

رُسڻ تنهنجو آهي اهڙو،
جڻ بار ڪئي ڪا ڪِٽ آهي.

ڪينہ بددُعا ڪنهنجي ڪٽجان،
اندر جي لڳندي پِٽ آهي.

ٻول ٻُڌي ڪي منڙا تنهنجا،
گهاٽي بہ وڏو هڪ سٽ آهي.

غزل

- تڏارام پنجواڻي ’پيارل‘

مُنهِنُ پنهنجو ڀَلِ مَٽي ويو آ
ياد مِٽي محب ڇڏي ويو آ

سيرت سڳنڌيءَ موهيو ڏاڍو
پيار جا ٻج دل ۾ ڇَٽي ويو آ

ڀُولهي ڪيئن مان ان کي سگهندس؟
راهه رباني جو وٺي ويو آ

پيار جا اڄ پِي جذبا اُتاري
دل ۾ يادون ڇڏي ويو آ

ڀَلِ تہ ڀلائڻ چاهيان ڪيڏو
ساروڻ مرڪ جون ڏئي ويو آ

پيار پيار بَس پيار ئي پيارل
پيار ئي مدهوش ڪري ويو آ

غزل

-ڪئلاش شاداب

ڪڏهن راز داريون هيون رازداريون
نہ ساڳي طبيعت بہ ساڳيون بهاريون

شڪايت انهن سان ڪيون دل ٻُڌي پر
ڪٿان لفظ آڻيون ڪيئن سي اُچاريون

محبت جي منزل رچڻ تاج وانگر
اسانيي هٿن ۾ ڪنيون سين تغاريون

گهٽائي سچڻ تون ڏکن جي عنايت
انهي راضپي سان ڪٽي ٿا سنپاريون

واري دل چوي ٿو قرائي چڏيون سپ
نڳي وچ ڪي ڳالهيون ڪري قرب واريون

نہ تو ڪو گهمين پنهنجي هڪڙي شڪل ۾
رکيون ياد کهڙي ۽ کهڙي وساريون

سيوا هڪڙي دل جي نہ بيو ڪجهہ بچيو آ
اچا يي بدن تي هلائن ٿا آريون

پلي ناهي ساڳي انهن سان سچاڻپ
ڏسي پر وچن ها ڪيئن ٿا گذاريون

سمهيل آ صدين کان هي شاداب غافل
اچو يار گڏجي مٺي کي اٿاريون.

غزل

- روشن گولاٽي

لِڪائي ڇڏين ٿو، ٻڌائڻ جون ڳالهيون
رکين ياد تون ٿو ستائڻ جون ڳالهيون

ڪرين فرض پورا ڪڏهن ٻي نہ تون ٿو
ڪرين ٿو حقن کي جتائڻ جون ڳالهيون

رتل پڻ پيا ٻرچي، نفرت ٿي آ ڳُمُ
اچي ڪم ويو سڀ منائڻ جون ڳالهيون

آ اڳ ۾ تتل دل، وري ڇو ڪري ٿو
اجايو، انهيءَ کي تپائڻ جون ڳالهيون

ڀڳن ڪان وڌو پاڻ ۾ ٿا اجايو
ڪريو ڇو نہ ديش جي وڌائڻ جون ڳالهيون

هليو جيڪو ناهي اڃان ڪوبہ توکي
هينئر ئي ڪرين ڇو ٿو وڏائڻ جون ڳالهيون

ڏنا غم اي ’روشن!‘ جي، پنهنجن ئي آهن
ڪريو ڇو ٿا تن کي مٽائڻ جون ڳالهيون.

غزل

-لعل چاولا ’دلبر‘

گهڙيءَ گهڙيءَ جي رهي، تنهن کي يار ڪٿ چئجي
ڏئي نہ درد جو دل کي، قرار ڪٿ چئجي

پئون ڀا جام مٿان جام خوب محفل ۾
پلايو خود کي نہ جيسين، خمار ڪٿ چئجي

هٿن ڀا هام تہ سڀ پيار جي محبت جي
ڏئي نہ سڏ ۾ جو سڏ، غم غوار ڪٿ چئجي

مٿايان کهڙا وڳا، ڪنهن جي ليءَ مان هاٽي
ڪري نہ قرب مان پنهنجو، پتار ڪٿ چئجي

جلائي شمع جلان مان بہ سار ۾ ڪنهنجي
نہ ڪوئي سوز جي سيني ۾ پيار ڪٿ چئجي

پري ڪان ئي تو پساٿين، پرين جهلڪ پنهنجي
وسائي منهنجو نہ آڱر، نکارن ڪٿ چئجي.

غزل

- گوبند ريجهواڻي 'آنند'

جڏهن کان مان خود سان، ڪئي دوستي آ،
سرل منهنجي بڻجي، ويئي زندگي آ.

رهيو ناهه دل منجهه، ڪو ويرُ ڪنهن لئه،
زماني سان مِڙجي، ويئي دشمني آ.

چوان ڪجهه نه ڪنهن کي، چو ڪنهن کي رَنجهايان ؟
رکي چپ نه مِصري، مان مُکَه ۾ جَڏِي آ.

چوي دل تي ڪجهه، ڪيان بس تو سو مان،
نه ڄاڻان غلط ڇا، ۽ ڇا هِت صحيحه آ.

پلي ڪوبه ڪجهه پيو، چوي منهنجي بابت،
نه پرواهه ڪنهن جي، ڪڏهن مان ڪئي آ.

آلوَڪِڪ کو ''آنند'' دل کي مِليو تم،
ويئي زندگيءَ منجهه تي روشِني آ.

غزل

-ڪنعيالعل موٽواڻي ’ماندو‘

ديد ڪجهه ڏسندي رهي
سوچ ڪجهه اُٿندي رهي

١. مان هلي تڪجي پيس،
آس پر ڊُڪندي رهي.

٢. چاهه کي منزل ملي،
خواب دل پسندي رهي.

٣. ڪونه رڙ جو ٿيو اثر،
چُپ مگر چُپندي رهي.

٤. پاڇا وڌندا ئي رهيا،
۽ عمر گُهٽندي رهي.

٥. ڇا جڳت مان تو وٺيو،
زندگي پُڇندي رهي.

٦. ڏُک پڇايو ’ماندا‘،
۽ خوشي ڳهندي رهي.

غزل

مينا شهدادپوري ’مينا‘

رِمِ جهمِ رِمِ جهمِ رِمِ جهمِ رِمِ جهمِ
مينهن سُٽائي سُڪ جي سرگرمِ.

ٻمِ ٻمِ ٻمِ ٻمِ ڍُهل وڄائن،
ڪڪر چون نا دائمِ آ غمِ.

پنڪ پکيري مور نچي ٿو،
مات- غزل جي، ڀاسي ترنمِ.

تون نهارين ٿو نفرت مان ڇو ؟
حق تي پيو ٿو جڳ گهٽجي دمِ !

ٽوڙن، ڦوڙن ۾ ڦاسي ڇو -
دِل ۾ رکون ٿا سنسو ۽ ڀرمِ.

پاڻُ پوڄائن سنت، ٿا جيڪي،
آهي رسائن مُلڪ کي ڌرمِ.

باروت تي آ دنيا ويٺي،
هر ماڻهوءَ ۾ جڳ باطن ٻمُ.

ساز آس جو ”مينا“ وڄائي-
ڇا ٿي پيو جي - اَک آ پُرُنمِ.

غزل

- جڳديش شهدادپوري

1. حسينن کي نظرون ملائڻ جي عادت،
ملائي مگر جهڪائڻ جي عادت.

2. ڪيون پيار جو اظهار خوش ٿي اسان ٿا،
محبت ۾ هئن چو ستائڻ جي عادت.

3. پري کان اِشارو ڪري خوب چاٺي،
اچن ويجهو سهڻا، نٽائڻ جي عادت.

4. مڃيوسين آ محبوب جي سونهن نياري،
ڇڏن ڪيئن ته به نگارڻ جي عادت.

5. اچي پيار ويجهو، جڏهن سونهن ٿي، جي-
تڏهن پاڻ کي تَسِ پڏائڻ جي عادت.

6. ملون پاڻ ۾ جي، لڪائي پيار چو ٿي؟
اسان کي آ، چو سِڪَ جتائڻ جي عادت؟

(۴)

انهيءَ آڳہ جي جڙ آهي ڪٿ؟
اها تہ آهي تو وٽ، مون وٽ،
مگر لڳي الزام انهي تي
ذرا نہ آهي جن جي شرڪت.

(۵)

نفعي وڏي ۾ آهہ سياست،
رڳو آ ڏن ڪي هاڻي طاقت،
نٿو پڇي ڪوئي اڄ لڱہ ڪي،
ڪروڙ ۾ ڪيچ آهہ لياقت.

(٦)

اگر ٿي ويندي غائب محبت،
نظام ۾ بس رهندي نفرت،
اهو پڪڙجي زهر جڏهن ويو،
جئڻ-مرڻ ۾ ڪهڙي فُرقت ؟

ڪڏهن ته

- آسن واسواڻي 'مجبور'

(۱)

ڪڏهن ته عقل اسانکي ايندو،
ڪڏهن ته ماڻهو، ماڻهو ٿيندو،
ڪري ڪنارو خودغرضيءَ کان
ڪڏهن ته ٻئي جي لئه سوچيندو.

(۲)

هنئر جڳت تي ننڍڙو پيو آ،
مفاصلو اڄ ڪٿي رهيو آ ؟
وشالتا پر من جي گهرجي،
بنان اُنهيءَ بدحال ٿيو آ.

(۳)

ڌرم پلا ڇا لاءِ لڙن ٿا ؟
انيڪ قوم اڃايا ٿين ٿا،
لهو وهي ٿو معصومن جو
پشاچ پاڳل پر مُرڪن ٿا.

وائي

-وليرام ڪشناڻي

ڪير سو ڏاتار آ ؟

١. ڪير ڦولن جي اَندر اوتي ڇڏي سُر هاڻ تو ؟
ڪير هو فنڪار آ

٢. ڪير موتين سان سچو پَريو ڇَڏي مهراڻ تو ؟
ڪير هو فنڪار آ

٣. ڪير هاٿيءَ کان وٺي تو مار ڪوليءَ جي لهي ؟
ڪير هو فنڪار آ

٤. ڪير آ جنهنجيءَ ڪلا سان گرهڻ تيءَ مندو فرن ؟
ڪير هو فنڪار آ

٥. حڪم ڪنهنجي سان هوا، سج، چندءِ ڌرتي هلن ؟
ڪير هو فنڪار آ

٦. ڪير پنڇيءَ کان سدا بدلائي منڙي لات تو ؟
ڪير هو فنڪار آ

٧. ڪير آ جنهنجي ديا سان مهر جا مينهڙا وسن ؟
ڪير هو فنڪار آ

ڪير سو ڏاتار آ.

هائڪر

-ڪوڏومن ’جانب‘

پاسيرو رک کيرُ
مئہ جو ئي ڊڪ تو رکي
اجڪلهہ مونکي ويرُ

پئسي لئہ لاچار
چو تہ حياتي تي پئي
ٻارن جي آڌار

ويتر تنهن کي مارَ
جنهن جا ٻارن تي پٽيا
ملي ڪري جو وارَ

جنري تي ويا ڏار
مؤت پڄاڻا تا وجهن
تصويرن تي هارَ

لهر لهر ۾ لوڏ
ساگر تو خوش تي چڏي
جنهن دم پنهنجي هوڏ.

چار چونڪ

-ٽيڪم 'آفتاب'

(١)

قوم جي خدمت ۾ توري خرچ ڪر ھيءَ زندگي
ايشور جي ھيءَ عبادت آھي بھتر زندگي
جي ڏنو ڏاتار توکي ڏي اُنھي جي راھ ۾
سوارٿي بڻجي تہ ڪَڻُ تون پاڻ لاءِ شرمندگي.

(٢)

ڇا نہ ڇا ھڻ شھر ۾ اَڄُ ٿي رھيو آ دوستو
خاموشيءَ ۾ زھر ھرڪو پي رھيو آ دوستو
شھر ۾ ماڻھون مِليا جي ڇڻ تہ زنده لاش ھا
ھاءِ ڪيئن اِنسان جيون جي رھيو آ دوستو.

(٣)

ملڪ خاطر مون ڪيو سڀ قرب سان قربان آ
شل رھي آباد گلشن دل اَندر اَرمان آ
گھرُ سندم گھوري ڇڏيو، صدمو وڇوڙي جو سَنو
پنھنجي محنت سان سنڌين جو وڌايو شان آ.

(٤)

مُلڪ پنھنجي ۾ ڏسو قھري ھوائون ٿيون ھلن
بيگناھن بيقصورن کي سَزائون ٿيون مِلن
وقت جي بدلاءِ ڪارڻ زور پرشناچار آ
شان سان ھرھنڌ شيطاني خطائون ٿيون ڪِلن.

دوها

لڪشمڻ

مذهب جي چڪيءَ ڪيو چوُر چوُر اِنسان
اُڏهيءَ جي آڏو پلا ڇا گيتا - قران
جِئن نہ خاڪ جي ڍير ۾ چنگهاريءَ جو رازُ
مان پڻ مونسان تي سُگهان ڪڏهن ڪڏهن ناراضُ
مان شيشو، منهنجو تنڻ ساڌارڻ دستوُر
تون پٿر هڻين تي وڃين ڇا لءِ چڪناچوُر
جنت ۾ آيو جڏهن هڪ بُکيو اِنسانُ
اچڻ سان ڳولهڻ لڳو راشن جو دوڪان
هيٺ ڪِريل هڪ صوف تي نيوٽن جو هو ڌيانُ
اُپ ڏي اُڀندڙ وڻ لهندو ڪِٿي ڏنئين اِپيانُ
ڪڏهن نہ ڪنهنجي ٽوڙجنئہ تون آشا جي تار
مٿان اِهائي هڪ هجي دُولت هنوت يار
پايل هِن يا بيڙيون مٿان پُڇين سرڪار
قيد ڪڏهن ڪان آهيان ڇوندءِ هيءَ جهنڪار
منهن تان غائب تي وڃي معصوميت، مڪسان
ايڏا پيي ماڻهو بڻيا ڇو آهن وڌوان
اُڏري وئي آڪاش ۾ وڻ تي وينل ڪوُنجہ
لامن تي رهجي وَئي هنجي جهيڻي گوُنجہ
هَڙ ۾ هوندي سڪن جو پنهنجو سڀ سامان
بئي جي سڪہ جي ساڙ ۾ دُکي بڻيو اِنسان
آس مِٽي، چنتا لَٽي، اڪڙين آيو آبُ
اوندهہ ۾ رستو ڏنو مون هڪڙو ناياب
ڪاغذ تي رهجي وياهي سارا الفاظ
خاموشي ويئي اچي اورڻ مونسان راز

دنيا

-ڊا. نرملا اين. آسناڻي

نہ سوچ مٺا،
تہ هيءَ دنيا ڪهڙي آ...
ٿي شروع ڪٿان، ۽ ختم ڪٿي آ
آهي حقيقت يا وري ڪوئي خواب آ
نہ تنهنجي آ، نہ منهنجي آ... نہ سوچ مٺا...
هيءَ دنيا،
هلندي آ سمنڊ جي لهرن جيان.
بيهندي آ اُس جي پاڇي جيان.
هيءَ نہ هلندي آ نہ بيهندي آ... نہ سوچ
هيءَ دنيا،
ملندي آ رُج جي پاڻيءَ جيان
گم ٿيندي آ رات جي سُپني جيان
هيءَ نہ ملندي آ نہ گم ٿيندي آ... نہ سوچ
هيءَ دنيا،
شترنج جي هڪ بازي آ،
آهي ڪوئي شاهہ تہ ڪوئي پيادو آ
تون ڪٽين هتي يا وري هارائين
سڀ بازيگر جي بازي آ... نہ سوچ
هيءَ دنيا،
مالڪ جو عجب تماشو آ
بس چار ڏينهن جو ميلو آ
جي وچ هنڪي تون پنهنجي مستيءَ سان
آخر تہ هتي سڀ ڇڏڻو آ
نہ سوچ مٺا تہ هيءَ دنيا ڪهڙي آ

كويتا

-بلوُ چوئنتاڻي

پيسي جي هاءِ هاءِ

پيسي جي هاءِ هاءِ ۾، صحت هلي ويئي
وري صحت کي پائڻ ۾، دؤلت هلي ويئي

- جلدي لکه ڪمائڻ لاءِ، ڊوڙون پاتم تيز
ڀرشٽاچار ۽ رشوت ڪان، ڪون ڪيم پرهيز
لوڪپال بِلَ جي به اندر مان، دهشت هِلي ويئي
وري صحت کي پائڻ ۾، دؤلت هلي ويئي

- چڪا چونڌ هو چريو ڪيو، چاهه هئي چمڪڻ جي
هئي چاهنا هِيرن سان ۽، موتيُن سان دمڪڻ جي
هاڻي روز لڳن ٿا ڇاپا، عِزت هلي ويئي.
وري صحت کي پائڻ ۾، دؤلت هلي ويئي

- ماني گُهرون ته ڪونه مِلي، گوريون پيا ڦڪائين
پاڻي گُهران ته گُلوڪس جي، بوتل پيا چڙهائين
خوب ڪمايا نوٽ مگر، برڪت هلي ويئي
وري صحت کي پائڻ ۾، دؤلت هلي ويئي

- غلت راهه تي هلي هلي، جام ڪئي مون ڪمائي
هَٻڇ ڪئي حدَ کان وڌيڪ، پر ڪهڙي ڪم آئي
ويتر اڳه ۾ واري رَبَ جي، رحمت هلي ويئي
وري صحت کي پائڻ ۾، دؤلت هلي ويئي.

هوُ هيٺ نہ آيو
راهہ ڏٺم
انتظار ڪيم
پر هو هيٺ لهڻ جي ٿي نہ ڪري
مان چڙهي ويس وڻ تي
سچ کي ويجهڙائيءَ تان ڏٺم
يڪدم ڪيس سوگهو جهليم
سچ پاڻ ڇڏائڻ جي
ڪابہ ڪوشش نہ ڪئي
صرف تاڪيد ڪئي -
مون کي ڇڏ، هٿ نہ لاءِ
هٿ لائيندين تہ پڇتائيندين
مان وڪرم
ڪٿي ٿو ضد ڇڏيان
هن کي ڪلهي تي چاڙهيم
پر هن مون کي
اهڙي تہ لت هنئي جو
مان هيٺ ڪريس
اجا ڪريو ئي پيو آهيان
مان مورک !

کوتا

هوندراج بلوائي -

وڻ تي

سج هتي ئي نہ بيٺو هو
اڳ ۾
منهنجي پير ۾
منهنجي آسپاس
اڄ اهو هتي نہ آهي.
ڳولهيندو ٿو رهان
مان ڪيس هرهنڌ.
سج گم ٿي ويو آهي
سج هليو ويو آهي
ڪنهن اڳيات هنڌ.
ڪنهن چيو -
سج کي ڳولهيندو ٿو وتين
مون وٽ ان جو پتو آهي.
مون چيو -
ٻڌاءِ سج ڪٿي آهي ؟
هن ٻڌايو -
سج کي مون ڏٺو آهي
پريان ڪان ڏٺو آهي
جڏهن ڪان ڏٺو اٿم
تڏهن کان ننڊ نہ آئي آهي
تون بہ ان جي پڇر ڇڏ
مان ضدي
چيم - سج جو پتو ڏي
مان ڪيس وٺي ٿو اچان
هن آکيو -
تہ ٻڌ
سج وڃي وينو آهي
وڏتال وانگر وڻ تي
وڻ جي سڀ کان اونچي ٽاريءَ تي
مان پهچي ويس
انهيءَ وڻ وٽ
ڪنڌ مٿي ڪري ڏٺم
وڻ جي پنن ۽ ٽارين وچ ۾
هڪ آڪرتي نظر آئي
شايد اهو سج هو.
ڪيس سڏ ڪيم
اڙي او سج !
هيٺ لهي آءُ.

سج جا تروارا ڦهلائي ويني.
ٻالڪ هن نار جو
اِطميناڻ سان آرامي آهي.
ننهڙ اُس ٻپهريءَ جي
فوٽ پاٿ جي گٽر جي لوهي ڍڪڻ تي!
پوءِ بہ گرميءَ وچان پسيني ۾ ترترين
رُخانا انگ پنهنجا بار بار سهيلائي ويني
گراهڪن جو ڌيان ڇڪائي ويني
مون ڏٺا
آبدار جسم تي سانورا تروارا
اوجل من هن جو نرمل نرمل
حرڪتن سان هر ڪنهن ڪي اؤقات بہ جمائي ويني نار

نئين ڪويتا

-سريچند ڪيسواڻي

فوٽ پاٿ تان

هر ڪنهن
لانگهائوءَ جي نظر، جاچيندي رهي ٿي،
فوٽ پاٿ تي وينل -
ڳيرو - محنت ڪش نار کي
روز - مان بہ،
ڪي ساعتون رڪجي
ضرور ڏسان - جاچيان ٿو وکر هڻ نار جا
ڏينهن پر نٽهڻ اُس ۾
ٽر کي، پنوڙي جاٽي هوءَ ڪڍي ويني
پگهر سان ترترين هڻ جو جسم
شهر جي بنجر زمين تي جٽڪ کيتي ڪري ويني.
عاليشان شو رومن اندر
وينل رنگين مزاج سيلس گرلس کي بہ لڄائي ويني
هوءَ هر ڪنهن جو ڪنهن نہ ڪنهن ريت ڏيان ڇڪائي ويني
بار بار - پسينو ڇاتيءَ جو
ميري پلوَ سان سڪائي ويني
مون، جٽڪ، سونهن جي سمنڊ ۾
ميري چنڊ جو عڪس ويني ڏٺم
نيم ننگو - اڌ اگهاڙو بي پڙدا چنڊ
گهري چمڙي نار جي جرڪي ويني

دفن جي انتظار ۾

-رتن آڏتاڻي

کيڏي نہ گرمجوشيءَ سان مليو هو !
وياسين تہ ٻونيي تان ئي کيائين ''آوجو!''
خبر سيني کي پئجي وئي آ تہ...
تہ تبديل ٿي رهيو آ کنڌهر ۾
هر صبح شام جو
پوءِ ارڙُ ئي کهڙو رهيو آ هنجي ڳالهہ جو ؟
هنجي چال جو ؟
جو نہ ماضيءَ جو رهيو آ نہ حال جو ؟
توهان شيدائي هئا هُنجي علمو عقل جا
جو رهيو نہ قابل
کنهن ڳالهہ جو !
ڪال جي دفتر ۾ -
ڪيرُ هن شخص جي شاهدي ڀوري ؟
هلُ جلدي هلُ
سڄاڻ کان ئي اِنڪار ڪري !
آئيندي جي خبر ڪنهنکي آ ؟
شايد ڪوئي اتهاسڪارُ
دفنُ ڪري ڇڏي هنکي
کنهن جُلد ۾ !
تنهنڪري تہ چوانثو :
هلُ جلدي هل - هِتان
سڄاڻ کان اِنڪار ڪري !

ڪوتا

سال 2011 جو آخري اڻپورو نظم

-موهن همٿاڻي

اوباما
توسان ناراض ٿي سگهي ٿو
۽ پنهنجو مفاد پرست سوچ
کي عملي جامو پهرائڻ لاءِ
توسان تعلقات
ڪڏهن ٽوڙي
۽ جوڙي به سگهي ٿو
پر ڪائي ڳالهه ڪانهي...دوست
تون وري به
منهنجو دوست ٿي رهندي
مان پنهنجي حصي جي
دوستي
نڀائيندو ايندُس
دوست جي ٿي پيس ۾.
منهنجو رڳُن ۾
رڻ جي ريگستاني مٽيءَ جي
سڳنڌ سمايل آهي -
مان
لفظن جو
۽ اُنهن جي معنائن جو
احترام ڪندو آهيان -
ڪائي ڳالهه ڪونهي...

لفظ
مون وٽ
باحفاظت رهندا آهن
تنهنجو سيو (Save) ڪيل
هِڪ هِڪ لفظ
روز تو سان
نئون تعرف ڪرائيندو آهي
۽
ڪڏهن ڪڏهن
مشڪي
چئي ڏيندو آهي :
”شاباش
توکي شابس هجي“

مان هڪ عشق باز

-ڊا. روي پرڪاش ٽيڪچندا ٹي

منهنجي هردي ۾
جڏهن
اُڀرندو آهي
عشق جو گونچو
تہ جيئاريندو آهيان
پنهنجي اَڱڻ ۾
هر هڪ موسم کي
پري وٺندو آهيان
پاڪر ۾
هر هڪ ڪليءَ کي
هر قسم جي
گلن جي خوشبوءِ کي
۽
هوريان هوريان
لهي ايندو آهيان
عطر سان پريل
نديءَ جي هنج ۾
ترڻ لاءِ
دير دير تائين.
مونکي
ڏاڍي وڻڻ لڳندي آهي
ڌرتيءَ جي ساوڪ

رِم جهم-رِم جهم بارِش
سترنگي اِندلٺ
۽ منهنجي مومل.
مان من مؤجي راٺو
پنهنجي من موسم
جي وس تي
لکڻ لڳندو آهيان
هڪ ڊگهو، لنبو خط
لُڇي-لُڇي لکيل
پريم پتر
جڏهن
پهچندو آهي سندس هٿ ۾
تہ جهولڻ بہ خوش تي
هنجي جهول
هڪ سهڻي گلڙي سان
پري چڏيندو آهي.
’مان هڪ عشق باز‘
جڏهن
جڏهن جهليندو آهيانس
چيچ
تہ ڪمسن جي جيون مان
لهر-لوڏا

لِٽِلَ ڪوئنس

-منوج راجڪمار چاولا

هنن کي لَهرُن سان رَکِي رَکِي
تون هر گهڙيءَ
ڪا ڪوئنس ڪَندو آهين
تنهنجي دِل ۾ ڪُجهہ تہ آهي...
تون ڪِنارن تي
ڪنهن نہ ڪنهن مطلب سان ئي
ايندو هوُندين
دَرياه جون لَهرون سياڻيون آهن
چنڊ جي چانڊوڪي
سُڃاڻي وَٺن ٿيون...
هوُ اڳ ۾ ئي چنچل هونديون آهن
وَري چانڊوڪيءَ تي مَڇِي پَوَن ٿيون
سَڄِي رات بيچين رَهَن ٿيون
مستي بہ ڪن ٿيون
پر،
صبح ٿيندي ئي توريون لچاريون تي
منهن ڦيري ڇڏن ٿيون
پر پوءِ بہ هر روز
تنهنجو ئي اِنتظار ڪنديون رَهن ٿيون...
تون شام ٿيندي ئي
هي ڪِنارا ماپڻ ايندو آهين
تنهنجي دل ۾
آخر ڇا آهي...
ڪنهن نہ ڪنهن مطلب سان ئي
تون هِتيِ ايندو هوُندين
ڪا لِٽِل ڪوئنس ڪرڻ...

ديوواٽي

-نند جويري

شروعات ۾
ديوواٽي
اَبول هئي
اَبول هئي
تہ امورت هئي
امورت هئي
تہ نہ پاڪ هئي
نہ ناپاڪ هئي

سدا ڪان ڪونہ هئي
تہ
سدائين ڪيئن رهندي
جيڪا سدائين ڪونہ رهندي
ديوواٽي ڪيئن ٿيندي
ساڪي
معرفت جي مات سين
ڏيساندڙ ڏوڙي
اَبول ئي اَبول
چئي ويو لطيف

نہ پاڪ هئي
نہ ناپاڪ هئي
تہ سڀ جي هئي
ديوواٽي
جڏهن اَبول هئي پر جيئن ئي
ديوواٽي
بول ۾ آئي
تہ مورت تي پئي
هڪ تنهنجي
ٻي مورت منهنجي
تي پئي
مورت جيڪا

دور پڄي ويندا آهن
۽
سمائي وٺندو آهيانس
جڏهن
پنهنجي اندر ۾
جيئن، سِپ سمائيندي آهي
موتي داڻي کي
نہ راڳائي راڳڻي
ڳائڻ لڳندا آهن
ساجيندا ساز وڄائڻ لڳندا آهن.
’پر‘
سڳند ۽ سُمن جيان
عشق ۾ ڇُنبڙيل
مان سانورو
اڄ ڏينهن تائين
نہ سلي سگهيو آهيان
اِها ڳجهارت
نہ
’سندو‘ پنهنجو وهڪرو ڇو مٽائيندي آهي؟

غزل

- آصف منياٽوي

هن مان منهنجو رستو آهي،
تڏهن تہ مون وٽ پهتو آهي.

(١)

دل جي عيوض دل ملي تي،
سودو ڏاڍو سستو آهي.

(٢)

هن جو اُڇليو پٿر مون تي،
مون ڀانيون گلدستو آهي

(٣)

قرب ۾ علفت جو مون هن سان
حال ڪيو سربستو آهي.

(٤)

هن کي پنهنجو نيڻ ڪندس مان
خيال ڪيو مون پختو آهي.

(٥)

’آصف‘ هن خوشيءَ جي ناهي،
هن سان منهنجو رشتو آهي.

اُفق

-نامديو تاراچنداڻي

ڌرتي ۽ آڪاش
آهن اِنسان جي اک ۾
پوَتڪ سُک
سَڌُ ڌرتيءَ جو سمجهوُن
۽ آنند اَڌياتم
جو
پانيوُن پَڙاڏو آڪاش ۾!
ڪانهي ميل ٻنهي جو مُشڪل
اَکين ڏسجي ٿو اُفق ۾!

•

ديهہ ۽ آتما
جڻ آهِ اَصل ۾ هڪ
دِيوارُون پر اَنيڪ
ديس ۽ ڌرم جوُن!

•

اِنساني فطرت اَصل ۾
نيتي ۽ وويڪ
ڪندا ۽ ڇَهبوُڪ
پوءِ ڪهڙي ڪم جا!

•

نہ ڪو شاستر ڪپي
نہ ڪپي شاستري ڪو
پنهنجو پاڻ سان ايمان
ڪافي آ اِنسان لاءِ!

•

اِنسان سڀ پاڻ ۾
ساڳي ٻيڙيءَ جا سوار
وات ساڳي منزل ساڳي
لَهون سار-سنڀال جي
سفر سٺائو ٿي وڃي!

•

واٽي ويس وڳا انيڪ
انيڪ ڌرم ۽ ديس
اَصلي پوشاڪ پر هِڪڙي
هڪڙو اڳم ديس!

•

دنيا جا دستور ڏِسِن
روحاني وات اِهائي
پنڌ پر پنهنجا-پنهنجا
منزل ۾ ڪانہ ٻيائي!

•

هيڪر نِهار اُفق ڏي
ڌرتي ملي آڪاش سان
وري جو نِهار اک کٽي
آڪاش ملي ٿو ڌرتيءَ سان!
ڪانهي جدا ٿي تِنِ ۾
۽ نہ تو ۾ آ نہ مون ۾
منش نگريءَ جا ماڻهو مِڙيئي
سُسِيل ڏِل وڏي ڪريون جي
مِٽيا جَڳَت بہ مِنو لڳي!

سدائين گڏ

- شوڪت حسين شورو

زلزلا رڳو ڌرتي ڌُٻڻ سان ڪونہ ايندا آهن. ڪي ڳالهيون، ڪي واقعا، ڪي حادثا زلزلي جو روپ وٺي ايندا آهن ۽ ماڻهوءَ جي من ۾ جڙيل هر ئي کي ڊاهي اجاڙي ڇڏيندا آهن. هڪڙي زلزلي ڪانپوءِ جڏهن ماڻهو نهنجي سموري سگهہ کي ميڙي پنهنجي من کي نئين سر جوڙيندو آهي ہ وري اوچتو ڪو زلزلو اچي ويندو آهي ۽ سڀ ڪجهہ ڊهي پٽ پئجي يندو آهي.

منهنجي زندگيءَ ۾ ڪجهہ اهڙا زلزلا آيا جن مون کي ڌوڏي ڇڏيو، من کي اندران ڀڃي ڀوري ڇڏيو آهي. اهي زلزلا منهنجي زندگيءَ ۾ داخل منهنجي من سان واڳيل ٽن شخصن جو گذاري وڃڻ آهي. پهرين شخصيت منهنجي ماءُ جي آهي. هن جي هٿن ۾، هن جي هنج ۾، هن جي ٻانهن ۾، پٽ تي سُرڻ کان وٺي پيرڙا ڪڍڻ، وڪون وڌائڻ تائين ڏينهن توڙي رات هن شفيق نظرن ۽ دعائن سان منهنجي زندگي وڌي ويجهي. آئون جهڙو بہ آهيان، جيئن بہ آهيان، امان جي ڪري آهيان. ائين برابر آهي تہ هر ماءُ اولاد جي لاءِ تڪليفون سهندي آهي، ان لاءِ سڀ ڪجهہ ڪندي آهي. منهنجي ماءُ بہ ڪا خاص ماءُ نہ هئي، پر اهائي آد جڳاد واري ماءُ هئي. آئون سندس پهريون اولاد هئس، پهريون پٽ هئس، ان ڪري هن جو پهريون پيار هئس. هن مون کي هلڻ سيکاريو، پر اها منهنجي نالائقي هئي جو مون کي زندگيءَ جي شاهراهہ تي هلڻ نہ آيو. هلندي هلندي ٿڙندو ٿاٻڙجندو هئس ۽ ڪري پوندو هئس. اٿارڻ وارو ٻيو ڪير ڪونہ هوندو هو - اها امان هئي جيڪا هر ڀيري اٿاريندي هئي، دعائون ڏيندي هئي ۽ ڪڏهن بيزار نہ ٿيندي هئي. هن جي پيار ۽ هن جي شفقت جي عيوض مون هن کي خوشيون ٿوريون، ناخوشيون گهڻيون ڏنيون. هن ڪڏهن شڪايت نہ ڪئي. منهنجين بيشمار غلطين سبب ڪڏهن ڪڏهن ناخوش ٿيندي بہ دعاگو هوندي هئي منهنجي لاءِ هوءَ دعائن جو در هئي ۽ ان ڳالهہ جو

وائي

- موهن مدهوش

رات سموري جاڳ ۾، سار ستائي ٿي،
تنهنجي ڳولا ٿي رهي.

تو سان گهاريل هر گهڙي، تن تڙپائي ٿي،
تنهنجي ڳولا ٿي رهي.

ايندينءَ ايندينءَ اوچتو، دل، پرپائي ٿي،
تنهنجي ڳولا ٿي رهي.

موهن مَن 'مدهوش' آ، اڪ الجهائي ٿي
تنهنجي ڳولا ٿي رهي.
رات سموري جاڳ ۾.

جي ڳالهه دل ۾ ڪري، رنج ٿئي يا ڪاوڙجي پئي. هو وينو ڪلندو هو
جو نيٺ منهنجي ڪاوڙ ختم ٿي ويندي هئي ۽ آئون به سائڻ گڏجي
الڳندو هئس.

ري ۽ سان منهنجي پهرين ملاقات 1986ع ۾ ٿي. هوءَ ته 15 سالن کان
ٿي سان خطن پٽن، ڪتابن ۽ رسالن جي ڏي وٺ وسيلي تعلق
جي ويو هو، پنهنجن ڪجهه متن ۽ مائٽاڻين سان گڏ بمبئي جي
نيشنل ايئرپورٽ تان ٽيڪسي ۾ چڙهي سڌا ڪولابا ۽ گريٽ ويسٽرن
گ وٽ اچي لٿا هئاسين. سامان سان گڏ مٿي ڏاڪڻيون چڙهندي سهڪي
هئاسين. نيٺ سهڪندي هري ۽ جي فليٽ تي اچي پهتاسين. مون در
گهنٽي وڄائي. در کليو ۽ هري ٻاهر آيو. هن جي نظر جيئن اسان تي
سندس منهن ٽڙي پيو. وڏا وڏا ڀاڪر پائي مليو. پاڻ سامان کڻي اندر
. گهر ۾ اچا ٽانئيڪا تي مس ويناسين ته هري ۽ پڇيو، ”شوڪت،
مان ڪتاب آندا اٿئي؟“ هن ايتري پنهنجائپ ۽ محبت مان چيو
اسين ورهين کان گهاٽا دوست هئاسين. سنڌ جي ڪتابن جي لاءِ هن
اتساهه ۽ انتظار ڏسي مون اتي بئگ کولي. مٿان مٿان رکيل ڪتاب
انس. بئگ جي تري ۾ به ڪجهه ڪتاب رکيل هئا. سامان ڪڍڻ
ن بئگ جي تري ۾ هٿ وڌم. اوچتو آڱر ڪي وڍ آيو، چرڪي هٿ ٻاهر
يم، تري ۾ پيل ريزر آڱر کي وڍي وڌو هو ۽ ان مان رت نڪرڻ لڳو.
ي اهو ڏسي پريشان ٿي ويو. ڊوڙندو ڪپهه ۽ شايد ڊٽول کڻي آيو. هن
صاف ڪري آڱر تي پٽي ويڙهي ڇڏي. ان گهڙي ۽ جڻ هري سان رت
رشتو قائم ٿي ويو.

80 جي ڏهاڪي ۾ اڃا لئنڊ لائين فون جو رواج هو. انڊيا فون ڪرڻ جي
ڪراچي ۽ ۾ گيٽ وي جي فون آپريٽر وٽ ڪال بڪ ڪرائڻي پوندي
ي. جڏهن ڪال ملندي هئي ۽ هري فون کڻي هلو چوندو هو ۽ جيئن
نجو آواز ٻڌندو هو ته جڻ ٽڙي پوندو هو. پوءِ مون کي ڳالهائڻ جو موقعو
نه ملندو هو. پاڻ بنا ساهي جي مسلسل ڳالهائيندو هِتان هُتان جا حال
ال ڪندو وهندو هو. تان جو پنجن منٽن جي ڪال جو وقت پورو ٿي
دو هو. جيڪڏهن مون وچ ۾ ڳالهائڻ جي ڪوشش به ڪئي ته ٻڌ ٻڌ ڇئي
ي پاڻ شروع ٿي ويندو هو. سچي ڳالهه اها آهي ته آئون ڪيس پنهنجون

احساس هن جي وجهه ڪانپوءِ ٿيو.

جڏهن امان کي هارٽ اٽيڪ ٿيو، اها خبر ڪانه هئي ته ڪو هارٽ اٽيڪ هو، هن سخت پيڙا ۽ تڪليف وچان پنهنجو مٿو منهنجي هنج ۾ رکيو، لڳو هوءَ ننڍڙي ٻارڙي هئي ۽ پنهنجي بابا جي هنج ۾ مٿو رکي هن سمهڻ ٿي چاهيو.

هن چيو ”اباڙي، اوهان کي ڇڏيو پئي وڃان....“

نه ان وقت مون کي ڊڪو نه آيو، منهنجي دل نه مڃيو. اهو ٿي نٿي سگهيو ته امان اسان کي ڇڏي وڃي. من ۾ هڪ سطحي قسم جو خيال آيو ته امان وڏيون وڏيون بيماريون سنيون آهن. هيءَ به هڪڙي وقت تڪليف آهي، تڪليف جون گهڙيون گذري وينديون. امان ٺيڪ ٿي ويندي، پر اسپتال وڃڻ ضروري هو. ڊاڪٽر ٻڌايو ته امان کي هارٽ اٽيڪ ٿيو آهي. تڏهن لڳو ته من جي ڌرتي ڏڪڻ لڳي آهي. امان کي 30 سيپٽمبر 2004ع تي شام جو هارٽ اٽيڪ ٿيو ۽ هوءَ 2 آڪٽوبر تي صبح جو سويل اسان کي ڇڏي هلي وئي. ڌرتي سچ پچ ڏڏي وئي - ۽ اهڙو زلزلو اڳ ۾ ڪڏهن نه آيو هو منهنجي زندگيءَ ۾.

ان زلزلي کي مون ۾ سهڻ جو ساهس پيدا ڪيو هري موٽواڻيءَ. هري ڪجهه سال اڳ جڏهن اسان جي گهر ۾ آيو هو ته هن کي امان سان ملي ائين لڳو هو ڄڻ هو پنهنجي ماءُ وٽ آيو هو. هن امان کي پنهنجي ماءُ سڏيو. امان جي گذاري وڃڻ جو ٻڌي جي هن جو وس هلي ها ته انڊيا مان اڏامي هليو اچي ها. مون کي فون ڪئي، پر فون تي ڳالهائڻ جي بدران اوڇنگارون ڏئي روئڻ لڳو. جڏهن آئون به هن سان گڏ روئڻ لڳس ته مون کي پرچائڻ لڳو، آٿت ڏيڻ لڳو. منهنجي ڍهي پيل، وکري ويل من کي ميڙڻ ۾ هريءَ جي پنهنجائپ ۽ پيار جو وڏو هٿ هو.

هري منهنجو وڏو ڀاءُ هو، دوست هو، همدرد هو ۽ همراز هو. هن سان منهنجا الائجي ڪيترا من جا رشتا ۽ تعلق هئا. هونءَ ته سنڌ جي عاشق هجڻ جي ناتي هري سنڌ مان هر ايندڙ ماڻهوءَ جو خيال رکندو هو، پر هن جو مون سان پيار جو رشتو هو. ٻيا ماڻهو احترام وچان ڪيس ڪاڪا سڏيندا هئا ۽ ڪيس منهن تي ڪا ڳالهه چئي نه سگهندا هئا. آئون ساڻس سندس غلطين تي ڪڏهن وڙهي به پوندو هوس. پر هري مجال آهي جو

ٽن هفتن جي انهيءَ ڊگهي سفر ۾ اسين دهلي، لکنو، ڪانپور، آگري، حيدرآباد، بنگلور، اجمير، جئپور ۽ بمبئي ۾ ڪوئايل سيمينارن ۾ شريڪ ٿياسين. پروگرامن جي پڄاڻي تي سنڌ مان آيل ليڪ واپس موٽي ويا. مون کي بمبئيءَ مان فون ڪري چيو ته ''تنهنجي ويزا ۾ اجا هڪ هفتو آهي. بمبئيءَ هليو اچ.''

ڊاڪٽر بلديو مٽلاڻي ممبئي يونيورسٽي جي سنڌي ڊپارٽمنٽ پاران مون کي ليڪچر ڏيڻ جي لاءِ چيو هو. آئون دهلي ۾ هيرو ٺڪر جي گهر ۾ ترسيل هئس. هيرو مون سان ممبئي گڏجي هلڻ جي لاءِ تيار ٿيو. هن راجڌاني ايڪسپريس ۾ به ٽڪيٽون بڪ ڪرايون. پر جڏهن ريلوي اسٽيشن تي پهتاسين ته خبر پئي اسان جون ٽڪيٽون ڪنفرم نه ٿي سگهيون هيون. هوائي جهاز وسيلي ان ئي رات 3 وڳي ممبئي پهتاسين. ڊاڪٽر بلديو ايتري دير ٿيڻ جي باوجود اسانجي آجيان جي لاءِ ايئرپورٽ تي موجود هو. اسان کي وني ممبئي يونيورسٽي جي گيسٽ هائوس تي آيو ۽ چا ٿو اسان ته اتي هري رات ڪان وني اسان جي انتظار ۾ ويٺو هو! اسين ٽي چار ڏينهن گيسٽ هائوس ۾ ترسيل هئاسين ۽ هري موٽواڻي به اسان سان گڏ اتي ئي رهيو پيو. اهي راتيون اهي ڏينهن هريءَ سان جيڪي ڪچهريون ٿيون ٿن جو مزو وسري ئي نٿو. اها خبر پوءِ پئي، اهي هريءَ طرفان موڪلاڻيءَ جون ڪچهريون هيون ۽ ان ڪان جلدي پوءِ هريءَ کي هڪ ختم نه ٿيندڙ سفر تي اُسهڻ جي لاءِ اسان کان جدا ٿيڻو هو.

گيسٽ هائوس ۾ رهڻ واري ٻئي ڏينهن تي هري اسان کي ٻاهر گهمائڻ وني هليو. منجهند جو هڪ ريسٽورنٽ/بار ۾ هلي ٻغ ٽڏو بيئر دل ڀري پياريائين ۽ پاڻ به پيتائين. گڏ ڪاڏو به هلندو رهيو. ڪيڏي مهل مڇي، ڪيڏي مهل گوشت، ڪيڏي مهل کهڙي شئي پيو گهرائي. ٽئين ڏينهن ليڪچر کان واندا ٿي مون کيس فرمائش ڪئي ته اڄ شام جو ڪولابا وني هل. 20 سال اڳ آئون به پيرا بمبئي آيو هئس ته سندس گهر جي ويجهو ڪولابا جي هڪ هوٽل ۾ ٽڪيو هئس. Nostalgia جي ڪارڻ هري ڪولابا ۽ گيٽ وي آف انڊيا وڃڻ ۽ ڏسڻ تي دل ٿي رهي هئي. هري سمجهي ويو ته ڪولابا سان منهنجون ڪي يادگيريون ڳنڍيل هيون. هو هلي پيو ۽ هڪدم ها ڪيائين. هريءَ کي هلڻ ۾ تڪليف هئي ۽ لڪڻ جو

ڳالهيون ٻڌائڻ جي لاءِ نه پر سندس ڳالهين ٻڌڻ جي لاءِ فون ڪندو هئس. پوءِ جڏهن موبائيل فون اچي وئي ۽ لئنڊ لائين به ڊائريڪٽ ٿي وئي، ته اسان جون موجون ٿي ويون. ڇو ته ٻئي ڄڻا آسانيءَ سان ڳالهائي سگهندا هئاسين.

هريءَ جي لاءِ عام طور اها ڳالهه مشهور هئي ته هو پيٽ جو هلڪو هو. ڪيڏي به راز جي ڳالهه هجي ۽ هريءَ کي چيو وڃي ته ٻئي ڪنهن کي ناهي ٻڌائڻي ته هن جي پيٽ تي بار ٿي پوندو هو ۽ ڳالهه کي گهڻي وقت تائين لڪائي رکي نه سگهندو هو. پوءِ اها ڪنهن نه ڪنهن نموني سندس پيٽ مان ضرور نڪرندي هئي. پر مون کي حيرت آهي ته هن منهنجون کي ذاتي ۽ راز جون ڳالهيون پنهنجي پيٽ ورن ۾ لڪائي رکيون ۽ انهن کي هضم ڪري ويو. هن جي گذاري وڃڻ ڪانپوءِ به به پيرا انديا ويو آهيان. پر ڪڏهن به ڪنهن دوست اهو نه ٻڌايو ته هريءَ تنهنجي هيءَ ڳالهه اسان کي ٻڌائي.

2005ع ۾ هريءَ سان آخري گڏجاڻي ٿي. نيشنل ڪائونسل فار پرموشن آف سنڌي لئنگيج، سنڌي اڪيڊمي دهلي ۽ سنڌي ڪائونسل آف انڊيا پاران سنڌي مهااتسو جي موقعي تي انڊو-پاڪ سنڌي ادبي ڪانفرنس ڪوٺائي وئي هئي. انڊيا جي 11 شهرن ۾ سنڌي زبان، ادب، آرٽ ۽ ڪلچر تي سيمينار ۽ سمپوزيم رکيا ويا هئا. انڊيا جي سنڌي اديبن کانسواءِ سنڌ جي اٽڪل 30 ليکڪن کي شريڪ ٿيڻ جي نينڊ ڏني وئي هئي. اهو پهريون ڀيرو هو جو انڊيا جي ايترن سارن شهرن ۾ سيمينار ۽ سمپوزيم رکيا ويا هئا جن ۾ شريڪ ٿيڻ لاءِ سنڌ جي ليکڪن جو هڪ وڏو ڊيليگيشن انڊيا پهتو هو. اها سڄي ڪوشش شري سريش ڪيسواڻي جي هئي. اسين 16 سيپٽمبر 2005ع تي دهلي پهتاسين. ڪانفرنس جا ڪرتا ڌرتا اسان کي وٺڻ لاءِ اندر لائونج ۾ آيا هئا. ٻاهر نڪتاسين ته گيٽ وٽ هري موٽواڻي، هيرو ٺڪر ۽ نند ڇڳاڻي اسان جي آجيان جي لاءِ بيٺا هئا. انڊيا پهچڻ سان هنن کي ڏسي اسان جي خوشي ٻيڻي ٿي وئي. پر اهو ٻڌي ڏک ٿيو ته ٿنهي ڄڻن کي ڪانفرنس ۾ شريڪ ٿيڻ جي دعوت نه ڏني وئي هئي. هري ۽ نند رڳو اسان سان ملڻ جي لاءِ خاص بمبئي مان هلي دهلي آيا هئا ۽ وري ڪين واپس موٽي وڃڻو هو.

ڻو هو. هريءَ فون تي ڳالهايو. ڪيس ڏک هو تہ پاڻ مون کان موڪلائڻ ي لاءِ اچي نہ سگهيو هو. ڪلب ۾ ووڊڪا تي اها آخري ملاقات هئي. ون 14 آڪٽوبر 2005ع تي واپس سنڌ موٽي آيس.

سليم ميمڻ ۽ مون گڏجي 2006ع ۾ سنڌي انٽرنيشنل ڪانفرنس ونائڻ جو پروگرام ٺاهيو هو. اها ڪانفرنس ڪراچي يونيورسٽي جي سنڌي ارٽمينٽ ۽ انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي، سنڌي يونيورسٽي طرفان گڏيل ٽي جنهن ۾ انڊيا مان بہ ليکڪن جي لاءِ ويزا جون ڪوششون هليون پئي اوچتو هريءَ کي هارٽ اٽيڪ ٿي پيو. مون سندس پوٽي وشاکا جي وبائيل نمبر تان سائس ڳالهايو. هن کي پنهنجي هارٽ اٽيڪ کان وڌيڪ نڌ جي دوري جو اونو هو تہ اهو رلي ويو. مون کيس آٿت ڏني تہ سنڌ ڪڏهن بہ اچي سگهين ٿو، ڀرين نيڪ ٿي. شايد هريءَ جي دل مان اهڙي ـہ نڪتي جو پاڪستان جي حڪومت انڊيا جي ليکڪن کي ويزا ڏيڻ کان ڪار ڪيو.

هريءَ مون کي فون تي ٻڌايو تہ ”مورج منگهناڻيءَ مون کي چيو آهي ، ڀلي ڪيترو بہ خرچ ٿئي آئون ڀريندس. تون علاج ڪراءِ.“ ڊاڪٽرن ريءَ جي باءِ پاس سرجري ڪرڻ کان نٽايو پئي. هڪ تہ هن جي عمر ڏي هئي، ٻيو وري ڊائيبيٽڪ بہ هو، پر پوءِ نيٺ هن جي باءِ پاس ڪرڻ و فيصلو ٿيو. ان وچ ۾ هري موٽي گهر آيو هو. هن مون سان فون تي لهايو. خوش پئي لڳو تہ هاڻي طبيعت بهتر آهي. باءِ پاس ٿيڻ ڪانپوءِ نڌ ضرور ايندو. 7 مئي 2006ع تي هن جي گذاري وڃڻ جي خبر آئي. ها خبر ڌڏڪو نہ پر زلزلو هو. ڪي گهڙيون تہ ذهن سُن ٿي ويو. پوءِ پاڻ نڀالي مون وشاکا کي فون ڪيو. هوءَ پنهنجي ڏاڏي کي بي انتها چاهيندي ئي ۽ کيس خبر هئي تہ هري پنهنجن ڪهڙن دوستن کي پيار ڪندو ـي. هريءَ هن کي اهو سڀ ٻڌايو هو. وشاکا روئندي مون کي هريءَ جي خري وقت جون ڳالهيون ٻڌايون. مون کيس آٿت ڏيڻ جي ڪوشش ڪئي. مون کي پاڻ کي آٿت جي ضرورت هئي ۽ اها ڪير ڏئي!

هري هڪ عجيب ۽ بيمثال شخص هو. ايترو پيار ڪندڙ ۽ ننڍي ننڍي لهہ جو خيال رکندڙ. منهنجي ۽ هن جي وچ ۾ ايتري پنهنجائپ ڪيئن ي. اهو مون کي اڃا تائين سمجهہ ۾ نہ آيو آهي. بس ٿي وئي ۽ اها ڳالهہ

زور تي هلندو هو. پر منهنجي ڪري ڪولابا جي روڊن رستن تي ۽ گيٽ وي آف انڊيا تي مون سان گڏ هلندو رهيو. پوءِ اتي ئي هڪ ريسٽورنٽ ۾ وٺي آيو. مون چيومانس، ”بيئر سان ته ڪجهه ٿئي ئي ڪونه ٿو. منهنجي لاءِ وهسڪي گهراءِ.“ هن منهنجي لاءِ وهسڪي، ڊاڪٽر مٽلاڻي ۽ پنهنجي لاءِ بيئر گهرايو. ان سان گڏ مڇي گهرائي. آئون اجا هڪڙو پيگ خالي ڪريان ته هڪدم ٻيو پيگ گهرائي مڇي اجا ختم ٿيڻ ته هجي ته وري گهرائڻ جي لاءِ آرڊر ڏئي. جيڪڏهن ويٽر اچڻ ۾ دير ڪري ته پنهنجي لڪڻ سان ٺڪ ٺڪ ڪري سيني جو ڌيان پاڻ ڏانهن ڇڪائي ۽ وري پرواهه به نه ڪري. پُر ٿي نڪتاسين ته ٻاهر موج لڳي پئي هئي. اها شوراتري هئي. نوجوان ڇوڪرا ۽ ڇوڪريون ڏانڊيا ناچ ڪري رهيا هئا ۽ ماڻهن جو هجوم گڏ ٿيل هو. اسين دير تائين ناچ جو مزو وٺندا رهياسين.

هريءَ جو گهر جيتوڻيڪ ڪولابا ۾ هو، پاڻ چاهي ها ته اتان پنهنجي گهر هليو وڃي ها. پر هن منهنجو ساٿ ڇڏڻ نٿي چاهيو. اسان سان گڏ لوڪل ٽرين ۾ چڙهي يونيورسٽي گيسٽ هائوس هليو. صبح جو نند جويري مون کي وٺڻ آيو. هري نند جي گهر تائين گڏجي هليو ۽ پوءِ اتان پنهنجي گهر ويو. تڏهن ڪنهن ڳالهه جي ڪري نند جويري ساڻس ناراض هو، پر هريءَ کي ان ناراضگيءَ جي پرواهه نه هئي. آئون جيترا ڏينهن نند وٽ ترسيل هئس مون سان ملڻ جي لاءِ شام جي وقت هريءَ جو اچڻ لازم هو.

هڪ ڏينهن نند جويريءَ اسپورٽس ڪلب تي لنچ ڪرڻ جو پروگرام ناهيو. هن هريءَ کي به اتي اچڻ لاءِ چيو. اسان کي شهر ۾ ڪجهه دير ٿي وئي. ڪلب پهتاسين ته هري اسان جو انتظار ڪري رهيو هو، نند سان ته نه، مون سان هلڪيءَ شڪايت به ڪيائين ته ايترو انتظار ڪرايو اٿو. هن ڪلب جي شاپ تان منهنجن ٻارن جي لاءِ جام شيون ورتيون هيون. ”اچي هي سنڀال ٻارن کي منهنجي طرفان ڏجانءِ ته ڪاڪا موڪليون آهن.“ هن شاپر منهنجي حوالي ڪيو. نند جويريءَ ڪلب جي خاص شئه ووڊڪا مصالحا گهرائي. وڏو گلاس پوروئي نه ٿئي. هڪڙو پي ورتوسين. ته نند وري ٻيو گلاس گهرايو. ووڊڪا ۾ ڪو خاص مصالحو ملايل هو. لوڻ مرچ ۽ وري مناڻ به هري اڳي ئي ڊائبيٽڪ. گهر ويو ته رات جو ڪيس سخت تڪليف ٿي پئي. ٻئي ڏينهن مون کي دهليءَ ۽ اتان واپس ملڪ روانو

شاهہ لطيف جو تاريخي ڪردار

- تاج جويو

شاهہ لطيف جي شاعري عظيم ڪلاسڪ ۾ شمار ٿئي ٿي ۽ ان حوالي
نہ رڳو اسان جي ماضيءَ جي ترجمان آهي، پر اسان جي حال ۽ مستقبل
پڻ ترجمان شاعري آهي. شاهہ پنهنجي موضوع ۽ مخصوص اظهار
ب سنڌي ٻوليءَ جو هڪ بي مثال شاعر آهي، جنهن جي شاعري اڍائي
سؤ سال گذري وڃڻ جي باوجود نہ رڳو دائمي ۽ آفاقي قدرن سان مالا
آهي. پر نِت نئين آهي، جنهن جو اثر صدين جي سفر ڪانپوءِ بہ قائم
ئم رهڻو آهي.

شاهہلطيف پنهنجي دور ۾ پنهنجي قوم، وطن تهذيب، تاريخ ۽ ٻوليءَ
رڪپال شاعر رهيو آهي. هن پنهنجي تخليق ”شاهہ جي رسالي“ ذريعي
ين جي امرتا حاصل ڪري ورتي آهي، جيئن تہ سندس تخليقي پورهيو
هہ جو رسالو) سنڌي ٻوليءَ ۾ آهي. انڪري شاهہ صاحب پنهنجي
ريءَ ذريعي پنهنجي دور جي ٻوليءَ کي سدا حيات ۽ سدا بهار بنائي
يو آهي.

يٽائيءَ اُن پر آشوب دور ۾ جنم ورتو هو، جڏهن مغل سلطنت زوال
ر هئي ۽ پنهنجي بچاءَ ۽ بقا لاءِ چڙهيون هڻي رهي هئي. مغل گورنرن
نڌ جي جاگيردارن پنهنجي اقتداري مفادن لاءِ پاڻ ۾ ٻُٽ ۽ جُٽ ٿي،
زمين سنڌ جي عظيم انقلابي ”شاهہ عنايت“ کي شهيد ڪرايو هو،
هن اُن دور ۾ جاگيردارن ۽ سندن مُربي مغل حڪومت خلاف تحريڪ
ئي هئي ۽ زمين جو مالڪ انگ اگهاڙي ۽ پيٽ بُکئي هاريءَ کي قرار
هو. هن ”جو کيڙي سو کائي“ جو اُصولي پيغام ڏئي، ”بيشڪ زمين
ه جي آهي“ جو سچو سبق ڏنو هو. نتيجي طور جاگيردارن جا ستايل
ري شاهہ عنايت وٽ اچي گڏ ٿيا هئا ۽ گڏجي پوک ڪندا هئا ۽ پوک
ب ڪمائي پاڻ ۾ ونڊي ورهائي کائيندا هئا. اُن دؤر جا مغل-مُطيع
گيردارَ هيءَ انقلابي هلچل، جيڪا اقتصادي ڦُرمار جي خلاف هئي،

منهنجي لاءِ ڪوڙ آهي. ٻين ماڻهن جي نظر ۾ هري موٽواڻي جي شخصيت ۾ پلي ڪيترييون اوڻايون هجن، ڪيتريون خاميون هجن، پر منهنجي لاءِ هر مجسم پيار هو، خلوص هو. هريءَ جو مون ڪانسواءِ جنهن ٻئي شخص سان حد کان وڌيڪ پيار هئو اهو نواب منظور حسين ٽالپر هو. جيتوڻيڪ نوابن جي گهرن ۾ پردي جي پابندي آهي، پر هري نواب منظور جي گهر جو فرد هو. سندس گهر جي سمورين ڳالهين ۽ مسئلن ۾ رهي گهر جي وڏي جيان شريڪ رهندو هو. هريءَ پنهنجي سفرنامي ۾ نواب منظور حسين ٽالپر جي ذيءُ جي حوالي سان ڪجهه ذاتي قسم جو ڳالهيون لکيون هيون. ٻيو ڪو ماڻهو هجي ها تہ هريءَ سان ڪاوڙجي تعلق ٽي ختم ڪري ڇڏي ها. پر نواب منظور ڪاوڙجڻ بدران چيو، ”ڪاڪي هريءَ سان ڪهڙا ليکا!“ اهو ٻنهي جو پاڻ ۾ پيار هو جنهن ۾ ويڇو نہ پئجي سگهيو.

هريءَ جي گذاري وڃڻ تي مون کي ڪير آٿت ڏيڻ وارو هو تہ اهو نواب منظور حسين هو. هن جي دوستيءَ ۾ بہ ايترو پيار ۽ پنهنجائپ هئي جيتري هريءَ وٽ هئي. اڄ اهي ٻئي ڇڏا ڪونہ آهن. هري هليو ويو. نواب منظور هليو ويو. هڪ ڏينهن آئون بہ هليو ويندس. خبر ناهي هن جهان کان سواءِ ٻيو جهان آهي يا نہ! جيڪڏهن ٻيو جهان آهي تہ اسين ٽئي ڇڏا اتي ملي سگهنداسين! پر ائين چوڻ ۾ ڪهڙو هرج آهي تہ وري ملنداسين... سدائين گڏ.

ڪ وسيع شاهوڪار، عوامي ۽ قومي زبان بڻائي ڇڏيو.
شاهه لطيف، ڪلهوڙن جي دور يعني 18 صديءَ واري سنڌ ۾، سنڌي
ان کي پنهنجي شاعريءَ ذريعي جيڪا تخليقي سگهه، جيڪو اظهار جو
سن، جيڪا اِحساس ۽ ڪيفيتن جي بيان جي قوت ۽ جيڪو وياڪرڻي،
ڻاءَ (Grammatical Structure) ۽ سونهن بخشي آهي، اُن جو مثال ملڻ
شڪل آهي.
شاعر، سياستدانن ۽ حڪمرانن کان وڌيڪ ڏور انديش ۽ دوربين نگاهه
ا مالڪ هوندا آهن. اُن ۾ ڪوبه شڪ نه آهي ته ڪلهوڙا سنڌ جا محب
طن حاڪمَ هئا، هو مغل سامراج جي زوال کي اکئين ڏسي رهيا هئا، اُن
ڪري سنڌ کي سنڌي تسلط کان آزاد ڪرڻ لاءِ ڪوشش ۾ مصروف هئا؛
ر اُن جدوجهد دوران حڪومتي مصلحتن ۽ مفاد پرست سياست جو شڪار
ي هنن تي وڏيون غلطيون ڪيون، جهڙوڪ: (1) يار محمد ڪلهوڙي
اران شاهه عنايت جي شهادت ۾ مغلن جي پرجهلائوءَ جاگيردارن-
بدالواسع شاهه، حمل جت ۽ نور محمد پليجي جي سهڪاريءَ طور ڪردار
ا ڪرڻ؛ (2) نور محمد ڪلهوڙي پاران شاهه لطيف جي شُهرت کان
ائف تي، ڪوتاهه انديش صلاحڪارن جي مشوري تي شاهه لطيف کي
ڙي گهوڙي سُواريءَ لاءِ 'فارسي زبان' کي دربار، سرڪار ۽ مَڪتبن جي
بان بڻائڻ، جيتوڻيڪ مغلن جو دور کان وٺي ڪلهوڙن جي دور تائين
يترائي محب وطن عالم، مڪتبن ۽ مدرسن ۾ سنڌي زبان ۾ درس ۽
دريس ڏيندا رهيا هئا.
جيڪڏهن ڪلهوڙا حڪمران اِهي تي سياسي غلطيون نه ڪن ها، ۽
نهنجن وڏن آدم شاهه ڪلهوڙي ۽ شاهه علي عرف شاهل محمد ڪلهوڙي
ي پيروي ڪندي، شاهه عنايت جي 'عوامي سگهه' ۽ شاهه لطيف جهڙي
وامي شاعر جو ساٿ حاصل ڪن ها ۽ کين پنهنجو همدرد ۽ همدم
نائين ها، ته هو ڪافي وقت اڳ نه رڳو سنڌ، مغل تسلط کان آزاد
ڪرائي وٺن ها، پر سنڌ ۾ پنهنجي مستحڪم ۽ مضبوط حڪومت پڻ
ائم ڪري سگهن ها.
ڪلهوڙن حاڪمن جي پيٽ ۾ شاهه لطيف جي دوربينديشي ۽ مستقبل

برداشت نہ ڪري سگھيا ۽ هنن مغل حڪمرانن سان گڏجي شاهہ عنايت کي شهيد ڪرائي ڇڏيو. اُن ڪُڌي عمل ۾ ٻاهرين حاڪمن جو پرجهلائو متعصب مُلان بہ مقامي جاگيردارن سان گڏ هو ۽ ٽئي قوتون، سنڌ اندر انسان دوستي رواداريءَ، حب الوطني ۽ برابريءَ تي ٻڌل سماج جي تعمير لاءِ ڪوششون ڪندڙ فڪر جي پاڙ پٽڻ لاءِ سندرو ٻڌي بيٺيون هيون.

ساڳئي وقت پٺائيءَ اهڙي ماحول ۾ اڪيون ڪوليون هيون، جڏهن درٻار ۾ سرڪار جي زبان فارسي هئي. مغل-مطيع سنڌي حڪمرانن (ڪلهوڙن) جو سمورو دفتري ڪاروباري فارسي زبان ۾ هلندو هو ۽ حڪمرانن جي ٻولڙين- ”سنڌي وائي، قلم نہ آئي“ ۽ ”پارسي گهوڙي چاڙهسي“ جهڙا فقرا گهڙي، مغل سلطنت جي خوشامد ۾ حد ڪري ڇڏي هئي. اهڙيءَ ريت مقامي حڪمرانن ۽ سندن درٻاري خوشامدڙين ڇڻڪ هڪ طرح سنڌي ٻوليءَ سان پنهنجو ناتو ئي ٽوڙي ڇڏيو هو.

اِن پسمنظر ۾، شاهہ لطيف غلاميءَ واري ماحول ۾ ڪوڙ ۽ خوشامد جي گهيرن کي ٽوڙڻ لاءِ انسانيت، اخوت، اتحاد، محبت ۽ حب الوطنيءَ جو پيغام ڏنو. اُن لاءِ هن هڪ طرف مخدوم معين عرف مخدوم ناري ٺٽويءَ، ميان صاحب ڏني فاروقيءَ، مخدووم محمد زمان لنواريءَ واري ۽ شاهہ عنايت رضويءَ جهڙن محب وطن، آزادي پسند ۽ حق پرست عالمن ۽ بزرگن سان دوستيءَ، ويجهڙايپ ۽ علمي رابطي جو رستو قائم رکيو تہ ٻئي طرف پنهنجن جذبن ۽ اُمنگن جي اظهار لاءِ جيڪا زبان منتخب ڪئي. اُها عام ماڻهن جي زبان ”سنڌي“ هئي. ان ريت پڻ ڏٺيءَ پنهنجي شاعريءَ جي ذريعي ٻٽي غلاميءَ خلاف جدوجهد ڪئي. هڪ طرف هن پنهنجي شاعريءَ جا موضوع ۽ ڪردار اهڙا چونڊيا، جيڪي عوامي هئڻ سان گڏ حب الوطنيءَ، بهادريءَ، سچائيءَ، انسانيت، قربانيءَ، اخلاقي قدرن، قومي ڪردار ۽ تهذيبي حسن جي علامت هئا، جن جو مطالعو عوام ۾ هڪ حقيقي قوم واريون خصوصيتون ۽ گُڻ پيدا ڪري پئي سگهيو تہ ٻئي طرف هن پنهنجي مادري ۽ قومي ٻولي سنڌيءَ جو پاسدار بنجي، فارسيءَ جي سياسي، لساني، تعليمي ۽ ادبي غلبي خلاف نعرو بلند ڪري، پنهنجي سدا حيات شاعريءَ وسيلي سنڌي ٻوليءَ کي پنهنجي دور جي

جن نہ تي چاهيو تہ مقامي حڪمرانن جي اِن ظلم ۽ غلط ڪاريءَ خلاف
ي وڏي ڪا 'طبقاتي جنگ' شروع ٿي وڃي، جو سنڌ جي آزادي ۽
دت واري وڏي مقصد کي ڇيهو رسي، پر اها بہ حقيقت آهي تہ شاهہ
حب سنڌي زبان واري معاملي تي ڪمپرومائيز ڪرڻ ۽ مصلحت کان
م وٺڻ لاءِ ڪنهن بہ صورت ۾ تيارنہ هو؛ ڇو تہ هن چاتو ٿي تہ جڏهن
ڪومتن جي سياسي ۽ اقتصادي محاذن تي شڪست کائڻ جو امڪان
جي. يا اُهي ٻئي محاذ مڪمل طرح عوامي وس ۾ نہ هجن ۽ ملڪي
دت کي خطرو سامهون هجي تہ اهڙي سمي 'ثقافتي محاذ' تان جنگ
وڻ گهرجي، جيئن تہ ثقافت يا تهذيب جو وڏو ۽ متحرڪ عنصر زبان
ي، اُن ڪري لطيف سائينءَ، هڪ شاعر جي حيثيت ۾ 'سنڌي زبان'
ي بچاءُ ۽ سلامتيءَ جو جهنڊو بُلند ڪيو، ڇاڪاڻ تہ کيس خبر هئي تہ ان
نگ ۾ هو مڪمل عوامي حمايت حاصل ڪري سگهيو ٿي ۽ مقامي ڪلهوڙا
ڪمران پڻ سنڌي هئڻ جي ناتي هن لاءِ ايڏو وڏو خطرو بڻجي نہ پئي
گهيا، ڇو تہ اُنهن فارسيءَ کي درباري ۽ سرڪاري زبان جو درجو فقط
هنجي اقتدار جي بحاليءَ جي هڪ وسيلي طور ڏنو هو.
يت ڌڻيءَ جي حب الوطنيءَ واري ساڃاهہ ۽ ڏاهپ جو اُهو ڪمال آهي
، هن انهيءَ (ٻوليءَ واري) هڪ مورچي تان، وطن جي وحدت ۽ ٻوليءَ
ي بچاءُ ۽ سلامتيءَ جي ٻِٽي جنگ ڪاميابيءَ سان وڙهي. هن هڪ طرف
غل سامراج ۽ مقامي ڪلهوڙن حاڪمن جي پرجهلائو متعصب، اورنگزيبي
ياست جي حامي ۽ وحدت الشهودي ملان جي مخالفت ڪري، سنڌ اندر
قومي وحدت' ۽ 'هندو مسلم ايڪتا' جي فضا قائم رکڻ جي ڪوشش
ڪئي، جنهن لاءِ 'سنڌي زبان' هڪ مؤثر ذريعو هئي، جيڪا سنڌي مسلمان
هندوءَ جي مشترڪ مادري ۽ قومي زبان هئي، جنهن سان ٻنهي جي
جيءُ جون جڙون هيون. ٻئي طرف هن دربار ۽ سرڪار جي زبان توڙي
سرڪاري مڪتبن ۽ مدرسن جي زبان فارسيءَ جي سياسي، لساني، ادبي
تعليمي غلبي خلاف آواز اُٿاري، سنڌي ماڻهن جي دلين جي ترجماني
ڪئي ۽ کين پنهنجي ٻوليءَ ۾ وطن جي وحدت ۽ آجپي جو سنيهو ڏنو.
آءٌ پنهنج مؤقف جي حمايت ۾ ڪجهہ بيت پيش ڪرڻ مناسب

شناسيءَ کي داد ڏيڻ کان رهي نہ ٿو سگھجي؛ جنھن ھڪ اھڙي وقت ۾ جڏھن، مغل سامراج پوڙھو پئجي رھيو ھو، مقامي ڪلھوڙن/سنڌي حاڪمن خلاف ڪابہ بغاوت نہ ڪئي، بلڪ روايت آھي تہ شاھہ صاحبؒ نور محمد ڪلھوڙي کي دُعا ڪئي ھئي تہ کيس ٻُلان مان ھڪ اھڙو ٻُل پيدا ٿيندو، جيڪو سندس ناماچاريءَ سان گڏ سنڌ جي ناموسَ جو بہ ڪارڻ بڻيو. اھا بہ حقيقت آھي تہ نور محمد ڪلھوڙي جو فرزند غلام شاھہ ڪلھوڙو، مغلن کان سنڌ کي مڪمل خودمختيار ۽ آزاد ڪرائڻ ۾ ڪامياب ويو ھو، اُھا ڌار ڳالھہ آھي تہ اُن کي استحڪام بخشڻ جي کيس مناسب موقعو ۽ وقت نہ مليو.

شاھہ لطيف، شاھہ عنايت جي شھادتَ واري واقعي تي رَنجيدو ھو ۽ ھو يار محمد ڪلھوڙي ۽ سندس فرزند نور محمد ڪلھوڙي جي ڪردار ۽ عملَ جو سخت مخالف ھو، اِھو ئي سبب آھي، جو شاھہ صاحب پنھنجي شاعريءَ ۾ مختلف ھنڌن تي علامتي انداز ۾ شاھہ عنايت جي تحريڪ جي نہ رڳو حمايت ڪئي آھي، پر اُن واقعي کي ڳايو بہ آھي، جيئن ھينين بيتن مان ظاھر ٿئي ٿو:

ڀنيءَ پڙڪا ڪن، باھيون ٻيراڳين جون،
ھلو تہ سيڪيون ھٿ، مَٺي تن مچن،
مون پڻ مُلاءِ تن، جڙ لڳي جانِ ۾.

—

جھڄان پسيو جھوڪ، آيل سنگھارن جي.

—

اڄ نہ اوطاقن ۾، طالب تنوارين
آديسي اُٿي ويا، مڙھيون مون مارين،
جي جيءَ کي جيارين، سي لاھوتي لڏي ويا.
(رامڪلي)

ليڪن شاھہ صاحب ھن ’عظيم سانحي‘ تي شديد رد عمل ۾ اچي، ’عوامي بغاوت‘ جي اڳواڻي نہ ڪئي. اُن جو ڪارڻ منھنجيءَ نظر ۾ اھو

ن،، پر اُنهن ۾ ’پناڻن‘، ’سنڌي جو سعيو‘، ’پارسيون‘، ’فارسي‘،
لو‘، ’جام‘، ’عامن‘ ۽ ’خاصن‘ جهڙا لفظ ۽ ترڪيبون خاص اهميت
ن ٿيون. سسئيءَ کي پنهونءَ جا ڏيرَ ٻروچ کڻي ويا هئا ۽ نه ڪيس ’پناڻن‘
وا ڪيو هو، اُن ڪري هي بيئي بيت ۽ اُنهن ۾ بيان ڪيل لفظ ۽ ترڪيبون
ص ڏِيانُ ڇڪائين ٿيون. ’پناڻن سان پوڻ‘، ’ٻولي نه ٻجهڻ‘، ’سنڌيءَ
سعيو ڪرڻ‘، ’پارسيون پڇڻ‘، ’سور پرائڻ‘، ’فاري سکڻ‘، ’گولو ۽ غلام
ڻ‘ ’ٻن ڳالهين ۾ ٻڌجڻ‘، ’جام چوائڻ‘، ’عامن مان ٿيڻ‘ ۽ ’خاصن
ن نه ٿيڻ‘ وغيره اصطلاح، ان سموريءَ صورتحال ۽ مسئلي کي بلڪل
ضح ڪري بيهارين ٿا ته ڌارين سان دوستي ۽ مٿن اعتماد سان غلامي
صل ٿئي ٿي ۽ ماڻهوءَ جي ’خاص‘ (آزاد منش) واري حيثيت گهٽجي
ام‘ (غلام/ٻانهي) واري حيثيت ٿي وڃي ٿي.
هتي آءٌ اها ڳالهه به واضع ڪري ڇڏيان ته ڀٽائي صاحب، فارسي زبان
ڪڻ جو مخالف ڪونه هو، ڀٽائي ته خود فارسيءَ جو وڏو عالم هو، هو
ثنوي مولانا روم هميشه پاڻ سان گڏ کڻندو هو، جيڪا فارسيءَ ۾ هئي.
ندس شاعريءَ ۾ ڪيترائي فارسي لفظ ۽ اصطلاح ڪم آندل آهن، خاص
عري شاهه عنايت جي شهادت واري بيان واري بيت ۾ ’سردر قدم يار
دا شد چه بجا شد‘ فارسي شاعريءَ جي سٽ تضمين طور ڪم آندي
تس، جيڪا ان ڳالهه جي ثابتي آهي ته ڀٽائي نه رڳو فارسي ڄاڻندو هو،
ر فارسي شعرن جون سٽون تضمين طور به ڪم آڻڻ جو هنر ڄاڻندو هو. هو
ولانا روم سان گڏ ڪيترن ئي اعليٰ قسم جي فارسي شاعرن جو وسيع
طالعو رکندو هو، جن جا ڪيترا تاريخي شعر سنڌيءَ ۾ تخليقي طرح
رجمو به ڪيا اٿس- جهڙوڪ:

پيرِ را بُگزين ڪه بي پيرِ اين سفر
هست بس پُر آفت و خوف و خطر

—

هر ڪه او بي مرشدي در راهه شد
تو ز غولان هداُو در چاهه شد

سمجهان ٿو، جن مان متعصب وَحدت الشهودي مُلي جي مخالفت ۽ سنڌي زبان جي حيثيت جي بحاليءَ جي حمايت ظاهر ٿئي ٿي:

مُنهن ته آهيريانئي اُجرو، اَندر ۾ ڪارو،
ٻاهر زيبُ زبانَ سين، دِل ۾ هڇارو،
اِن پر ويڇارو، ويجهو ناهه وِصال ڪي.

—

مارِ مَر مُطيعَ ڪي، مَجوُسيءَ ڪي مارِ،
وڏي جنگ مَر وِسارِ، ننڍيان نفعو ناهه ڪِي.

—

پيئم ”پناٽن“ سين، ٻولِي جي نه ٻُجهن.
آءٌ سنڌيءَ جو سعيو ڪريان، هو پارِسيون پُڇن،
موُن پڻ مَلان تن، سَرتيون سوُر پرائِيا!

—

جي تون سِکيو فارسي، گولو توءِ غلامِ،
جو ٻڌو ٻِن ٻالهئين، سو ڪئن چائي جامِ،
اُچيو تا آب گُهري، بُکيو تا طعامَ،
اِيءَ عامن سندو عامِ، خاصن منجهان نه ٿئي،

هنن بيتن مان پهريون بيت، اُن وحدت الشهودي مُلان جي خلاف آهي، جنهن جو مُنهن ته آهريءَ/آرسيءَ کان به وڌيڪ چمڪندڙ آهي، پر اندر ۾ منافقت جي ڪاراڻ سَمايو وتي، ٻاهران زبان زيبُ واري اٿس، پر دل ۾ هڇارو آهي ۽ ’قومي وحدت‘ ۽ ’قومي وصال‘ کان وانجهيو رهيو آهي.
ٻيو بيت اُن هڇاري ملان بابت آهي، جيڪو ’هندو-مسلم تضاد‘ واري اورنگزيبي سياست جو قائل آهي، توڙي اُن ’طبقاتي ويڙهه‘ جي حاميءَ، جيڪو ’قومي آجپي جي جنگ‘ تي ننڍين ننڍين جهيڙن کي اهميت ڏئي ٿو، ٻنهي تي اها ڳالهه واضع ڪري ٿو ته وڏي جنگ (وطن جي وحدت ۽ آزاديءَ واري جنگ) کي نه وسارڻ ۽ ننڍين جنگين (هندو مسلم ويڇن ۽ طبقاتي ويڙهه) ۾ نفعي نه هجڻ جو فلسفو ئي سچو فلسفو آهي.
۽ باقي ٻه بيت جيتوڻيڪ ”سسئيءَ جي داستان“ سان واسطو رکندڙ

ساڳيو مفهومُ، ڏسو تہ لطيف سائين ڪيئن تو بيان ڪري ۽ 'خون بها'
اُن جو سنڌيءَ ۾ هم معني لفظ ''ديت'' استعمال ڪري ٿو، جيڪو غور
لب آهي.

ڪنارو ۽ ڪوس، انگ آريءَ ڄام جي،
ديت آهي دوسُ، مارڻ ۾ سين جي.

فارسي زبان ۾ لکيل اُهي ٻہ خط تہ عالمن ضرور پڙهيا هوندا، جن مان
ڪ خط ۾ شاهہ لطيف، مخدوم محمد معين ٺٽويءَ کان اُويسي طريقي
ابت ڪي سوال پڇيا آهن ۽ ٻئي خط ۾ مخدوم معين ڪيس جواب ڏنا
هن. اُهي ٻئي خط 'رسالہ اُويسيہ' نالي ڪتاب ۾ ڇپيل آهن، جيڪو نياز
همايونيءَ، سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪيو آهي، ۽ ثقافت کاتي پاران ڇپيو آهي.
آءٌ مثال طور: صرف شاهہ لطيف جي خط جا اصل لفظ هتي درج
ڪريان ٿو:

''چہ فرمايند علماء ڪرام مراجع اَنام اندر آنچہ لفظ 'اُويسي'
در ڪلام طائفہ صوفيہ رِضوان الله تعاليٰ علهيم اجمعين واقعہ
شده يا نہ؟ شماکہ علمائي حامي-دينِ و بيان کُنده قبيح و حسن
اند، مي پرسم شماراکہ جواب اين مقامات چہ باشد؟ ميخواهم
کي بعبارتِ فارسي سهلِ الماخذ آنرا بقيدِ قلم آريد کہ نفع عام
شُوده وَانتفاع باقي ماند.''

هن خط ۾ شاهہ صاحب لکيو آهي تہ عالمن جو ان بابت ڪهڙو رايو آهي
تہ لفظ 'اويسي' صوفين جي جماعت ۾ آهي يا نہ؟
''- ۽ آءٌ چاهيان ٿو تہ انهن جا جواب سليس فارسيءَ ۾ قلمبند ڪيا
وڃن جيئن عام ماڻهن کي فائدو ٿئي ۽ اهو نفعو هميشهہ لاءِ باقي رهي.''
اُهو خط پڙهي ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ صاحب، اُن راءِ تي پهتو
آهي تہ:

''شاهہ صاحب جو مخدوم صاحب کي خاص تاڪيد تہ 'سليس
فارسي' ۾ جواب ڏنووڃي، انهيءَ لاءِ تہ هرڪو ان ڳالهہ کي سمجهي
سگهي، ڏيکاري ٿو تہ شاهہ صاحب کي 'سليس' ۽ 'ڳوڙهي فارسي'

(مرشد ڳڙل، جو رهبر بنا هيءُ سفر مصيبتن، خوفن ۽ خطرن سان پريو پيو آهي، جيڪو بہ هن وات تي بنا مرشد هليو، ديون ۽ راڪاسن هٿ گمراهہ ٿي وڃي کوهہ ۾ پيو.)

مولانا روميءَ جو هي چئن سٽن وارو شعرُ، لطيف سائينءَ ٻن سٽن ۾ نہ رڳو ترجمو ڪيو آهي، پر ان کي اهڙي تہ تخليقي سنڌي ٻوليءَ ۾ بيان ڪيو آهي، جو ڪير بہ نہ چوندو تہ ڪو هي ترجمو آهي ۽ ترجمو بہ اهڙو جو اصل کان وڌيڪ تخليقي ۽ مڪمل:

اَوَجهڙ آسونهن، ڏيهہ گهڻو ئي ڏوريو،
سگهر ريءَ سونهن، پهتي ڪانہ پنڌ ڪر،

روميءَ جو ٻيو بيت آهي:

تَشنگان گر آبْ جَويند او جهان،
آب هم جُويد بِعالم تشنگان

(جيڪڏهن اُڃايل جهان ۾ پاڻي ڳولين ٿا، تہ پاڻي پڻ دنيا ۾ اُڃايلن کي ٿو ڳولي)

هن بہ سٽي شعر جو لطيف سائينءَ، بيت جي هڪڙيءَ سٽ ۾ ڪمال جو ترجمو ڪيو آهي:

اندر جنين اُڃ، پاڻي اُڃئو اُن کي.

روميءَ جو هڪ چئن سٽن جو شعر آهي.

مابها و خون بها را يافتيم،
جانِب جان باختن بشتا فتيم،
اي حيات عاشقان در مُردگي،
در نيا بي خُز کہ در دل بُردگي.

(يعني: اسان ٿها ۽ خوُن بها ٻئي حاصل ڪيا. جانِ ڏيڻ لاءِ تڪڙا ٿياسين. مرڻ (فنا) ۾ عاشقن لاءِ حياتي (بقا) آهي، (جا) دل ڏيڻ بنا حاصل ڪري نہ سگهندين.)

بولي تخليق ڪري ٿو ۽ پنهنجي مادري زبان سنڌيءَ جي اهڙي
ڪيل ۽ تعمير ڪري ٿو، جيڪا قوم ۽ وطن جي تعمير ۽ تشڪيل جو
و بڻجي ٿي. اُن صورت ۾ شاهه لطيف 18 صديءَ ۾ سنڌي ٻوليءَ جو
ڙو اهڙو معمار شاعر ظاهر ٿئي ٿو، جيڪو جهنگ جهر، وستي واهڻ،
جي، ڪوهستان، ٿر ۽ لاڙ ۾ نکري پوي ٿو. ڳوٺن ۽ واهڻن ۾ موجود
مي ٻوليءَ کي پنهنجي شاعريءَ ۾ مختلف موضوعن لاءِ منتخب ڪري
۽ اظهار جي مخصوص انداز ذريعي هڪ مثالي سنڌي ٻوليءَ کي جنم
ي ٿو، ان صورت ۾ علامه آءِ آءِ قاضيءَ جي لفظن ۾ ائين چوڻو ٿو پوي ته:
''دراصل اُها لطيف جي هٿن جي برڪت هئي، جو 18 صديءَ واري
ڌي زبان ايترو وسيع ۽ ملائم صورت اختيار ڪئي. سنڌي زبان، جيڪا
وقت هڪ محاوري يا لهجي جي حيثيت رکندي هئي. جڏهن لطيف
ي هٿن ۾ پهتي ته نهايت گران مايه وسيع ترين زبان بڻجي وئي.''
علامه آءِ آءِ قاضي، لطيف جي ان ڪرشمي کي عربيءَ جي وسعت سان
ت ڏيندي چوي ٿو:
''عربي ٻوليءَ جي مضراب کي جنهن قُوت ۽ شگفتگيءَ سان بلڪ
هن اثر انگريزيءَ جي حد تائين گذريل 1500 سالن اندر محمد
بيءَ، ان جو استعمال ڪيو، اهو ٻيو ڪوبه نه ڪري سگهيو آهي. لطيف
ڌي ٻوليءَ جو اهڙو استعمال ڪري ڏيکاريو جيڪو نه هن کان اڳ
نهن ڪيو ۽ نه وري ڪانئس به صديون پوءِ ائين ڪري ڏيکارڻ جي جُرئت
ري سگهيو آهي.''

(Shah Abdul Latif: An Appriciation of his art)

جيڪڏهن نور محمد ڪلهوڙي جي دؤر ۾ لطيف چاهي ها ته پنهنجي
رگيءَ ۽ عملي ڄاڻ جي روشنيءَ ۾ فارسيءَ ۾ شاعري ڪري ها ۽ پڪ
م ته سنڌس اها شاعري، درباري شاعر عظيم ٺٽويءَ جي فارسيءَ شاعريءَ
ن هزار درجا اُتم هجي ها، پر ائين نه ڪيو، هن سنڌي سماج ۾ مقامي
اڪمن طرفان سنڌ جي خودمختياريءَ لاءِ هٿ پير هڻڻ جي باوجود
يڪا مايوسي ڇانيل ڏٺي ۽ نادرشاهه لاچار ۽ احمد شاهه ابداليءَ جي
مار وسيلي پيدا ٿيل جيڪا صورت حال ڏٺي ان جو اظهار، هن ريت

عبارت جي فرق جي پوريءَ ريت ڄاڻ هئي ۽ سليس فارسيءَ جي عام فائدي جو بہ احساس هو. هيءَ اندروني شاهدي شاهہ صاحب جي فارسيءَ مان واقفيت تي هڪ خاص دليل آهي.''

تہ پوءِ اهڙو شاعر فارسيءَ جو مخالف ڪيئن ٿو ٿي سگهي؟ ياد رکڻ گهرجي تہ شاهہ صاحب فارسي پڙهڻ ۽ سکڻ جو ڪڏهن بہ مخالف نہ رهيو هو، پر جڏهن فارسي زبان کي حڪمران دربار ۽ سرڪار جي زبان سان گڏ ذريعہ تعليم جي بہ زبان بنائي ڇڏيو تہ لطيف سائينءَ نہ رڳو فارسيءَ جي اُن 'لساني ۽ ادبي غلبي' ۽ 'ذريعہ تعليم طور مڙهڻ' جي خلاف آواز اٿاريو، پر حڪمران ۽ سندن چاپلوسي ڪي، جيڪي فارسيءَ ۾ قصيدہ گوئي ڪندا هئا، مخاطب ٿي چيو آهي تہ:

''اوهان فارسيءَ کي دربارن ۽ سرڪارن ۾ لاڳو ڪرڻ ۽ ذريعہ تعليم طور سکڻ واري ڳالهہ عوام تي مڙهيو ٿا، اُها گولائپ ۽ غلاميءَ جي ڳالهہ آهي، اوهان بہ ڳالهين، اقتدار ۽ ذاتي مفادن لاءِ جدوجهد ڪريو ٿا. اوهان 'جام' (حڪمران جو نعم البدل لفظ) سڏائڻ جي لائق نہ آهيو، اوهان تہ اهڙا 'عامي شخص' (غلام/مطيع) آهيو، جن کي اُڃ اُجهائڻ لاءِ پاڻيءَ ۽ بک مٽائڻ لاءِ طعام (اقتدار) جي ضرورت آهي. اوهان 'خاص ماڻهو' يعني آزاد حاڪم ٿيڻ جي لائق نہ آهيو ۽ عوام جي نمائندگيءَ جي اهل نہ آهيو، ڇو تہ 'جام' ۽ 'خاص' (آزاد حاڪم) عوام جي حقن جا محافظ ۽ رکوالا هوندا آهن.''

اهڙي غلاميءَ ۽ غلبي واري ماحول ۾ ئي لطيف سائين چوي ٿو: ''اسان جي اهڙن ماڻهن (ڌارين/سامراجين) سان اڃي پئي آهي، جيڪي اسان جي ٻولي (سنڌي) سمجهي ئي نہ ٿا سگهن. آءٌ سنڌيءَ ۾ مافي الضمير بيان ڪرڻ گهران ٿو ۽ هو فارسي ڳالهائڻ جي تلقين ڪن ٿا. اهڙن ڌارين سامراجين/پناڻن (مغلن) سنڌ کي سور ڏنا آهن ۽ غلام بنايو آهي.''

ان حوالي سان جڏهن لطيف سائين فارسيءَ جي سياسي، ادبي ۽ تعليمي غلبي خلاف آواز اُٿاري ٿو ۽ سنڌي زبان کي پوري حسن، سگهہ ۽ تهذيبي قدرن سان مالا مال ڪري، پنهنجي شاعريءَ ۾ ڪم آڻي ٿو ۽ اُن ۾ تخليقي حسن، وسعت، بلند خيالي بيان ڪري ٿو تہ ڄڻ پنهنجي دؤر

ويو آهي، پر پوءِ بہ لطيف سائينءَ بچيل ۽ معلوم سموري ميڙي چونديءَ
حسن ۽ ڳر سهيڙي، پنهنجي شاعريءَ ۾ پيش ڪيو آهي. ائين اسان
آڏو سنڌ جي صدين جو سرمايو، سنڌي ٻوليءَ ۾ پيش ڪري، لطيف
ئينءَ جتي سنڌي ٻوليءَ کي وسعت، دائميت ۽ شاهوڪاري بخشي آهي،
اسان کي فڪري طور بہ مالا مال ڪري پنهنجو تاريخي ڪردار اد
يو آهي. لطيف سائين، سنڌ جي هزارين ورهين جي فلسفي ۽ فڪري
تقا جو تُت ۽ نچوڙ آهي. هن صدين جي سڄ ڳرهڻ مان سنڌي ٻوليءَ
فڪري سونهن جي سڄ کي آزاد ڪري، هن ڌرتيءَ تي اهڙو تہ چمڪايو
جرڪايو آهي. جنهن تي وري ٻيهر ڳرهڻ اچڻي ڪانہ آهي.
پٽائي سنڌي ٻوليءَ جي خَمير ۾ ايڏي تہ ڪشادگي، وسعت، بلند
يالي ۽ صلاحيت پيدا ڪري ويو آهي. جو اُهو دنيا جي سُڌريل ۽ جديد
انن جي مرتبي ۽ مقام تي پهچي سگهي ٿي.

پنهنجيءَ شاعريءَ ۾ ڪيو:

نڪا بوءِ بزار ۾، نڪا ڇلر ڇڻ
جتي ڏنيرين جي، اڳي هئي اگهڻ،
هي پڙ پئسو ٽڪ، ماڻهو وڃن موٽيا!

—

اڄ پڻ ڪنجهو ڪنجهه واڍوڙڪي منهين،
جه پڻ پيين سنجهه هو پنيون، هو ٽڪيون!

پٽائيءَ سنڌ جي سماجي ڪربَ کي بيان ڪري تاريخي حوالي سان، پنهنجو تاريخي ڪردار ادا ڪيو آهي، اُن بيان ۾ پيڙا تہ حد درجي جي آهي، پر سندس بيان جو انداز ۽ ٻوليءَ جي سهڻي جڙت تخليقي حسن بہ انتها درجي جو آهي.

پٽائيءَ وٽ شاعريءَ جو فن پنهنجي پوري ڪمال تي پهتل آهي، هن بنتهائي ڳُوڙهن ۽ فڪر انگيز خيالن ۽ مسئلن جو اظهار پنهنجي دؤر جي سادي، آسان ۽ عام زبان ۾ ڪيو آهي، ليڪن سندس زبان جي اُن سادگيءَ ۽ سليس پٽي ۾ عوامي سمجهہ ۽ فڪر توڙي فن جو اهڃاڻ تہ رچاءُ موجود آهي، جنهن ۾ سنڌ جي صدين جي ڏاهپ ۽ حسن سمايل آهي.

پٽائيءَ جي شاعريءَ جي فڪري تسلسل تي نظر وجهڻ لاءِ وڏي تفصيل جي ضرورت آهي. مختصر لفظن ۾ ائين چئي سگهجي ٿو تہ هن پنهنجي دؤر جي انساني برابريءَ وارين تعريڪن ۽ فڪري/روحاني هلچلن جو روح، پنهنجيءَ شاعريءَ ۾ ڳوهي پيش ڪيو آهي. سندس ذات توڙي ڏانءَ جي تاجي پيٽي ۾، جنهن ۾ ٻوليءَ جو حسن، خوبصورتي، سٽاءُ ۽ رچاءُ اچي وڃن ٿا. فقط ئي فقط سنڌ ڌرتيءَ جو ڪمال ۽ ڪنٽريبيوشن شامل آهي. شاهہ پنهنجي ٻوليءَ کي سنڌ جي تهذيبي روايتن، تاريخي ۽ نيم تاريخي داستانن ۽ ڪهاڻين. تمثيلن، محاورن، علامتن، اُهڃاڻن، استعارن، تشبيهن، سلاست، فصاحت، بلاغت ۽ جدت جي خوبين سان ڳُتي ۽ مڙهي پيش ڪيو آهي. جنهن ۾ ماضيءَ جو سمورو حسن، فڪري ۽ تهذيبي ورثي جي سموري سونهن موجود آهي. سنڌ جي تاريخ جي ستم ظريفي اها آهي تہ اسان جو آڳاٽو تخليقي سرمايو تاريخ جي لٽ ۾ گم

ڪراچيءَ ۾ اچڻ کانپوءِ اياز صاحب انهن پنهنجن دوستن سان وري
ڏ پيرو ويجهو ٿيو، جيڪي سکر ۾ رهڻ دوران ڪائنس پري ٿيل هُئا.
ص طور اديبن جو اُهو حلقو، جيڪو ساٺس پاڪستان ٺهڻ بعد ويجهو
يو هئو ۽ جنهن جي ويجهڙائيءَ جي ڪري اياز اردو شاعري ڪرڻ لڳو هئو
ڳتي پاڻ ئي محسوس ڪيو هئائين تہ ڪيس اردو ادب ۾ اها جاءِ اردو
فو نہ ڏيندو، جيڪا جاءِ هن فيض احمد فيض کي ڏني هئي ائين هن
ت ئي سنڌي شاعريءَ ڏانهن موٽ ڪاڌي ۽ ’وڄون وسڻ آئيون‘، ’ڪلهي
ڙم ڪينرو‘ ۽ ’ڪي جو ٻيجل ٻوليو‘ جهڙا ڪتاب لکيائين، جن مان ڪن
اڳتي هلي پاڪستان حڪومت بندش لڳائي. وقت ڦريو انهن ڪتابن
ن ٻين سنڌس سيني ڪتابن سان گڏ خوش نصيبي اها هئي يا وقت جي
ڪست ۽ اياز جي نظمن جي فتح اها هئي جو پوءِ سنڌس سڀ ڪتاب
ڌ حڪومت جي ثقافت واري کاتي، اياز جي مان ۽ مرتبي وٽان ڇپرائي
را ڪيا. جن نظمن تي وقت جي حڪومت پابندي لڳائي. اهي نظمون
هي وقت جي حڪمران پنهنجي تقريرن جي شروعات ڪرڻ پنهنجي
فخر سمجهيو، جيتوڻيڪ هيءُ ملڪ ۽ ان جا مالڪ اڃا تائين اهي
ڳيا آهن. مني صديءَ ۾ سنڌ ۽ سنڌي ماڻهن جي سورن ۾ ڪابہ ڪمي
آئي آهي، اَلبت اياز جي نظمن پنهنجي فتح ماڻي ورتي آهي. اها ٻي
هہ آهي تہ اياز جي نظمن ۾ ڏنل سنڌ جي آجپي، آزاديءَ ۽ خوشحاليءَ
ا خواب اڃا ساڀيا ماڻي نہ سگهيو آهي. شايد اياز جي نظمن ۾ آيل سنڌ
ي خوشحاليءَ وارو خواب جڏهن ساڀيا ٿئي. تڏهن اياز اڃا وڏيڪ اُڀري
ي، ڇاڪاڻ تہ اياز جا نظم تخليق جي جنهن سطح تي آهن، اجوڪي
ڌ جو شعوران سطح تائين پهچڻ ۾ اڃا هڪ سؤ سال لڳي وڃن ۽ منهنجو
ال آهي تہ شعور ۽ تخليق جي اعليٰ ترين شڪل ڏيندڙ نظم اياز
راچيءَ ۾ رهڻ واري وقت ۾ لکيا آهن. اُهو منهنجو خيال آهي جنهن
ن اختلاف اياز جي هر چاهيندڙ/پڙهندڙ جو بنيادي حق آهي. اياز
ر ۾ رهائش دوران بہ ڪراچيءَ ۾ پنهنجون موڪلون گذارڻ لاءِ ايندو
ندو هئو ۽ هزارن روپين جا ڪتاب خريد ڪري ويندو هئو، پر اياز
راچيءَ ۾ رهڻ واري وقت ۾ پنهنجي عمر جي آخري گهڙيءَ تائين
تابن جي خريد ڪرڻ جو پنهنجو شوق نہ گهٽايو، اهڙي شاهدي اياز

سمنڊ- شيخ اياز ۽ ڪراچي

- رکيل مورائي

اُهو اناسيءَ جو سال هئو، جڏهن هوُ وري پنهنجي پراڻي محبوب ڪراچيءَ ڏانهن آيو هئو، اياز صاحب جي زندگي جو اهو وڏو سچ آهي ته ڪراچي هن جي محبوبه هئي ۽ سمنڊ هُن جو دوست هئو، جنهن سان هُن پنهنجي دِلي دوست رشيد ڀٽيءَ وانگر عمر جي آخري گهڙيءَ تائين دوستي نباهي. هُن ڪراچيءَ ۾ ئي پهرئين نوڪري ڪئي. غالبا سندس پهريون عشق به ڪراچي ۾ ئي ٿيو، بعد ۾ باقي سندس سموري زندگيءَ ۾ ڪيل هن جا عشق ان عشق جا الڳ الڳ عڪس هئا.

هو جڏهن پرنس ڪامپليڪس ۾ اچي رهيو ته ڏاڍو خوش هئو، شايد شخصي طور ان جو سبب سندس اولاد جو ڪراچيءَ ۾ رهڻ هُجي. ڇاڪاڻ ته ساڻس گڏ رهندڙ ٻئي پٽ انيس ۽ سليم ڪراچيءَ ۾ رهندا هئا جنهنڪري آخري عمر ۾ ڪيس اُنهن جي ويجهڙائي گهربي هئي. اها الڳ ڳالهه آهي ته ذهني طور سندس ٻئي پٽ ڪائنس گهڻو گهڻو الڳ ۽ پري هئا جنهن جو اظهار هو شدت سان ڪندو به هئو، شايد ڪٿي هُن لکيو به آهي. تنهن هوندي به هو پنهنجي هن محبوب شهر ڪراچي ۾ خوش هئو. جنهن جو اندازو ان مان لڳائي سگهجي ٿو ته هن ڪراچيءَ ۾ رهڻ واري عرصي ۾ سموري زندگيءَ ۾ لکيل پنهنجي ادب کان گهڻو وڌيڪ لکيو، هن ايتري تيزيءَ سان لکيو جو وقت هن جي طابع ٿي پيو. هُن کي وقت جي ڪابه ڪاڻ ڪڏهن نه پوندي هئي. هن پنهنجو وقت سمهڻ جو ۽ جاڳڻ جو پاڻ ناهي ورتو.

هر صبح جو پرهه ڦٽڻ تائين لکندو هئو، جڏهن صبح جاڳندو هُئو ته هو سمهندو هئو ۽ ايئن هن وقت کي پنهنجي شرطن تي قبول ڪيو، جيتوڻيڪ آخري فتح وري به وقت کي آهي پر سنڌ ۾ اياز اهڙو هڪ ئي تخليقڪار هئو جنهن وقت جي ڪاڻ ڪانه ڪڍي. شايد دنيا جا سڀ عظيم تخليقڪار ايئن وقت کي پنهنجي پويان هلائيندا آهن، جيئن اياز وقت کي هلايو.

ر طور محفوظ آهي.
جيتوٽيڪ اياز صاحب1988ع ڪانپوءِ ڇپيل پنهنجو هر ڪتاب مون کي
ڙي ڪري ڏيندو هئو، جيڪي منهنجي زندگيءَ جي املهه ميراث آهن
ون کي اهو به فخر رهندو ته نه رڳو اياز صاحب مون کي ڪتاب ڏيندو
پر ڪيترائي ڪتاب مون به کيس ڏنا. خاص طور اِنڊيا جا اردو ۽
ي ڪتاب جيڪي مون وٽ ايندا هئا، اهي آئون کيس ڏيڪارڻ لاءِ کڻي
و هوس، پوءِ جيڪو به ڪتاب وڻندو هوس ته ايئن نه چوندو هئو ته هيءُ
کي ڏي! چوندو هئو ته، لڇمڻ ڪومل کي چئه ته هيءُ ڪتاب هڪ
ي موڪلي ۽ مان کيس ائين چئي اهو ڪتاب ڏئي ايندو هوس ته !
ين ! مان ٻيو ڪتاب گهرائي وٺندس. اها ٻي ڳالهه آهي اهو ڪتاب وري
نه گهرائي سگهيس ۽ نه لڇمڻ ڪومل وري اهو ڪتاب مون ڏي موڪليو.
لڇمڻ ڪومل صاحب جو جواب واري اهو ته ! ڪتاب وٺي آيو آهيان،
نجي آڏو پيا آهن ۽ اڄ تائين اهي ڪتاب سندس آڏو ئي پيا آهن، مون
ڪونه مليا. ڪجهه ڪتاب وري جن دوستن هٿان موڪليائين ته اهي
ڦبائي ويا. اهو سلسلو اڄ تائين ايئن هلندڙ آهي. سندس چاهيندڙ
ي لڇمڻ ڪومل ۽ هتي مان آهيان بس وچ ۾ اياز صاحب نه آهي. فقط
دس يادون آهن جيڪي اڻ ڳڻيون آهن ۽ منهنجي حافظي جي ميراث
ن. سڀ لکڻ جهڙيون نه آهن. ڪي لکڻ جهڙيون آهن، ڪجهه فقط ياد
رڻ جهڙيون آهن پر سڀ ڪراچيءَ جي حوالي ۾ آهن ان ڪري ئي مون
هيو ته ڪراچيءَ ۾ رهڻ ڪانپوءِ اياز جي يادگيرين کي سهيڙيان پر لڳي
ن ٿو ته ان جي لاءِ ڪيئي ڪتاب گهرجن ۽ ڪيترو ئي وقت گهرجي.
رو وقت جيترو اياز تخليقڪار هئو، سندس تخليقي ڪم تي لکڻ لاءِ
هي وقت ۾ گهٽو ئي لڪي سگهجي ٿو، ڪراچي ۾ رهندي اياز پاڻ کي
ڪ محفوظ ۽ مضبوط سمجهندو هئو، شايد اهو هن وڏي ۽ عالمي شهر جو
هئو، جيڪي هر سنڌيءَ جي ذهن تي وينل آهي، جيتوٽيڪ اياز هن
ر ڪان ڪيئي ڀيرا رڏو هئو، اڄ هيءُ شهر ته آهي ۽ اڃا به وڌو ٿيو آهي پر
هن اياز هن شهر مان هليو ويو آهي ته سچ پُڇه ايئن ٿو محسوس ٿئي ته
ي طور هيءُ شهر ڪراچي وڏيڪ ننڍڙو ٿي ويو آهي ۽ ڪراچيءَ جو سمنڊ
يلو ٿي ويو آهي، اياز ڪانپوءِ!!

صاحب جي ويجهو رهندڙ سڀ شخص ڏئي سگهندا. ذاتي طور، منهنجا اياز صاحب سان 1988ع کان 1997ع تائين گهاريل سال منهنجي اکين اڳيان آهن.

مون کي ياد ٿو اچي ته اها شايد 1997ع جي ڊسمبر جي ويهين يا ايڪهين تاريخ هئي، صبح ساڻ آئون اياز صاحب وٽ ويو هوس. ڪيس ڪنهن ڪتاب جي فوٽو ڪاپي ڪرائڻي هئي. غالبا اهو ڪتاب فرنٽيئر پوسٽ پاران احمد سليم ڇپائي رهيو هئو، اسين آغاز مارڪيٽ جي سامهون ڪنهن فوٽو اسٽيٽ واري وٽ وياسين. جڏهن دُڪان ۾ گهڙياسين ته هڪ نوجوان ڇوڪري جلديءَ ۾ ٻه ڪرسيون ناهي رکيون ۽ ياز صاحب کي ادب سان ويهاريون جلدي ڪتاب فوٽو ڪيائين. اياز صاحب پڇيس ته بابا پئسا گهڻا ٿيا ؟

هُو نوجوان پئسان وٺڻ لاءِ تيار نه هئو، آخر اياز صاحب هُن نوجوان کان پڇي وينو پئسا ڇو نه ٿو وٺين ؟

نوجوان بنا هبڪ جي فخر مان جواب ڏنو، ''سائين اهي ته منهنجا ڀاڳ آهن جو شيخ اياز منهنجي دڪان تي آيو آهي. مان ان کان پئسا ڪيئن وٺندس! آخر اياز صاحب ان نوجوان کي اهو آسرو ڏئي سوا ٻه سؤ روپيا ڏنا ته ٻئي ڀيري تنهنجي چانهن پيئندس ۽ نوجوان سَرهو ٿي ويو، مون کان اڄ ان نوجوان جو نالو ته وسري ويو آهي پر اهو نوجوان نوشهري ضلعي جو راجپر هئو، ايترو ياد آهي.

اهڙو ئي هڪ ٻيو واقعو ڪراچيءَ جو مون کي ياد اچي رهيو آهي، اياز صاحب جي طبيعت نيڪ نه هئي. مان دستور موجب موڪل واري ڏينهن تي ساڻ ملڻ ويس. گهڙي کن کانپوءِ اياز صاحب پنهنجي بيڊ روم ۾ ويو هڪ ڪتاب اچي منهنجي هٿ ۾ ڏنائين. مون کوليو، ڪتاب سنڌ جي هڪ اعليٰ اديب کيس گفٽ ڪيو هئو. اردو شاعريءَ جو ڪتاب هئو. ڪتاب بند ڪري مون کيس ڏنو، چيائين ''هيءُ ڪتاب مان پاڻ وٽ رکڻ نٿو چاهيان'' منهنجي گهر ۾ هيءُ نالو نه هجي!

مون کيس چيو ته : سائين ! پوءِ هن ڪتاب تي پنهنجن هٿن اکرن ۾ مون کي لکي ڏيو، ايئن نه ٿئي ته ڪو چوي ته مون توهان جو ڪتاب ڦٻايو آهي. اهو ڪتاب اياز صاحب مون کي لکي ڏنو، جيڪو اڄ به مون وٽ

سنڌي ثقافت





سنڌي لوڪ ادب سيمينار

راشٽريه سنڌي ٻولي وڪاس پريشد، نيو دهليءَ طرفان ٻني سنڌو سيوا سنگهه، پناواريءَ جي سهڪار سان 27-26 نومبر 2011 تي گيٽ وي آف رن ريسورٽ، ڌورڙو، ٻني-ڪڇ ۾ ”سنڌي لوڪ ادب“ وشيه تي راشٽريه سيمينار جو آيوجن ڪيو ويو.
ٻن ڏينهن جي هن سيمينار جو ڪاريه‌ڪرم هن ريت رهيو.

تاريخ 26 نومبر 2011 منجهند جو 3 بجي مهورت.

سواگتي تقرير : شري نرمل گوپلاڻي، ڊائريڪٽر
شري ميان حسين متوا، سرپنچ، ڌورڙو

مهورت : شري ايم. ٿينارسن، ڪليڪٽر، ڀڄ.

مکيه مهمان : شري ڪنعيالال ڪيولراماڻي، چيئرمن سنڌي - ڪڇي ٽي.وي. چينل.

مهمان : شريمتي ششما آينگر، شري منوج گوهل، شري جينتي جوشي ’شباب‘ ۽ ڊاڪٽر لڇمڻ خوبچنداڻي.

ڪي نوٽ : ڊاڪٽر ستيش روهڙا - شڪرگذاري شري عيشا متوا، ڪارروائي شري ڪلاڌر متوا.

رات جي ڪچهري : جنهن ۾ ٻنيءَ جي لوڪ ڪلاڪارن - لوڪ سازيندڙن، ڳجهارت جي ماهرن ۽ ٻين سنڌي موسيقيءَ جي رنگت جمائي.

تاريخ 27 نومبر 2011 جدا جدا بئنڪون صبح جو 30-9بجي کان.

پهرين بئنڪ : وشيه ”ڪڇ ۾ سنڌو سنسڪرتيءَ جو ڦهلاءُ“ - **ڊاڪٽر جينو لالواڻي**، صدارت، ڊاڪٽر نرملا آسناڻي. **ٻين بئنڪ :** وشيه ”ٻنيءَ جو لوڪ ادب“ شري ويڙهو رفيق، **صدارت :** ڊاڪٽر لڇمڻ خوبچنداڻي **ٽين بئنڪ :** وشيه ”سنڌ ڪڇ جا لوڪ ساز“ شري ڪلاڌر متوا، صدارت شري ماڌو جوشي. **چوٿين بئنڪ :** وشيه ”لوڪ ادب جي سهڻي صنف ڪافي“ **شري هيرو ٺڪر صدارت** ڪملا گوڪلاڻي **پنجين بئنڪ :** وشيه ”وائي“ **ڊاڪٽر موتي پرڪاش صدارت :** شري جمون ڇگاڻي. **ڇهين بئنڪ :** وشيه ”ڪڇي لوڪ ادب“ **شري نارائڻ جوشي ’ڪارايل‘** صدارت : **ڊاڪٽر جينو لالواڻي.**

سماپتي بئنڪ : صدارت شريمتي آشا چاند، تاثرات : **شري ڪيمن مولاڻي،** شڪرگذاري شري نرمل گوپلاڻي. سيمينار ڪنوينر : شري ڪلاڌر متوا.

ٻنيءَ جي خاص-خاص هنڌن جو دورو پڻ ڪرايو ويو. سيمينار ۾ **پڙهيل مقالا،** مخزن ۾ شامل ڪرڻ جي ڪوشش ڪيل آهي.

سنڌي ثقافت









سنڌي ثقافت







سچل سرمست

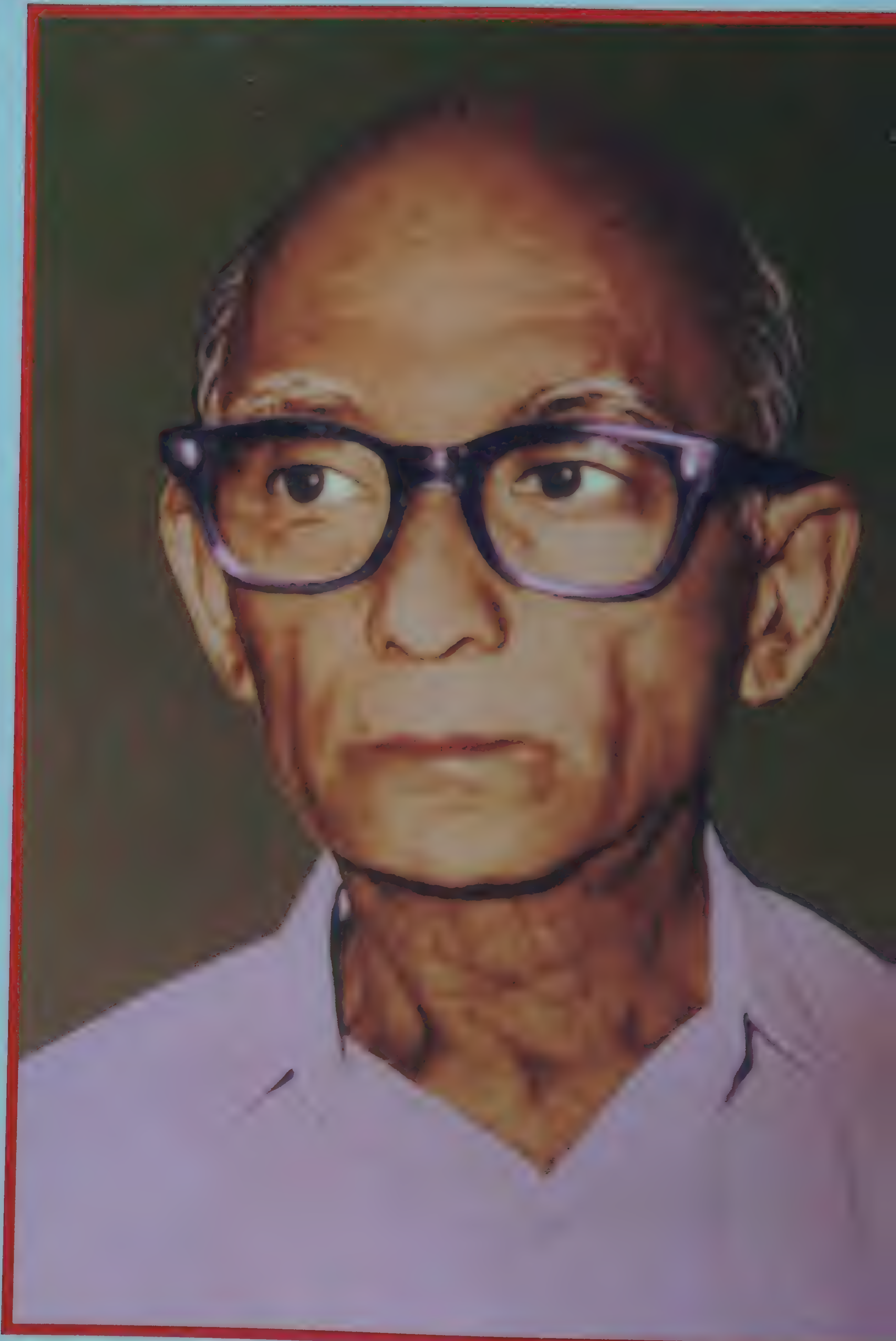
(1739-1829)

سنڌي ادبي مهڪ



شاه عبداللطيف

(1689-1752)



نارائن شیام

جنم : 25-7-1922 وفات : 10-1-1989



سامي

(1743-1850)

ڪڇ ۾ سنڌو سڀيتا جو ڦهلاءَ

- ڇيتو لالواڻي

مڪا :

ٿل، ڦٿل، زبون ٿي ويل قلعا، شهر، دڙا، ڪنڊهر جن ڪي آثار قديمه
ي پراڻا يادگار، پراڻيون تواريخي عمارتون سڏيو وڃي ٿو. اُهي دنيا جي
ملڪ ۾ موجوده آهن. اُهي اُنهيءَ ملڪ جي اِتهاس، ثقافت ۽ تمدن جا
گار، اُهڃاڻ، نشان آهن. سنڌو ماٿريءَ ۾ به سنڌ جو موروثي سرمايو
ن ۽ پٽن ۾ پوريل کوٽائيءَ دوران نڪري نروار ٿيو آهي. سنڌ ۾ اهڙا
يڪ دڙا آهن پر موهن جي دڙي جي هاڪ، ڌاڪ، دنيا ڀر رهي آهي. سر
ن مارشل سنڌو ماٿري تهذيب تي ڪتاب لکي علمي دنيا ۾ هڪ انقلاب
ي ڇڏيو. چاڪاڻ ته اُن ۾ تمام گهڻو قيمتي مواد درج ٿيل هو جنهن
حقيق ڪرڻ لاءِ عالمن کي آماده ڪيو. سر جان مارشل ’ٽئڪسيلا‘ ڪتاب
ي جلدن ۾ شايع ڪيو. اُن ۾ قديم سنڌ جي تاريخ، تهذيب ۽ تمدن تي
هڻي نموني تنقيدي ۽ تحقيقي روشني وڌي آهي. موهن جي دڙي کي
يا سان واقف ڪرائڻ لاءِ مارشل 20 سيپٽمبر 1924 ۾ اعلان ڪري دعويٰ
ئي هئي ته ”اڄ کان پنج هزار سال اڳ سنڌ ۽ پنجاب جا ماڻهو تمام
نيءَ طرح ٺهيل شهرن ۾ رهندا هئا. سندن تهذيب پختي ۽ جامع هئي.
ن هنر ۽ ڪاريگري چوٽ تي هئي، سندن لکڻ جو طريقو به نهايت
رقي يافته هو.“ (اصلي حوالو السٽريٽيڊ لنڊن نيوز- سيڪنڊري حوالو
سر جان مارشل‘ ڊاڪٽر ممتاز پٺاڻ ’موهن جو دڙو‘ سمپادن خليل مورياڻي
ال 2011 ص. 274)

سر جان مارشل کنڊهرن جي کوٽائيءَ مان لڌل شيون، قديم يادگار،
ذهب، ثقافت، سنڌو سڀيتا جو دائرو، اڏاوت جو نمونو، سنڌو قديم
ور تخطي، زيورات، رانديڪن، مهرن سان گڏ سنڌو ماٿريءَ ۾ اِنسان ذات جي
روعات، اِنساني تهذيب جي ارتقا وغيره عنوانن هيٺ انيڪ کوجناتمڪ مضمون
نا آهن.



شيخ اياز

جنم : 2-3-1923 وفات : 28-12-1997

اريخ ۾ وڏ ۾ وڏ سنگهرش، اُٿل-پاٿل، لڙايون، زلزلا، قدرتي آفتون سهندڙ هي. تنهن هوندي به ڪڇ اڄ به اڌ دنيا جي سنسڪرتين کي پاڻ وٽ ڪنو ڪري رکندڙ، وقت به وقت ڌرتي ڏڏڻ ڪري دنيا جي سياسي سطح تي ڏيڪ اُپريل آهي. ڪڇ جي چئني طرف بيابان ۽ سمنڊ پکڙيل آهي. اُهو سان کي ''برڊ آءِ ويو'' پاڻيءَ ۾ ترندڙ هڪ وشال ڪُميءَ جيان نظر اچي و. ڪڇ سنڌ جي ڏکڻ طرف جاگرافيائيءَ جي لحاظ کان، اڄ به سنڌ جو ڪ ننڍو حصو آهي. جيڪو رڻ-پٽ جي ڪري سنڌ کان ڌار ٿي پيو آهي. ڪڇ کي سنڌ جي وسعت به سڏيو ويندو آهي. ڪڇ-سنڌ جا تواريخي، سياسي، سماجڪ، آرٿڪ، تجارتي، ثقافتي لاڳاپا صدين کان پئي رهيا هن.

جديد ساهتيه مان ڄاڻ پوي ٿي ته ''سنڌو ندي هماليه مان شروع ٿي اُتر ڀارت جي ليهه لداخ، پنجاب، سنڌ، راجپوتانا مان ٿيندي عربي سمنڊ ۾ ڇوڙ ڪري ٿي. سنڌو ۽ سرسوتي به وڏيون نديون وهنديون هيون. عيسوي سنه کان ٻه هزار سال پهرين ڪڇ ۽ ڪنيات جي رڻ مان سرسوتي نديءَ جو هينيون وهڪرو نل ڪانٺا مان ٿيندو ڪنيات جي هڪ ڪنڊ مان وڃي سمنڊ ۾ ملندو هو ۽ ڪنيات جي نار هن نديءَ جو منهن سڏيو ويندو هو.'' (حوالو ''گجرات نا اِتهاسڪ ليکو'' ڀاڱو-2-ص. 121-122، رام سنگهه راٺوڙ)

ڪڇ راجپوتانا گزيٽيئر ۾ پڻ ڄاڻايل آهي ته اڄ جو ڪڇ رڻ پٽ اُن وقت ساموندي پاڻيءَ جي آمدرفت جي ايراضي هئي. جنهن جي ڪناري تي ڪافي بندرگاهه هئا. ننڍي رڻ پٽ مان جيڪي شيون ٻيڙا، ٻيڙيون مليون آهن، اُهي ثابت ٿيون ڪن ته ڪڇ جو رڻ پٽ اُن وقت بيابان نه پر نديءَ جي وهڪري جي ايراضي هو.

وئدڪ يگ ۾ ''سپت سنڌو'' نالو نظر اچي ٿو. تواريخ ٻڌائي ٿي ته مديه يگه ۾ سنڌو ۽ سرسوتي به مها نديون، پنجاب جي پنجن ندين جو وشال پاڻي ڪنو ڪري، رڻ مان ٿينديون، سمنڊ ۾ شامل ٿينديون هيون اِن لاءِ ''سپت سنڌو'' نالو پيو. وقت پٽاندڙ سرسوتي گم ٿي ويئي. سنڌو نديءَ جي هڪ شاخ تمام گهڻو پاڻي ڪٽي ڪڇ ۾ ايندي هئي. هڪ طرف زلزلو ٿيو ٻئي طرف ۽ ڪوري شاخ تي سنڌ جي غلام شاهه ڪلهوڙي بند جوڙايو، زمين ڏڏڻ سان رڻ جي وچين زمين مٿي آئي جنهن کي ''الله بند'' سڏيو

سنڌو ماٿري سڀيتا، موهن جو دڙو جي پراچين سڀيتا، سنڌو تهذيب جي اُسرڻ - ڦهلجڻ، سنڌو تهذيب جي خصوصيتن، تهذيبي آثار وغيره کي ڪٽي سنڌيءَ جي انيڪ ودوانن، محققن گهڻو ڪجهه قلم بند ڪيو آهي ۽ ڪتاب جوڙيا آهن. مقالا لکيا به آهن.

هن مقالي جي وشيه جو دائرو ''ڪڇ ۾ سنڌو سڀيتا جو ڦهلاءُ'' تائين محدود آهي.

ڪوتاين، تحقيق جي آڌار تي اِهو ثابت ٿي چڪو آهي ته سنڌو تهذيب دنيا جي ٽن مشهور قديم تهذيبن مان هڪ آهي. سنڌو تهذيب، سنڌو نديءَ ۽ سنڌو نديءَ جي ماٿريءَ جي پنهنجي تهذيب آهي. اُها ڪنهن ٻئي هنڌان نه آئي آهي ۽ نه آندي ويئي آهي. پر اُن جو ڦهلاءُ دور دور تائين ٿيو آهي. هن جي قدامت ۽ وسعت ڪافي - ڪافي وڏي آهي. سنڌوءَ جي واديءَ جو هر فن خاص شان رکي ٿو.

مختصر ۾ چئجي ته سنڌو تهذيب دنيا جي سڀني قديم سڀيتائن ۾ وڌيڪ اهم، مکيه، اعليٰ ترين، ممتاز ۽ متاهين سطح واري آهي.

وسعت جي لحاظ کان سنڌو تهذيب اُتر ۾ تل، اولهه ڏکڻ ۾ اوتل ۽ ڏکڻ اوير ۾ لوتل آهي. لوتل گجرات ۾ آهي. سنڌو تهذيب جا جيڪي ماڳ حاصل ٿيل آهن جن ۾ رنگه پور ۽ لوتل تمام گهڻا مشهور آهن. اِها به ڄاڻ حاصل ٿي آهي ته سنڌو تهذيب مصر ۽ سمير جي تهذيبن کان عمر جي لحاظ کان ٽي هزار سال وڏي آهي.

سر مارٽيمر ويلر لکيو آهي ته ''سنڌ تهذيب وارن کي مجموعي طور اٺ سؤ ميلن ۾ سامونڊي ڪناري تي قبضو هوندو هو.''

(The Indus Civiliaztion: Sir M.wheeler.P2)

اڪنڊ ڀارت وقت سنڌ طرف وڃڻ جا جيڪي رستا هئا اُنهن ۾ گجرات مان ويندڙ شخص ويرم گام، نگر پارڪر، ٿي اسلام ڪوٽ، مٺي، جهڏو، ميرپور خاص ٿي حيدرآباد ۽ ڪراچيءَ وڃي سگهندو هو. ڪاٺياواڙ مان موربي، ماڙيا رڻ، ڪڇ ۽ ڪڇ مان ڪاوڙا جي رڻ مان ٿيندو يا نڪتراڻا ٿي، ٺٽي مان ٿيندو ڪراچيءَ وڃي سگهبو هو. اِهي خشڪي رستا هئا.

ڪڇ - سنڌ جا لاڳاپا

ڪڇ دنيا ڀر ھاڪارو، گجرات راڄيه جو وڏي ۾ وڏو ضلعو، ڀارت جي

هو، اِن سبب ڪري اِهو تيز وهڪرو جهاز رانيءَ لاءِ ڪارگر هو. ڪڇ جو ڍولا
ويرا، ناني رايڻ ۽ نوي ناڙ بندرن تان وڏي پئماني تي جهاز رانيءَ معرفت
ديش سان واپار هلندو هو.

ڪڇ ۾ سنڌو سڀيتا جي رهائشي هنڌن ۾ صرف ڍولا ويرا هنڌ شهري
آهي باقي سڀ ايراضيون ڳوٺ طبقي جون آهن. ڪڇ ۾ سڀ کان اول
1970-72 ۾ نکتراڻا تعلقي جي ديشل پور گُنتيلي ڳوٺ ۾ ڊاڪٽر ڪي. وي.
سندر راجن جي رهبريءَ ۾ کوٽائي شروع ڪئي ويئي. اهو ڳوٺ تيرٿ
ڌام هاجي پير وڃڻ واري رستي تي آيل هڪ ننڍڙو ڳوٺڙو آهي. هتان
هڙپن تهذيب جا پڪل باسڻ، مٽڪا، تور جا وٽ، مُهرون حاصل ٿيون آهن.
هتان هڙپن کان اڳ ۽ اُسريل هڙپن ٻنهي وقت جا نشان حاصل ٿيل آهن.

پالو مٺ جو دڙو سُوئي ڳوٺ ويجهو آهي. 1979-87 عرصي ۾ شري
ڇتلوالا جي کوٽائي شروع ڪئي هئي. هتي جدا جدا وقت ۾ ٿيل اڏاوت جا
هڪ ٻئي مٿان چار تهه حاصل ٿيا آهن. هتان هڪ سنڱ واري جانور جي مُهر
پڻ حاصل ٿي آهي. هن مُهر تي هڙپن لپي اُڪريل آهي. هتان حاصل باسڻ
بهترين قسم جا آهن. هنن باسڻن تي نباتات مان تيار ڪيل ڪاري رنگ
ذريعي چٽسالي ڪيل آهي. هن چٽساليءَ ۾ مور، پپل جا پن، ٽپڪا ۽
سڌيون-اُڀيون ريکائون چٽيل آهن. هيءَ ٻئنڪ سنڌو سنسڪرتيءَ سان
هڪجهڙائي رکي ٿي جنهن جي آڌار تي چئي سگهجي ٿو ته سنڌ مان ڏکڻ
طرف هجرت ڪري آيل ماڻهن جي هيءَ ڪالوني آهي.

نيترا جي دڙي مان رهائشي هنڌ حاصل ٿيا آهن ۽ اُتان سنڌو سڀيتا
جون ٻه سندر مُهرون پڻ حاصل ٿيون آهن.

ناني رايڻ ماندوي تعلقي جي ماندوي شهر کان 5 ڪ.م. پري آيل هڪ
ننڍو ڳوٺ آهي. رُڪماوتي نديءَ ڪناري آيل هن هنڌ مان پنجن هزارن
سالن کان به وڌيڪ پراڻا اِنساني رهائشي هنڌ جا نشان حاصل ٿيا آهن.
گڏوگڏ وديشي ملڪن سان هلندڙ واپار جا ثبوت پڻ حاصل ٿيا آهن. هتان
جيڪي باسڻ ۽ گهر ۾ ڪتب ايندڙ شيون حاصل ٿيون آهن. اُن ۾ روم مان
آمدني ڪيل اٽو پيسڻ جي چڪي پڻ حاصل ٿي آهي. هتان پڪين جا
ڪنيل سر، پڪل مٽڪا، پٿر جا مٽڪا ۽ مٽيءَ جا چدا پڻ حاصل ٿيا آهن.
شڪارپور، ڪڇ جي اُتر-اوڀر طرف آيل دڙو سام خياليءَ کان 19 ڪ.م

ويو. نديون، وهڪرا سڪندا ويا ۽ ندين جو سڪل پٽو ڪڇ جو رڻ پٽ بڻيو.
مختصر ۾ چئجي تہ ڪڇ مان سنڌو-سرسوتي نديون وهنديون هيون. سنڌوءَ جي ڪناري تي هڙپن ۽ سنڌو سڀيتا جو وڪاس ٿيو. ڪڇ قديم زماني کان وٺي سنڌ ۽ اُن جي تهذيب-سڀيتا سان جڙيل رهيو آهي.

ڪڇ ۾ سنڌو سڀيتا ·

ڪڇ جو دڙرو ۽ ايپاس ڪندي ڄاڻ حاصل ٿي تہ، ڪڇ ۾ اهڙا ڪيترا ڳوٺ آهن جن جا نالا سنڌ جي ڳوٺن سان بلڪل ملن ٿا. ڪڇ جو ڪنٿ ڪوٽ ۽ سنڌ جي لاڙڪاڻي ضلع جو ڪنڊ ڪوٽ، هتي جو ٻيلو تہ سنڌ جي ڪراچي ضلع جو ٻيلو ساڳيا نالا آهن. ڪڇ ۾ گوروواڙي آهي تہ دادو ضلع جو گرواڙي ۽ ڪراچيءَ جو گهوڙا ٻاري، هتي بولاري تہ اُتي ٻولهاري، هتي جو هب پرديش تہ سنڌ ۾ بہ هب ندي، ڪڇ جي ڪوٽڙي تہ دادوءَ جي ڪوٽڙي، جٽڪ پنهنجا ئي آستان آهن. هتي بچاوئو تعلق ۾ هڪ ڳوٺ جو نالو شڪارپور آهي. اڪنڊ يارت ۾ پنج هزار سال اڳہ سنڌو نديءَ جي ڪناري جيڪي موهن جو دڙو ۽ هڙپن تهذيب جا پرپور اُهڃاڻ حاصل ٿيا. ساڳئي ئي قسم جا ثبوت-شيون ڪڇ مان بہ حاصل ٿيون آهن. جنهن کي سنڌو سڀيتا سڏيو وڃي ٿو. جاگرافيائي نقط نگاهہ کان هيءُ هنڌ هڪ ٻئي کان دور هئڻ جي باوجود پڻ اُن وقت جي سڀيتڪ ايڪتا، سوچ-ويچار، حڪومتي سرشتي ۽ وڏي پئماني تي ڏيٺي-وٺي وهنوار ۽ ٻين انيڪ ڳالهين جا ثبوت ڄاڻائين ٿا تہ اُنهن ۾ هڪ جهڙائي آهي.

اِئين پڻ مڃيو وڃي ٿو تہ هڙپن لوڪ ڪڇ-سؤراشٽر ۾ آيا اُن کان پهرين پٿر يگ جا لوڪ جيڪي وڪاس حاصل ڪري رهيا هئا اُنهن اڻ سڌريل لوڪن جون بستيون هنيون. هڙپن اُنهن سان گڏ پنهنجا شهر اڏيا. هڙپن واپاري هئا اُنهن کي هنن مڪاني لوڪن ۽ جهنگلي جانورن جو ڊپ هو اِن ڪري هنن پنهنجي بچاوَ، سلامتيءَ لاءِ رهائشي نگرن، ڳوٺن چوڌطرف قلعي بندي ڪئي.

ڪڇ ۾ ڍولا ويرا، ديشل پر، ڪُنلي، شڪارپور، پلوپٽ، ناني رايڻ ۽ هاٽي ڪُرن ۾ سنڌو سڀيتا جا ثبوت-شيون آرڪالاجي وياڳہ کوٽائيءَ ۾ ڳولهي ڪڍيون آهن.

جيئن تہ سنڌو نديءَ جو وهڪرو ڪڇ مان ٿيندو سمنڊ سان وڃي ملندو

ھ، ڪڻڪ، جوئر، ٻاجهري ۽ جَون جا داڻا مليا آهن.
ڪوٽائيءَ ۾ چِٽسالي ڪيل مٽيءَ جا ٿانو ۽ رانديڪا، مُهرون، جدا جدا
ين جي ٻُهن ۽ هٿيارن جا ٽُڪر وغيره به مليا آهن. هتان سِپَ جي ٺهيل
پٽي به ملي آهي. جنهن تي ٻارهن اُڀا ڇير نڪتل آهن. ودوانن جو
آهي ته اِهي ٻارهن ڇير راشين جا پرتيڪ آهن. اِن آڌاري تي چئي
جي تو ته اُن وقت لوڪ ٽپڻي جو اِستعمال به ڪندا هئا. ڪين سج ۽ چنڊ
ڦيري ۽ رفتار جي پڻ ڄاڻ هئي.
هتي جُڙيل سماڌين مان اِنساني هڏا نه ٿا ملن. اِن مان اندازو لڳايو
ي ٿو ته ڍولا ويرا جا رهاڪو مُئل پراڻيءَ جو اگني سنسڪار ڪري، هانيون
ين ۾ دفنائي اُن جي مٿان سندس سماڌي جوڙائيندا هئا. هو ايشور جي
ڪار روپ کي مڃيندا هئا. هو شوَ، گڻيش (سواستڪ)، ناگ ديوتا ۽ وڻن،
ن وغيره جي به پوڄا ڪندا هئا.
ڍولا ويرا ۾ زيور ۽ مڻڪا جوڙڻ جا هڪ قطار ۾ دڪان حاصل ٿيا آهن.
هن مان ثابت ٿئي ٿو ته اُن وقت جا لوڪ زيورن جا شوقين هئا.
نگر جي ٻاهر ٽن پاسي قبرستان حاصل ٿيل آهي. اِهو اَنومان لڳايو ويو
ي ته اُتي ڪاسمو پوليٽن اِنسان ذات رهندي هئي.
آفريڪا جي جهنگلن ۾ جئن وگيانين آدي اِنسان جا قدم ڳولهي ڪڍيا
ن، تئن بست ڍولا ويرا ۾ هڙپن اِنسان جي قدمن جا نشان پڻ ڳولهي لڌا
ن. سُميرين تواريخ ۾ سنڌوءَ جي مُک وٽ هڪ وڏي بندر جو ذڪر ڪيل
ي. شايد اِهو ڍولاويرا ٿي سگهي ٿو.
سنڌو سڀيتا جي اُسرڻ جو وقت طيءِ ڪرڻ لاءِ ڪاربان ڊيٽنگ سرشتي
و واهپو ڪيو ويو. جنهن موجب هڙپن لوڪ عيسوي سن کان ٢٥٠٠ سال
ه ڪڇ ڀُونءِ ۾ آيا. عيسوي سن کان اڳ ٢٢٠٠ کان٢٥٠٠ تائين لوٿل،
لاويرا ۽ روجهڙي وجود ۾ آيا.
ڪڇ مان حاصل سنڌو سڀيتا جا نشان آسان کي ڄاڻائين ٿا ته،
''پاڻي بچايو، پاڻي توهانکي بچائيندو'' اِن جديد سُخن جي پنيرائي
ندو سڀيتا ڪري ٿي. برساتي پاڻيءَ کي ڪٺو ڪري، اُن جو واهپو ڪرڻ
وڻن جي پوڄا ڪرڻ جو گيان پڻ حاصل ٿئي ٿو. ڍولا ويرا جي ڪوٽائيءَ ۾
283.4 ميٽر هڪ وشال مئدان حاصل ٿيل آهي. ڪوٽائي ڪندڙن ۽

پري آيل آهي، پنجن هيڪٽرن ۾ اُهو ڦهليل آهي ۽ اُهو ڏڙو 20 فوٽ اوچو آهي. جنهن ۾ سنڌو سڀيتا جو خزانو پريو پيو آهي. 90-1988 ۾ شري ورما آرڪيالاجسٽ شري چوڌريءَ جي رهبريءَ ۾ کوٽائي شروع ڪئي. هتان لڌل شين جي آڌار تي چيو ويو آهي ته هتان جا رهواسي سشيل، شوقين ۽ ڪلاڪار ته هئا پر گڏوگڏ خوبصورتيءَ، سندرتا جا پڻ پوڄاري هئا. ڳاڙهي ۽ اڇي رنگ جا ويڪرا مٽيا هتان جي خاصيت آهي. هتان جا ماڻهو چانور، ٻاجهري، جوئر جي پوک ڪندا هئا. مڇيون پڪڙڻ جا ڪُڪ پڻ هتان حاصل ٿيا آهن. سواستڪ نشان واري هڪ لاڪيٽ جهڙي مُهر پڻ حاصل ٿي آهي. هتي قبرستان ۽ مڙدا پورڻ جا هنڌ پڻ لڌا ويا آهن. ڪالوني ڪنهن ٻاهر ۾ سڙي تباهه ٿي هجڻ جو انومان آهي.

ڍولا ويرا ڪڇ ضلعي جي اُتر واري ايراضيءَ ۾ چوڌاري رڻ پٽ سان گهيريل آستان آهي. اِن جي کوج جو شرف 68-1967 ۾ شري جي.پي. جوشيءَ لهڻو. سنه 72-1970 ۾ ڊاڪٽر ڪي. وي. سُندر راجن جي رهبريءَ ۾ کوٽائي شروع ٿي ۽ سنه 1990 ۾ شري آر. ايس. شسٽ اِن ڪم کي اڳتي وڌايو.

کوٽائيءَ مان هيءُ شهر چوڪنڊي ايراضيءَ ۾ رٿائتي نموني جوڙايل شهر جي رچنا ظاهر ٿي آهي. اندازي 48 هيڪٽرن ۾ قلع بندي ڪري هيءُ شهر وسايو ويو هو. ٽن حصن ۾ ورهايل اِهو شهر اڏاوت جو بهترين مثال آهي. هن شهر ۾ راجمحل سان گڏوگڏ مڪان به رٿائتي نموني جوڙايا ويا آهن. موئن جي دڙي جئان هت به شاهي رستا، گهٽيون، عاليشان مڪان، پڪا کوهه، تلاءَ ۽ هر گهر مان پاڻيءَ جو نيڪال وغيره جهڙيون سهوليتون ملن ٿيون.

راج محل جي چئني دروازن ۾ لسن پٿرن جا سندر ٿنڀا جوڙايل آهن. جن تي دلڪش ڪاريگري ڪيل آهي. هڪ دروازي تي سنڌو لپيءَ ۾ لکيل ڪجهه بيان ملن ٿا. جيڪي پڙهي سگهڻ مشڪل آهن، پر هڪ خاص ڳالهه اِها آهي ته اِنهن اکرن ۾ مٽڪا جُڙيل آهن.

راج محل ۾ هڪ وڏو حوض آهي. جنهن ۾ برساتي پاڻي نالين ذريعي صاف ڪري ڪٺو ڪيو ويندو هو. هر گهر مان رٿائتي نموني پاڻيءَ جي نيڪال جو بندوبست هو. لوڪن لاءِ عام سنان جايون ۽ وندر گاهه به جوڙايا ويا هئا. حاصل مطلب ته جديد شهرن جهڙيون سڀ سهوليتون موجوده هيون. هتي جا لوڪ کيتيءَ سان گڏوگڏ گهرو هُنرن ۾ به ماهر هئا. هتان

ساڳئي نموني ڪڇ ضلعي جي نکتراڻا تعلقي ۾ ڪوٽڙ ويجهو 'پڙلي'
ڪ ايراضيءَ ۾ هڙپن سائيٽ ملي آهي ته وري ڪڇ ۽ ڪانياواڙ جي
نم آستان تي 'ڪُنتاسي' بندر تي پڻ سنڌو سڀيتا جون انيڪ شيون
صل ٿيون آهن.
في الحال ايترو چوڻ ئي واجب ٿيندو ته ڪڇ ۾ سنڌو سڀيتا اَنيڪ
ڌن تائين ڦهليل آهي. ڪوٽائي اَجا پوري ٿي نه آهي. مستقبل ۾ اَسانکي
ان به وڌيڪ ڄاڻ، شيون حاصل ٿي سگهن ٿيون جيڪي اَسانجي گيان ۾
افو آڻينديون.

يجو:

اَسان وشال اَکنڊ ڀارت طرف موٽ ڪائينداسين ته نظر ايندو ته وشال،
تر سنڌو نديءَ جي ڪناري جتي ويدن جي رچنا ٿي جي ڪناري وسيل
ڌو ماتري سڀيتا جنهن جي اُتر ۾ موهن جو دڙو، اوپر ۾ هڙپن (پنجاب)
ن ڏکڻ ۾ مهاراشٽرا جي ڊائيماباد تائين ۽ ڍولاويرا ڪڇ کان مڌيه پرديش
لوٿل تائين ڦهليل هڪ جهڙي لپيءَ واري، هڪ جهڙي علم عمارت،
روچوٽ قاعدي-قانون واري حڪومت، هڪ جهڙن تورڻ جي وزن ۽ ماپ
رن ساڌنن واري هڪ مهان سنڌو سڀيتا اَکنڊ ڀارت جو عڪس اَسانجي
هن ۾ اُڀاري ٿي. اِها تهذيب اَڄ پڻ زنده آهي، ڀارتي جيون ۾ اوت-
ورت ٿيل آهي. سواستڪ، شو، نانگ پوڄا، وڻ پوڄا، ديوي پوڄا وغيره
ڪنهن به نقط نگاهه کان ڏسون تا ته اَڄان پڻ سنڌو سڀيتا، ڪڇ-ڀارت ۾
نده آهي. اَسين اُن مهان تهذيب جا وارث آهيون. جنهن جي شاهدي
ولا ويرا، مِني موهن جو دڙو اَڄ به پري ٿو.
هر سنڌيءَ جو فرض بڻجي ٿو ته ڍولا ويرا ۽ لوٿل جي ملاقات ضرور
نون، نئين پيڙهيءَ کي اِنهن دواران پنهنجي ورثي جي ڄاڻ ڏيون ۽ مِني
وهن جي دڙي ڏسڻ جون سڪون لاهيون. آمين.
''ڍولاويرا'' تي سانگو رباريءَ جي ڪڇيءَ ۾ جوڙيل هڪ ڪوتا هن ريت
آهي.

هٽايو ڳوڙ اَرسين جي ڊنڻ ٿئي ويو نگر ائنيئا
وڪت ويندل آئيئان ني تي چتان تاجي خبر آئينيان

ڪوجناڪارن جي اِها مڃتا هئي تہ اِهو ”اِسٽيڊيم“ آهي، پر مشهور آرڪيالاجسٽ رويندر بسٽ ۽ گجرات جي آرڪيالاجي شعبي جي وڏي ڊائريڪٽر يدورسنگهہ راوت جي ڪوجنا ۾ ڄاڻايل آهي تہ ”هن اِسٽيڊيم جو واهپو ٿيئٽر طور پڻ ٿيندو هوندو.“ اِسٽيڊيم جي آسپاس جو اَيپاس ڪري هن اِهو اَنومان قائم ڪيو آهي. هن اَيپاس ۾ ڄاڻايو آهي تہ اِسٽيڊيم جي اِرد-گرد جدا جدا قسمن جا مُڪوٽا، سينگار جون، سجاوٽ جون شيون ۽ زيورات پڻ حاصل ٿي آهي. جيڪو ثابت ٿو ڪري تہ ڍولاويرا جي روپ ۾ دنيا جو قديم ۾ قديم ٿيئٽر پارٽ جو آهي. هن ڪان اَڳ ۾ اِها مڃتا قائم ٿيل آهي تہ گريڪ ۽ روم جي رنگ يومي قديم آهي پر هاڻي ثابت ٿي رهيو آهي تہ اُن منچ ڪان بہ وڌيڪ قديم رنگ منچ ڍولاويرا جو آهي. پر پارتيہ سنسڪرتيءَ ۾ نرتيہ، ناٽڪ ۽ اَداڪاريءَ جو اعليٰ سرشتو سنڌو-هڙپن سڀيتا ۾ حاصل آهي. نرتڪي اُن جو ثبوت آهي. اُن سلسلي تحد ڍولا ويرا قديم ترين رنگ يومي، ڪڇ گجرات ۾ آهي. جيڪا ڳالهہ سڀني لاءِ ڳالهہ اوچو ڪندڙ آهي.

اِن ڳالهہ جي تصديق ڪرڻ ۽ نتيجا قائم ڪرڻ لاءِ ۴-۳ فيبروري ۲۰۱۱ ۾ اَحمدآباد جي روي شنڪر راول ڪلا ڀون ۾ ٻن ڏينهن جو اِن وشيہ ڪي ڪٺي سيمينار ٿي گذريو. جنهن ۾ اَنيڪ ودوانن، ڪوجنا ڪندڙن، آرڪيالاجيءَ جي ماهرن، تواريخدانن اَنيڪ ثبوت ڏيئي بحث مباحثو ڪيو ۽ آخر ۾ اِها مڃتا قائم ڪئي تہ ڍولاويرا جو اِسٽيڊيم بين مشغولين سان گڏ ناٽڪ ڪرڻ جي لاءِ پڻ واهپي ۾ هو. لوڪ اُن جي ٽن پاسي ٺهيل ڏاڪڻين نما هنڌن تي ڏاڪن تي وهندا هئا ۽ اِسٽيڊيم جي منچ واري هنڌ جي ٻنهي پاسي آيل جڳهہ جو واهپو گرين روم طور ڪندا هئا. ”فيوچر سٽڪ ميٽرو پلس“ سڏجندڙ ڍولاويرا ناٽڪ منچ جي جهوني ۾ جهونو آهي. اَڃان کوج ڪاريہ چالو آهي پر هن نئين اَنومان-مڃتا فلحال اِتهاس کي هڪ نئين موڙ تي اَچي بيهاريو آهي.

تازو پڇ تعلقي جي ڪاوڙا ڪان ڪارو پهاڙ (ڪالا ڍونگر) ۽ ڌرم شالا طرف ويندڙ رستي جي ساڄي پاسي مکيہ رستي ڪان اَندازي ٽي-چار ڪ.م. پري هڪ نئين بستي ”ڪُرن“ لڌي ويئي آهي. جنهن جي کوٽائيءَ مان پڻ سنڌو سڀيتا جا نشان ۽ ثبوت حاصل ٿيل آهن. کوٽائي گهٽي نہ ٿي آهي.

سنڌ ۽ ڪڇ جا لوڪ ساز

- ڪلاڌر مُتوا

ڙو تمام گهٽ ٿيندو آهي ته ٻه زمين جا ٽڪرا جن جي سنسڪرتي
ت، سيينا، رهڻي ڪهڻي ساڳي هجي، مندون مينهن ساڳيا هجن پر
فيائي لحاظ کان اِهي ٻئي ٽڪرا ٻن حصن ۾ ورهايل هجن. ڪڇ ۽
سان قدرت ائين ئي ڪيو آهي. ڪڇ ۽ سنڌ تواريخي، جاگرافيائي ۽
ي لحاظ سان هڪ جهڙائي رکن ٿا، پر هڪ ٽڪرو هڪ ملڪ ۾ ته ٻيو
و ٻئي ملڪ ۾ آهي. اهو سڀ ورهاڱي جي ڪري ٿيو نه ته قديم دور
سنڌ ۽ ڪڇ هڪ هئا. جنهن جي ثابتي ۾ ساک سنڌ ۾ موهن جو دڙو، ته
۾ ڍولا ويرا ڏيئي رهيا آهن. ڪڇ ۽ سنڌ تي مختلف حملاورن ڪاهون
ڏ ڪيون ته ٻنهي علائقن جي راجائن حڪومتون به ٻنهي ڌرتين تي
ن.

زادي ۽ کان اڳ ٻنهي ملڪن ۾ آزاد اچ-وڃ ٿيندي رهندي هئي.
ه ٻنڌن يا ڪا پابندي ڪانه هئي. انهي ڪري ته ڪڇ ۾ جيڪي قومون
ديون آهن تن مان تقريبن سٺ سيڪڙو سنڌ کان هجرت ڪري آيل
. پڇم ٻني ۽ واري علائقي کان وٺي ويندي لکپت، ابڙاسي ۽ مانڊوي ۽
ي ۽ ساحلي پٽي ۽ ۾ جيڪي به جاتيون رهن ٿيون اهي ٻولي ۽ جي اعتبار
قافت جي اعتبار سان سنڌ جون سڪون لاهين پيون.

جن ملڪن جون ثقافتي لحاظ کان پاڙون هڪٻئي سان ايڏيون اونهيون
ل هجن انهن جي لوڪ سازن ۾ به ڀلا هڪ جهڙائي ڇو نه هوندي؟ ڪڇ
نڌ جا لوڪ ساز هڪ ئي آهن. جيڪا تار هٿ سر ڪڍي ٿي سا تند هٿ
نگيت آلاپي ٿي. جن جي تواريخ صدين تي محيط آهي ۽ ٻئي علاقا
ڪ سازن جي معاملي ۾ غريب ڪونه آهن.

لڪل هِڪڙيڪ پاڻ ۾ بيان مونجي زماني جو
ڪڏي نبري ڳنو هم ڏم اَگ پيشي نظر آئينيان
ڪڙير جي بيٺ ۾ ڏوڙوويرو هون مونيہ جو ڊيرو
هِندا پڻ ڏيج هونڪارو جوني جُگ جو جِڪر آئينيان
جورل ٿانجي ڪُڇئي نِڪري ڪڙي مَنجو ستاروهو
پُراتن ڪاڙ جي ڪيفي نہ اُتر ئي سي اَثر آئينيان
ٿُٽئي ما شروني انجا مٽيا ونگا جي ويا
پنايو هيڊسر مونڪي کهاني گر پوگ آئينيان.
چِٽيلا ڪُنگرا گڙ جا مِڙي ٽُڪري ٽُڪر نيري
جوني اُن جاڏ جي اوگار تي پسڏر گُجر آئينيان
حياتي جو ڏسي فوٽو فنا ڪي ڪو ڪُناميو تا؟
روگي واني ج هٿ گيڏي هونڪارين جي ڪِير آئينيان
اُڙي ويو سا پلي مونجو اُڏامي ناء ويو اَرِوا
سميہ جي جور حُڪي سبن اَچي وينڊل ڊڪر آئينيان.

گهر يا دلو : اڳئين زماني ۾ ڳوناٺي ايراضيءَ ۾ اڄ جهڙيون سهوليتون
هيون انهي ڪري ماڻهو جيڪو ڪجهه انهن جي علائقي ۾ دستياب
هو انهي تي گذارو ڪري وينا هوندا هئا. ڳوناٺي ڪچهريءَ ۾ ڪو
ن ڪلام چوڻ وارو اچي نڪرندو هو تہ وڄائڻ لاءِ پکواز جي ضرورت
هئي. پر پکواز جو هر هنڌ ملڻ محال هو. پوءِ ڪو دلو ڪٽي اچي
ڪافين واري ڪي تال جو سهار ڏنو ويندو هو ۽ اُتان کان شايد دلي
وارو رواج پئجي ويو. هاڻي تہ دلي باقاعدي سنگيت ۾ پنهنجي
جاءِ والاري ورتي آهي. ۽ سنگيت جي سيني سازن سان ساٿ نڀائيندو

رين ننڍو دلو وڄايو ويندو هو هاڻي وڄائڻ لاءِ خاص دلو يا گهاگهر
ويندي آهي. اسان جي هندستان ۾ سائين رام پنجواڻي صاحب
ڪي هنڌ-سنڌ ۾ ڏاڍو مشهور ڪيو. ڪڇ ۾ اڄ بہ ميگهواڙ يا سوڍا
جي گائڪيءَ ۾ دلي جو ڀرپور استعمال ڪندا آهن. دلي جي منهن تي
جمڙو ٻڌي ان مان دهل جو ڪم ورتو ويندو آهي. دلو ٻنهي هٿن سان
ويندو آهي. اڄڪلهہ سنڌ ۽ ڪڇ ۾ ڪافين سان گڏ دلو وڄائڻ جو
عام آهي.
ڊبو : سنڌ ۾ يڪتارو هڪ فقرائي ساز ليکيو ويندو آهي. فقير هڪ هٿ
يڪتارو وڄائيندا آهن تہ ٻئي هٿ سان ڏنبو وڄائيندا آهن. ڏنبي
ناوت ڪجهه هن طرح هوندي آهي. ڪابہ ٻہ فوٽ ڊگهي پکل ڪاٺي
ان جي مٿي ۾ پاسي کان ٽنگ ڪڍيا ويندا آهن. انهي ٽنگ ۾
ط ڏاڳو وجهي ان ۾ مٿان چمڙي جي گولي ڪنگريدار چپڙي رکندا
ان مٿان پنج وڏيرڙا گهنگهرو ٻڌاندا آهن. بس پوءِ انهيءَ کي يڪتاري
ار تي چمڪو ڏيندا آهن.
نڌ ۾ ڏنبو وڄائڻ وارو رواج آهي پر ڪڇ ۾ اهو رواج هاڻي ڏسڻ ۾
تو اچي. ڪڇ ۾ ڪٿي ڪٿي ڏنبي جي بدران ڪڙتال وڄائڻ جو رواج

لوڪ ساز به پنهنجي تواريخي حيثيت رکن ٿا. چون ٿا ته حضرت آدم
عليه السلام جي ڇهين پيڙهيءَ ۾ يوبل (جوبل) نالي هڪ شخص ٿي گذريو
هو جنهن اوغون (آرگن) ناهيو ۽ وڄايو. تنهن کانپوءِ حضرت دائون عليه
الرلام چنگ ايجاد ڪيو. جنهن کي پاڻ وڄائيندا هئا. اُتان کان ئي شايد
لوڪ سازن جي شروعات ٿي ۽ آهستي آهستي وڌندا ويا.

ارجينٽائين جي غارن ۾ به ڪي اهڙيون اڏ اُڪهاڙيون تصويرون اڪريل
آهن، جن جي هٿن ۾ هڪ ئي وقت ۾ به بنيون (الغوزا) آهن.

هندستان ۾ امير خسرو ستار ايجاد ڪئي ۽ پکاوج کي وچان وڍي ان
مان طبلو ٺاهيائين. مطلب ته ائين ئي دنيا ۾ ساز جنم وٺندا ويا.

پوڙيندو، نڙ، الغوزو، دنبورو، گهڙو ۽ چنگ ڪجهه سنڌ جا لوڪ ساز آهن.
جيڪي اڄ تائين بنهي ثقافتن جا اٽوٽ حصو آهن.

لوڪ سازن تي مالوندا ماڻهو گهڻون مينهون چاريندي پنهنجي من کي
وندرائيندا رهندا آهن. باقي انهن سازن تي سر وغيره چيڙڻ البت ڏکيو
ڪم آهي.

لوڪ سازن ۾ پوڙيندو، گهاگهر يا دلو، چنگ، يڪتارو ۽ نڙ مکيه آهن. اچو
ته انهن لوڪ سازن ڏي جهاتي پايون.

پوڙيندو : پوڙيندو مٽيءَ مان ٺهندو آهي جنهن جو آڪار ڪينهوڙي وانگر
هوندو آهي. جيڪو اندريان پولو هوندو آهي. انهي گولي جي مٿان هڪ
سوراخ ۽ پاسن کان ٻيا ٻه يا ٽي سوراخ ڪيل هوندا آهن. ان کي سڪائي
ٿانڊي ۾ پچايو ويندو آهي. ائين پچڻ کانپوءِ پوڙيندو تيار ٿي ويندو آهي.
پوءِ مٿئين سوراخ تي چَپ رکي بانسليءَ وانگر وڄايو ويندو آهي. پوڙيندو
ڌنار جهنگ ۾ مال ڪاهيندي يا ڪنهن ٽڏي وڻ جي ڇانوَ ۾ ساهيپٽيندي
وڄائيندا آهن ۽ وقت ڪاٽيندا آهن. ڪنهن زماني ۾ ڌنار مال کي پاڻيءَ
تي يا وٿاڻ تي ورائڻ لاءِ پوڙيندي جو استعمال ڪندا هئا. سنڌ ۾ اڄان به
پوريندو وڄائڻ جو واهپو آهي پر ڪجهه ۾ هاڻي پوريندو غائب ٿيندو پيو ٿو
وڃي. پوڙيندو اسر ۽ شام ويلي وڄندي ڏاڍو سٺو لڳندو آهي.

رب ۾ اڄ بہ جَدي خواني وارو رواج قائم آهي. انن جي ريس ۾ انن
ٽيز ڍڪائڻ لاءِ اٺ مٽي ٻار ٻڌندا آهن يا جَدي خواني يعني وڏي آواز
هُل حشر ڪري انن کي ڊورائيندا آهن.

نڙ ڪنگور جي ڪاٺيءَ مان ٺاهيو ويجي ٿو. سڌي سوڏي ڪنگور کي وڍي
ي کي ڏاڍا انگ اڪر هٽي ٻنڌين سان مضبوط ڪري پارا يا رنگ بہ هٽبا
. پوءِ هينين سوراخن تي چار اڱريون رکي سر ڪڍيا ويندا آهن اهو
نگور جو نڙ ڏيڍ فوٽ کان سوا فوٽ جو مڏ هوندو آهي.

نڙ تي بيت بہ ڳايا ويندا آهن. بيتن جي ڪڇهريءَ ۾ جيڪي نڙ وڄايا
دا آهن اهي ڪنگور جي نڙ کان ٿورا وڏا هوندا آهن. جنسار ان تي بہ
يو رکندا آهن. انهن نڙن ۾ نرائي نِڙي بہ وڄائيندا آهن. انهن نڙن
ئڻ جون بہ چالون ٿينديون آهن. هڪ تال انن جي قدم قدم هلڻ جهڙو
دو آهي ۽ ٻيو تال انن جي ڊوڙ جي رفتار تي ٿيندو آهي جڏهن نڙائيءَ
يون لهرو وڄاءِ ٻئي تي لهندو آهي تہ بيتن ڏيڻ وارو ڪن تي هٿ رکي
ت ڏيندو آهي ۽ جڏهن بيت پورو ٿيندو آهي تہ هونگاري وارا هونگار
ائيندا آهن. اڄڪلهہ سنڌ ۾ ساوڻ فقير جا بيت مشهور آهن. ڪڇ ۾
ي نڙ تي بيت ڏيڻ وارا ڪونہ رهيا آهن. ابڙاسي ۽ لکپت ۾ سنڌ واريون
ٽيون ڪي روايتون قائم آهن تي سگهي ٿو اتيَ ڪي نڙائي هجن.

الغوزا : نڙ وانگر الغوزا بہ سنڌ ۽ ڪڇ جو مشهور ۽ قديم ساز آهي.
وزن کي ڪڇ ۾ پاوا چوندا آهن تہ ٻينون بہ چيو ويجي ٿو. جيئن تہ هن
 اڳہ ذڪر ڪيل آهي تہ ارجينٽائين جي غارن ۾ بہ اهڙي تصوير اُڪريل
ن جنهن ۾ هڪ اڌ اگهاڙي نينگر پاوا وڄاءِ رهي آهي. پاوا نر ۽ مادي بہ
دا آهن. سنڌ ۽ ڪڇ ۾ اڄ بہ پنهنجي عروج تي آهن.

پاوا : نڙ وانگر پوريون ڪانيون ٿيندا آهن. اهي ڪانيون گهٽو ڪري
رڙ جون هونديون آهن جن کي ڪاريگر پورو ڪري، ان مان ٺاهيندا
ن. انهن مان هڪ کي نر چوندا آهن. نر رگهو سر جو جوڙ ڏيندو آهي. نر ۾

وڏي رهيو آهي. اهو ڪڙتال وڄائڻ وارو رواج راجستان جي لوڪ سنگيت کان متاثر ٿيل به ڏسجي ٿو.

نڙ : نڙ سنڌ جو خاص ساز آهي ته ڪڇ ۾ به خاص هو جيڪو هاڻي تقريبن ان لپ آهي. اڳي ڪڇ جي بني ايراضيءَ ۾ نڙ وڄائڻ وارا يا نڙ تي بيت ڏيڻ وارا هئا، پر هاڻي ايڪڙ ٻيڪڙ ڪانسواءِ ڪونه آهن.

نڙ، هڪ قديم ساز آهي. جنهن جي تاريخ مان ثابتي ملي ٿي. اڳي جڏهن لاريون، موٽر گاڏيون يا ريل گاڏيون ڪونه هونديون هيون تڏهن سنڌ ۽ ڪڇ جا ماڻهو اٺن تي قطارون ڪندا هئا. جن کي قطاريا چوندا هئا. جن کي شاه صاحب ”اهي قطاريا ڪالهه ويا“ چئي ياد ڪيو آهي. اهو ڪم سنڌ ۾ مير جت ڪندا هئا جيڪي ڪيچ مڪران يا ديبل بندر ڏانهن پاڙي تي ويندا هئا. اٺن جي قطار جي گوڏن ۾ گهنگهرو ٻڌي ڇڏيندا هئا ۽ پڇيءَ ۾ چڙا يا گهنڊ ٻڌندا هئا جنهن جو مطلب اهو هو ته جي ڪو اٺ قطار مان ڇڇي وڃي، ته چڙي ۽ گهنگرو جي آواز مان خبر پئجي سگهي ۽ ڪيس ڳولهڻ ۾ سولائي ٿئي. پر اٺ جڏهن قطار ۾ هلندا هئا ته سندن گهنگهرو ۽ چڙا تال ۽ موسيقي پيدا ڪندا هئا. پوءِ انهي قطار جو سرورڻ انهي موسيقيءَ تي بيت ڏيندا هئا ۽ باقي اٺن وارا هونگار جهلائيندا هئا. جنهن جو مقصد صرف اهو هوندو هو ته اٺن وارا غافل ناهن، جاڳن پيا ۽ سندن وقت به سولو گذرندو هو.

عرب ملڪ ۾ جَدي خوانيءَ ۾ ملي ٿو. جڏهن قافلي وارا منزل ڪندا هئا ته ڪين چورن ڌاڙيلن کان حفاظت لاءِ جاڳڻو پوندو هو. انڪري وقت گذارڻ جي لاءِ بيتن جي محفل ڪندا هئا. پر اتي چڙن ۽ چيرن جو آواز ڪونه هوندو هو. ان ڪري نڙ ايجاد ڪيائون. رات جي محفل ۾ نڙ ۽ نري وڄائيندا هئا ۽ لهرن تي بيت ڏئي وقت گذاريندا هئا. ائين اهو نڙ سنڌ ۾ عرب مان آيو جيڪو پوءِ ڪڇ تائين پهتو. جيڪو اڄ ڏينهن تائين هلندو پيو ٿو اچي.

ھن ساز جو ناھہ تانپوري ۽ ستار سان ملندڙ جلندڙ آھي. پر تانپورو يا
ار قد ۾ وڏا ٿيندا آھن جڏھن ڪ ھي ساز گھٽو ننڍو ٿيندو آھي. دنبوري
اٽ مان ناھي ويندي آھي. جنھن کي پيٽ بہ چيو ويندو آھي. ان پيٽ
ان سنھون تختو ھنيو ويندو آھي. جنھن کي پلڪ يا پاٽيو بہ چيو ويندو
ي. پاڻي مٿان بہ ڦوٽ ڪن اڌ گول ڳن وڏو ويندو آھي. جنھن کي ڏاندي
چيو ويندو آھي. ان ڳن جي مٿان ڪليون ھنيل ھونديون آھن. جنھن ۾
رون چڪي ٻڌبيون آھن. دنبوري ۾ ٽي تاريون ھونديون آھن. جيڪي
يرين يا ڪلين کان ٿينديون ڳن ھيٺاين شڪم ۾ ٻڌبيون آھن. اھا آھي
ادي دنبوري. جنھن تي رڳو سُر ۽ لئي جھمائڻ ماءِ مضراب ھڻندا آھن. ۽
ار تي مورو يا لولي ڳائي ويندي آھي. ان دنبوري ۾ اضافو ڪري ان ۾
ھہ تارون ھٽي وڏو دنبورو بہ ناھيو ويندو آھي. جنھن مان راڳ يا ٻول
ڪيا ويندا آھن. پھرين تار تي آڱر رکي ستار وانگر جدا-جدا سر ڪڍي
گھبا آھن. انھي قسم جي دنبوري کي بندين واري يا گھريگ چيو ويندو
ھي. انھي گھريگ جي پھرين تار کي ٻولن واري تار سڏيو ويندو آھي. ٻي
ار کي ”جھلائر“ يا ”سر ڏيڻ واري تار“ ۽ ٽي تار کي ”گھور“ چيو ويندو
ھي. ھي ساز اڪيلو بہ سنو وڄندو آھي ۽ ٻئي سنگيت جي سنگت ۾ بہ چڱو
نگ رچائي سگھندو آھي. انھي دنبوري کان ڪجھہ وڏيتڙو شاھ جو دنبورو
يندو آھي. جنھن تي شاھہ جا راڳي راڳ ڪندا آھن.

پر شاھہ جي راڳ ۾ مضراب جو رنگ جدا ھوندو آھي. فقير بيٺن مھل
دار اوري ست تي مضراب ھڻندا آھن. وري وائي چوڻ مھل مصراب ھڻندا
ھن. پھريون ويندي، ٻيو ايندي، ٽيون ويندي. اھو ٽيون زور سان ھڻندا
ھن. اھڙيءَ طرح جو ھٿ جو ٻڪ بہ دنبوري تي لڳي. چون ٿا تہ شاھہ
صاحب جو سارو ڪلام ٽن مضرابن تي ٻڌل آھي ۽ اھي ٽي مضراب ٽن ٻولن
تي ٻڌل آھن. ”آ،ہ،ھو“ اھو آھي شاھ جي ڪلام جو بحر وزن يا لئي تال.
شاھ پٽائي ڪينري، ڪماچ ۽ سرندي کي بہ ڳايو آھي انھي جو مطلب تہ

هيٺ وڏ ۾ وڏ ۾ ٻه سوراخ هوندا آهن. ڪرڙ جي ڪاٺيءَ کي هڪ پاسي کان سڌو مڇو ڏئي ۽ ٻئي پاسي کان آڏو مڇو ڏٻو آهي. آڏي مڇي واري پاسي کان هڪ ننڍي ڏگري هڻن. جنهن کي ٻنجي ٻه چون. ٻنجي واري منهن کان ڦوڪ هڻبي آهي ته وڄندو آهي. انهي پاوي ۾ هڪڙي سڌ ۾ ست-اٺ گول لڪ ڪيل هوندا آهن. انهن سوراخن تي پهرين سڄي هٿ جون پوءِ کٻي هٿ جون آڱريون رکيل هونديون آهن. ڦوڪ ڏئي وڄايو ويندو آهي، ۽ جيڪو ٻه سُر چاهبو آهي اهو ڪڍي سگهبو آهي. تمام سر ماديءَ مان ڪڍيا ويندا آهن، نر رڳو جوڙ جي سُر لاءِ وڄايو ويندو آهي.

الغوزا وڄائڻ هڪ وڏو فن آهي. جنهن ۾ ڦوڪ نه ٽٽي تنهن جو خاص خيال رکيو ويندو آهي. نڪ مان ساهه کڻن سان ڦوڪ نه ٽٽندي آهي.

الغوزن تي ڪو ٻه سُر چيڙي سگهبو آهي. سنڌ ۾ خميسي خان پاون ۾ نالو ڪڍيو آهي ته ڪڇ ۾ موسا غلام ۽ نور محمد سوٽيءَ ٻه شهرت حاصل ڪئي آهي.

چنگ : چنگ ٻه هڪ لوڪ ساز آهي جيڪو سنڌ ۽ ڪڇ ۾ مشهور آهي. مالوندا ماڻهو واندڪائيءَ ۾ يا پنهنجا ڍور ڍڳا چاريندي وڄائيندا آهن. چنگ جو گهاڙيٽو مور جي ڪنپ جهڙو ٿيندو آهي ۽ اهو لوهه مان ٺاهيو ويندو آهي. جنهن جي لمبائي اٺن کان ڏهن اِنچن جيتري هوندي آهي. هي ساز ڪيسي ۾ ٻه آرام سان رکي سگهبو آهي انهي ڪري اهو ساز ڌنارن ۾ ڏاڍو مقبول آهي. ڪڇ ۽ سنڌ ۾ هي ساز وڄائڻ وارا وڏي تعداد ۾ ملي سگهن ٿا.

دنبوري : دنبورو ٻه هڪ سهڻو ساز آهي. جيڪو سنڌ جي ڇپر وار علائقي ۾ ڏاڍو مشهور آهي. ڇپر واسي هن ساز تي مورا ۽ لوليون ڳائيندا آهن. ڪڇ ۾ ٻه ساز اڳ ڪافي مشهور هو ۽ هن جا وڄائڻ وارا ڪافي هئا. پر هاڻي ڪي قدر گهٽتائي آئي آهي. پوءِ ٻه شاهه جو راڳ ڳائڻ وارا فقير يا آراڌي ٻاٽي ڳائڻ وارا فنڪار هن ساز جو استعمال ڪندا آهن.

ٻنيءَ جو لوڪ اَدب

-ويڙهو رفيق

وشيہ جي تہہ ۾ وڃڻ کان اڳ ڏسون تہ لوڪ اَدب جي ڪهڙي وصف
ي. لوڪ جي معنيٰ آهي عام ماڻهو شري واسديو شرڻ اگروال جي لفظن ۾
ڪ اَدب گويا اَسان جي زندگيءَ جو مهاساگر آهي. لوڪ اَدب ۾ اَسان جي
دگيءَ جو حال، ماضي ۽ مستقبل ٽيئي زمان سمايل آهن. لوڪ اَدب جي
نيٰ عام جو اَدب. جنم کان وٺي موت، لوڪ اَدب ڪنهن نہ ڪنهن نموني
انجي، جيون سان واسطو رکي ٿو.

مثال : جنم، ڇٽي، مُنڊڻ، جڻيا، مڱڻو، شادي يا اَنتم سنسڪار. اِنهن
قعن سان واسطو رکندڙ ريتيون رسمون ۽ گيت وغيره لوڪ اَدب ۾ سمايل
ن. ڪنهن جو جاتيءَ يا لوڪ، قوم جي سنسڪرتيءَ جو لوڪ اَدب آئينو
ي. تنهن کانسواءِ اِنساني، اُمنگن ۽ جذبن جو اِظهار لوڪ گيتن جهڙوڪ
ا، اوراڻا، لوليون، پڳت وغيره ذريعي ٿئي ٿو.

لوڪ اَدب صرف لکيل نہ هوندو آهي پر اُهو هڪ پيڙهي کان ٻي پيڙهيءَ
ئين ڪٿائن، گيتن، قصن، ذريعي ڦهلجندو آهي. لوڪ اَدب زمان، مڪان
ي بندن کان گهڻو پري آهي. لوڪ اَدب لازوال آهي. اُهو پاڻيءَ جي
ڪري يعنيٰ ڏاڙ وانگر آهي. ڪنهن بہ قوم جي ريتن رسمن، اُٿڻي وهڻي،
لت، چلت، رنج راحت، عقل ۽ چترائيءَ جو آئينو لوڪ اَدب آهي. لوڪ
اهتيہ ۾ ڪنهن بہ ملڪ جي زمين جي مٽيءَ جي مهڪ سمايل آهي.

سنڌي لوڪ اَدب ڪهاڻين، قصن، ڏند ڪٿائن ۽ پڳت وغيره ۾ سمايل
هي. سنڌي لوڪ اَدب کي سهيڙي قلمبند ڪري ڪتابي روپ ۾ ڇپڻ جو
ڪم گهڻي ڀاڱي سنڌ پاڪستان ۾ ٿيو آهي. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ
ي نگرانيءَ هيٺ سنڌي لوڪ ساهتيہ جا 40 ڪتاب سنڌي اَدبي بورڊ ڇپايا
هن. ڀارت ۾ سيني کان اڳ لوڪ ساهتيہ ۾ گهڻي ۾ گهڻو ڪم ڊاڪٽر
ارائڻ ڀارتيءَ ڪيو آهي.

اهي ساز بہ سنڌ جا آهن. پر هينئر انهن جو واهپو تمام گهٽ آهي. سرندو اڄ بہ سنڌ ۾ وڄايو ويندو آهي. ڪڇ ۾ صديق جت هڪڙو تمام سٺو فنڪار ٿي گذريو آهي. هاڻي ڪڇ ۾ انهي ساز کي وڄائڻ وارو هڪڙو اڌ فنڪار بچيو آهي.

هونئن تہ سرندو سورٺ پرڳڻي جو ساز آهي جنهن تي راءِ ڏياچ بيجل ناليِ راڳائيءَ کي پنهنجو سر وڍي ڏيئي ڇڏيو. اڻين انهن سازن جو ڪڇ يا سنڌ ۾ ايڏو ڪو واهپو ڪونهي ۽ ايترو وقت بہ ڪونهي جو انهن تي ڳالهہ سگهجي.

ماڊرن زماني ۾ سنڌ ۽ ڪڇ ۾ پاوا، چنگ ۽ دنبوري جهڙا ساز تہ پنهنجي پوري آب و تاب سان زنده آهن پر نڙ، پوڙيندو، سرندو پنهنجو وڄاءِ رهيا آهن. اهي لوڪ ساز جيڪي سنڌو سڀيتا جي سونهن آهن سوين سال اڻين پنهنجا سُر هوائن ۾ وکيري سنڌ ۽ ڪڇ جي ماڻهن جي روحن کي راحت ڏيندا رهن اهڙي انتر جي ايلاسا آهي.

فيسٽيول آف اِنڊيا ۾ دهلي ۾ اَپنا اُتسو ۾ ٻنيءَ ڪڇ جي فنڪارن
ڙي ڪلا ۽ سنگيت جو جوهر ڏيکاري سڀني کي تپرس ۾ وجهي ڇڏيو.
لوڪ سنگيت ۽ لوڪ سازن ڪانسواءِ اَڄ بہ ٻنيءَ ۾ سنڌي ڀرت، چٽسالي ۽
ٽيرڪي فن جو ٻول بالا آهي. ٻنيءَ جي ڀرت ڪلا ۽ چٽسالي جو ناماچار
ڄي دنيا ۾ ڦهليل آهي. هر سال هتان لکين رپين جو مال وديش ۾ روانو
ٿيو ويندو آهي. ڏڻ، وار شادي مڱڻو ۽ ٻيو سماجڪ رسمون پڻ جڻن جو تئن
ئم آهن ۽ اُهي اَسان کي سنڌ جي قديم سڀيتا جي ياد ڏيارن ٿيون. ٻنيءَ
سنڌي لوڪ سنگيت جو اَکٽ ڀنڊارو آهي. بقول ڊاڪٽر پرسو گڏواڻي
ٻنيءَ جا سنڌي اَنيڪ ڪشٽ ڪشالا سهندي اَڄ جو سنڌي ٻولي ۽ سڀيتا
ڌهہ رکي وينا آهن اُنهن سببن ڪري اُتي وڃڻ، اُتان جي ٻوليءَ جو
يياس ڪرڻ ۽ اُتان جي ڪلچر جو مزو ماڻڻ ڪنهن بہ درگاهہ تي وڃي
ڄدي ڪرڻ کان گهٽ ڪونہ آهي يا ڪنهن تيرٿ اِستان تي وڃي اُتي
ندر ۾ مورتيءَ اڳيان متو ٽيڪڻ کان گهٽ ڪونہ آهي. هر دفعي پنهنجي
ندي اَمڙ جو نئون ۽ نرالو روپ ڏسندو آهيان ۽ اُن جي ٻوليائي قسمن
(Varieties) جو اَڀياس ڪري پنهنجي سنڌي اَمڙ جي شاهوڪاريءَ اڳيان
ڄدو ڪندو آهيان ۽ اُن جي شاهوڪار ڪلچر اڳيان متو ٽيڪيندو آهيان.''
ٻنيءَ جي لوڪ اَدب ۽ لوڪ سنسڪرتيءَ ڏانهن ڀارت جي سنڌين جو
يان ڇڪائڻ جو شرف ڊاڪٽر پرسي گدواڻيءَ کي مليل آهي. هن 1985 ۾
نيءَ جي ملاقات ورتي ۽ اَنيڪ مشڪلاتن سهندي ٻنيءَ جي سنڌي ڪلچر
ولي، رهڻي ڪهڻي ۽ لوڪ اَدب جو اَڀياس ڪري ڪيترا مقالا لکي ۽ ڪوجنا
ڪاريہ کي نئون موڙ ڏنو. ٻنيءَ جي لوڪ اَدب کي روشنيءَ ۾ آڻڻ ۽ اُن جو
ڪاس ڪرڻ ۾ گجرات سنڌي ساهتيہ اَڪادميءَ جو وڏو يوگدان آهي.
ڪادميءَ جيٺي لالواڻيءَ جي نائب صدر واري عرصي دوران 1987 ۾
رسي گدواڻيءَ جي رهنمائي ۾ هڪ سيمينار سڏايو، چوٿين پنجين جولاءِ
ي 1987 تي ڪوٺايل سيمينار ۾ ڪڇ ۽ ٻنيءَ جي لوڪ ساهتيہ جو اَڀياس
ڪري اُن جو سمپادن پرڪاشن ڪري هڪ عملي يوجنا جي تحت گجرات
سنڌي اَڪادميءَ ٻنيءَ جي لوڪ اَدب تي ڪيترا ڪتاب شايع ڪيا آهن.
''سنڌي ٻوليءَ جي زيارت'' 1989 ۾ ڊاڪٽر پرسي گدواڻيءَ پهريون
ڪتاب ڇپايو. هن ڪتاب ۾ ڊاڪٽر پرسي گدواڻيءَ ٻنيءَ جي سنڌي لوڪن

سنڌي لوڪ اَدب جي وڪاس ۾ گجرات جو وڏو يوگدان پئي رهيو آهي.
گجرات سنڌي ساهتيه اڪادميءَ جو لوڪ اَدب جي وڪاس ۾ اَهم رول پئي رهيو آهي.

هينئر مان سڌو اَچان ٿو پنهنجي مقالي جي وشيه تي، وشيه آهي ٻنيءَ جو لوڪ اَدب.

ٻنيءَ جو لوڪ اَدب جي اوک ڊوک ڪرڻ کان اڳ اسين ٻنيءَ جي جاگرافيڪل، سيپيٽڪ، ساهتيڪ، خاص ڪري لوڪ اَدب جي پس منظر جو اَڀياس ڪنداسين. ٻني ڪڇ کي مليل قدرتي سوغات آهي. هيءُ علائقو نکتراڻا پچ ۽ اَنجار تعلقي جي اُتر ۾2144 چورس ڪلو ميٽرن جو وستار آهي جنهن ۾ چاليهه ڳوٺ اَچي وڃن ٿا. ڪنهن زماني ۾ سنڌو ندي هتان وهندي هئي، پر هاڻي هن جو دارومدار برساتي پاڻيءَ تي آهي. هن وقت ٻنيءَ جون مکيه نديون آهن نرا، ڌرڙ، نروڻا، ڪايلو، ڪاري ۽ پوکي وغيره. ٻنيءَ جي ڪارن ڊونگرن (پهاڙين) تي دتاتريهَ ڀڳوان جو مندر آهي. ٻنيءَ کي اُتر طرف ''ڪريڙ'' ۽ ''ٻيلو'' اُتر ۾ اولهه طرف ''پڇم پانور ۽ ڪائرڙو'' بيٽ آهن.

ٻني سنڌ جي سرحد کان 25-20 ميل پري ڏيپلو راهوڪي بازار 50-40 ميل، سمانگر يا سوميءَ جا کنڊهر 50-40 ميل پري آهي.

ٻنيءَ ۾ کابه کيتي ڪانه ٿيندي آهي پر قدرت صرف هيءَ ڌرتي چڙڪ گاهه جي پيدائش لاءِ ئي محفوظ رکي آهي. کير ٻني ۽ ڪڇ جو ديوتا آهي. کير لاءِ چوڻي آهي ''کير تان ڄيرو پير'' کير جي هارجي پوي ته اُن کي اَپ-سوڻ سڏين هارين کير ميڙي، اُهو مٽي تي تلڪ ڪري لڳائين ۽ خراب ٿيڻ لاءِ ڀڳوان کان معافي گهرن. ڳاين جو ڌڻ سامهون ايندو ڏسن ته اُن کي شڀ ۽ سنو سوڻ ڪري سمجهن. اُن لاءِ پڻ هڪ ڪويتا آهي ته

ڪارا ڊونگر ڪڇ جا، ڌورا ڌن چري
سڄ اُلهندي ساها اَچي، ڏسندي ڏک ٽري.

جيستائين ٻنيءَ جي سيپيٽڪ يعنيٰ ڪلچرل ورثي جو سوال آهي ٻنيءَ جا لوڪ اَڄ به سنڌي لوڪ سنگيت، لوڪ نرتيه، لوڪ سازن ۽ لوڪ پرمپرا کي ساهه سان سانڍيو ويٺا آهن. سنڌي ساز جهڙوڪ نڙ، چنگ، بوڙيندو، بينون، مرلي وغيره ساز اَڄ به ٻنيءَ ۾ جيئن تيئن زنده آهن. گهڻا سال اڳ ۾ واشنگٽن

، ڪجھ ڏکي ڪجھ مثال هن ريت آهن:

ٻي ٻہ ٻڌائين ٻالهڙي سامهون ڳالھ سلاءِ
منجھہ تنهنجي جيءَ ۾ ويتر ويڌ ڪياءِ.

شاعر بسم الله الرحمن الرحيم)

سنڌي لوڪ ادب تي وڏ ۾ وڏ کوج ڪم ڊاڪٽر پرسي گدواڻيءَ نارائڻ تي ۽ جينت ريلواڻيءَ ڪيو آهي. ڊاڪٽر پرسي گدواڻيءَ کان پريرڻا هٿ ري ڊاڪٽر جيٺي لالواڻيءَ ٻنيءَ ۾ وڃي اُتان جي لوڪن ۽ لوڪ ادب ۽ ڪ ڪلائن سان واسطو رکندڙ شخص سان ملاقات ڪئي. لالواڻي ٻنيءَ ۾ ب گهميو راتين جو راتيون گذاريائين ۽ پنهنجي ساڌنا ۽ اَپياس سان مواد صل ڪيائين. ٻنيءَ جي شري لالجي همٿوجي سوٺهڙ جيٺي کي ٻني جي ن جو سئر ڪرايو اُتان جي لوڪن سان ملايو. لوڪ ادب ڪٺو ڪرڻ رڪارڊ رڻ ۽ ڪچهرين جي محفل ماڻڻ ۾ خوب مدد ڪئي. ”ٻنيءَ جو سنڌي ڪ ادب“ جيٺي لالواڻي جي لکيل هي ڪتاب سال 1992 ۾ ڇپجي پڌرو و. هن ڪتاب ۾ ليکڪ ٻنيءَ جي جدا جدا سنڌي لوڪ ادب جي صنفن ي مواد کي ڪٺو ڪري پيش ڪيو آهي. هن لوڪ ادب ۾ سنڌي ٻوليءَ جي دا جدا اُپ ڀاشائن جهڙو سوڍڪي، جتڪي، ڪڇي ڍاٽڪي ۽ ٿريءَ جا ظ جيئن جو تيئن ڏنا آهن.

هن ڪتاب ۾ سنڌي لوڪ ادب هڪ نظر لوڪ ڇوٽيون، اڳڪتيون، روليون، ڳجهارتون ڏور، ڀهڳلڻ جا ٻول ۽ لوڪ ڪهاڻيون شامل ڪيو ويون ن. جيٺي ڪافي نور نچوئي هي ڪتاب سنڌي لوڪ ادب کي ارپڻ ڪيو ي. هن ڪتاب جي آمد بعد ليکڪ جي شماري لوڪ ادب جي کوجنيڪ ۾ ڻ لڳي. ڪتاب جي مهاڳ ۾ ليلارام لکي ٿو ”جيٺي ٻنيءَ ۾ چالو لوڪ وٽيون، اڳڪتين، پرولين، ڳجهارتن، ڏٺن، ڏورن کان واقف ڪيو آهي. ، لوڪ ڪهاڻيون ”اوڍم ڄام ۽ هوٿل پري“ ۽ ”سهڄان پري“ پڻ ڏنيون ن. لوڪ ڇوٽيون اڳڪتيون ۽ پروليون ڪتابي صورت ۾ ڀارت ۾ شايد جيٺي ي ڇپيون آنديون آهن.“ سنہ 1995 ۾ سوڍا رامسنگهہ ڀڳت ”سوڍن جا نڌي پڄڻ“ ڇپائي اُنهن کي روشني ۾ آندو. اڪثر شادين يا ٻين موقعن ي رامسنگهہ سوڍي جي پڄڻن جو پروگرام رکيو ويندو هو. هن جي آواز ۾ يناچ هو. هو سچي ڪڇ ۾ رامسنگهہ ڀڳت جي نالي سان مشهور هو.

جي زرخيز ڪڇي ڳوٺاڻين ڪڇرين سنڌي سازن سنڌي ٻوليءَ جي اُپ
ڀاشائن جو ذڪر ڪيو آهي. هن ڪتاب ۾ ڪُل 11 باب آهن جن ۾ سنڌي
ٻولي، ڪلچر ۽ ريتن رسمن ڪانسواءِ اُتان جي ڳوٺاڻن، ڳوٺاڻي جيون،
ڳوٺاڻين ڪڇرين ۽ سنڌي ساز ٻورينديءَ جو تفصيلوار بيان آهي. اِن ڪانسواءِ
''ٻنيءَ جا ٻول جتن جو قول'' ليکڪ حاضي سليمان گل محمد جت جو ڪتاب
ٻنيءَ جي شاعرن جي ڄاڻ ڏئي ٿو. ڊاڪٽر پرسي گدواڻيءَ سان گڏ لالجي
همٿوجي سونهڙ ''سنڌي ڳُجهارتون'' ڪتاب لکيو اِن ڪتاب ۾
ڳجهارتن جي مڪمل ڄاڻ ڏني آهي. هي ڪتاب مارچ 1990 ۾ ڇپيو. اِها
ڇپائڻ جي جوابداريءَ گجرات سنڌي ساهتيه اَڪادمي پاڻ تي کنئي
ڳجهارت ڪي ڏسبو ته بلڪل سولائيءَ سان ڇئي سگهبو ته هيءَ اُها لفظي
رچنا آهي جنهن ۾ رچيندڙ ڳجهه لڪائي ٿو رکي. ڳجهارت اڪثر نظمي
روپ ۾ ئي پر اِهو ڪم لازمي شرط نه آهي. ڪڇ ۾ مون کي ٻنهين قسمن
جون ڳجهارتون مليون آهن، ڳجهارتن جي وڏيڪ اوک ڊوک ڪرڻ کان
اڳ ۾ سنو آهي ته ڪن ڳجهارتن کي کولي سمجهائجي جئن ان جي سيني
پهلن کي سمجهڻ ۾ وڏيڪ سهوليت ٿئي. هيٺ هڪ ڳجهارت ڏجي، ٿي:

نرنان تنهنجي شهر ۾ مال جي هياس،
گاهه ۽ ڪپڙ ۾ اَچي وڻ تي وياس.

ڳجهارتن ۾ لفظي اِشارا ۽ پيچيٽي اهم رول ادا ڪري ٿي. انهن کي
سمجهڻ جو مزو ڪجهه اڙ آهي!

ڊاڪٽر پرسي گدواڻي ۽ لالجي همٿوجي جي هيءَ ڪوشش نهايت ڏيان
ڇڪائيندڙ آهي. ٻنيءَ جا ٻول جتن جا قول حاجي سليمان جت جو لکيل هي
ڪتاب گجرات سنڌي ساهتيه اَڪادميءَ مارچ 1990 ۾ ڇپائي پڌرو ڪيو
هن ڪتاب ۾ ٻنيءَ جي جتن شاعرن جي ڄاڻ ۽ اُنهن جي شاعري ڏنل آهي.
جت قوم ورهين کان ڪڇ ٻنيءَ ۾ رهندي پئي اَچي ۽ حالتن پٽاندڙ سنڌي
اَدب جي خدمت ڪندي پيئي اَچي. ٿلهي ليکي اِئين ميو وڃي ٿو ته
جت اصل هندستاني آهن ۽ پوءِ ٻين ملڪن ڏي ويا. جت ڪڇ ۾ رهيا ۽
مسلمانن بادشاهن کين فتح ڪري اِسلام ڌرم قبوليو. جت معنيٰ مسلمان
اِهو لفظ سنڌ ۽ ڪڇ ۾ صروج آهي. هن ڪتاب ۾ ليکڪ ڪُل ملائي 9 شاعرن
جا شعر شامل ڪيا آهن ڪن شعرن جي، ٻولي نهايت سولي آهي ته ڪن

ن جو جائزو ورتايو آهي.

بقول هيرو ٺڪر ''سنڌي فوڪ لور'' هيءُ ڪتاب قابل احترام ڪاوش ۽
ت پريو دستاويز آهي. جنهن جو ملهه فقط اُهي ئي ڪري سگهندا جن
ڪ اَدب جو اونهو اَڃياس ڪيل هوندو.''

نجين فيبروري 1943 ۾ ڳوٺ ويڙهار، ٺر سنڌ ۾ ڄاول لالجي همٿوجي
ڙ ڪڇ جي ڳوٺن جو ناميارو شخص، محفلن ۽ ڪچهرين جو مور،
ي لوڪ ادب جو شيدائي اَڄ به سنڌي لوڪ اَدب ۽ سنڌي ثقافت سيني
نڌي وينو آهي. ڪڇ ۽ ٻنيءَ جي ماڻهن جي رهڻي ڪهڻي، پوشاڪ
پور.

قافت، هندو مسلم ميل ميلاپ، وقت پٽاندڙ بدلجندڙ جيون وغيره
ڪر لالجي همٿوجي سوٿهڙ پنهنجي ڪتاب ''منهنجو ٿرڙو- منهنجو
ڙو'' ڪتاب ۾ ڪيو آهي. هي ڪتاب 2005 ۾ ڇپجي پڌرو ٿيو. هيءُ
ي پائي جي سنڌي اَدب ڪي ناياب سوغات آهي. ''متون جا گيت''
1 ۾ گجرات سنڌي، ساهتيه اَڪادمي ڪلاڌر مُتوا جو ڪتاب ڇپائي
ڪيو. مُتوا قوم هڪ نهايت سهڻي قوم مڃي ويندي هئي.ڪنهن زماني
ن جي سونهن جي هاڪ چوڌاري ڦهليل هوندي هئي. گيت اَڪثر
يءَ جي، موقعن تي ڳايا ويندا آهن. گيت مُتوا سماج جي عڪاسي ڪن
شادين جي موقعن تي متيون جيڪي لاڏا ڳائينديون آهن تن کي ڳيت
ويندو آهي جنهن جو مطلب آهي لاڏو يا سهرو. ڪلاڌر مُتوا هن ڪتاب
ڪل 41 ڳيت شامل ڪيا آهن. جيڪي الڳه الڳه وشين تي لکي مُتوا سماج
سماجڪ ۽ ثقافتي جيون جي ترجماني ڪن ٿا بدنصيبا اَڄ ڪيترن
ن مار، ڳيت ڳائڻ جو رواج عدم موجوُد ٿي ويو آهي پر جتي به گيت
وڃن ٿا ته ماحول ۾ هڪ قسم جي رنگت ڦهلجي وڃي ٿي.
ڪجهه مثال ڏسو:-

(1) هتي راڄ مان ڪونايان،
ڪندون ڪير ورهايان
هن گهوٽ جي شادي
آهي وڏي شان واري

ڀڄن لفظ جو ڌاتو ڀَڄُ آهي جنهن جو مطلب آهي پوڄا ڪرڻ ڀڄن ڀڳتي رس سان ڀرپور هوندا آهن جنهن ۾ ايشور جي مهما جا ڳڻ ڳان هوندا آهن. بني ڪڇ ۾ جتي ميگهواڙ، ڪولهي، سوڍا، رميل اُهي پير پٿوريءَ جا ڪيترائي ڀڄن شردا وچان ڳائيندا آهن. بنيءَ جي هرهڪ ڳوٺ ۾ پير پٿوريءَ جو مندر نهيل آهي. چيٽي چنڊ ۽ ٻين موقعن تي ڀڄن ڳايا ويندا آهن. ڀڄن جا مکيه قسم آهن ساکي، مال، راڳ مالا، پنجڙا سنديا، ڳٽيتي، گرو مهما، آرتي، پرڀاتي، آشاديواري وغيره. ان ڪانسواءِ لعل سائينءَ جا سلوڪ شبد، لولي، لاوٽي ۽ پد پڻ ڳايا ويندا آهن. بنيءَ جي ڪاوڙا ۾ لوهاڻا رهندا آهن جيڪي لعل سائين، درياه لعل جي پوڄا ڪندا آهن ۽ لعل سائين جي اُستتيءَ ۾ ڀڄن ڳائيندا آهن. بنيءَ سوڍن جا سنڌي ڀڄن سنڌي مشهور آهن. سوڍا ڙامسنگهه ۽ مهراڻسنگهه سنڌي ڀڄنن کي صرف ڪڇ نه پر سڄي گجرات ۾ لوڪ پريه بڻايو آهي هن ڪتاب جي 200 صفحن ۾ اَهڙا ئي ڀڄن سمايل آهن جيڪي عام فهم آهن ۽ ڀڳتي سنگيت جو ڀرپور رس پان ڪرائنتا.

”سنڌي پروليون“

هي ڪتاب 1995 ۾ جيٺي لالواڻيءَ جو گجرات سنڌي ساهتيه اڪادميءَ ڇپايو آهي. سنڌي ٻوليءَ ۾ پروليون جو وڏو ڀنڊارو اُهي جيڪو هڪ پيڙهي کان ٻي پيڙهي تائين صدين کان هلندو تو اَچي، پر جيٺي لالواڻيءَ جو لکيل ڪتاب ڀارت ۾ سنڌي پرولين تي ڇپيل هي پهريون وڏو سنگرهه آهي. ليکڪ ڪڇ ۽ راجستان جو دؤر ڪري اُتان جي روايتي پرولين کي ٻه هن ڪتاب ۾ محفوظ ڪيو آهي.

”سنڌي لوڪ ناٽڪ“ جنوري 1996ع ۾ جيٺي لالواڻيءَ هيءُ ڪتاب ڇپائي لوڪ ناٽڪ، سانگ ڪنپتلين جو ڪيل ۽ ڀڳت تي تفصيلوار چنڊ ڇاڻ ڪئي آهي. سنڌي فوڪ لور ”1998 ۾ شايع ٿيل ڪتاب ۾ جيٺي لالواڻيءَ الڳ الڳ وشين تي اونهو ايياس ڪري هڪ دستاويزي ڪتاب پيش ڪيو آهي. ليکڪ سنڌي لوڪ اَدب جي ابياس ۽ تحقيق لاءِ گجرات، ڪڇ ۽ سوراشٽريه جو دؤر ڪري ڪافي ذخيرو هٿ ڪيو آهي. ٻارهن بابن ۾ ڦهليل هيءُ ڪتاب جيٺي جي اڪٽ محنت، اَوَر ڇائي ۽ اَڀياس جي ساک ڀري تو. ٻارهن موضعن تي ليکڪ قلم آزمائي ڪئي آهي. لوڪ اَدب جي الڳ الڳ صنفن جهڙوڪ لوڪ گيت، لوڪ چوڻيون، لوڪ ڪهاڻيون، لوڪ پهاڪا ۽

ريتن، رسمن، نکن، ڏڻن وارن، ويسن وڳن بابت گهرائيءَ سان لکيو
. هن ڪتاب ۾ لوڪ وهنوار جي ڪيڪار ۽ موڪلاڻيءَ جي جهلڪ ملي
هن ڪتاب ۾ گهڻو تڻو لوڪ ادب جي اُپٽار ڪيل آهي. بني (ڪڇ) ۾
ب گدواڻي ۽ ڇيتي لالواڻيءَ وانگر لوڪ ساهتيہ کي سهيڙڻ ڪتو ڪرڻ،
ڻ ۾ نور نچويو، اُهو ليکڪ بيو ڪونہ پر جينت ريلواڻي هو. جينت
ي جيون لوڪ اَدب جي کوج ۾ سمپرڻ ڪري ڇڏيو. سنڌي هندي ۽
اتي اَخبارن رسالن جهڙوڪ ’جنستا‘، ’ڪڇ متر‘، ’لوڪ ستا‘ ساڌنا ’بال
يش‘، ’آجڪل‘ ۽ ’نوتن سوراشٽر‘‘ ۾ لوڪ اَدب تي ليکہ ڇپايل آهن.
ڌ ڪانياواڙ جا سيپتڪ ناتا‘‘ نالي ڪتاب جينت ريلواڻيءَ کي لوڪ
تيہ جي کيتر ۾ لاثاني بڻايو آهي. 2008 ۾ ڇپايل هي ڪتاب سنڌ ڪڇ
نياواڙ جي قديمي تواريخي ۽ تهذيبي آپسي ناتن تي لکيل آهي. ڪتاب
6 بابن ۾ ڦهليل آهي. هيءُ جينت ريلواڻيءَ جي هڪ نهايت اَڻلڀ،
يقي کوجنا تي آڌارت هڪ ناياب سوغات آهي، هن ڪتاب ۾ ذڪر
، کيترا ليکہ وقت بہ وقت سنڌي، گجراتي ۽ هندي اخبارن ۽ رسالن ۾
آهن ۽ ڪيترا آڪاشواڻي ۽ دوردرشن تان پڻ پرسارت ٿيا آهن. ليکڪ
ڪتاب ۾ ويدن واري زماني کان وٺي ويهين صديءَ تائين اِتهاس جي
جدا دؤرن ۾ سنڌ، ڪڇ، ڪانياواڙ ۽ راجستان جي، آپسي سيپتڪ ناتن
ترتيب وار ۽ سهڻي نموني پيش ڪيو آهي.
نيءَ ۾ اڃا گهڻو ڪجهہ آهي جو هٿ ڪري جاتيءَ اڳيان پيش ڪري
جي ٿو. شاهہ ڀٽائيءَ جا اَڻڪل بہ هزار ناياب بيت هٿ ڪري سنڌ جا
بنيءَ مان لوڪ ادب جو جهجهو خزانو سنڌ ۾ ڪڻي ويا. اڄ بہ هڪ ننڍي
ننڍي ڀٽاري ۾ هڪ پريوار وٽ ستر اسي سال اڳ جو شاهہ جو هٿ جو
رسالو پيو آهي، اُنجو هڪ نقل سنڌ جي مشهور عالم دائود پوٽي وٽ
بنيءَ ۾ لوڪ ادب جو اکٽ، املهہ خزانو موجود آهي، ضرورت آهي
ن، کوج ۽ محنت جي ۽ اُن کي سانڍي اُنجو ڦهلاءُ ڪرڻ جي.

(2) لاڏو موڙن سان پلين آيو
گهوٽ پلي آيوڙي؟''

ڪلاڌر مُتوا ڪافي، جاکوڙ ڪري مُتون جا گيت هڪ سٽي ڪوشش ڪئي آهي ۽ هن جا پورهيا ثاب ٿيا آهن. ''بني ۽ جا سنڌي لوڪ گيت'' ''جيني لالواڻيءَ جو لکيل هي دستاويزي ڪتاب هڪ ناياب سوغات آهي. 1993 ۾ بمبئي يونيورسٽيءَ جيني لالواڻيءَ کي تحقيقي مقالي تي ڊاڪٽر آف فلاسافيءَ جي ڊگري عطا ڪئي آهي. بنيءَ جا سنڌي لوڪ گيت نالي ڪتاب 2002 ۾ ڇپي پڌرو ٿيو آهي، هي دستاويزي ڪتاب اٽڪل 600 پيجن ۾ سمايل آهي. جنهن جو ڦهلاءُ ستن بابن ۾ ڪيل آهي. جيني لالواڻيءَ ڪشالا ڪڍي بنيءَ ۽ ڪڇ جي دور دراز علائقن جو دورو ڪري لوڪ شاعرن، لوڪ ڪٿاڪارن ۽ لوڪ ڪلاڪارن سان ملاقاتون ڪري لوڪ گيت ٽيپ رڪارڊ تي پريا آهن ۽ پوءِ اُهي قلبند ڪيا آهن. ''بنيءَ جا سنڌي لوڪ گيت'' ڪتاب گوناگون وشين تي لکيل آهي. جنهن ۾ نهايت باريڪيءَ سان ليکڪ اُتان جي لوڪ جيون، لوڪ پرمپرائن ۽ لوڪ سنگيت جو اَڀياس ڪيو آهي. باب ستين ۾ لوڪ گيت جي هرهڪ قسم جي تفصيلوار ڇنڊڇاڻ ڪيل آهي ۽ اُنجا مثال پڻ ڏنل آهن نہ صرف ايترو پر گيتن ڳائڻ جي طرز، ۽ سازن جو بہ بيان ڪيل آهي. بنيءَ جا سنڌي لوڪ گيت هينين قسمن جا آهن :-

(1) پڇن، ساکي، مالا، پنجڙا، سنڌ جا پرياتي لال سائين جي مهما ۾ سلوڪ وغيره (2) ڪافيون (3) لاڏا (جدا جدا جاتين جا) (4) سوڍن، ميگهواڙن، مُتون جا گيت، ڳيچ، لوليون، ڪجليو، همرچو، هوجمالو، وٽجارو سوالن جوابن وارا گيت، لوڪ ڪهاڻين تي آڌارت گيت، ڪولهين جا گيت، سينگار وارا ۽ ٻيا متفرق گيت. لالواڻي پنهنجي تاثرات ۾ فرمائي ٿو تہ ''لوڪ اَدب سان منهنجو ناتو تڏهن کان رهيو جڏهن مون سنڌي اَدب ۾ پير ڌريا آهن. هندواسي ۽ ٻين رسالن ۾ ڊاڪٽر نارائڻ ڀارتي ۽ ٻين جا ليک پڙهندو هوس... بنيءَ جي علائقن بابت ڊاڪٽر پرسي گدواڻيءَ جا ليک پڙهيم ۽ بنيءَ جي سگهڙن لالجي، سوڦهڙ، پيردان سنگهہ سوڍا، حاجي سليمان جت کي محفل ۾ ٻڌو تڏهين پنهنجو پاڻ لوڪ اَدب سان منهنجو پيچ پختو ٻڌيو...''

''سنڌي لوڪ رنگ'' (2009) جيني لالواڻيءَ هن ڪتاب ۾ سنڌي قوم

اکين آگم لائيا، کَرَ مُندائتا مينهن
ماڻ مِلاڻ کي سجڻين
وائي وڃيم شالَ ڪنن سين سُڻان،
پلو ڪريم پالَ، اکين سان انڊو ڏيان.

فارسيءَ ۾ ’واي‘ جو مطلب آهي ’هاءِ‘. عاشق جي اندر جي وائويلا
ي ئي آهي

وائيءَ جو مطلب آلاپ بہ آهي-عاشق جو آلاپ يا فراق ۾ ورتل گهايل جو
ز. سسئي فراق ۾ پنهوُن لاءِ ڏَرِبرَ پَڪندي رهي ٿي-هوءَ سمجهي ٿي تہ
ون ڪانئس اِنڪري رُسي ويو آهي جوهڻ:

ڳائي نہ وائي، اَديون! آريچن جي

وائيءَ ۾ ۽ ڪافي ۾ ڪجهہ فرق نہ آهي ئي.

وائيءَ ۾ هرهڪ مصرع هڪ ٽُڪ واري آهي. پهرين مصرع سڄي يا اِن
اَڌ هر ڪنهن مصرع جي پُنيان اچي ٿو: ڪافيءَ ۾ هرهڪ مصرع هڪ يا
ن تائين ٽُڪون ٿي سگهن ٿيون.

شاهہ پنهنجي سُر يا داستان جي پڇاڙيءَ ۾ وائي چئي آهي جنهن ۾ يا
ي سُر جي نُڪتن مان چوند نُڪتا ڏئي ٿو يا سڄي داستان جو تت ڏيئي

شاهہ جي وائي هڏو، سُرُ يمن ڪلياڻ مان.
يار سڄڻ جي فراق ڙي جيڏيون! آئون ماري!
در دوستن جي ڪئين جو هوندا، مرن جيها مشتاقَ
ڙي جيڏيون، آئوُن ماري!
جاتي ڪائي محبوبن جي آهي حُسن جي هاڪ،
ڙي جيڏيون، آئوُن ماري!
عبدالطيف چئي پرين اسان جو هميشهہ
حُسناڪ!
ڙي جيڏيون،آئوُن ماري!

وائيءَ ۾ ڳائڻ جو نمونو بہ نرالو آهي. ڪافي ڳائيندڙ ٽُڪِن چوندي وچ
۾ ڏوهيڙا ڏِيندا آهن، جيڪي ڪافيءَ جي پاوَ ڪي اوُچو ڪندا آهن بيو

وائي

-موتي پرڪاش

ڪافي ۽ وائي سنڌي شاعري جون نج سنڌي صنفون آهن، جيڪي ڳائڻا ديسي سازن جهڙوڪ يڪتاري، سُرندي ۽ چنگ تي ڳائيندا آهن. هاڻي تہ موسيقيءَ جو رنگہ جمائڻ لاءِ اِهي راڳائي بين سازن جي مدد سان ڳائيندا آهن.

سنڌي موسيقيءَ جي چاڙن ڪافيءَ ۽ وائيءَ کي هڪئي صنف ۾ بيهاريو آهي ڇو جو اِهي ساديون سوُڌيون صنفون آواز يا راڳ معرفت ٻڌندڙن جي دل جي تهہ تائين پهچن ٿيون ۽ کين پاڻ ڏانهن ڇڪڻ جي طاقت رکن ٿيون.

سنڌي ڪافيءَ جو مضمون اڪثر عاشقاڻو آهي. محبت، فراق وصل ۽ وڇوڙي جو جي جن جزن جو اظهار موسيقيءَ يا سنگيت معرفت شاعر، عاشق نہ فقط اِهو اِظهار ڪري پنهنجي دل کي ڏڍ ڏيندا آهن پر پنهنجي معشوق جي ڪنن تائين بہ پهچائيندا آهن.

ڪافي هڪ راڳڻي جا ديپڪ راڳ جي شاخ آهي. ديپڪ ۾ شعلن پڙڪائڻ جي طاقت آهي، انڪري ڪافي ٻڌڻ سان جي دل ۾ محبت جا مچ برن ٿا، تنهن تي ٺار وجهي ٿي برسات.

شاهہ چيو آهي:

ڪکر منجهہ ڪپار، جَهڙُ نيطنون نہ لهي،
اچ منهنجي چِت ۾ آنا پرين اپار،
آءٌ سڄڻ! لَهہ ساڙ، ورِهہ ويڙهي آهيان.

شاهہ جي وائي آهي:

وسائيندي مِينهن، ماڻ مِلان کي سڄڻين
آءٌ ملنديس پرينءَ کي راتيون ڏوري ڏينهن،
ماڻ مِلان کي سڄڻين.

ي ۽ پرديش وڃڻ تي جدائيءَ جو ذڪر آهي تہ منجهس سَسئي پنهونءَ
۽ ڏونگر جو بيان اچي ويو آهي.

ڏک لاهيندم ڏونگر ووءِ ! ماءُ پرين جا مون کي سيئي
سو پسان سو ڀانئيان، پريان جو پهي،
ڏاڍي ذات جتن جي، ويئي ڏيڻ ڏهي،
آئون ڏوريندي اُن کي، رائي رات رهي،
ڏٺا وڻ ڪوهيار جا ويئي اُڃ لهي.

نڌي شاعريءَ جي شاهہ کان اڳ ۽ شاهہ کانپوءِ واري دؤر جو ذڪر
ي عبدالجبار جوڻيجي سنڌي ادب جي مختصر تاريخ ۾ شاعريءَ
صنفون ۽ اُنهن شاعرن بابت لکيو آهي تہ شاهہ عنايت بيت ۽ وائيءَ، شاهہ
ب بيت ۽ وائي، صادق فقير بيت ۽ وائي، نور محمد خستہ غزل، سچل
ست بيت، وائي، ڪافي، غزل ۽ جهولڻو، عبدالرؤوف ڀٽيءَ مولود، ميا
راز مناجات ثابت علي شاهہ مرثيو، حمل فقير بيت، وائي ڪافي ۽ غزل،
يءَ سلوڪ تي ڪلڪراني ڪئي.
ون کي سچل جي ڪلام ۾ بيت، ڪافي، غزل ۽ جهولڻو تہ ملي ٿو پر
ي بہ وائي نظر نہ آئي. ان جو ڪارڻ شايد اِهو بہ ٿي سگهي ٿو تہ جيڪڏهن
ڪُٽ وائي لکي بہ آهي تہ ان کي سندس مريدن يا فقيرن ڪافي ڪري
هجي.
رهاڻي کان اڳ ميلن ۽ مجلسن ۾ ڳائڻ واريون اڪثر ڪافيون ڳائينديون
ن. مثال

- **حاڪم هوت هلي آءُ هڪڙي گهڙي،**
سوُرن ساڙي ڇڏيو دردن لائي دڙي
- **قبر تائين ڪندي ويئي اباڻا اباڻا**
پسه ٿياس پويان پنوهارن پُڄاڻا.
- **جن جي هٿان وِيئڙا پرين**
تن کون پڇو سُڌ سوُر جي.

ڳتن ۾ بہ اڪثر ڀڳت چير چمڪائي ۽ جامو پائي ڪافيون ڳائيندا هئا
رمي وشين تي ڀڄن آلاپيندا هئا.

تہ ڪافي فقط هڪ ڳائي، ڳائيندڙ بس نہ ڪندا آهن پر اُن جو جوڙو ڪندا آهن.

شاهہ جون وايون ڳائڻ وديا جي سُرن تي يا داستان جي مضمون مطابق هونديون. سُر ڪوهياري ۾ آيل وائي سُر ڪوهياري ۾ هوندي تہ سُرَ مومل راڻي جي وائي سُر راڻي ۾ هوندي. البت، هڪ ڳالهہ اسان کي ڌيان ۾ رکڻ گهرجي، تہ شاهہ پنهنجي قلم سان پنهنجو ڪلام ڪين لکيو، هوُ چوندو ويندو هو ۽ سندس فقير ۽ مُريد اِهو ڪلام لکندا ويندا هئا. اصل لکيل رسالو جيڪو گنج جي نالي سان سڏجي ٿو، تنهن ۾ آيل ڪلام بہ سيني رسالن جي ڇاپي ۾ هڪ ڪَرو نہ آهي. ڪي اکر بدليل آهن يا اڳيان پٺيان آهن. اصلوڪو ڪلام لاڙي لهجي ۾ هو پر رسالن جي ڇاپي ۾، هوبهو ساڳيو لهجو ڏنل نہ آهي. ساڳيو حال وائيءَ سان بہ ٿيو آهي. الڳہ الڳہ ڇاپن ۾ لفظ بدليل آهن.

مثال طور : سُريمن ڪلياڻ ۾ ساڳي وائي مرزا قليچ بيگہ ۽ پروفيسر ڪلياڻ آڏوڻيءَ هيئن ڏيکاري آهي :

قليچ

جيءُ جيئاريو ڪين منهنجڙو هاريو
پرينءَ جي پچار جڏڙو جيءُ جيئاريو
سيڻن جي سنهار جڏڙو جيءُ جيئاريو
اُڃيو جن عميق مان پرين پوچ پيئاريو
ڪرم ڪريمن جي مون کي اؤکيءَ مان اُڪاريو...

ڪلياڻ آڏواڻي

جيءَ جيئاريو جيءَ جيئاريو ڪين منهنجڙو هينئڙو هاريو
پرينءَ جي پچار، سيڻن جي سنهار جڏڙو جيءُ جيئاريو
اُڃيو جن عميق مان پرين پوچ پيئاريو
مرض مريضن تان، اشاري ساڻ اُتاريو
ڪرم ڪريمن جي مون کي اُهکيءَ مان اُڪاريو...

ڪٿي ائين بہ آهي تہ سُر يا داستان موجب جيڪا وائي اُن سُر يا داستان جوتت هجي سا ٻئي سُر يا داستان ۾ ڏني ويئي آهي.

مثال طور، سُر سامونڊي ۾ وڻجارن ۽ سندن وهڻ جو ذڪر آهي. سندن

(٢)

سهندو ڪير ميار وو يار !

سنڌڙيءَ تي سِرُ ڪير نہ ڏيندو ؟

جهول جهلي جنهن وقت پنائيءَ

ڪرندا ڪنڌ هزار او يار ! سنڌڙيءَ تي سِرُ ڪير نہ ڏيندو ؟

نيٺ تہ رهندي، ڪيسين رهندي !

دوکي جي ديوار او يار

(٣)

ٽڙي پوندا ٽاريين جڏهن ٻاڙها گل

تڏهن ملنداسين.

جڏهن ورنديون ڪُونجڙيون هرهر ڪري هُل

تڏهن ملنداسين.

وڄوڙي جا ڏينهڙا پورائيءَ جي پُل

تڏهن ملنداسين.

(شيخ اياز)

سنڌ جي حالت تي تاجل بيوس بہ نهايت اثردار وايون چيون آهن

ٿَسيون بازايون

رونق رنگ ڇڏي وئي !

لِڪيُون پئن لوڪ ۾ وَهوُن ويچاريون

رونق رنگ ڇڏي وئي !

ڪنهن بہ مروڙيوُن ڪنڌ ڪان، ڏنئڙن جو ڏاريوُن

رونق رنگ ڇڏي وئي !

(تاجل بيوس)

عجز نياز سان جُهڪي ڪندو جو

سنڌڙيءَ کي پرنام.

اسانجو مٿس سلام !

جيئي سنڌ جو هر پل، هردم جيڪو پيئندو جام،

اسانجو مٿس سلام !

ورهائي بعد هند ۾ بہ شاه ۽ سچل جا بيت، روحل، بيوس ۽ بيدل وغيره جا ڪلام، بيجل راءِ ڏياچ، مومل راڻي، سسئي پنهونءَ جي ڪهاڻين ۾ پڳت ساڳي روايت قائم رکندا آيا.

هن دؤر جي وائي

سنڌ ۾ سنڌي جنتا جڏهن هند مان آيل مهاجرن سان منهن مقابل ٿي تڏهن سنڌيت، ٻوليءَ ڪلچر جي بچاءَ جي حق ۾ شاعري هڪ نئين دؤر ۾ پهتي. نوجوان شاعرن اِن جذبي جي اثر هيٺ، بيت ۽ وائيءَ جهڙي ديسي صنفن تي قلم آزمايو ۽ ٻڌندڙن ۾ اُتساهہ ڦوڪيو. شيخ اياز، تنوير عباسي، نياز همايوني، شمشير ال حيدري، اُستاد ٻُخاري، تاجل بيوس، منصور ملڪ، ابراهيم مَنشي ۽ بين شاعريءَ ۽ شعر جو رنگ روپ بدلائي ڇڏيو.

شاه جي وائي اڳئين دره ۽ عشق، وڇوڙي ۽ وصل جي ذڪر کي ڇڏي سنڌي عوام ۽ ٻڌندڙن لاءِ هڪ نهايت اثرائتي صنف بڻي. منجهس وطن ۽ ٻوليءَ جي محبت، ڌارين جي ڏاڍاين ۽ تعصبي نظرين، فرقي پرستيءَ جي مخالفت ڪرڻ، ميل ميلاپ، هندو مسلم ايڪتا ۽ سنڌ جي الڳ حيثيت تي زور ۽ ڌارين جي لوڊ جو ذڪر بہ آيو. شيخ اياز جي وائين جي مجموعي 'لڙيو سج لڪن ۾' وڌي سڃاڳي آندي. مطلب تہ وائيءَ جو مضمون ئي بدلجي ويو. نارائڻ شيام چوي ٿو تہ هن دؤر جي شاعرن کي نئين سر جيئاريو آهي ۽ اُن کي رومانيت، جماليات ۽ جديد احساسات جي اظهار جو وسيلو ڪري ڪم آندو آهي. اياز پنهنجي وائيءَ کي سنڌ ۽ سنڌيت لاءِ اظهار بہ بڻايو آهي. مثال :

(۱)

سنڌ ديس جي ڌرتي توتي پنهنجو سيس نمايان
مِٽي ماٿي لايان.
سارا سڏ پڙاڏا تنهنجا وائيءَ ۾ ورجهايان
مِٽي ماٿي لايان.
گيت بہ مون وٽ تنهنجا ماتا ! بيت بہ تنهنجا پانيان
مِٽي ماٿي لايان.

(٣)

ٽانڊاڻي جي لاٽ رات انڌاري پنڌ گھڻو
هِڪ وِڪ ڪٽندي روشني، ٻي وک ڪٽندي ٻات
رات انڌاري پنڌ گھڻو
بوُند بوُند هيءَ روشني - اونده نجي اُسات،
رات انڌاري پنڌ گھڻو

(٤)

ڏنڌلو روشن منهنجو جيون
سنجها ويلا !
سپنيلي رنگن سان رنگيل هي منهنجو من -
سنجها ويلا !
پرت پريل منهنجي پوتيءَ جو جهرمر دامن
سنجها ويلا !
پل پل گھٽجي عمر ڇڻي جئن گُل جو پن پن
سنجها ويلا !

ارجن حاسد وائيءَ ۾ سفر، انتظار، ڏوڙ، ڏرتتيءَ ۽ پنڌ جو ذڪر ڪيو آهي:

وِک ٽا ڪٽندا وڃون هيءُ تہ آهي سفر
ڳوٺ هِتَن ۾ تہ هاڻي نہ شايد اچون.
هيءُ تہ آهي سفر
ڏرتتي ڏوڙ، رنڊپٽ لڳن ٿيون لُڪون
هيءُ تہ آهي سفر

دولٺ راهي وائيءَ ۾ پيار جو اظهار نهايت سوکيم انداز ۾ ڪيو آهي :

قول ڪيئہ جي، ياد ڪجانءِ
او اڇجانءِ !
پوپٽ جيان اُڏري آءُ جيءَ ۾ - گُل جيان جايون ڏينديسانءِ
او اڇجانءِ !

وڙهندي وڙهندي ويرين سان جو سنڌ لئہ ٿئي قتلام
اسانجو مٽس سلام !
سنڌي ٻولي، قومي ٻولي، آهہ هي الهام
اسانجو مٽس سلام !
(منصوُر ملڪ)

هند ۾ وائي تورن شاعرن قلمبند ڪئي آهي جن ۾ نارايڻ شيام، هري دلگير، ارجن حاسد، ڏولڻ راهي، ڪرشن راهي، موتي پرڪاش ۽ ٻيا اچي وڃن ٿا.

شيام جي وائيءَ ۾ نہ فقط خيال جي گوناگونيت آهي پر منجهس لريڪل سونهن چوٽيءَ تي آهي. سندس ڪي وايون جماليات جي ساک پرين ٿيون ۽ اسان جي اڳيان هڪ اڻ وسرندڙ تصوير بہ پيش ڪن ٿيون

(١)

نِڪري پيو آڪاس
راڻو آيو ڪاڪِ تي !
ڪنول ڪڪور يا ڪاڪ تَڙين اچ، ڏئي وراڪا واس.
راڻو آيو ڪاڪِ تي !
مِنڙي مِنڙي مُرڪ فضا جي - سُرهو سُرهو سواس
راڻو آيو ڪاڪِ تي !
سچ جون سونيون باکون جَرِڪن - سونَ ورن احساس
راڻو آيو ڪاڪِ تي !

(٢)

ڪوئل جي ڪونجار - مون نہ جوانيءَ ۾ لکي !
هير ٻِنيءَ جي اوٽ ۾ - آئي جا هبڪار
مون نہ جوانيءَ ۾ لکي !
پوپٽ نچندا ٿي رهيا،
رنگ رتي جهنڪار -
مون نہ جوانيءَ ۾ لکي !

لوڪ ادب جي هڪ سهڻي صنف : ڪافي

-هيرو ٺڪر

لوڪ ادب يا لوڪ ساهِتُ، لوڪ سنسڪرتيءَ جو هڪ اهم انگ آهي.
لوڪ لفظ جون گهڻيون ئي معنائون آهن، پر لوڪ ادب واري حوالي سان
ان جي معنيٰ 'عوام' يا 'عام طرح رواجي/ساڌارڻ' ماڻهوءَ واري آهي.
لوڪ ادب واري مُرڪب ۾ 'لوڪ' ماڻهن جو اهڙو 'سٿُ' يا 'سمُوهه' آهي،
جنهن ۾ شامل شخص پنهنجي اِنفراديت يا پنهنجي اِنفرادي سڃاڻپ
وڃائيندي، هڪ گڏيل سڃاڻپ حاصل ڪري ورتي هجي يا جن جي اِظهار يا
فيصلي کي اِنفرادي اِظهار يا فيصلي جي نه، پر گڏيل اِظهار ۽ فيصلي
واري حيثيت حاصل هجي. سنڌي ٻوليءَ ۾ 'لوڪُ ڇا چا چوندو؟'، 'لوڪ
کلائيندين'، 'لوڪ آهي ٻوڪُ' ۽ 'هڙ ٻه خاشو، لوڪَ ٻه تماشو' واريون
چوڻيون، ماڻهن جي اهڙي ئي سَٿ يا مجموعي ذهن ڏانهن اِشارو ڪندڙ
آهن.

لوڪ ادبُ ٻه ماڻهن جي اهڙي ئي سٿ جي پسندگيءَ ۽ اِظهار سان
جڙيل ٿو، برعڪس اِن جي ته ادبُ شخصي خيالن ۽ جذبن جو اِظهار هجي
ٿو. شخصي پسندي يا اِظهار جڏهن اهڙو مانيه ۽ مقبول بڻجي، جو ڪو
عام رواجي ماڻهو ٻه اُن کي پنهنجي ڳالهه پنهنجي من جي ڀاونا، پنهنجو
اظهار ڪري سمجهي ته پوءِ اُهو لوڪ ادب بڻجي پوي ٿو. ڪڇيءَ جي
ڪوي دليراءِ ڪاراڻي ۽ سنڌي ڪوي هوندراج دکايل ٻه پنهنجن اهڙين
ڀاونائن وارين رچنائن ذريعي لوڪ ڪوين وارو درجو حاصل ڪري ورتو
آهي ۽ آسام بينگال جي مهان شخصيت ڀوپين هزاريڪا، جنهن جو تازو
ئي ديهانت ٿيو ۽ اُنان جي راجيه سرڪار ٽن ڏينهن لاءِ ماتم واريو تنهن
ٻه اهڙي ئي سبب سان لوڪ ڪوي ۽ لوڪ گايڪ وارو درجو پراپت ڪيو
هو.

ڪافي آهي ته دراصل اسانجي سنڌي شاعري ۽ ڪلاسيڪي موسيقي

سَرها سَرها سواس گلابي گهڙي گهڙي گهوريندي‌سانءِ
او اچجانءِ !

موتي پرڪاش جي وائيءَ ۾ ڪٽنبي جيون جي جهلڪ بہ ملي ٿي

چمڪي جڏهن ڇير
گجر ! تنهنجي گهرَ ۾.
ورجي پاڪر کي ڇڏي اُٿينءِ اَسُر وير
چمڪي جڏهن ڇير...
سَهُرو پڻ سوچڻ لڳو : ههڙي سُگهڙ ڪير ؟
چمڪي جڏهن ڇير...
سَسُ بہ ڇَنِ ڇن تي اُٿي ڏنو بيني پير
چمڪي جڏهن ڇير...
ڏيراڻيءَ موڙو ڏنو، ڊينگو ڪندي ڊير
چمڪي جڏهن ڇير...

وائي ٿي تال، سُرَ جون ضرورتون پوريون ڪري ٿي. اُن ۾ الڳ الڳ موضوعن تي ڪلڪرانيءَ اختصار جون قوتون آهن. ضروري آهي تہ شعوري طور بہ اِن نجي صنف کي اسانجي شاعريءَ ۾ ترجيح مِلي جيئن اسانجا نجا سنڌي فارم سنڌي شاعريءَ کي مالا مال ڪن ۽ وراثت سان ڪڙيءَ ۾ ڪڙي ملائي سُر ۽ سُرهاڻ ڦهلائين.

عالن ۾ مخدوم نوح جي درگاهہ شريف، جتي سماع جون محفلون يون هيون، اُن جي مجاور آخوند رب ڏني جو رايو آهي تہ 'ڪافي ڪفِيوُ' مان نڪتل آهي. جنهن'جي معنيٰ آهي ساهميءَ جي ٻن ٻُڙن هم توازن هجڻ ۽ ٻي معنيٰ آهي شعر جي ٻن مصرعن جي قافين ۾ ندگيءَ پريو توازن هجڻ. شعر جي ٻن مصرعن کي هم وزن ڪري رڻ آهي ۽ تُڪن کي تڪي توري نهڪائي ٻيهارڻي آهي ڪَفِيوُ، ن مان ڪافي نهيو آهي. عربيءَ ۾ 'ڪُفو' لفظ جي معنيٰ بہ ساهميءَ ٻن ٻُڙن جو سنوت يا برابريءَ ۾ هجڻ آهي.

الحاج الله بخش عقيليءَ جو وري چوڻ آهي تہ ڪافي عربيءَ جي ف' لفظ مان نڪتل آهي، جنهن جي معنيٰ آهي ڳولها يا تلاش. روايتي فيءَ جا اڪثر مضمون پنهنجي دلبر لاءِ تڙف، تلاشي سان واسطو ندڙ هئا، يا اُنهن ۾ روحاني سُڪون جي تلاش هئي، اِنڪري اُن تي ي' نالو پيو، جنهن ۾ بعد ۾ 'ق' بدلجي 'ڪ' ٿيو.

عربيءَ جي ٻئي هڪ ماهر، مؤلانا فضل احمد غزنويءَ جو وري رايو ي تہ هي لفظ عربيءَ جي 'ڪفي' لفظ مان نڪتل آهي، جنهنجو در 'ڪفائہ' ۽ 'اِسم فاعل 'ڪافي' آهي، جنهنجي معنيٰ آهي 'خالي ۽ پرڻ' جنهن جو اِشارياتي مطلب آهي 'ضرورت پوري ڪندڙ' يا 'طلب ي ڪندڙ'. عام طرح چيو ويندو آهي تہ 'ايترو ئي ڪافي آهي' ي ڪافي اُها آهي، جنهن مان طلب موجب حاصلات يا پوُرتيءَ جو ساس ٿئي.

ٻئي هڪ عالم عطا حسين موسيٰ جو چوڻ آهي تہ ڪافي عربي لفظ ڪفه' مان نڪتل آهي، جنهن جي معنيٰ آهي 'دف جي ڪاني، جنهنکي نگهرو ٻڌل هجن.'

سنڌيءَ جي برک شاعر نارايڻ شيام وري اِن خيال جي حمايت ڪئي ي تہ ڪافي لفظ جي صحيح صورت 'قافي' آهي ۽ اُن جو اِشتعقاق ام' معنيٰ 'پيڇو ڪرڻ' يا 'پيرو ڪڻڻ' مان آهي. شيام جو چوڻ آهي جيئن تہ ڪافيءَ جو ٿلُ هر هر انتري جو پيڇو ڪري ٿو ۽ ڳائڻ واري

جو ئي هِڪ رنگ، پراچين زماني ۾ اُن سچل سرمست جي درگاهه تي ڳائجندڙ تصنيفن جي اثر هيٺ لوڪ ادب واري حيثيت به حاصل ڪري ورتي آهي. ڪافي اصل ۾ سنڌي سنگيت جو هِڪ اهم انگ آهي ۽ اها شاعري ۽ موسيقيءَ جو جيئن ته انوکو سنگم آهي، تنهن ڪري اُن کي سنڌي سنگيت جي دنيا ۾ هِڪ اِمتيازي درجو حاصل آهي. هي راڳُ صدين کان وٺي پنهنجي سوزوگداز سان سنڌين جي دلين کي سيراب ڪندو رهيو آهي ۽ روح کي راحت ڏيندو رهيو آهي. هي اهڙو ته دلڪش راڳ آهي، جيڪو هر زماني ۾ سنڌين جي عامِ توڙي خاص ۾ مقبول پئي رهيو آهي.

پروفيسر ڪلياڻ آڏوا ڻيءَ پنهنجي ڪتاب ''شاه جون وايون'' ۾ هڪ هنڌ لکيو آهي ته ''سنڌ ۾ ڪافيون چوندڙ شاعر ۽ ڳائيندڙ ريگستاني گلن وانگر ڳاٽاٽي کان ٻاهر ٿي گذريا آهن. جيئن ملهار جي سنڌ ۾ واريءَ تي نِڙيل گلن جي سندرتا تي هرڪو مست ۽ حيران ٿيندو آهي. تيئن سنڌي ڪافين جي حسن تي به هرڪو فدا آهي.''

ڪافي سنگت ۽ اعتبار کان غنائي (Lyrical) راڳ آهي، موضوع جي خيال کان حسن ۽ شباب جي تات ۽ برهه بيراڳ جي بات آهي، ته رس جي نقط نظر کان وري شرنگار رس جي رچنا آهي، جنهن ۾ سنجوڳي توڙين بِيوڳي ٻنهي شرنگارن جي جذبن جي اُپتار ٿيل هجي ٿي. درد ڪافيءَ جو روح ۽ سادگي ۽ سلاست اُن جي سندرتا آهن.

ڪافيءَ لاءِ هڪ روايت اِها آهي ته اُها ديپڪ راڳ جي راڳڻي آهي، جيڪا برسات جي ديوتا اِندر کي ريجهائڻ لاءِ برکا رِتُ ۾ ڳائي ويندي آهي. ڪافيءَ ۾ لاشڪ ديپڪ راڳ واري جوالا ۽ برکا رِتُ جي رِم جهم يري ٿڏڪار، ٻنهي جي سندر سنگم آهي. اُن کي ٻڌڻ سان هڪ طرف ته دِل ۾ درد فراق جا شعلا ڀڙڪيو اُٿن، ته ٻئي طرف وري آنند ڀريئي رس جي وسڪار پئي محسوس ڪجي.

ڪافيءَ جي لغوي حيثيت

مختلف عملي موضوعن وانگر ''ڪافي'' لفظ لغوي توڙي معنوي پهلن تي به راين جا اختلاف آهن.

يار سڄڻ جي ڦراقئون ماري آهيان...
در دوسن جي ڪيئن جو هوندا، مون جيها مشتاق
مان وري آهيان، يار...

ر ڪن لکندڙن وري وائي کي بہ ’ڪافي‘ ڪري پئي سڏيو آهي.
شاه جي رسالي جي ڪن ڇاپن ۾ شاه جي واين کي بہ ڪافيون ڪري
ويو آهي. ٻيءَ طرح ڪافيءَ جي وري اِها بہ وياکيا آهي تہ اُن ۾ هر
ي ۾ هڪ يا ڏيڍ ڪان وني، ڇئن تائين ٽُڪون بہ ٿي سگهن ٿيون،
ن :

منهنجي الغرضيءَ سان اڙي،
دل ديواني ڪئي درسن
1. ناز نيڻن جي ڪيس نظاري
سڄڻ ساهہ توکي تو ساري
مان تہ سوز اِنهيءَ ۾ سڙي،
دل ديواني ڪئي درسن، منهنجي

يا وري بيدل فقير جي هيءَ مشهور ڪافي ڏسو :

عِشق نهين هئہ چرچي بازي، سُورئون سِر سنياوڻ هئہ
جام عشق دا جو ڪوئي پيوي، لک لک واري مر مر جيوي
سوئي راز دا واقف نيوي، سَهَل نهين لِنو لاوڻ دي

اصلوڪي سنڌي ڪافيءَ جي سونهن جيتوڻيڪ اُن جي سادگيءَ سلاست
ئي، پر وچولي دور ۾ ڪافيون رچيندڙن ڪافيون جوڙڻ وقت اُنهن ۾
ريگري آڻي، اُنهن ۾ پنهنجي هنرمندي ڏيکارڻ جي بہ ڪوشش ڪئي.
سان ڪٿي ڪٿي تہ ڪافيءَ جو حسن وڌيڪ نکريو آهي تہ ڪٿي ڪٿي
ي هترادو جَڙاءَ سبب اُن کي ضرب پڻ رسي آهي.
اصل ۾ ڪافيءَ ۾ هڪ ئي قافيو رکيو ويندو هو. بعد ۾ شاعرن، خاص
ر ويهين صديءَ جي شروعات وارن شاعرن هڪ ئي ڪافيءَ ۾ قافين جا
ہ، ٽي ٽي سِٽ (set) بہ اِستعمال ڪيا آهن، جيئن عثمان سانگيءَ جي
ٽ ڏنل ڪافي ڏسو :

ٽوليءَ جا ٻيا ماڻهو مُکيہ ڳائيندڙ جي پيروي ڪن ٿا، اِنڪري اِن کي 'قافي' ڪوٺيائون جا پوءِ ڦري 'ڪافي' ٿي.

ٻئي طرف مشهور عالم ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ جو وري رايو آهي تہ 'ڪافي ۽ ڪلام اِصطلاح عربي شاعريءَ جي 'قافيۃ، ڪَلَمۃ' تان ورتل آهن، جن جي معنيٰ آهي ڪوبہ منظوم ڪلام يا شعر. سنڌي شاعرن شعر لاءِ عربي لفظ قافيه جي اوٽ ني هن طرح جي ڪلام جو نالو 'قاضي' رکيو.

بهرحال، منهنجو پنهنجو خيال آهي تہ ڪافي لفظ سنڌ جي سرزمين جو پنهنجو اصلوڪو لفظ آهي، جنهن جو بنياد سنسڪرت 'ڪاويہ' مان آهي، جنهنجي معنيٰ بہ رَس پريا منظوم شعر ئي آهي، جيڪو ساڳيو عربيءَ وارو مفهوم رکي ٿو. منهنجو تہ اِهو بہ خيال آهي تہ خود شعر ۽ عربي لفظ 'ڪافِيۃ' بہ 'ڪاويہ' مان نڪتل آهن ڇو تہ 'و' جو مقاني اثر سبب 'ف' ۾ بدلجڻ ڀاشا وِگيان جي هڪ مڃيل حقيقت آهي، اِنڪري سنسڪرت 'ڪاويہ' مان ئي عربي 'قافيۃ' نهيو ٿو ڏسجي جيڪو بعد ۾ سنڌ جي مقامي اثر سبب ڦِري 'ڪافي' ٿيو آهي، جيئن پارتيہ ڦري پارتي ۽ انترراشتريہ ڦري انترراشٽري ٿئي ٿو. بلوچ صاحب هڪ هنڌ لکيو آهي تہ 'ڪافي راڳ' بنيادي طور آڳاٽين سنڌي نظمن مان ئي اُسريو آهي.' جيڪڏهن آڳاٽين نظمن مان ئي اُسريو آهي تہ آڳاٽين نظمن جو 'ڪاويہ' سڏجڻ تہ پاڻ وڏيڪ اعتبار جوڳو ٿو لڳي.

ڪافيءَ جي شاعراڻي حيثيت

جيتوڻيڪ ڪافي سنگيت ۽ شاعريءَ جي گڏيل صِنف آهي ۽ اُن جو سچو رنگ اُن کي ڳائڻ سان ئي نکري بيهي ٿو، تہ بہ ڪافيءَ کي سنگيت ۽ شاعريءَ ۾ پنهنجي جدا جدا حيثيت بہ آهي. شاعريءَ جي نقط نگاهہ کان ڪافي نظم وارن بحرن ۽ وزنن ۾ ئي لکي وڃي ٿي. اُن جي سٽا سنڌي وائيءَ وانگر ئي ٿي ٿي. فرق فقط اِهو آهي جو وائيءَ ۾ هر مصرع هڪ ٿئي ٿي ۽ اُن جي پهرين مصرع جنهنکي 'اِستائي' يا 'ٿل' سڏجي ٿو. سا سڄي يا اڌُ يا اُن جو ڪجهہ حصو هر پوءِ ايندڙ مصرع جي پٺيان ورهائجي ٿي، جيئن تہ:

ليت کي پهچي تي، تهڙيءَ ئي طرح ڪافيءَ جي پوُرنتا ۽ ڪماليت
ن جي ٻائجڻ ۾ آهي. سنگيت ڪافيءَ جو جڙُ ته سُهاڳُ آهي.

وسيقيءَ جي مقصد سان ڪافي جدا جدا راڳن ۽ راڳڻن ۾ ڳائي
تي، ڪافيءَ کي راڳ به ڪري ليکيو ويو آهي ته بعد ۾ وري
يءَ 'ٺاٺ' يا 'ميل' واري حيثيت به حاصل ڪئي.

اريخي پسمنظر ۾ جاچُن جو رايو آهي ته اوائلي وقت ۾ ڪافي سنڌ
ان جي آڳاٽن راڳن - لوڙائو، جنگلو، پيرويءَ ۾ ڳائي ويندي هئي.
ي دور ۾ مارئي، سهڻي، ڌناسري راڳَ جيڪو سنڌ ۾ مقبول رهيا،
ي تِن راڳن ۾ به ڳائجڻ لڳي. شاهه عبداللطيف ڀِٽائيءَ جي ڪلام
لوڪ پريتا کان تاثر ڏيئي، جڏهن پوءِ وارن ڪافيءَ جي شاعرن شاهه
ف وارا موضوع ڪافي ليکن ۾ آندا ته اُن جي اثر هيٺ گذريل ٻن
ي سؤ سالن کان وٺي ڪافي ڪنيات، سهڻي، ڪوهياري، سورٺ، ڪاموڏ،
ايل پرڀاتي وغيره راڳن ۾ به ڳائجي رهي آهي ۽ لکڻ جي خيال کان
ڙن مکاني لوڪ قصا ۽ لوڪ ڪهاڻيون ڪٽي ڪهاڻيءَ کي لوڪ رنگُ
ڪ سُرَ ڏيڻ جون به ڪوششون ڪيون آهن.

وسيقيءَ جي نقط نظر کان ڪي ماهر ڪافيءَ جو بنياد هندستاني
يقيءَ واري نظام جي ڪافي ٺاٺ کي سمجهن ٿا، پر اِها ڏارڻا اِن
ي درست نٿي لڳي، ڇو ته هندستاني موسيقي جي ڪافي ٺاٺ واري
للاح جي قدامت ڪا گهڻي لنبي نه آهي، ٻيءَ طرح سنڌي ڪافيءَ
پاڙون ڪافي اونهيون ڇيون وڃن ٿيون. خود 'ٺاٺ' لفظ ئي سترهين
يءَ يا اُن کان پوءِ جو مروج ٿيل آهي. ڀارتي موسيقيءَ ۾ ڪافيءَ جو
ارڙهين صديءَ جي ٽُلاجيءَ جي ڪتاب 'سنگيت سار - امرت ڌار'
ي ٿو. اُن ۾ ڪافيءَ کي راڳڻي ڪري بيان ڪيو ويو آهي ۽ اُن کي
پيروي، شڌ ديسي، سئنڌوي حسيني ۽ ڌناسري (پويان ٽي سنڌي
ت وارا راڳ) سان گڏ، سري راڳ جون راڳڻيون ڪري بيان ڪيو ويو
.

ن جي برعکس، سنڌي ڪافيءَ جي ڳائڪيءَ جي تاريخ گهڻي جهوني
. سائي وقت اِهو خيال به درست نٿو لڳي ته 'ڪافي' شاعرن جي

ڪَڇُ، تون ڪانگ ڪَلا مان،
آهين تون جيءَ جيئڙا پو
منزيون مِنزيون تنهنجو مُعامان...

اصلوڪي هِڪ- قافيائي ڪافيءَ جو حسنِ تہ پنهنجو هو، پر بعد ۾ بہ قافِيائي ۽ بهوقافيائي ڪافيون بہ پسند ڪيو ويون ۽ اُهي بہ وڏي تعداد ۾ لِکيون ويون. اُنهن جا ڪي مثال هن طرح آهن :

جامين (يامين) شاعر جي ڪافي :

عمر اجوڪي هيءَ ويلا مُئيءَ ڪي تي ماري
سِڪ تہ سانگين جي ڪيا سنڌ ساٽا.

1. هنڌ پتراٽيون طوُل وهاٽا، تُنهنجوُن سوڙيون مان پانيان سيل
گهنگهر تي گهاري، مون نہ وٽن تا تنهنجا وڇاٽا... الخ

يا وري همايون مفتون جي هيءَ ڪافي ڏسو :

تنهنجي زلف جي بند ڪمند وڏا، زندان هزارين مان نہ رڳو
تنهنجي شاهي دسترخوان متي، مهمان هزارين مان نہ رڳو
لکين ابروءَ تيغ شهيد ڪِيا، لکين ناز مزيد مُريد ڪيا
بنا ناٽي ديِد خريد ڪيا، سلطان هزارين مان نہ رڳو.

بهرحال، اِن جو نتيجو اِهو ٿيو، جو شعر جي گهاڙيٽي يا سِٽاءَ ۾ انهن اندروني بدلين ڪافيءَ جي طرزن ۽ سُرن تي بہ اثر وڌو. اِنهن تبديلن ڪافيءَ واري گائڪيءَ جي انداز ۾ پڻ وسعت ۽ گوناگونيت آندي ۽ ڪافيءَ جا ايترا تہ روپ نکري پيا جو ڳائيندڙن لاءِ مونجهارو پيدا ٿي ويو ۽ اِن حقيقت جي مدنظر، ڪافيون لکندڙن ڳائڻ جو روپ ۽ راڳڻيءَ جو نالو بہ ڪافيءَ مٿان لکڻ ضروري سمجهو. سچل سائين، بيدل ۽ بعد وارن ڪيترن شاعرن جي ڪافين تي مٿان مٿان يا حاشيہ ۾ اُنهن جون راڳڻيون بہ گڏ ڄاڻايل آهن.

ڪافي ۽ موسيقي

ڪافيءَ جو جنم ڪري شعر يا نظم جي روپ ۾ ٿيئي ٿو، پر موسيقي ئي آهي، جيڪا ڪافيءَ کي اُن جي اوج ۽ ڪماليت تي پهچائي ٿي. جيئن ڪا حسين عورت دلهن بڻجڻ يا سينڌ سجائڻ تي ئي پنهنجي

ال جو راڳ بنگالا آهي ۽ جوُنپور جو چُٽڪلا. دهليءَ ۾ 'قول' ۽ 'ترانا'
تو. متراءِ ۾ 'بشن پد' ۽ آگري ۾ 'دُروپد' مشهور آهي. لاهور ۽ اُن جي
ري 'ڇند' رائج آهي، جنهن ۾ مهر ۽ محبت جو جادو سمايل آهي.
مغليہ دور ۾ لڳي ٿو تہ سنڌي ڪافي گهڻو اوج کي رسيل هئي ۽ اميرن
ن ۾ گهڻو مقبول هئي. اڪبر جي دربار ۾ ٻئي هڪ امير مير فاضل
ي ۽ اڪبر جي وزير ۽ معصوم شاہ جو منارو جوڙائيندڙ مير معصوم
يءَ لاءِ بہ مشهور آهي تہ اُنهن کي ڪافي لکڻ ۾ مهارت حاصل هئي.
فريد بکريءَ جي ڪتاب 'ذخيرة الخوانين' ۾ ذڪر آهي تہ ميرفاضل
سنڌي قسم جي ڪافيءَ ۾ ڪمال جي فصاحت ۽ چوڻ ۾ مقبوليت
ل هئي.
اصل لفظ هي آهن :
''شعر برزبان سنڌي ازڪافي بڪمال فصاحت مي گفت و مقبوليت
تہ.''
اِنهن حقيقتن جي مدنظر اهڙو گمان ڪڍي سگهجي ٿو تہ ممڪن
ي تہ ڪافي اڪبر جي شاهي محفلن جو بہ سينگار رهي هجي - خود
بل لاءِ بہ مشهور آهي تہ هن کي بہ ڪافي راڳہ وڻندو هو.
ڪافي راڳ جي نسبت، خود تيرهين صديءَ جي امير خسروءَ سان بہ
يل آهي ۽ هِڪ روايت اِها بہ آهي تہ اُها امير خسروءَ جي ئي ايجاد
ي. جيتوڻيڪ اُن جي ڪٿي بہ تصديق نٿي ملي، بهرحال، اهڙا احوال
ن ٿا، جن مان ڄاڻ پوي ٿي تہ امير خسرُو ڪافي راڳ ڪان بخوبي
ف هو. اِن سلسلي ۾ سندس هِڪ گفتو نقل ڪيو ويندو آهي تہ هن
ان مان آيل موسيقارن جي سفارت کي سمجهائيندي چيو هو تہ جن
ن کي اوهين 'حسيني'، 'دوگاهہ' ۽ 'عجم' سڏيو ٿا، تن کي اسين
ي هند ۾ 'ڪافي' ۽ 'سارنگہ' سڏيندا آهيون.
راڳ ۽ راڳڻين جي اصل نسل ۽ بڻ بنياد بابت راين جي اختلافن ۽
جهارن سبب جيتوڻيڪ، اِهو طئہ ٿيل نہ آهي تہ ڪافي راڳہ ڪو سنڌ
مين جي ايجاد آهي، پر جيئن تہ ڀارتي سنگيت پرمپرا جي آڳاٽن
وائلي ڪتابن ۾ 'ڪافي' يا اِن سان ملندڙ جُلندڙ نالي واري ڪنهن

سرتاج شاهه لطيف جي ايجاد ڪيل آهي، ڇو تہ تاريخي ڪتابن ۾ اهڙا حوالا بہ ملن ٿا تہ سترهين ارڙهين صديءَ ۾ ڪافي ڳائڻ وجود ۾ اچڻ کان اڳ ۽ خوش شاهہ لطيف کان بہ گهڻو اڳڀرو، سنڌ ۾ گهٽ ۾ گهٽ تہ بہ سمن جي حڪمرانيءَ واري زماني ۾ بہ ڪافيءَ جي ڳائڪي مُروج هئي.

سمن جي مشهور حاڪم ڄام نظام الدين (1459-1512) جي گذاري وڃڻ بعد سنڌ ۾ بدامني ڦهلجڻ تي، اُتان خاص طور ٺٽي جي شهر جا ڪيترا سنڌي صوفي بزرگ لڏي هندستان جي برهانپور شهر ۾ اچي آباد ٿيا هئا. اُنهن ۾ هِڪُ ڳائڻو شيخ لاڏ جيئو (ممڪن آهي تہ لڏو جيئو هجي) سو بہ هو، جيڪو سنڌي ڪافي ڳائڻ ۾ مهارت رکندو هو. 'برهانپورکي سنڌي اولياءَ' ڪتاب ۾ ذڪر اچي ٿو تہ ''شيخ جيئوءَ کي سنڌي موسقيءَ ۾ خاص مهارت حاصل هئي ۽ خاص ڪري سنڌي ڪافي، جيڪو سنڌ جو مقبول راڳُ آهي، سان تہ اهڙي درد ۽ سوز مان ڳائيندو هو، جو ٻڌندڙ پيا جهومندا هئا ۽ پاڻ بہ مست ٿي وجد ۾ اچي ويندو هو. سندس ڪافيءَ ۾ اثر ايترو تہ هوندو هو جو برابر جي واليءَ جو وڏو قاضي پنهنجو منصب ڇڏي، برهانپور هليو آيو هو.

اِن مان ظاهر آهي تہ گهٽ ۾ گهٽ پندرهين صديءَ ۾ بہ سنڌي ڪافي اهڙي تہ منزل کي پهتل جو وڏا وڏا جوابدار شخص پنهنجون جوابداريون وساري، ڪافي ٻڌڻ لاءِ ڪتان جو ڪٿي پهچي ويندا هئا.

مغلن واري زماني ۾ بہ ڪافي راڳ نہ فقط مروج ۽ مقبول هو، پر اُهو 'سنڌ جو راڳ' سان بہ ڄاتو ويندو هو. اهڙا احوال بہ تواريخي ڪتابن ۾ ملن ٿا. اِن ڏس ۾ هڪ وڏي اهميت ۽ سَنَدَ ڀريو بيان اڪبر اعظم جي وزير ابوُالفضل جي نالي سان منسوب آهي، جنهن 'آئين اڪبري' ڪتاب ۾ هندستاني موسيقي' بابت باب ۾ اُن زماني ۾ هندستان جي جدا جدا رياستن ۽ صوبن ۾ مروج مقامي راڳن ۽ لين بابت تحقيقي احوال درج ڪيا آهن. ابوالفضل لکي ٿو تہ ''سنڌ جو راڳ ڪافي آهي، جنهن ۾ مهر ۽ محبت جو جادو سمايل آهي.''

ابوُالفضل جو سڄو بيان هن ريت آهي :

''دکن ۾ چند ڳائجي ٿو، تيلنگانا ۽ ڪرناٽڪ ۾ ڌِرو مروج آهي.

آهي. يڪتارو آڳاٽي وقت کان ڪافيءَ لاءِ مقبول ساز پئي رهيو
. ڪافير پاڻ ئي يڪتاري تي تاز ڇيڙي سُر ڪيئندو ۽ سندس ساٿي
يا گهاگهر وڄائي، هن کي وڻائيندو. آڳاٽن ڪافيرن لاءِ اِهي به
ساز يا وڏ ۾ وڏ ڍولڪ به ڪافي رهيا آهن. بعد ۾ ڀڳتن، ڀڳت ۾
ي ڳائڻ وقت پيرن جي گهنگهرن، ڏنڊي ۽ چپڙين کان به ڪم ورتو.
ونيم يا هارمونو ڪافيءَ لاءِ ناموزون ساز سمجهو ويندو هو، ڇو جو اُن
يز سر ڪافيءَ جي ٻولن کي ڍڪيو ڇڏين، جن ۾ ئي اُن جي سندرتا
، پر اڄ ڪالهه جا ڳائيندڙ هارمونيم ۽ ٻيا کي هاٽوڪا ساز به استعمال
تا.

ڌريل ڪئين صدين دوران بيشمار شاعر ۽ ڳائيندڙ ڪافيون لکندا ۽
ندا رهيا آهن. اُنهن مان ڪِن جا نالا ته تواريخ جي پٽيءَ تي اُڪرجي
آهن ۽ بقايا ريگستاني گلن وانگر تِڙي پنهنجي سونهن ۾ خوشبو
ي وقت جي گرد ۾ غائب ٿيندا رهيا آهن. آڳاٽن سنڌي ڪافيرن ۾
ج لڏي جيئو، حسن سنڌي ۽ مير فاضل جا نالا اسان کي تواريخن ۾
تا.

وچين زماني ۾ شاهه عبداللطيف، سچل سرمست، نانڪ يوسف، بيدل،
س ۽ دلپت صوفيءَ گهڻيون ئي ڪافيون لکيون آهن، جن ۾ وري
ل سرمست جون ڪافيون خوب مشهور رهيون. پوءِ واري زماني ۾ مير
الحسين سانگي، ديوان جيوت سنگهه صورت بهار، فقيرولي محمد،
ار فقير، محمد فقير کتياڻ، سائين ڏرمداس ۽ ٻين ڪافين واري
ري کي وڌايو. اسان جي پنهنجي ئي وقت ۾ ليکراج 'عزيز'، ماستر
ر، پروفيسر رام پنجواڻي، پرسرام 'ضيا'، هوندراج 'دکايل'، پريو
' ۽ سنڌ ۾ جناب طالب المولي، تاجل بيوس ۽ ڪيترا ئي ٻيا شاعر
ي لکڻ جي ڏس ۾ قابل ذڪر يوگدان ڏيندا رهيا آهن.

راڳ جو ذڪر نہ آهي ۽ اِن جي برعڪس، گهڻن ئي هنڌن تي وري ’سنڌ جو راڳ‘ واري صفت سان بيان ڪيو ويو آهي، اِن جي مدنظر اهڙو نتيجو ڪڍي ’سگهجي ٿو تہ ڪافي اصل ۾ سنڌ جو ئي راڳ آهي.

مضمون جي خيال ڪان ڪافي مکيہ طرح حسن ۽ عشق، سڪ سوز جو راڳ آهي. اِن ڪري اُن ۾ دلبر جي تعريف وتشبيہ، محبوب جي حسن، ناز ۽ ادائن ۽ اُنهن سان لاڳاپيل ڳالهين - يار جي زور آوري، محبوب جي مائن، مُنهن موڙڻ، رسڻ پرچڻ جي ريتين رمزن، وصل جي خوشين ۽ هجر جي فڪر ڦوڙاون جو ذڪر هجي ٿو، جنهن مان سِڪ ۽ سوز جو تاثر پئدا ڪيو وڃي ٿو. لوڪ ادب مان سسئي پنهون، سهڻي ميهار، هير رانجهي، شيرن فرهاد، مومل راڻي جهڙين لوڪ ڪهاڻين ڪي آڌار بڻائي ڪئين ڪافيون لکيون ويون آهن. اهڙن مضمونن سبب ئي ڪافيءَ مان سوزوگداز جي ڪنجيت طاري ٿئي ٿي.

روحاني لاڙي وارن شاعرن ۽ ڳائيندڙن ڪافيءَ ۾ الله تعليٰ ۽ ڏڻيءَ جي ڪماليت، هن جي بنده پروري، رحمتن ۽ باجُهن جو بہ ذڪر ڪيو آهي. وچين زماني ۾ شاهہ جي رسالي وارن مضمونن ڪان متاثر ٿي شاهہ جي ڪيترين سورمين جي پسمنظر ۾ ڪافيون لکيون ويون. اِن سان گڏ صوفي شاعرن ڪافيءَ کي تصوف جو رنگ ڏنو تہ ڪيترن مذاحيہ شاعرن وري مذاحيہ مضمونن ۽ سماج جي بَد رسمن ۽ ادنگاين کي تي مذاق ۽ طنز وارا مضمون بہ ڪافيءَ ۾ آندا.

اِن طرح وقت ۽ راويتن موجب ۽ خاص طور لوڪ ۽ عوارجي پسندگيءَ موجب ڪافيءَ جي مضمون جو لب ولهجو بہ بدلجندو رهيو آهي. پر سِڪ سوز، حسن ۽ محبت جا مضمون شروع ڪان وٺي اڄ ڏينهن تائين ڪافيءَ جو روح روان پئي رهيا آهن، ايتري قدر جو ڪيترا ماڻهو عشقيہ غزلن ۽ نظمن کي بہ ڪافي سمجهندا رهيا آهن. جيئن اڳ چيو ويو آهي، ڪافيءَ جي سونهن اُن جي سادگيءَ ۾ آهي، اِنڪري ڪافي ڳائڻ وقت گهڻن يا اوچن سازن جي ضرورت بہ ڪانہ پوي. ڪافيءَ جو مکيہ طرح اثر پئدا ٿيندو آهي ۽ اُن جي ٻولن ۽ قافين جي موزونيت مان. اِنڪري ڪافي ڳائڻ لاءِ فقط هڪ هڪ تازو ۽ دِلدئي ڪافي پئي سمجهيو

روع تي.

روعاتي ڪوششون

ڪئپٽن جارج اسٽئڪ (وفات 1853) پهريون عالم آهي، جنهن نگريزيءَ ۾ لکيل پنهنجي سنڌي ٻوليءَ جي گرامر (شايع ٿيل 1849) ۾ ضميمي طور پنج سنڌي لوڪ ڪهاڻيون قلمبند ڪري، ديوناگري-سنڌي پيءَ ۾ ڏنيون. اِهي لوڪ ڪهاڻيون آهن :-

(1) ٻن زالن جو هڪ ٻار تان جهڳڙو ڪرڻ تہ اُهو منهنجو آهي. نيٺ اضيءَ جو فيصلو ڪري ٻار سندس حقيقي ماءُ کي ڏيارڻ.

(2) ٻن شخصن جو هڪ ٻڍيءَ وٽ پنهنجو ناڻو ڏراوت طور رکڻ ۽ پوءِ نهن مان هڪڙي شخص جو واپس اچي، ٻڍيءَ کان سمورو ناڻو وٺي ڃڻ. نيٺ قاضيءَ جو فيصلو ڪري ٻڍي مائيءَ کي بيڏوهي ٺهرائڻ.

(3) ٽين ڪهاڻي انهن ڏاهرين جي آهي، جيڪي وانهين جي دوڪان ي ڀڳڙا وٺڻ وقت، دڪان جي ٽنيي ۾ قاتل ڇوڪري کي ڇڏائڻ جو صحيح طريقو نٿا سوچي سگهن. نيٺ ڇپر لاهي، ٽنيو پٽي ڪپڻ جي صلاح ٿا ڏين.

(4) چوٿين ڪهاڻي شهزادي اَمل ماڻڪ ۽ حسيني پريءَ جي آهي.

(5) پنجين ڪهاڻي سورٺ راءِ ڏياچ جي آهي، جنهن ۾ نثر سان گڏ يت بہ شامل ڏنل آهن.

هن ڪتاب ۾ پهرين ٽن لوڪ ڪهاڻين جو انگريزيءَ ۾ ترجمو بہ ڏنل هي. اُنهيءَ زماني ۾ رچرڊ برٽن سنڌ تي لکيل پنهنجن انگريزي ڪتابن سنڌي لوڪ ڪٿائون، سنڌين جون ريتيون رسمون وغيره بہ ڄاڻايون هن. سنڌ جي تعليم کاتي جي عملدار ايلس سن 1863۾ سسئي-پنهوءَ جو نظم ۾ قصو زباني روايتن مان هٿ ڪري، انگريزي ترجمي سان ڏ شايع ڪيو. اِن بعد ويهين عيسوي صديءَ جي پهرئين اَڌ ۾ ڇڦوئي سنڌي لوڪ اَدب گڏ ڪري شايع ڪيو ويو، جن ۾ ڪن ڪتابن ۾ اُنهن جو تنقيدي جائزو بہ شامل هو. ڊاڪٽر هوتچند گربخشاڻيءَ، جيٺمل پرسرام، لچند اَمرڏنيمل جڳتياڻيءَ ۾ ڀيرومل مهرچند آڏواڻيءَ جون اِنهيءَ س ۾ شايع ٿيل رچنائون گهڻي اَهميت رکن ٿيون.

ڀارت ۾ سنڌي لوڪ سنسڪرتيءَ ۽ لوڪ ساهتيہ تي تحقيق

-ڊا.مرليڌر جيتلي

لوڪ سنسڪرتي، جنهن کي انگريزيءَ ۾ فوڪ-لور (Folklore) يا فوڪ ڪلچر (Folk Culture) سڏجي ٿو، تنهن جي اَڀڙ ۾ جيڪي بنيادي جزا يا تت ڪم اَچن ٿا، اُنهن ۾ مکيہ آهن :- لوڪ وشواس يا عوامي عقيدا ۽ اَعتقاد، سوڻ- اَپسوڻ، جادو ٽوڻا ڦيڻا، ريتيون رسمون، رهڻي-ڪهڻي، ڏڻ-وار، ميلا-ملاکڙا، وندر جا جدا جدا طريقا ۽ کيل تماشا. اِنهن ڪانسواءِ لوڪ يا عام ماڻهو جڏهن ٻوليءَ جي ذريعي پنهنجن ويچارن، اُمنگن ۽ ڀاونائن جو اظهار ڪن ٿا، تڏهن لوڪ-ساهتيہ (Folk literature) جو سرجڻ ٿئي ٿو، جنهن ۾ لوڪ گيت، نظمي قصا، لوڪ ڪٿائون، لوڪ ناٽڪ، لوڪن جا ننڍڙا گفتا ۽ ٻول، پهاڪا، چوڻيون، محاورا وغيره شامل آهن. ٻوليءَ کانسواءِ اظهار جا ٻيا بہ طريقا آهن، جن ۾ لوڪن يا عام ماڻهن جا هنر-ڌنڌا (Folk Crafts) ۽ لوڪ ڪلائون (Folk arts) شامل آهن.

سنڌين جي لوڪ - سنسڪرتيءَ ۽ لوڪ ساهتيہ جي تحقيقي اَڀياس ڪرڻ جو اِتهاس ڪو گهڻو آڳاٽو نہ آهي. اِنهيءَ جي شروعات سنڌ ۾ 1843ع ۾ انگريزن جي حڪومت برپا ٿيڻ بعد ٿي آهي. اِنهيءَ ۾ شڪ نہ آهي تہ سنڌ ۾ مروج لوڪ ڪهاڻين ۽ نظمي قصن کي زباني روايتن مان گڏ ڪري قلمبند ڪرڻ طرف ڪن عالمن جو ڌيان ارڙهين عيسوي صديءَ جي وچ ڌاري ڇڪيو هو، جڏهن ليلا مجنون، يوسف-زليخا، شاهہ بهرام وغيره قصا لکيت ۾ درج ڪيا ويا. ٻئي طرف سسئي-پنهون، ليلا چنيسر، عمر مارئي وغيره سنڌ جي مشهور عوامي قصن کي فارسي زبان ۾ بہ ترجمو ڪيو ويو. اِها روايت پوءِ اوڻويهين ۽ ويهين عيسوي صديءَ ۾ بہ جاري رهي. پر سنڌي لوڪ اَدب جو تحقيقي ۽ تنقيدي اَڀياس ڪرڻ جي روايت انگريزن جي حڪومت واري دؤر ۾

ن نہ سگھيو آهي، (جهوليلال جي ڪٿا اِن ۾ هڪ مثال آهي).

ت ۾ سنڌي لوڪ ساهتيہ جي تحقيق

1947ع ۾ مُلڪ جي آزاديءَ سان گڏ، هندستان جو ورهاڱو بہ ٿيو. هڪ
ن ملڪ 'پاڪستان' وجود ۾ آيو. اسان جو سنڌ پرڳڻو سمورو پاڪستان
ر شامل ڪيو ويو. اُن وقت جي حالتن ڪان مجبور ٿي اَڻڪل ٻارهن لک
سنڌي هندو پنهنجي جنم ڀوميءَ کي ڇڏي، ڀارت ۾ لڏي آيا. هن
ل ديش ۾ جتي جتي ڪين اَنو-لتو، اَجهو ۽ روزگار مليو، اُتي اُتي
ي وري ٿر-ٿانءُ ڪري ويٺا. اِها سنڌي هندو جاتيءَ جي خاصيت
ي تہ اُهي نرواسي ٻڻجي ڀارت ۾ پهتا ۽ ٿورن ئي سالن ۾ پنهنجي
ارت سان وري وسي ويا ۽ پوءِ پرمارٿ جي ڪمن ۾ بہ مشغول ٿي ويا.
للاڻ واري دؤر ۾ ئي سنڌي تعليمدانن ۽ اَديبن وري نئين سِر اسڪول
ڪاليج برپا ڪيا ۽ اُڪڙيل سنڌي ساهت جون وري نئين ڀونءِ ۾ پاڙون
ٽيون ڪيون.

اَهڙي اوکي سمي ۾، مون کي نارايڻ ڀارتي (جنم : 1932ع) پهريون
جوان نظر ٿو اچي، جنهن سنڌي لوڪ گيتن ۽ لوڪ ڪهاڻين سهيڙڻ
ي کيتر ۾ قدم رکيو. هن سيڪنڊري اسڪول سرٽيفڪيٽ جو اِمتحان
س ڪري، جئہ هند ڪاليج ۾ وڌيڪ پڙهائيءَ لاءِ 1952ع ۾ داخلا ورتي.
اليج جي لائبرريءَ ۾ هندي لوڪ ساهتيہ جا ڪجهہ ڪتاب ڏٺائين.
ويندر ستيارٿيءَ جي هندي رچنائن مان پريرڻا حاصل ڪري، پاڻ بہ
ڏي لوڪ گيتن ۽ لوڪ ڪهاڻين گڏ ڪرڻ جو فيصلو ڪيائين. ڪاليج
ي في نہ ڀري سگهڻ ڪري، اُتي پڙهائي جاري نہ رکي سگهيو. روزيءَ
ٽيءَ لاءِ اُلهاسنگر جي هڪ سنڌي اِسڪول ۾ ماستر بڻيو. اِن سان
وگڏ، وئڪيشن واري عرصي ۾ ڀارت جي جدا جدا سنڌي ڪئمپن ۽
ٽين جا دؤرا ڪري، 1952ع ڌاري سنڌي لوڪ اَدب ڪٺو ڪرڻ جي
وعات ڪيائين.

نارايڻ ڀارتيءَ جو اِهو سلسلو ڏهاڪو کن سالن هلندو رهيو. هو جيڪي
ڏي لوڪ گيت زباني روايتن مان قلمبند ڪندو هئو، سي آهستي
ستي ڪالپنڪ ڪهاڻين جي وچ ۾ بيهاري، 'هندواسي' ۽ ٻين کن

آزاديءَ بعد سنڌ ۾ تحقيق

سنڌ وارو پرڳڻو اُهو علائقو آهي، جتي صدين کان وٺي سنڌي ٻوليءَ ساهتيہ جي اوسر ٿي آهي. اُهو سنڌي لوڪ اَدب ۽ لوڪ سنسڪرتيءَ جو مرڪز آهي. سرڪار سطح تي سنڌي لوڪ اَدب کي سهيڙڻ ۽ ڪتابي صورت ۾ ڇپائڻ جي هڪ رٿا، سنہ 1955ع ۾ 'سنڌي اَدبي بورڊ' جي سامهون رکي ويئي، جيڪا 1956ع جي آمز ڊاري بحال ٿي. اِن رٿا کي عمل ۾ آڻڻ جو ڪم ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ کي سونپيو ويو. اِن تجويز مطابق، جنوري 1957ع کان وٺي سنڌي لوڪ اَدب سهيڙڻ جو ڪم شروع ڪيو ويو. اِنهيءَ سلسلي ۾ تعلقي وار ڪارڪن مقرر ڪيا ويا تہ ڏنل هدايتن موجب، ڳوٺن مان لوڪ اَدب جو مواد گڏ ڪري موڪلين. سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ 'سنڌي لغت آفيس' سان گڏ لوڪ اَدب جي مرڪزي آفيس قائم ڪئي وئي، ۽ ڪارڪن مقرر ڪيا ويا تہ مقاصي طور گڏ ڪيل، توڙي ٻاهران آيل مواد کي هدايتن موجب ورچي ورهائي، يعني ڇپائڻ لائق بڻائين.

پهريان بہ سال 1957ع ۽ 1958ع لوڪ اَدب جي سهيڙڻ ۾ لڳي ويا. ڊاڪٽر بلوچ پاڻ بہ ڪوشش ڪري، سنڌ جي هر ڪ پاڙي جو گشت ڪري، سڄاڻ سگهڙن سان ڪچهريون ڪيون ۽ سنڌي لوڪ اَدب جي جدا جدا پهلوئن کي سمجهي مواد گڏ ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. اِن سلسلي ۾ سنڌي لوڪ اَدب جو جيڪو ذخيرو گڏ ڪيو ويو هو، اُن جي ڇنڊ ڇاڻ ۽ ورهاست ڪري، چاليهن وڏن جلدن ۾ سنڌي لوڪ اَدب کي شايع ڪرڻ جو فيصلو ڪيو ويو. پهريون ڪتاب 1959ع ۾ شايع ٿيو، جنهن ۾ مداحون ۽ مناجاتون گڏ ڪيل آهن. سال 1980ع تائين چاليهہ ئي جلد شايع ٿي چڪا آهن. 'اوڻيتاليهون جلد سنڌين جي رسمن-رواجن ۽ سوڻن ساڻن ٿي آهي. لوڪ اَدب جو اِهو سمرورو ذخيرو تنقيدي نگاهہ سان جاچڻ ڪانپوءِ مون کي اِهو محسوس ٿيو تہ سنڌي هندن ۾ مروج لوڪ ڪٿائون، لوڪ گيت، ساٺ-سوڻ، ريتيون رسمون، ورت-نيم، ڏڻ وار وغيرہ اِنهن ڪتابن ۾ قلمبند نہ ڪيا ويا آهن اِها شڪايت جڏهن روبرو ملڻ تي ڊاڪٽر بلوچ سان ڪيم تہ هن جواب ڏنو تہ ممڪن آهي تہ اهڙو مواد اَسان جي ڪارڪنن کي هٿ

ادمي آهي، جنهن سنڌي لوڪ سنسڪرتيءَ ۾ لوڪ ساهتيہ کي سهيڙڻ
ن تي تحقيق ڪري ڪتاب روپ ۾ گڏ ڪيل ذخيري کي شايع ڪرڻ
شروعات ڪئي. گجرات راجيہ ۾ سنڌي ساهتيہ اَڪادميءَ جي استاپنا
ڊسمبر 1986ع تي ٿي. اُن جو وائيس چيئرمن جينو لالواڻي مقرر
يو ويو. جيئن تہ لالواڻيءَ جو چاهہ اڳيئي سنڌي لوڪ ساهتيہ ۽ لوڪ
سڪرتيءَ جي اَڀياس ڪرڻ ۾ هو، اُن ڪري هُن پنهنجي
ادمڪاريءَ ۾ هڪدم ڪڇ ضلعي ۽ سوراشٽر وارين ايراضين ۾
ڌي لوڪ ساهتيہ گڏ ڪرڻ ۾ اُن کي ڪتابي روپ شايع ڪرڻ جون
جنائون هٿ ۾ ڪنيون. اُن زماني ۾ ڊاڪٽر پرسو گدواڻي (1937-
200) پوني جي ڊيڪن ڪاليج پوسٽ گرئجيوئيٽ ريسرچ
ستيٽيوٽ جي ڀاشا وگيان وياڳہ ۾ ريڊر جي عهدي تي ڪم ڪري
يو هو. هُن ڪڇ جي ٻني ڪيتر ۾ سنڌي لوڪ ساهتيہ ۽ سنڌيءَ جي
علائقي ۾ مروج اُپڀاشائن تي کوجنا ڪاريہ شروع ڪيو هو. جيئني
واڻيءَ جي سهڪار سان پرسي گدواڻيءَ اِن ڪيتر جو دؤرو ڪري،
ي جي رهاڪن جتن ۽ سوڍن وغيره جي اُپڀاشائن، ريتين، رسمن ۽
ڪ گيتن کي رڪارڊ ڪرڻ جو ڪم شروع ڪيو. اُن بعد اُهو سمورو گڏ
يل ذخيرو هُن تحقيقي ۽ تنقيدي نگاهہ سان اَڀياس ڪري ڪتابي
ورت ۾ ڇپائڻ جي شروعات ڪئي. اِن سلسلي ۾ سندس تيار ڪيل
تاب گجرات سنڌي ساهتيہ اَڪادميءَ ڇپائي ظاهر ڪيا. اُنهن ۾ مکيہ
هن :

(1) سنڌي ٻوليءَ جي زيارت (1989) (2) ڳيڇ/ڳيجهہ (1990)، (3)
يءَ جا ٻول، جتن جا قول (حاجي سليمان جت) 1990، (4) (ڳجهارتون
رسو گدواڻي ۽ لالجي سوٺهڙ)، (1990)، (5) سوڍن جا گيت (لالجي سوٺهڙ
1994)، (6) سوڍن جا سنڌي ڀڄن (سوڍا رامسنگهہ ڀٽ 1995)، (7)
نڌي اُپڀاشائن جا چونڊ لفظ (گدواڻي 1999)، (8) سنڌي لوڪ ورثو
گدواڻي 1992، سنڌي ٽائيمس پرڪاشن)، (9) گيت مُتون جا (ڪلاڌر
نو، 1999)

اَدبي رسالن ۾ وقت بہ وقت شايع ڪندو رهندو هو. دادا جئرامداس دؤلترام جڏهن اِهي ليک پڙهيا تہ هُن نارايڻ پارتيءَ کي اِن کيتر ۾ وڏيک کوجنا ڪرڻ لاءِ اُتساهہ ڪيو.

نارايڻ پارتيءَ ويهن کن سالن جي عمر ۾ سنڌي لوڪ ساهتيہ گڏ ڪرڻ جي کيتر ۾ قدم رکيو. هُن هيستائين سنڌي لوڪ ساهتيہ ۽ لوڪ سنسڪرتيءَ تي ڏهاڪو کن ڪتاب لکي شايع ڪيا آهن. اُنهن ۾ ڪجهہ ڪتابن جا بہ-ٽي ڇاپا پڻ شايع ٿيا آهن. سنڌي مکيہ ڪتاب آهن :-

(1) لوڪ گيت (نظريہ) 1960. (2) هوجمالو (لوڪ گيت) 1960

(3) سنڌي لوڪ ڪهاڻيون (1960). (4) مينديءَ رتا هٿڙا (1962)

(5) سنڌڙي تي ٻائي (1962) (6) سنگيت جي تان (1962)

(7) ٽري لوڪ گيت (1971) (8) سنڌي لوڪ ساهت (1972)

(9) هڪڙو هو سؤداگر (1975) (10) سنڌي لوڪ گيت (1992)

(11) سنڌي لوڪ گيتن ۾ سماجڪ پس منظر (1991). هيءُ ڪتاب سندس تحقيقي مقالو آهي. جنهن تي ممبئي يونيورسٽيءَ کيس 1977۾ ڊاڪٽر آف فلاسافي جي ڊگري عطا ڪئي. نارايڻ پارتي سنڌي وشيہ ۾ فرسٽ ڪلاس ۾ ايم. اي. ڪرڻ بعد اَول ڪاليج ۾ ليڪچرار مقرر ٿيو. اُن بعد ممبئي يونيورسٽيءَ ۾ ريڊر ۽ سنڌي وڀاڳ جي پرمکہ جي عهدي تي ڪم ڪري، 1992۾ رٽائرڊ ٿيو. هن جي نگرانيءَ ۾ ڪن شاگردن پي.ايڇ.ڊي لاءِ تحقيقي مقالا لکي ڊگري حاصل ڪئي آهي. ان ۾ شڪ نہ آهي تہ پارت ۾ پنهنجي هڙان خرچ ڪري، سنڌي لوڪ ساهتيہ سهيڙڻ ۽ اُن کي شايع ڪرڻ وارن عالمن ۾ نارايڻ پارتي پهريون عالم آهي.

گجرات ساهتيہ اَڪاڊمي

ڏهين اَپريل 1967 تي چيٽي چنڊ جي ڏڻ تي سنڌي بوليءَ کي پارت جي سنوِڌان ۾ ٻين مکيہ اَدبي ٻولين جي صف ۾ شامل ڪيو ويو. اَن بعد جن راڄين ۾ سنڌي جهجهي تعداد ۾ رهن ٿا، اُنهن راڄيہ-سرڪارن سنڌي ٻوليءَ ۽ ساهت جي وڪاس لاءِ سنڌي اَڪاڊميون برپا ڪيون. اِهي راڄيہ آهن - گجرات، مهاراشٽر، راجسٿان، مڌيہپرديش، ڇتيسگڙهہ، اُترپرديش ۽ دهلي. اِنهن ۾ فقط گجرات راڄيہ جي سنڌي

ڪ ڪيا (2000).

ليلارام رُچنداڻي پڻ لوڪ سنسڪرتيءَ تي تحقيق ڪري اَڪيلي سر
جهه ڪتاب شايع ڪيا آهن : مثال طور : سنڌي ڀڳت (1993)، سنڌي
ڪ ڪهاڻي (1997)، سنڌي لوڪ وارتائون (1999)، سنڌي لوڪ ڪٿائون
(197.

سنڌي لوڪ سنسڪرتيءَ تي ٻين به ڪن سنڌي عالمن کوجنا ڪري
ميت پريا ڪتاب لکي شايع ڪيا آهن. جيئن ته :

(1) آڳاٽيون سنڌي ٻال ڪهاڻيون (1996)-ڪمل ڪيولراماڻي
پياسي''

(2) جلال بوبنا (1986) ويرو بسنتاڻي

(3) لوڪ گيتن جو گلدستو (2002) - گوبند مالهي

(4) ڏهه ڏيهي ڪهاڻيون (2006) پريتم ورياڻي

(5) سنڌي لوڪ ڪهاڻيون (2010) - رشمي راماڻي

گوبند مالهيءَ پنهنجي ڪلاڪار منڊل طرفان گهڻيئي سال ڀارت جي
دا جدا شهرن ۾ سنڌي بستين جو دؤرو ڪري، سنڌي لوڪ گيتن ۽
نڌي سنگيت جو ڇٽو ئي ڦهلاءُ ڪيو. اِنهيءَ منڊل ۾ ڀڳونتي ناواڻي
ڪيه ڪلاڪار هئي، جنهن پنهنجي مقرر سُر سان سنڌي لاڏا ۽ ٻيا لوڪ
يت ڳائي، حاضرين کي سنڌي لوڪ گيتن ۽ سنگيت جو رس ونايو.

ساڳئي نموني ڊاڪٽر جيتي للواڻيءَ پڻ ڏهاڪو سال کن پون ڪمار ۽
انتا آهوجا کي ڪٺي انيڪ سنڌي بستين ۾ سنڌي لوڪ گيتن، لاڏن،
وراڻن، ڀڄنن جو عوام کي رس ونايو.

هن وقت **پريتم ورياڻي** پنهنجن ڪن ساٿين سان گجرات، راجستان،
هاراشٽر ۽ ڪن ٻين پرانتن جو دؤرو ڪري، سنڌي لوڪ گيتن کي رڪارڊ
ڪري رهيو آهي. اِنهيءَ ڏس ۾ هُن ''سنڌي ڀاشا ۽ سنسڪرتي'' نالي
ڪ اَهم ڪتاب 2010 ۾ شايع ڪيو آهي، جنهن ۾ جيسلمير، ڪڇ ۽ ٻني
يتر ۾ سنڌيءَ لوڪ سنسڪرتيءَ ۽ لوڪ توڙي سنڌي لوڪ سنگيت جي
ازن تي سٺي روشني وڌل آهي.

گورنمينٽ ڪاليج اَجمير ۾ هنديءَ جي ليڪچرار **ڪمني ڦلواڻي**

ڊاڪٽر جيٺو لالواڻي (جنم : 8 مارچ 1945)

ڊاڪٽر جيٺي لالواڻيءَ نہ فقط گجرات سنڌي اڪادميءَ جي ذريعي، پر پنهنجي ليکي پڻ سنڌي لوڪ ساهتيہ جي گڏ ڪرڻ ۽ اُن جي تحقيقي اَڀياس طرف وک وڌائي. هن ڪڇ ضلعي ۾ خاص طور ٻني ڪيترن ۾ گهٽيئي دفعا دؤرو ڪري، اُتي جي رهاڪن جتن، مُتون، سوڍن وغيره وٽان زباني روايتن مان لوڪ گيت ٽيپ رڪارڊ ڪري، پوءِ لکت ۾ آڻي محفوظ ڪيا. هُن ''ٻنيءَ جا سنڌي لوڪ گيت'' وشيہ تي کوجنا ڪري هڪ تحقيقي مقالو لکيو. جنهن تي ممبئي يونيورسٽيءَ کيس 1993ع ۾ پي.ايچ.ڊي جي ڊگري عطا ڪئي. هُن اِها ٿيسز پوءِ 2002ع ۾ ڇپائي ظاهر ڪئي آهي. لوڪ ساهتيہ جي ڪيترن ۾ سنڌس شايع ڪيل ٻيون اَهم رچنائون آهن : (1) ٻنيءَ جو سنڌي لوڪ اَدب (1992)، (2) سنڌي پروليبون (1995). سنڌي پروليبن جو هيءَ وڏي ۾ وڏو سنگره آهي، جنهن ۾ پروليبن جا جدا جدا قسم سمجهايل آهن. (3) سنڌي فوڪ لور (1998)، (4) اَسان جو ورثو (2001)، (5) سنڌي لوڪ ناٽڪ (1996)، (6) سنڌي لوڪ رنگ (2004).

ڊاڪٽر جيٺي لالواڻيءَ ڀارت سرڪار جي سنسڪرتي منتراليہ وٽان فيلوشپ حاصل ڪري، ڪڇ ضلعي جو دؤرو ڪري، اُتي جي لوڪ سنسڪرتيءَ تي هڪ وڏو تحقيقي مقالو لکيو آهي، جنهن ۾ اُتي جي ڪلاڪارن ۽ سندن ڪلا جون گهٽيئي تصويرون پڻ ڏنل آهن. هيءَ مقالو اَجان تائين شايع نہ ٿيو آهي.

ليلارام رچنداڻي (1924-2002) ۽ جڳديش شهدادپوري (جنم : 1961)

جڳديش شهدادپوريءَ پنهنجي سنستا ''رنگ ساگر پبليڪيشن) طرفان، ليلارام رچنداڻيءَ جي رهنمائيءَ ۾ ''سنڌي لوڪ ورثو'' سيريز اَندر، لوڪ سنسڪرتيءَ ۽ لوڪ ساهتيہ تي ڇهائي ڪتاب شايع ڪيا آهن. جيئن تہ - هوجمالو (اَپريل 1999) ڪنپٽلي (مئي-جون 1999)، روپ بسنت (سيپٽيمبر 1999)، تماشا (2000)، پڳت (2000)، سينگار-رس (2001). اِنهن کانسواءِ جڳديش شهدادپوريءَ پنهنجي ليکي بہ اِنهن کانسواءِ ڪجهہ ڪتاب لکي شايع ڪيا آهن. جيئن تہ - سنڌي لوڪ ڪلا (2008)، سنڌي

مل ڪلناڻي (1916-1844) پهرين تعليمدان ۽ نثرنويس آهي، جنهن
ي پهاڪا'' نالي سان هڪ ننڍڙو ڪتاب 1889ع ۾ ڇپائي پڌرو
هن ڪان اڳ ڪيولرام سلامتراءِ آڏواڻيءَ سال 1869ع ۾، 'گلشڪر'
سان سنڌي پهاڪن جو هڪ سنگرهه تيار ڪيو هو، جنهن ۾ 570
پهاڪا سمجهاڻيءَ سان گڏ ڏنل آهن. پر اِهو گهٽيئي سال تعليم
جي دفتر ۾ دستخط جي صورت ۾ پيو هو. نيٺ اُهو 1905ع ۾
ي ظاهر ٿيو. اِنهن ڪانپوءِ سنڌي پهاڪن ۽ اصطلاحن جا ٻيا ٻه ٽ
ي ننڍا وڏا مجموعا تيار ڪري سنڌي عالم ڇپائيندا رهيا. اهي
مون هٿ ڪيا ۽ اُنهن ۾ وقت به وقت اِضافو ڪندو رهيس. سال
اع ڌاري جڏهن مان ڊيڪن ڪاليج ۾ ريسرچ فيلو مقرر ٿيس ته
ڊاڪٽر ڪنعيالال سهل جو هنديءَ ۾ شايع ٿيل هڪ ڪتاب ڏٺم -
جستان ڪهاوتين - ايڪ اَڌين'' اِن تي هن کي راجستان وشو ودياليه
ايچ.ڊي جي ڊگري عطا ڪئي هئي. اِهو ڪتاب 1958ع ۾ دهليءَ
شايع ٿيو هو. اِهوتحقيقي مقالو پڙهڻ شرط مون کي سنڌي پهاڪن،
ين، اصطلاحن جو تحقيقي اَڀياس ڪرڻ لاءِ هڪ نئين روشني ملي
ي. بس پوءِ ته سنڌي پهاڪن، چوڻين ۽ اِصطلاحن گڏ ڪرڻ جي رٿا
اُنهن جو تنقيدي اَڀياس به شروع ڪري ڇڏيو. اُن دوُر ۾ پوني جي
ه ودوان سنتداس ڪشناڻي به سنڌي پهاڪا ۽ اِصطلاح گڏ ڪري رهيو
سندس سنگرهه به نظر مان ڪڍيم، ۽ اُنهيءَ جو به اَڀياس ڪيم. سال
19ع ۾ اِهو سمورو ڪنو ڪيل ذخيرو **''سنڌي پهاڪا ۽ محاورا''** نالي
هڪ وڏي ڊڪشنريءَ جي صورت ۾ شري پي. وي. ڪشناڻي ٽرسٽ،
طرفان ڇپائي پڌرو ڪيم. اِن ۾ هرهڪ پهاڪي ۽ محاوري جي
ي ۽ جملي ۾ اِستعمال به ڏنل آهي. اِنهيءَ ڊڪشنريءَ جي شروعات ۾
ڪل سؤ صفحن جو مهاڳ جي روپ ۾ پهاڪن ۽ محاورن جون تنقيدي
اس به شامل ڪيل آهي. جنهن ۾ مون اِن موضوع تي تحقيق ڪرڻ
صرف هڪ جهلڪ پيش ڪيل آهي. سنڌيءَ ۾ اِن قسم جو اِهو پهريون
لو آهي، جنهن جي سنڌ جي عالمن به گهڻي ساراهه ڪئي آهي ۽ اُن
اُتي ٻيهر الڳ ڪتاب جي روپ ۾ شايع ڪيو آهي.

ڪيماڻي، سنڌ جي سرحد سان لڳندڙ راجستان جي جيسلمير جوڌپور، باڙمير وغيره علائقن جو دؤرو ڪري، اُتان جي چارڻن ۽ ڀاٽن وٽان سنڌ جون مشهور پريم ڳاٿائون رڪارڊ ڪيو آهن. اُنهن جو تحقيقي اَڀياس ڪري، هُن هڪ مقالو راجستان جي مشهور ودوان ڪومل ڪوٺاريءَ جي نگرانيءَ ۾ لکيو آهي. اُن جو نالو آهي ''ڀارت ڪي سنڌي پريم - آکيان'' اِن تي کيس جوڌپور يونيورسٽيءَ ڊاڪٽر آف فلاسافيءَ جي ڊگري عطا ڪئي آهي. اِهو مقالو هن هنديءَ ۾ 2003 ۾ شايع ڪيو آهي، جنهنجو سنڌي اَنواد ''ٿر ۾ ڳائجندڙ سنڌي داستان'' نالي سان نور احمد جهنجيءَ مٺي ٿرپارڪر سنڌ مان 2007 ۾ شايع ڪيو آهي. راجستان جي هن سرحدي علائقي ۾ ٻيا به گهڻيئي چارڻ ۽ ڀاٽا آهن، جن وٽ زباني روايتن ذريعي لوڪ گيتن جو ٻيو به سرمايو سيني ۾ سانڍيل آهي.

جينت ريلواڻي (جنم : 1936-2010)

سنڌي، هندي ۽ گجراتيءَ جي مشهور ودوان جينت ريلواڻيءَ راجڪوٽ ۾ رهندي، گجرات راڄيه جي ڪڇ ۽ سوراشٽر وارن علائقن جو گهڻيئي دفعا دؤرو ڪيو. هُن زباني روايتن مان توڙي اِتهاس ۽ لوڪ ساهتيه جي گرنٿن مان گجرات ۾ سنڌي لوڪ سنسڪرتيءَ جي ڦهلاءَ تي خاص تحقيقي اَڀياس ڪيو آهي. اِن وشيه تي هو لڳاتار سنڌي ۽ گجرات مخزنن ۾ ڪوجناتمڪ ليک لکندو رهيو. اُنهن کي گڏ ڪري هُن ٻه ڪتاب سنڌيءَ ۾ لکي شايع ڪيا آهن، جيڪي گهڻي اَهميت رکن ٿا:

(1) ڪڇ ۽ سنڌ جا قديمي ناتا (2003) - سنڌي ٽائيمس پبليڪيشن

(2) سنڌ، ڪڇ ۽ ڪاٺياواڙ جا سيپتڪ ناتا (2008) - سنڌو ڀارتي پبليڪيشن، راجڪوٽ، گجرات.

اِنهن ڪتابن مان گجرات راڄيه ۾ سنڌي لوڪ سنسڪرتيءَ ۽ لوڪ ساهتيه جي ڦهلاءَ جي گهڻي ڄاڻ حاصل ٿئي ٿي.

مرليڌر جيٽلي (جنم : 1930)

لوڪ ساهتيه جو هڪ اَهم ڀاڱو آهن - ٻجهارتون، چوٽيون ۽ محاورا. سنڌيءَ ۾ اِهي گڏ ڪري ڪتابي صورت ۾ ڇپائڻ جي شروعات ته اوڻويهين عيسوي صديءَ جي آخر ڌاري تي چڪي هئي. ڪوڙومل

اسانجو ورثو

-وينا شرنگي

اول تہ-ورثي-لفظ جي معنيٰ ڏسون. پرمانند ميوارام جي انگريزي سنڌي
شنري ۾ هيريٽيج لفظ جي معنيٰ ورثو ۽ ميراث ڄاڻايل آهي. انهن
ن کي ڏسجي تہ ميراث جا وڏڙن طرفان ملي ٿي ساڳيءَ طرح ورثو
يڙهي در پيڙهي يعني هڪ پيڙهي کان ٻي پيڙهي جي حوالي ٿيندو
دو آهي. ورثي جو دائرو تمام وسيع آهي. اَڄ ڏٿن وارن ريتن
ن لباسن ۽ زيور، ثقافت کي کڻي ڪري الڳ الڳ مقالن ۾ روشني
ويندي.
ڪنهن بہ جاتيءَ جي سڃاڻپ، اُن جي رهڻي ڪرڻي، ريتن رواجن،
يب، ڏٿن وارن اخلاقي قدرن ۽ ورثي مان پوندي آهي. هر قوم کي
نجي سڀيتا تي ناز هئڻ کپي. جنهن جاتيءَ ۾ اسين جنم ورتو هو،
ن ڪٽنب ۾ اک پٽيون ٿا اُها امانت ايندڙ پيڙهي جي حوالي ڪيون،
ورثي سان نياڻجي،-آدرش، آستا، سنسڪار ۽ گڏ پنهنجي ايندڙ پيڙهيءَ
حوالي ڪريون. پنهنجي ورثي کي سيني سان سانڍي رکون. ڏڻ وارا
ميلاپ وڌائين ٿا، اسين پنهنجي روايتي انداز سان ملهايون ٿا. ننڍپڻ
مڙ سنجها ويلي بتي ٻرڻ وقت اسانکي چوندي هئي هٿ جوڙي پرنام
و ۽ گڏ چوندا هئاسين ”سنجها ٿارڻي سئو ڏک نرواڻي، سنجها ڪو ويلو
ني ديوتائن جو ميلو.“ هنر لوڪ گيت، پروليون، جهمر جمالو، ڇيڄ،
اهي اسان جي سنسڪرتيءَ جو اٽوٽ حصو آهن. سنڌ ۾ گهريلو هنر
ي مقبول رهيا آهن. چٽسالي، جنڊيءَ جو ڪم هالا جو مشهور آهي،
لوگيون، گوڏيون، کيسن لاءِ نصر پر ۽ نٽو، سنڌ جي هنرن متعلق ڊا.
علي شوق پنهنجي مهاڳ ۾ لکي ٿو سنڌ جي ننڍي وڏي شهر ۾ ڪپڙي

اِنهيءَ ڪتاب مان پريرڻا حاصل ڪري روي **پرڪاش ٽيڪچنداڻي** (جنم 1967) سنڌي ڀاڪن ۽ ڇوٽين جو وڏيڪ تفصيلوار اَڀياس ڪري، منهنجي نگرانيءَ ۾ هڪ تحقيقي مقالو لکيو، جنهن تي دهلي يونيورسٽيءَ کيس 2003 ۾ ''ڊاڪٽر آف فلاسافي'' جي ڊگري عطا ڪئي. اِهو مقالو **''سنڌي ڀاڪا: ڀاشاوگيانڪ، ساماجڪ ۽ سانسڪرتڪ اَڀياس''** نالي سان ديوناگري-سنڌيءَ ۾ 2005 ۾ شايع ڪيو ويو آهي. اِن جو عربي-سنڌيءَ ۾ اُلٿو سنڌي لئنگويج اَٿارٽي، حيدرآباد سنڌ مان 2010ع ۾ شايع ٿيو آهي.

تازو اُسرندڙ ليکڪا روشني روهڙا ''پرولين جا پتاشا'' ڪتاب (2009) سهيڙي شايع ڪرايو آهي. جنهن ۾ جهجهيون پروليون شامل آهن.

سنڌي لوڪ سنسڪرتي ۽ لوڪ ساهتيہ جا ٻيا بہ گهڻيئي پهلو آهن، جن تي تحقيقي تنقيدي اَڀياس ڪرڻ جي گهڻي ضرورت آهي. اُميد تہ راشٽر سنڌي ڀاشا وڪاس پريشد، سنڌي اَڪادميون ۽ ٻيون سرڪاري سنستائون اِنهيءَ ڪوجنا جي اَهميت کي محسوس ڪري، اِنهيءَ ڏِس ۾ ڪي رٿائون تيار ڪري عمل ۾ آڻينديون.

تي مند آهر پوشاڪ مروج ٿي. آڳاٽن آرين پنهنجي ٻت ڍڪڻ لاءِ مٿان
چاڙهڻ لڳا جنهن ڪري ڌڻ ڌارڻ سڪيا، اول ٻڪريون پالڻ لڳا ۽ ڪلن
پنهنجو بُت ڍڪڻ لڳا، اها هئي سنڌ جي ماڻهن جي آڳاٽي پوشاڪ،
ار ڪرڻ جو ڍنگ آين ته هرڻ جي کل يعني مرگه ڇال ڪم آڻڻ لڳا
ويد ۾ هست گهڻ لفظ ڪم آيل آهي جنهن جي معنيٰ آهي چمڙي جو
انو. آڳاٽي زماني ۾ سبڻ لاءِ سُيوُن ڪون هُيون ان ۾ ڪنڊي وغيره سان
اخ ڪري ان مان واڻيل گاهه جي تند يا ٻي ڪا تند لنگهائي ڳنڍ
ي ڇڏيندا هئا ته دستانو هٿ سان قابو ٿيو پيو هوندو. سوئي ۽ اوني
انا به موسم مطابق هئا، جڏهن ڪو ماڻهو يڳ ڪندو هو ته اُن جي
ري ڪش نالي گاهه جي ڍين مان ٺهيل ويس پهريندي هئي. اُچي
ي اُن راوي نديءَ ڪناري سنڌو ماٿر ۾ ملندي هئي، (قنڌار يعني
ارو ۽ اُن جي آس پاس وارو ملڪ). اسان کي ڄاڻ آهي ته سنڌ جي
ل ملڪان ملڪ مشهور هئي، جنهن لاءِ ڪاڪو ڀيرو مل چوي ٿو ته-
يا جون ڪيتريون قومون اڃان سياري جي سوڙ تاڻي سمهي پيئون
ون تڏهن ڪيترو وقت سنڌ جي ململ سان پنهنجو ٻت ڍڪينديون
يون.

قديم سنڌ جو مصنف لکي ٿو: جيڪو ڪپڙو ديسي ڪپهه سان اُڻيل آهي.
ن مان اها ڳالهه ظاهر ٿئي ٿي ته پنج هزار سال اڳي به سنڌ ۾ وڻٽڻ
ي پوک ٿيندي هئي. ڪپڙي اُڻڻ جا آڏاڻا به هئا. قديم سنڌ جو ليڪ
ويد جي هڪ منڊل جو حوالو ڏيندي لکي ٿو: سنڌو نديءَ جي استوتي
دي سنڌ کي سئواسان يعني سهڻا ڪپڙا پيدا ڪندڙ بيان ڪيو ويو آهي.
شاهه لطيف جي رسالي جا بيت پڙهڻ سان اسان جي پوشاڪن جي
وبي ڄاڻ پوي ٿي.

سهسين سيبا ڪنجري، لوئي سين ليڙن
ههڙو حال ولي ڪري، وڃان منجهن ڦرن،
مارو مان چون ته هئي آسا نهين آسري. (شاهه)

اُٽڻ جا آڏاڻا هوندا هئا، ساهتي پرڳڻي جا شهر ڪنديارو، ڻارو شاهه،نوشهرو ڪپڙي اُٽڻ ۾ گهڻو مشهور هئا. پوري هڪ صديءَ، روهڙي سکر سنڌوءَ جي ڪناري هئڻ ڪري ڪپڙي جا واپاري مرڪز هئا. ڪپڙي جا ڪارخانا يورپ کي ڪپڙو موڪليندا هئا، سيوڻ ۾ هڪ هزار ڪوري باقتي اُٽڻ جو ڪم ڪندا هئا. سنڌ جي سنگهڙن جي ڪچهرين لوڪ ادب کي مالا مال ڪيو. راڳ ويراڳ ۽ ساز سرود اسان جي رڳ رڳ ۾ سمايل آ جيئن ڀٽائيءَ فرمايو آهي - رڳون ٿيون رباب، وڄن ويل سيڪنهين

ڪاريگر سُهڻا ساز به جوڙيندا هئا. ڀٽائيءَ جو تنبورو اڄ تائين سندس فقير ناهيندا پيا اچن. انڪانسواءِ يڪتارو، چنگ، بوڙيندو، نڙ، بينون، ناد ۽ بيا ڪيترائي ئي ساز اتي نهن ٿا. اسانکي گهرجي ته پنهنجي نئين پيڙهي ۾ ڪچي عمر ۾ ئي سنسڪار وجهجن جيئن سنسڪرتيءَ تي ناز ڪن، اڄ جي دور ۾ خاص طور تي ان ورثي کي محفوظ ڪرڻ جي سخت ضرورت آهي. پوشاڪ پهراءُ ريتن رسمن ڪاڌ خوراڪ ۾ پنهنجي مٽيءَ جو هُٻاءُ هجي، سنڌ جا هنر مُهاڳ ۾ صوفي سنتن جي ورثي کي اڳتي وڌائيندا سين، تڏهن ته اسان پنهنجي انفرادي سڃاڻپ برقرار رکي سگهنداسين. ورثي لفظ کي کڻي ڪري پنهنجي مقالي ۾ پسمنظر تي سرسي نظر وڌي آهي.

هتي مان لباس، زيورن ۽ ڪن هنرن جو ذڪر ڪرڻ چاهيندس. سنڌ جي ململ ته ملڪان مُلڪ مشهور هئي، مصر جي ممين جو اُن ململ سان تن ڍڪيو ويندو هو. آزاديءَ بعد پوشاڪ يا پهراءُ ۽ بول چال ۾ تبديلي اچي وئي آهي آزادي کان اڳ يعني آڳاٽي دؤر جي لباس ۽ بول چال جو ذڪر ڪرڻ لازمي ٿيندو. وقت گذرڻ ڪري حالتن رگه ويد واري دؤر تي اول نگاهه ڪريون. ڪاڪو ڀيرومل مهر چند آڏواڻي، قديم، سنڌ، ۾ لکي ٿو مردن جي پوشاڪ ڌوتي ۽ چادر هئي، چادر ڏائي ڪلهي تي اُچلي (اُچلائي) وجهندا هئا. ڪن مورتين ۽ پتلن کي گهگهري پيل جهڙي لنگها (دهلاري) پهرين ٿا ۽ ڪن کي لڳت چڙهيل ڏسڻ ۾ اچي ٿو. چمڙيءَ کي اوائلي پوشاڪ ڪري ڏٺو ويو، جو اُها ماس ۽ هڏن کي ڍڪي پيئي اُن ڪانپوءِ آب هوا گرم سرد

ورين، آئونڪ، آر، ڪنواس، ٽڪ جو ڪم، هرمچو جي پرتن ۽ هنر،
ـ جو استعمال ڪري گهر کي سينگارڻ ۽ پنهنجي لباس جي سونهن
جو ڏانو ۽ هنر ۾ پينرن جو ڪم مٽ ڪون هو. ٻول چال تي نظر
ن تہ خود محسوس ڪنداسين ڇا هيءَ اسان جي ٻول چال آهي؟
ئي حال پوشاڪن ۽ ڀرائيءَ جي سلسلي ۾ آهي. ڪٿي آهن هُر مڇ جا
روا، ٽري ڪاين جو پرتُ، ڪئنواس يا نمورين ۽ آئونڪ جو ڪم آر سان
ڪيل پوشاڪون، چڪني ۽ بوسڪي جا ڀرائيءَ.
ر جو ڪم رون جون پٽيون، پيٽيڪوٽن جي پٽي يا گهر کي سينگار
رڻ لاءِ اهو هنر ميز پوشن، ريڊيو جي ڪور طور يا وري گلاس جي مٿان
طور موتي هٽي گهر ڏياٽيون تيار ڪنديون هيون يا وري ڳوٺن ۾ ڦلڪن
ِرم رکڻ لاءِ ٽوبڻين اندر ننڍو رلڪو دلڙو ٺاهي اچ جي هاٿ پاٿ جو
ونديون هيون، جنهن کي ڦلڙو بہ چونديون هيون. شادي مرادي يا ڏڻ
ي پرت ۽ آر سان ڀريل ريشمي رومال ڪتب آندا ويندا هئا ان طرح جي
گيت جي سٽ بہ ياد اچي ٿي - ريشمي رومال سان ڍڪي ڍڪي، گهر ۾
ن جون ٽوپيون عيد ۽ شادي مراديءَ لاءِ زريءَ يا پٽ سان ڀري نہ صرف
جي خالي وقت جو صحيح استعمال پينرن ڪنديون هيون پر پنهنجي
پڪي لاءِ ڪجهہ پئسو ڏوڪڙ بہ محفوظ ڪري وٺنديون هيون تہ ڪنهن
ويل ڪم اچي ويندو، روزمرهہ لاءِ استعمال ٿيندڙ اڳٺ ۽ سُهڻيون
ن سان سجايل سنواريل سڳيون الڳ الڳ موقعن لاءِ ٺاهينديون هيون.
ي عورت شروع ڪان وٺي پنهنجي پيرن تي بهڻ (سلفي سفيشنٽ) ۽
اميڪل طور مضبوط ٿيڻ لاءِ هنرن جو استعمال ڪنديون هيون ۽ پنهنجي
ن کي بہ هنر سيکارينديون هيون. سنڌ ۾ ٽڪ جي هنر کي نئين انداز
جديد دور جي تقاضائن موجب ڪتب آندو پيو وڃي، گهر ۾ ٻچيل
ي جي ٽڪرن کي پنهنجي ڏانو ۽ هنر سان سُهڻين رلهيون ٺاهي ان
کي اڳتي وڌائينديون پيون اچن، چادرن ۽ وهاڻن تي هرچ ۽ ڪئنواس
ڪم جو بہ ڪافي استعمالڪيو ويندو هو، ميز پوشن چادرن تي پڪين

سُر مارئي جي هن بيت ۾ لوئي ۽ ڪنجري جو ذڪر آهي جنهن مان ظاهر آهي اهو ئي پهراءُ هوندو هو. سنڌين جو پهراءُ ڪتا. سُسي، لاڪ رتيون لوئيون، جيڪي لاڪ مان رنگ ڏاهيندا هئا.

پٽولا پنوهاريون، مور نه مٽي ڪن
جيڪي لاڪ رتائيون لوئيون، ته ها لڳان سوُهن (شاهه)

سنڌ ۾ پٽ پٽيهر، ريشم، ارمق، باڏڻا يعني رڱيل رول، (عمدو ڪپڙو) ڪنجري ٿري پڙا ۽ چوليون، چولو، سوُسي، رلهيون گودڙيون، کيس وغيره. اسان جي تهذيبي سڃاڻپ جا عظيم ثبوت آهن. اِن ڪان پوءِ واري دؤر ۾ سنڌي بزرگ عورتون ڳاڙهه پڙو ۽ اڇي چار، منهن ڍڪڻ لاءِ اکڙيون ڪيڏنديون هئيون، جهبلو ۽ بلائوز، سٿڻ، يا پتلون پائينديون هيون. سٿڻ وڏڙيون پائينديون هئيون، جنهن جا هيٺان پاچا سوڙها ۽ مٿي ويڪري هوندي هئي، ۽ پتلون ننڍيون نيٽيون پائينديون هئيون. رنگين سٿڻ ۽ جهبلو جنهن ۾ بوُسڪي، بروُڪيڊ، پلش گل، مِل وغيره مٿان وري ڪوٽي. سنڌ ۾ ساڙهين جو رواج به پيو. فلمي دور شورع ٿيڻ تي سلوار ڪڙتي جو رواج پيو. مردن جو لباس ڌوتي ڪرتو مٿان بند ګلي جو ڪوٽ يا سدري. انگريزن جي دؤر ۾ سوٽ بوٽ ٽاءِ ۽ ٽوپلي جو رواج پيو، پٽڪو ۽ ٽوپي لباس جو اهم حصو هو. هٽ واٽياوري گوڏي تي ڌوتي ۽ گنجي وغيرهه. گول ٽوپي جنهن جي چئني طرف پيلي رنگ واري ڌاڳُ سان مشين جو ٽوپي سان ڊزائين تيار ڪيو ويندو هو. هوڏانهن هاري ناري ڪڙمي ڪاسبي گوڏ ۽ خميس، يا گوڏ ۽ گنجي، ڪلهي تي بوڇڻ يا انگوڇو. سنڌ جيڪا صوفي سنتن جي ڌرتي هئي، تنهن تي عربن جي حملي ڪري اسلامي رنگ چڙهيو ۽ هندو مسلمانن جي پوشاڪن ۾ فاصلو وڌڻ لڳو، پر هن وقت سونهاري سنڌ ۾ اجرڪ ڪاين جي ٽوپي سلوار خميس هر سنڌيءَ جي تهذيبي سڃاڻپ بڻجي وئي آهي. صوفي فقير گيڙو رتا ڪپڙا ته ڪي ڪارو چوغو ۽ پڳت جامو ۽ پڳ پهريندا هئا، جيڪو هن وقت ڪي ڪي پڳت پائين پيا.

ڪارڊ نه ملي. گهڻو ڪري ميرن ۽ اُن بعد انگريزن جي دور جي لباس
ريون ڪجهه تصويرون ملن ٿيون. جنهن مان ڪي قدر اندازو لڳائي
سهجي ٿو. سنڌ جي پرٽن جي نالن جو ذڪر محمد ڪاريس جي سنڌ جي
ڀرن واري مضمون ۾ ملي ٿو پرٽن جا نالا هن ريت بيان ڪيا آهن. (1)
ڪم هن پرٽ وارو لباس ڪنوار کي-لائن-مهل پهرايو ويندو آهو. (2)
ٽ ٽڪيو ريشمي ڪاسري ڪشميري جي اڌ ٿاهي ويندي آهي ان ۾ ست
ٽ ٽڪن جا گل ٿاهي پاسا ڪشميري سان بند ڪيا ويندا آهن گلن جي
ڇ ۾ آنڪ، اهو نئين ڪنوار جي پهراءَ ۾ شامل هوندو آهي. (3) ڪنگهر اڌ
ل ٿاهي، ٽڪون ول وانگر لڳايون ويندون آهن ۽ پاسن کان ڪشميري پرو
ريو ويندو آهي. (4) ڪنٽهار ڪپڙي مٿان ڳاڙهو ۽ سائو پٽ پريو ويندو آهي.
5) ول سين هن پرٽ ۾ وچ ۾ اڇي مقي جا وڏا ڦل (گل) وچ ۾ ننڍيون
ڪيون هونديون آهن گلن جي پاسي ۾ ڳاڙهي ول ٿاهي ويندي آهي.
6) ڦلڙين پرٽ هن اڇا ڳاڙها ها گل آمهون سامهون هوندا آهن، ننڍڙيون
يڊڙيون ڦلڙيون اڇي ۽ ڳاڙهي رنگ جون هونديون آهن چوڏاري زنجير
ٿائي ويندي آهي. (7) دهري تي ڪپڙي تي اڇي مقي جا گل چوڏاري
اڙهي مقي سان ول وچ ۾ ٽڪون. (8) ٽڪ ڦل ريشمي ڪشميري ڪڻ.
9) انگور ڦل (10) گج سينگج جي چوڏاري ٽڪون، ڪشميرو، ڳاڙهي پٽ
ا ٽئوش نر مٿان ست ات مٽيا (11) پونئري (12) راهن-سن. سنڌي
رٽن ۽ لباس تي آڌارت آمريڪا جي آرليندو شهر ۾ مون (20 جولاءِ -
هرين آگسٽ 1999ع) ڇهين سنڌي سميلن ۾ لباس تي آڌارت هڪ ڪلاڪ
و شو پيش ڪيو هو-اسان جو ورثو-، جنهن ۾ اُتي جي ويهن کان مٿي
ئين پيڙهيءَ جي ڇوڪرن ڇوڪرين شرڪت ڪئي ۽ سنڌي لباس کي
اراهيو، مونکي اُنهن جي چاهه ۽ سنڌيءَ ۾ ڳالهائڻ واري انداز موهي
ڌو.

زيور عورت جو سينگار آهن، سونهن ۾ اضافو ڪندڙ، اڳي جيڪي زيور
اتا ويندا هئا سي مضبوط ۽ اُنهن جي گهڙت ۽ ڪاريگري لاجواب هوندي

مور يا طوطا وغيره ليڪي پرت پرينديون هيون، پنهنجي ڳوٺ ۾ ڪن ڪي مون ڪٽ جو ڪٽورو تيل وارن-وارن تي گهمائي ڊزائين وارين چادرن تان پريس ڪنديون هيون، جيئن اسين ڪاربن جو ڪاپي ڪرڻ لاءِ استعمال ڪريون ٿا تيئن اُهي ان جو استعمال ڪنديون هيون. رون تي رنگ برنگي ڦندڻ هٽي ڪري اُن جي سونهن وڌائينديون هيون.

آزاديءَ کان پوءِ هتي هندستان ۾ سنڌين جي لباس تي نظر ڪبي ته اسان جون اوائلي پوشاڪون وڃن ٿيون گم ٿينديون. سنڌي جاتيءَ جي پهراءُ ۾ وڏي تبديل اچي وئي آهي، نه اڳيون ٽوپيون آهن نه وري پٽڪا. سٿڻ خميس يا ڪڙتو رات جو يعني (ڪئجيول ويئر) طور استعمال ڪيو پيو وڃي، نه ته ڏينهن رات سوٽ بوٽ چڙهيو ئي پيو آهي. سنڌي ڪچهرين ۽ شادي مرادين جي محفلن ۾ سنڌي ويس وڳا ڏسڻ وٽان ئي نٿا اچن. سنڌي پوشاڪون ڏسڻ لاءِ اکيون آتيون هونديون آهن، ڪي جهوني ثقافت کي زنده رکڻ لاءِ فنڪشن تي ٽوپيون پهرين يا پڳرون ۽ ٻوڇڻ وجهن. اُلهاس‌نگر، بڙاڳڙهه، احمدآباد، آديپور گانڌيڌام، اجمير ۽ ڪن ٻين هندن جي سنڌي بستين ۾ ڪي بزرگ ڪاڪا ڌوتي ڪڙتو پهريل يا ڪي وڏڙيون سٿڻ ڪرتو پهريل نظر اينديون ڏٺو وڃي ته هينئن طبقي ڪي قدر پنهنجي ٻول چال ۽ پهراءُ کي برقرار رکيو آهي. باقي مڙيئي خير آ! مالدار طبقو ڪبلن جي ڪلچر ۾ ته وچولو طبقو پاڻ کي ترقي ڪندڙ دنيا جي ماحولي سان قدم ملائڻ جي جنون ۾ تڪڙيون ٻرانگهون پائڻ ۾ اصل هڻ هٽا ۾ لڳو پيو آهي.

ويجهڙائيءَ ۾ (ڪلڪتي کان دادي درگا تاراڻيءَ جو فون آيو چيائون ته) هتي مونکي ٻين جاتين سان گڏ سنڌي راڻين جي شادي مُراديءَ وارو لباس شو ۾ پيش ڪرڻو آهي. سمجهه ۾ نه ٿو اچي ته اسان جون راڻيون مهاراڻيون آڳاٽي دؤر ۾ ڪهڙو لباس پهرينديون هيون؟ ان سلسلي ۾ مدد ڪر، مون پنهنجي سوچ آهر ڪجهه صلاحون ۽ سنڌي لباسن وغيره جي باري ۾ ڪجهه ٻُڌايو پر افسوس سان چوڻو ٿو پوي ته آڳاٽي دؤر ۾ جو ان طرح جو

هنجو ڇلڙو ڪري پيو پاٽيءَ ۾......، جهومڪ ڳهڙائي ڏئي ته وڃان منهنجي
اٽي ڳهر لاڏا تماشا وڃان..... مرد وري پونڇي، سونا پٽڻ، سونو سڳو،
ني پٽي واري واڇ پائيندا هئا ڏنو وڃي ته اڄ ڳهڙت ۾ سو ڦيرو آيو آهي.
پنهنجي سنسڪرتي ڪان پري ڇو پيا ڀڄون پنهنجي ورثي، پنهنجي
ل چالءِ پهرائڻ ڪي هنڊائيون، اسان مٿان جوابداري عائد ٿئي ٿي ته
ان پنهنجي ورثي کي بچائيون.

مان سنڌي اُها ول آهيان
جيڪا جنهن به وڻ کي وچڙندي
تنهن کي
سائوءِ سر سبز ڪري ڇڏيندي
(ارجن سڪايل)

هئي، اڄ چمڪ ۽ نفاست، نزاڪت وڏيڪ نظر ايندي جيتري قدر جڻاءُ جو سوال آهي ڪجهه عرصي اندر ٽي ٽڻ جو خطرو رهي ٿو. سنڀالي هڪ اڌ دفعو پائجي ٿو، بئنڪ لاڪر جي سونهن وڌائين ٿا. مون پنهنجي امڙ کي شينهن مُنهن وارا ڪنگڻ ڏٺا هئا، نه لڙي مال، موتين جي نه بلڪ. سون جي داڻن جي هوندي هئي، مون نه والي سوني چين به اُنهن وٽ ڏٺي هئي جيڪا وڪڙ ڏيئي پائيندا هئا، بيو ڪنورين وارا جهومڪ ٽي ٽي ڪنوريون جهومڪن ۾ هونديون هيون ۽ ڏاوٽيءَ جي سهاري ڪنن ۾ پائيندا هئا. جڏهن شادي ڪري آيا ته ساهرن چونيءَ جي وڏي نٿ گهرائي رکي هئي، امڙ ڪراچي شهر جي سندس نڪ ئي نه ٽوپيل اُها ڪان پاتائون، اُها ڪافي ڳوري آهي جنهن جو امڙ پتلو ڪري ٺهرايو. اُهو چونيءَ وارو پتلو مون وٽ محفوظ آهي. دراصل مون سنڌ ۾ ڪيترين عورتن کي نڪ جي نٿ ڏٺي جنهن ۾ وچ ۾ چوني ۽ پاسي کان به اڃا ٻڙا هوندا هئا سي نڪ ۾ پائيندي ڏٺي هئي ۽ نٿ کي گهوڙي جي وار سان چڪي ڀُليان چونيءَ ۾ ٽنبي چڏينديون هيون. سنڌي عورت جي سينگار ۾ چونيَ ڦول ۽ سونن بڪلن جي وڏي اهميت هوندي هئي اُنهن بنان ڪنوار جو سينگار جڻ اڌورو هوندو و، نرڙ تي ٽڪو يا جهومر ۽ چوڪريون وري سوني ٽڪ ٺهرائي پائينديون هيون، وڏڙيون ڪنن ۾ ڪچي سون جون ڪيوٽيون پائينديون هيون، ننٽ نڪاءُ، ٺونٽ ڪنگڻ به سينگار جو اهم حصو هوندو هو، ٿر پاسي ته ڪنوار جي سينگار ۾ اگر بانهي نه هجي ته سينگار اڌورو اڌورو، هسڙي، دري،چير، چلو، پيرن جون سپ آڱريون پريل، مُنديون وغيره اڳي ڳنين جو هار ۽ منڊي به ڪنوار جي ڏاجي جو اهم حصو هوندو هو، بيو ته بيو ٽُٽ پڪ به سوني ٺهرائينديون، سون يا چانديءَ ۾ دل دل پاڪ يا رڪشا، يا تعويذ گهڙائي پائڻ جو به زوج عام هو، قيت جو گهٽ استعمال ڪيو ويندو هو ڪچي سون جي زيورن کي ترجيح ڏني ويندي هئي، جو نه صرف عورت کي استريءَ ڏن جو احساس ڏياريندا هئا. پر آئي ويل ڪتنب لاءِ وڏو سهارو به هوندا هئا. زيورن جو ذڪر اسان کي لوڪ گيتن ۽ لاڏن ۾ به ملندو جيئن

وشن وٺڻ سندس گهر ويندي هئي. ڪجهه ڏينهن کان پوءِ ان ٽيچر جو هڪ
ست جيڪو ٻئي اسڪول ۾ پاڙهيندو هو، اهو به هن دوست جي گهر اچي
ندو هو. هوُ سائنس ۽ مئٿس کان سواءِ ٻين وشين ۾ ڪيس مدد ڪندو هو.
جهه ڏينهن کان پوءِ 'توکي سيني وشين جا نوٽس ئاهي ڏينداسين'،
وکي امتحان ۾ اچڻ وارن سوالن جا جواب اول ئي لکائي ڇڏينداسين'،
وکي ايتريون مارڪون ملنديون جو تون ميرٽ لسٽ ۾ اچي ويندين'
، جهڙن جملن کي ور ور ٻڌڻ کان پوءِ راڌا لاءِ سوچڻ لاءِ ڪجهه ڪونه
چيو؛ ۽ پوءِ اهو ئي ٿيو جيڪو ٿيڻو هو. ٻنهي اُستادن پنهنجن چيل گفتن
ي قيمت راڌا کان وصولي ڇڏي.
راڌا ٽيوشن تي وڃڻ ڇڏي ڏنو. ماءُ کي چيائين - هاڻي امتحان
بجها آهن، هاڻي پاڻ هي پڙهندس. راڌا بورڊ جو امتحان ته ڏئي آئي پر
هنو پورو ٿيڻ کان پوءِ ماڻس کان اها ڳالهه ڳجهي نه رهي. هڪ ڏينهن راڌا
ي ماءُ، راڌا کي، پنهنجين ڪمري ۾ اڪيلو وٺي وئي ۽ ڪمري جو در بند
ڪيائين. ڪمري جو در بند ٿيندو ڏسي ئي راڌا جي دل جي ڌڪ ڌڪ بند
ٿيڻ لڳي. ماڻس ڪيس وارن کان جهلي اهڙي چماٽ نڪاءُ ڪئي جو اُلٽيءَ
انگر راڌا جي اندران سڀ ڪجهه ٻاهر نڪري آيو. ماڻس ٻه چار چماٽون
ٻه چار لتون نڪاءُ ڪري ڪيس ڇڏي ڏنو. راڌا چپ چاپ سهندي رهي ۽
ئندي رهي. پنهنجيءَ ڪنهن مائٽياڻيءَ وٽان ٿي اچڻ جو چئي راڌا جي
ماءُ راڌا کي وٺي ڇهه پري هڪ شهر ۾ پنهنجيءَ هڪ ساهيڙيءَ وٽ هلي
ئي. ڏهن پندرهن ڏينهن کان پوءِ، راڌا جي سرير تان پاپ جا نشان
ڌهرائي، واپس موٽي آئي. هاڻي راڌا گهر جا سڀ ڪم ڪاريون ڪندي
ي رهي، کائي ٿي، سمهي ٿي، ڳالهائي ٿي پر سندس چنچلتا، اکين
جي چمڪ ۽ منهن جي مرڪ غائب آهن.
... گنگا وهي پئي ٿي.
ڪجهه ڏينهن کان راڌا جي ماءُ جو هڪ ڏورانهون پاڻيجو، گوپال،
سندس گهر مهمان جي روپ ۾ آيل آهي. گوپال ويجهو ئي هڪ شهر ۾

... ۽ گنگا وَهندي رَهي

ستيش روهڙا

راڌا آخر پاڻيءَ مان ٻاهر نڪري آئي ۽ گهاٽ جي ٽئين ڏاڪي تي ويهي رهي. سندس وارن ۽ ڪپڙن مان پاڻي وهندو تي ويو جيڪو هيٺ جي ڏاڪن تان لهندو گنگا جي ڌارا ۾ وڃي تي مليو. راڌا سامهون نهاريو. سج جا ڀريان ڪرڻا گنگا جي پاڻيءَ ۾ ڪِرڻ لڳا هئا پر سج اڃا ظاهر ڪونه ٿيو هو.

راڌا سج جي ٻاڙهاڻ ڏانهن نهارڻ لڳي ۽ پنهنجن خيالن ۾ گم ٿي وئي. هوءَ مُنهن اونداهي جو ئي گهاٽ تي اچي پهتي هئي ۽ ڪي گهڙيون گهاٽ جي پڇاڙيءَ واري ڏاڪي تي ويهڻ کان پوءِ پاڻيءَ ۾ هيٺ لهي وئي هئي. سندس ارادو ته پاڻيءَ ۾ وڌندو وڃڻ جو هو پر پاڻي سندس نَڪ تائين پهتو ته هوءَ رڪجي وئي، چاهيندي به اڳتي نه وڌي سگهي. هن اُتي ئي ٽٻيون ڏيڻ شروع ڪيون ۽ لڳاتار ٽٻيون ڏيندي رهي جيئن هوءَ پڇاڙيءَ جي ٽٻي ڏئي اندر ئي رهجي وڃي .... ٻاهر نه اچي پر جئن ئي سندس اندر ساهه منجهڻ لڳو، هن جو مٿو ازخود پاڻيءَ کان ٻاهر نڪري آيو. هوءَ گهڙي ڪن ڳچيءَ تائين پاڻيءَ ۾ بيٺي رهي؛ پوءِ آهستي آهستي گهاٽ جي طرف وڌڻ لڳي. گهاٽ تي پهچي هوءَ ٻاهر نڪري آئي ۽ گهاٽ جا ٻه ڏاڪا چڙهي ٽئين ڏاڪي تي ويهي رهي. ڌيري ڌيري اونداهي گهٽجي وئي ۽ سامهون سج نڪرڻ جا سانباها ڪرڻ لڳو. راڌا جتي ويٺي هئي، اُتي ئي ويٺي رهي. سامهون گنگا جي ڌارا وهي رهي هئي ۽ ان سان گڏ وهي رهي هئي راڌا جي زندگيءَ جي گنگا جنهن جو سرو ڪيس ڏسڻ ۾ آيو اسڪول وٽان.

راڌا ان وقت ڏهون درجو پڙهندي هئي. بورڊ جا امتحان ويجها هئا ان ڪري هوءَ پنهنجي اسڪول جي ٽيچر وٽ ئي سائنس ۽ مئٿس جي

وجود هوءَ اڇا ڪپڙا پائڻ لڳي آهي. سندس ٻانهن ۾ لوهہ جا ڪڙا ۽
ءَ ۾ رُدراڪش جي مالا هوندي آهي. هاڻي سندس گھڻو وقت پاڙي
ڪ درٻار ۾ گذرندو آهي. هوءَ سڄو وقت درٻار جي سيوا ۾ لڳي
ي آهي. درٻار ۾ وقت بہ وقت ساڌو سنت ايندا رهندا آهن جن جو
ڳ ٿيندو رهندو آهي. سنتن - ساڌن جا اپديش ٻڌندي ٻڌندي راڌا
سنگ ڪرڻ سکي وئي آهي. گلو تہ سندس هونئن ئي سٺو آهي ان
هوءَ جڏهن ڀڄن ڳائيندي آهي تہ ڀڄن دل کي ڇهي وڃندو آهي.
- سنت جي غير موجودگيءَ ۾ هوءَ ستسنگ بہ ڪندي آهي ۽ سڀ ست
نگياڻيون سندس ستسنگ ڏاڍي ڌيان سان ٻڌنديون آهن. ان ڪري
ستسنگياڻين کي ڇڱي پياري آهي ۽ سڀ ستسنگياڻيون کيس سُکي
ڪري ڪوٺنديون آهن.

جيڪا درٻار اِتي آهي ان جو مکيہ آشرم هردوار ۾ آهي ۽ وڏو
ي اُتي ئي رهندو آهي. ڏياريءَ جي موقعي تي هردوار جي آشرم ۾
ي ڌوم ڌام هوندي آهي. سڄي هندستان ۾ جتي بہ هن آشرم جون
ريون آهن اُتان جا ستسنگي ڏياريءَ جي موقعي تي سوامي جن جو
ن ڪرڻ هردوار ايندا آهن. هن ڏياريءَ تي هتان جي ستسنگين بہ
وار هلڻ جو پروگرام ٺاهيو آهي. سکي راڌا جي نہ هلڻ جو تہ سوال ئي
ہ هو. اهائي سڀني کي هلڻ لاءِ اُتساهہ ڏياري رهي آهي. وڏي سواميءَ
رشن اڃا اُتان جي ڪنهن بہ ستسنگيءَ ڪونہ ڪيو آهي. وڃڻ جو
ت ئي سٺورو بندوبست ڪيو ويو آهي. هردوار ۾ آشرم جي ٻانيڪارن
اهڙو سنديش ڏنو ويو آهي. آخر مقرر ڏينهن تي ستسنگين جو جٿو
هردوار جي آشرم ۾ پهتو. اسٽيشن کان آشرم تائين، آشرم ۾ رهڻ،
ي وغيره جو بندوبست اهڙو تہ شاندار آهي جو سڀ ستسنگي حيرت ۾
ي ويا آهن. آشرم ۾ اپديش، ڌيان، ابياس، سوامي جِن جو پروچن
نيم سان آهي. سڀ ستسنگياڻيون ۽ ستسنگي بيحد خوش آهن. پنج
ن گذري ويا آهن. اڄ شام جي ستسنگ ۾ سکي راڌا بہ ڀڄن ڳايا هئا

رهندو آهي. گوپال جو پنهنجيءَ زال سان جهيڙو ٿيو آهي ۽ گوپال جي زال ڪيس ڇڏي مائٽن ۾ هلي وئي آهي. گوپال راڌا جي ماءُ کي پنهنجيءَ زال جي بيحياءِ حالت جون گهڻيون ئي ڳالهيون ٻڌائيندو ٿو رهي ۽ ڪيس طلاق ڏيڻ جون ڳالهيون ڪندو ٿو رهي. راڌا جي ماءُ گوپال سان هميشه همدرديءَ ڀريو وهنوار ۽ اهڙو ئي اظهار ڪندي ٿي رهي. هاڻي گوپال جو اچڻ ڇڱو وڌيل آهي. مهني - اڌ هو ايندو ئي رهندو آهي ۽ زال کي طلاق ڏيڻ جي ڳالهه کي دهرائيندو رهندو آهي. الائي ڪيئن گوپال جو پنهنجيءَ زال کي طلاق ڏيڻ جي ڳالهه سان، راڌا جي ماءُ کي راڌا جي مڪتي جڙيل ڏسڻ ۾ ايندي آهي. ان ڪري ڏيري ڏيري گوپال جي راڌا سان ويجهائي وڌڻ لڳي آهي جيڪا ڏسي به راڌا جي ماءُ اڻ ڏٺو ڪندي رهندي آهي. ’مان طلاق ڏيڻ کان پوءِ توسان شادي ڪرڻ ٿو چاهيان‘ ... ’توکي پنهنجو گهر بار هوندو...‘، ’مون وٽ ڪنهن شئ جي ڪمي ڪانهي ...‘ جهڙا گفتا ’نوٽس ۽ سنين مارڪن‘ کان وڌيڪ دلڪش هئا. ۽ پوءِ اهو ئي ٿيو جيڪو ٿيڻو هو. گوپال جو اچڻ بند ٿيو ته راڌا جي ماءُ جا ڪَن کڙا ٿيا. ٻه چار ڇماٽون ۽ راڌا جو اندر خالي. اندر ته خالي ٿي ويو پر پيٽ! راڌا جي ماءُ سوچيو ته گوپال جو وويڪ متان مئو نه هجي ۽ هو راڌا سان شادي ڪرڻ لاءِ تيار ٿي وڃي؛ ان ڪري تڪليف وٺي به گوپال وٽ وڃي پهتي. اول ته گوپال تريءَ تيل لڳائڻ ئي نه پيو ڏئي؛ آخر به هڪڙو بيشرمائيءَ جهڙو ئي جملو چيائين - ’ماسي، تو ته دنيا ڏٺي آهي. جوٺي ٿالهي ڪٿي ڪير وري ڊائننگ ٽيبل تي رکندو؟‘ راڌا جي ماءُ وڌيڪ ڪجهه نه ڪڇيو ۽ موٽي آئي. راڌا جي ماءُ وري ڪنهن مائٽياڻيءَ جي بهاني راڌا کي وٺي ٻئي شهر ۾ پنهنجي ساڳيءَ ساهيڙيءَ وٽ هلي وئي. هن ڀيري راڌا جو روئڻ - پٽڻ گهڻو ٿيو. ’مون کي بار کپي‘، ’مان بار پالينديس‘ جهڙا ورلاپ راڌا ڪندي رهي ۽ ماءُ جون ڇماٽون لتون، کائيندي ۽ ٻچڪارون ۽ منٿون ٻڌندي رهي. آخر ڪنهن طرح سان راڌا جي ماءُ راڌا جي سرير جي سليٽ کي وري ڌوئاري اچي گهر پهتي.

هاڻي راڌا جو دنيا مان چاهه نڪري ويو آهي. ماءُ جي منع ڪرڻ

مان هئا. سوامي مهراج پلٿي ماري اکيون ٻوٽي ويٺا هئا پر راڌا جي
گهڙڻ شرط سوامي مهراج کي خبر پئجي وئي ۽ هن اکيون ٻوٽيل
ي ئي چيو -

'اچ ديوي، ويهه'. راڌا سوامي مهراج جي سامهون پٽ تي وهڻ
خ ڏيکاريو ته سوامي مهراج چيو -' نه ديوي، زمين تي نه، مٿي ڪرسيءَ
تي ويهه.' ۽ راڌا، تخت جي سامهون پيل گديدار ڪرسيءَ تي ويهي
. راڌا جو ڪنڌ هيٺ ئي هو پر هن جهڪيل ڪنڌ سان سامهون به ڏسي
هو ته سوامي مهراج جي هٿ ۾ رڌراڪش جي مالا هئي جيڪا هو
تي آهستي ڦيرائي رهيو هو. ائين ته سوامي مهراج جون اکيون بند
ن پر ائين لڳي رهيو هو ته هوُ بند اکين سان به سڀ ڪجهه ڏسندو تي
و. ڪجهه وقت کان پوءِ اوم شانتي چئي سوامي مهراج اکيون کوليون ۽
واري رڌراڪش جي مالها پاسي ۾ رکيل رنگين ريشمي ننڍڙي ڳوتريءَ ۾
ب ۽ ڪي گهڙيون هو راڌا ڏانهن نهاريندو رهيو پوءِ سندس وات مان نڪتو،
ي!

راڌا ڪنڌ مٿي ڪري سوامي مهراج ڏانهن نهاريو. ڪجهه
ڙيون راڌا ڏانهن يڪ ٽڪ نهارڻ کان پوءِ سوامي مهراج چيو -

ديوي، تنهنجي للاٽ ۾ دويه جوتي سمايل آهي. تنهنجي آتما
اتما سان ملڻ هڪ تيڻ لاءِ وياڪل آهي پر ان جي وچ ۾ تنهنجو من
اوٽ بڻجي بيٺو آهي.

راڌا سوالي اکين سان سوامي مهراج ڏانهن نهاريو. سوامي مهراج
ا جي اُتسڪتا کي سمجهي ويو ۽ چيائين - ديوي، تنهنجو من اڃا
نچل آهي. جيستائين من چنچل رهندو، تيستائين آتما - پرماتما جو
ن نه ٿي سگهندو. راڌا ڪنڌ جهڪائي ٻڌندي رهي. الائي ڪيئن بيهڪ
مي آواز ۾ چيائين - سوامي جي، من جي چنچلتا ڪيئن دور ٿيندي؟
امي ۽ مرڪيو. چيائين - ديوي، من جي چنچلتا جو ڪارڻ آهن واسنائون.
سنائون جيڪي ترپت نٿيون ٿين، اُهي اترپت رهجي وڃن ٿيون ۽ اڇيتن

جيڪي ڪافي دلسوز هئا. ڀڄن راڌا ڪرشن جا هئا. ڀڄنن ۾ ڪرشن جي ويوڳ ۾ راڌا جي روح جي بيچيني ۽ تڙپ جو بيان ڪيل هو؛ لڳو ٿي ته ڀڄنن ۾ راڌا جي ڪرشن لاءِ وياڪلتا ڇڻ ته سَکي راڌا جي روح جي بيچيني هئي. ستسنگ پورو ٿيڻ کان پوءِ هڪ درباري سيوڪ راڌا کي اچي چيو ته رات جي پوڄن کان پوءِ توهان کي سوامي مهراج جي درشن ڪرڻ لاءِ وڃڻو آهي. سوامي مهراج اهڙي اڇا ظاهر ڪئي آهي. نياپو ٻڌي سکي راڌا جي من ۾ هلچل مچي وئي. سوامي مهراج ڪيس ڇو سڏ ڪيو آهي؛ اها ڳالهه ڪيس سمجهه ۾ نه آئي. رات جي پوڄن تائين راڌا جي من ۾ ڪافي هلچل ٿيندي رهي. جهڙي تهڙي رسوئي ڪري هوءَ پنهنجي ڪمري ۾ اچي وئي. راڌا جا وار گهنڊيدار آهن ۽ ڪافي خوبصورت آهن. انهن جي خوبصورتي لڪائڻ لاءِ هوءَ مٿي کي هڪ ريشمي اسڪارف ٻڌي ڇڏيندي آهي. خبر نه آهي ته اسڪارف ڪري سندس وارن جي سونهن گهٽجندي آهي يا چهري جو آڪرشڻ وڌندو آهي. اڄ سڄو ڏينهن، ويندي ڀڄن ڳائڻ وقت به اهو اسڪارف ڪيس ٻڌو پيو هو. رسوئي کائي ڪمري ۾ اچڻ کان پوءِ هن اسڪارف کولي ڇڏيو ۽ گهنڊيدار وارن کي برش سان لساڙي پنهنجي شيپ ۾ آڻي ڇڏيو. هن ائين ڇو ڪيو، ان جي ڪيس به خبر ڪانهي. اهو ڏسي ته سڀ ستسنگي رسوئي ورتائي چڪا آهن ۽ دربار جي وچ وارو ميدان خالي ٿي ويو آهي، هوءَ سوامي مهراج وٽ وڃڻ لاءِ تيار ٿي. دربار جي يڪدم پويان سوامي مهراج جو گهر آهي جنهن کي سڀ سوامي مندر چوندا آهن.

سوامي مهراج سوامي مندر ۾ اڪيلا رهندا آهن. دربار جي پاسي کان ڦري سوامي مندر ۾ وڃڻو پوندو آهي. هونئن سوامي مندر مان سڌو دربار ۾ اندران جو رستو به آهي پر اهو رڳو مهراج استعمال ڪندا آهن سو به ڪڏهن ڪڏهن. راڌا کي سوامي مندر جي رستي جي خبر آهي. ان ڪري سوامي مندر ۾ پهچڻ ۾ راڌا کي ڪا تڪليف ڪانه ٿي. سوامي مندر جو دروازو کليو پيو هو. راڌا اندر پهتي. اندر سوامي مهراج تخت تي

جديد سنڌي اَدب ۾ جماليات :

نئين ڪوتا (1985 کان اڄ تائين)

-پريم پرڪاش

(1)

لڳاتار عذاب کي پنهنجي اِظهار جو اهڙو ئي اڌيڪار آهي، جئن هڪ
اِنسان کي چيخڻ جو.
ڪوتا ۾ عذاب جو اِظهار ۽ چيخ جو ڪهڙو سوئندريہ بوڌ ٿي ٿو سگهي؟

عذاب ڪئمپن ۽ گئس چئمبرن بعد جيڪي يهودي ڪوي بچي ويا،
ماڻهن جي جيئڻ جي ويوستا جو پورو تهس نهس ڏٺو هو. اُهو تهس
مادي هستي جو تہ هوئي، اِهو اِنسان جي آڌياتمڪ سنسار جو، هنجي
، ڌارڻائن، (ويچار، سوچ)، وشواسن، يادن ۽ سوئندريہ درشٽي جو بہ

اِنجو ڪهڙو سنويدنشيل سوئندريہ آهي جيڪو آنند ڏي؟

نوبل پرائيز وجيتا ڪويتري **نيلي شاخ** کان هڪ دفعو پڇيو ويو تہ
ڀيانڪ اتياچار کانپوءِ هوءَ ڪوتا ڪيئن لکندي رهي؟ هنجو جواب
ن غيرماڻهپي پريل انيون مونکي موت ۽ اَنڌڪار جي حد تائين پهچائي
هو، اُنهن ئي مونکي سبق بہ ڏنو. جيڪڏهن مان نہ لکان ها تہ بچي
سگهان ها. منهنجا ڪوتا روپڪ منهنجا زخم آهن.
اِهي روپڪ سوئندريہ انوڀوتي آهن، يا زخم ؟

خبرن ۽ سوچنائن جا ڌڪاوَ هڪ عجيب ماحول بڌي رهيا آهن، اسين
گهٽنائن جي ڪُنَ ۾ آهيون. پر آتمڪ ليول تي اُنجي احساس ارٿن
وئي سنسار اسان لاءِ نتو نهي. هنن گهٽنائن کي ڏسي جهٽڪو کائڻ،
ب ڪرڻ، يا سنيلجڻ جو اسانجو Space لڳاتار سوڙهو ٿيندو ٿو وڃي.
اِن گُهٽيندڙ سوڙهہ مان ڪيئن ۽ ڪهڙي سندرتا کي ٻاهر ڪيڏي اچئون؟

من ۾ لڪي وهن ٿيون جنهن سبب من چنچل ٿو ٿئي. ان ڪري سڀ کان اول ضروري آهي اترپت واسنائن کي ترپت ڪرڻ.

پوءِ خبر ناهي ڪنهن جي اترپت واسنا ترپت ٿي - سواميءَ جيءَ جي يا راڌا جي ....

مُنهن اونداهيءَ جو ئي راڌا دربار مان ٻاهر نڪري آئي ۽ گهاٽ طرف هلڻ لڳي. من ۾ سوچيندي وئي تہ اڄ گنگا مئيا ۾ آخري ٽبي ڏئي هميشہ لاءِ پاڻ گنگا مئيا کي ارپڻ ڪري ڇڏيندي. گهاٽ تي پهچي راڌا پاڻيءَ ۾ لهڻ شروع ڪيو، اهو سوچي تہ هوءَ تيستائين پاڻيءَ ۾ لهندي ويندي جيستائين سندس سمورو وجود پاڻيءَ ۾ لين نہ ٿي وڃي پر پاڻي جڏهن سندس نڪ تائين پهتو تہ سندس پير ازخود رڪجي ويا. هاڻي هن سوچيو تہ هوءَ آخرين ٽبي ڏئي اندر ويهي رهندي پر ائين بہ نہ ٿي سگهيو. جيئن ئي پاڻي سندس وات ۽ نڪ ۾ پرجڻ لڳو تہ هن جو ساهہ منجهڻ لڳو ۽ سندس مٿو ٻاهر نڪري آيو. شايد گنگا مئيا کيس ائين قبولڻ لاءِ تيار نہ هئي. هوءَ منهن ڦيرائي گهاٽ طرف هلڻ لڳي ۽ گهاٽ تي پهچي ٻاهر نڪري آئي ۽ گهاٽ جي ڪنهن ڏاڪي تي ويهي رهي. راڌا جي ڪپڙن ۽ وارن مان پاڻي وهي، ڏاڪن تان لهندو گنگا جي ڌارا ۾ ملندو ٿو رهي.

هاڻي ڇڱو اڇو صبوح ٿي ويو آهي. گهاٽ تي اچا کي خاص ماڻهو ڪونہ آيا آهن. گهاٽ جي مٿان چانهہ واري جو دڪان کلي ويو آهي ۽ هوٽل مان اينڊز راڳ جي ٽُڪ راڌا جي ڪنن تي پهچي رهي آهي -

’رام تيري گنگا مئلي هو گئي

پاپيون ڪي پاپ ڌوتي ڌوتي‘.

۽ راڌا سوچڻ تي لڳي، منهنجي جيون گنگا؟ اها تہ بس وهندي ٿي رهي ... ڪنهن جا ٿي اُها پاپ ڌوئندي رهي؟ ڪنهن ٻئي جا يا منهنجا ... ... ۽ سامهون گنگا چپ چاپ وهندي ٿي رهي.

ڪوي/ليکڪ جي سچيتي سان، ڏاردار ڪلادرشٽيءَ جي ڪري، ڪوتا ۾ سندرتا خلقجي ٿي.

معياري/شريشٽ رچنا يا ڪلاتمڪ رچنا جي پنهنجي خوبصورتي اوس هوندي ئي آهي. خوبصورتي ڪلاتمڪ اِظهار مان ظهور پائيندي لڳندي. ٻنهي جو دامن هڪڙو ئي لڳندو.

ساهتيہ ۾ خوبصورتي پنهنجو پاڻ ۾ هڪ ماڻ آهي. ڪلا جو اهم انگ (ڌرم ٻہ). رچنا پرکہ لاءِ اِهو سيني ڪان وڏو ملهہ نہ آهي. ڪٿ ڪرڻ وقت شايد ئي اسان اِنتي ڳالهائيندا آهيون.

سؤندريہ بوڌ اِنسان جو سنسڪار بہ هجڻ ڪري اُنجي ڪيميسٽري ۾ پرمپرا ۽ سنسڪرتيءَ جا انش بہ هوندا آهن.

سؤندريہ انوڀوتيءَ جو رسن سان بلڪل رشتو آهي. شرنگار، هاسيہ، وير، اَدڀت، شانت، واتسليہ اِهي 6 رس سکہ پرڌان- سکہ انوڀوتي- انڪري سکہ سنويدنا يعني آنند ڏيندڙ سؤندريہ انوڀوتي ڏيندڙ آهن. ڀيانڪ، ويڀتس، رؤدر، ڪروڻ رس دکانت رس آهن. اهڙي قسم جي رچنا ٽرئجڪ هوندي بہ ٻئي قسم جو آنند احساس ڏي ٿي، سؤندريہ انوڀوتي اِن مان پڻ ملي ٿي. 'علم سندرتا' (aesthetics) ۾ ڪلاتمڪ رس درشن مليل رهي ٿو.

- سؤندريہ شاستر هڪ سائنس آهي يا نہ، منووگيان آهي يا نہ، بحث تيندا رهن، پر اِهو هڪ اِنتظام آهي سندرتا کي سمجهڻ - پرکڻ جو، جنهنکي فلاسافيڪل شاستر جي ڪئٽگري ۾ رکن ٿا.
- هر شيءِ جي خوبصورتي پنهنجي-نجي ۽ الڳہ هوندي آهي. قدرت، ڌرتي، آسمان جي چيزن جي يا اِنسان جوڙيل وستن جي، نان-فگريٽو (abstract) ۽ ٽنل فارمس (آڪار)، خوردري ۽ سخت سطح، قِتَلَ/شوخ /مٽل/رنگن سان بہ سنويدنا جُڙي ٿي. سؤندريہ انوڀوتي اِت بہ آهي.
- هر شيءِ جي خوبصورتي جو احساس هر ڪنهن کي ٿئي ۽ وري هڪ ئي پرماڻ ۾ ٿئي اِئين نہ آهي، اِهو ڏسڻ واري/ پاٺڪ جي مؤڊ، گرهڻ شڪتيءَ ۽ حالتن تي بہ آڌار رکي ٿو.

5. شهر جي رستي تي/ ڪارنهه جهڙا/ڪال جا ٻه لاش پيا هئا/ٻئي اِنسان نما تي لڳا/هڪ لاش ڪي ڪٽي/هوُ شمشان ڀومي ۽ تي پهتا/پر اُن جو ڪرياڪرم ڪري نه سگهيا/اُهو لاش هوا جو هو/اُنهن جي هٿن ۾ ٿي نٿي آيو/ٻيو لاش ڪٽي هو قبرستان ۾ پهتا/پر اُن کي دفنائي نه سگهيا/اُهو آگ جو لاش هو/جو هر ڪوشش جي باوجود/اُتي ئي اُيو تي ٿي بيٺو...

(ڪال جا ٻه لاش/هريش واسواڻي)

• ڇا هوا ۽ آگ جي لاشن ۾ ڀيانڪ منظر جي خوبصورتي راس ايندي؟

6. ..... ٽيون دفعو/ چُلهه کي ليپو پائڻ لڳي/هاڻ، ٽيٽيا دهاڙڻ لڳا/ آئي/لوڻي ڏئي/ بڪ لڳي آهي/ٽُني ۽ وري اِجهو اِجهو چيو/مل کي بند ٿئي/اڄ تيرهون ڏينهن ٿيو.

• هاڻ هن لوڪ جو سوُندريه احساس ڪيئن ڪنداسين؟

(مٽڪو/روٽي-2/ واسديو موهي)

(2)

ڪي غيرسلسليوار نوٽس

• خوبصورتي من جي هڪ ڪئفيت آهي. ٻين لفظن ۾ من اِستٿي (State of mind) اِنجو واسطو اِنساني ڀاوَ-ويچار (Concept) سان آهي. اِهو سنسڪار پڻ آهي، قدرتي ٻه. اهو ڪلا درشٽي ۽ جو هڪ نظريو پڻ آهي.

• ستيم، شوم، سندرم ته اسان سڀني کي ياد ئي آهي.

• خوبصورتي جا ڪي نيم ناهن، اُها لڳاتار بدلجندڙ پرواهه جيان آهي.

• سونهن ماڻيندي ماڻيندي، اِنسان اندر ساماڻجندي رهندي آهي. اِن سان اسين لڳاتار سنوارجندا آهيون. اسان ۾ اِنجي انوڀوتي وسيع ٿيندي رهندي آهي. ٻوڌِڪ ۽ ڀاوناتمڪ ٻنهي جي گڏيل سطح تي.

• خوبصورت رچنا مان ملندڙ آنند ڪڏهن به پورو نه ٿيندو آهي. هر دفعي نئون احساس به ٿي سگهي ٿو. سڄاڳ پاٺڪ هميشه چوندو مان اِها رچنا پڙهي رهيو آهيان. خوبصورت رچنائون پڙهڻ/ماڻڻ ڪڏهن پورو نه ٿيندو آهي. لڳندو اسين هر بار نئون پاٺ ڪري رهيا آهيون.

- سريشٽ ڪوِتا/ڪلا، ڏکد/سکد، پنهنجي اوچ ڪلاتمڪتا سان گڏ، سمپورڻ خوبصورتيءَ جو مثال بڻجي ٿي.
- ڪنهن مهل ڪا هئپننگ (واقعو) چيتنا جي ليول تي ڏکد، پر اچيتن ليول تي سکد ٿي سگهي ٿي. اهڙي حالت ۾ رچنا مان پاٺڪ کي رليف ته ملڻو ئي آهي.
- چيو ويندو آهي، اِنسان جيڪو به ڪجهه ڪري ٿو، سک لاءِ ڪري ٿو يا ڏک کي ٽارڻ لاءِ ڪري ٿو، پر ٻنهي حالتن ۾ تناءُ پريل ڪئفيت ۾ رهي ٿو. ڪن ماڻهن کي ته آتم پيڙا يا پَرَ-پيڙا ۾ به آنند ملي ٿو. (نفي؟)
- جرمن دارشنڪ سوُندريہ شاستري **اِممئنئل ڪانٽ** سوُندريہ پاران آنند جون چار خاصيتون ٻڌايون ويون آهن : (1) بنا ڪنهن اڳواٽ ڪيل ڪوشش جي آنند جو انڀوُ ٿئي. (2) سوُندريہ انڀو جي عالمگير اپيل (3) اِنجو ڪوئي به ڪارڻ نہ هوندو آهي، پر چاهيندا آهيون، اسانکي سندر لڳندڙ چيز، ٻين سڀني کي پڻ سندر لڳي. (4) ڪنهن طيءِ ٿيل مقصد بنا، مقصد برثوابي.
- سندرتا جي انوڀوتي ذاتي هوندي به، گهڻن کي پنهنجي لڳي سگهي ٿي.
- ڪوتا ۾ سندرتا ڪوي پنهنجي سيني Skills ۽ tools سان خلقي سگهي ٿو، شايد ممڪن نہ آهي. اِهي چيزون ڪيئن ٿيون اِستعمال ٿين، هڪ ماسٽر رچناڪار کي به شايد، سمڪ نہ هوندي آهي.

(3)

سوُندريہ ٻوڌ ۽ ويچار ڌارا جي وچ ۾ گهڻن ئي قسمن جو ۽ ڪنهن مهل
ںمڪش ڀريو رشتو رهي ٿو. پر نہ اُهو هڪ طرفو آهي ۽ نہ مڙهڻ وارو. اِهو
ل، جڙ يا هميشه لاءِ به ڪونهي. هميشه بدلجندڙ ۽ سڌاري واڌاري وارو
ي ٿو. ليڪ توڙي پاٺڪ جي شخصي وڪاس جي پورو چوٽ اِنهن بدلاءُ
دو رهي ٿو. وقت، حالتون ۽ آسپاس، اِن بدلاوَ جي ڏشا ۽ روپ طيءِ ڪندا
ن ٿا. ليکڪ هجي يا پاٺڪ، ٻنهي ۾ اِنجو ڪردار، فطرت ۽ اوّليت
(Priori الڳ ٿيندا آهن ۽ بدلجندا رهندا آهن. اِنڪري اِنجو ڪو طيءِ

- هر سندر چيز يا ڪلا رچنا، ٻئي ڪنهن سندر چيز يا ڪلا رچنا کان الڳ ٿيندي آهي. اِنکي هيئن سمجهون : ڪيترن ڪلا رچنائن ۾ سندرتا جي بنيادي تتون جي ساڳياپ ٿي سگهي ٿي. پر ڪيترا مخصوص جزا الڳ بہ ضرور هوندا آهن. جيڪا اُنجي پنهنجي نجي سندرتا هوندي.
- پوري طرح ڪلاتمڪ رچنا جي خوبصورتي، رچنا جي سڀني پهلن/ عنصرن (وشيہ وستوُ، ويچار-جذبو، ڪلپنا، نباهہ، ٻولي، پيشڪش، فارم (هئيت) وغيره) جي، هڪ ٻئي سان ڪيميائي طريقي گڏيل مِسيل خوبصورتي هوندي.
- Form Less form جي بدليل سوُندريہ انڀوُ ڪري سندرتا رهي ٿي. حالانڪ اِنجو آڌار بين تتون تي بہ ضرور آهي. جئن نئين ڪوتا، ائبسٽرڪٽ پينٽنگ ۽ بيون ماڊرن ڪلائون. ظاهر آهي اهڙي رچنا بدليل ڪلاتمڪ ماڻن جي ڌراتل تي چڪاس هيٺ ايندي.
- هڪ پاٺڪ لاءِ ڪوتا/رچنا جو سوُندريہ بوڌ، ڪوي جي انڀو جي ثابتي هوندو آهي. بين لفظن ۾ ڪلا-درشٽي جي نظريي سان اِهو ڀاوَ انڀو، جمالياتي احساس، پاٺڪ وٽ پهچي ٿو. اِهو سوڪيم سندرتا آهي، جيڪا ڪوتا/ڪلا/رچنا لاءِ لازمي آهي. آساڌارڻ چيز تڏهن بڻجي ٿي. اِهو ئي پاٺڪ لاءِ ڪوي وٽان آيل سندرتا جو انڀوَ آهي، جنهن سان پاٺڪ جون سنويدنائون پنهنجو رشتو جوڙين ٿيون.
- ڪجهہ بنيادي ڳالهيون ڇڏي، جيڪي سڀني رچنائن سان هميشہ رهنديون آهن، سندرتا جا پهلوُ، رچنا ڪانپوءِ، رچنا مان ئي ظاهر ٿيندا آهن. رچنا سرجڻ يا رچناتمڪ ڪلا لاءِ، اُن وقت، سوُندريہ شاستر يا ڪنهن ٻئي شاستر جي ضرورت بہ ڪانهي.
- ڪن پاران اِندريہ سکہ، سنويدن سکہ ئي سمجهيو وڃي ٿو. جيڪو پوءِ سوُندريہ انڀوتي ۾ تبديل ٿي سگهي ٿو.
- ڪلا/ساهتيہ ۾ سنويدنا جي خاص اهميت آهي. سنگيت ۾ سڀني ڪلائن کان وڌيڪ. ڪوتا ۾ سنويدنا ارٿ/ارٿن سان هم سفر جي روپ ۾ سمجهي وڃي ٿي.

سوُندريہ بوڌ چئجي ٿو. اسان جا اِندريہ بوڌ، اِن پرڪريا سان، اسانجي
ار جا مخصوص پرسنگہ بڻجن ٿا. اثر پذير، اِنهن ڪٽ ڪندڙ قوتن
سواءِ، اسين اثر پذير انشن جو سمپادن نٿا ڪري سگهون.
اِئين تہ اسانجي ملهہ-ڪٽ ڪندڙ چيتنا، يا اِئين بہ چئون سماجڪ
شٽي، اسانجي اِندريہ بوڌ کي بہ پڪو پختو نپي ناهي ڪلاميہ بڻائي ٿي.
ن پنهنجي چئني طرف اهڙو منظر جوڙيندا آهيون، يا اَهڙي منظر/
ورڻ ۾ ئي وچڻ پسند ڪندا آهيون، جيڪو اسانجي سوچ يا ويچار ڌارا
نهڪندڙ هوندو آهي. ائين تہ هڪ ذهين ۽ ڪميٽيڊ رچناڪار خود کي
ده وڏي، ڪُلي ۽ سيمارهت دنيا سان روبرو ڪرڻ چاهيندو آهي. اِها
پ سندس انوڀوتي جي دنيا کي وسيع ۽ گهرو ڪري ٿي. اِنڪري من ۾
راءِ گهٽ/نٽو ٿئي. اِتي بہ ٻالهيون جوڙٽيون آهن :

(1) رچناڪار اِن ئي پرڪريا دؤران،پنهنجي رچنا جي سيني پهلن
جي (وشيہ-واقعو-انيوُ خيال، جذبو، اُڻت، ٻولي، پيشڪش،
سهجتا، سوڪيمتا، گهرائي، اِختصار، ڪلپنا، رواني، تازگي، نواڻ،
وغيره تمام عنصر) ڪلاتمڪتا طرف، پوريءَ طرح سجاڳہ رهي،
ڪوتا/رچنا جي، وڏي حصي جي اوسر ڪري وني ٿو، يا مڪمل
پڻ. يا مڪمل ڪرڻ لاءِ بار بار اُت واپس موٽي، وري ڪم ڪري
ٿو. ظاهر آهي انہ efforts تہ لڳنا ئي آهن.

ڪنهن مهل ڪافي گهڻا پر جئن جئن پڪڙ/ماسٽري ايندي
ويندي، اِها ڪوشش لڪاوَ بہ نہ ڏيندي. جيون انوڀوتيءَ کي س
وندريہ انوڀوتي ۾ ڍالڻ بہ اِن وقت ئي ٿئي ٿو. جيون انوڀوتيءَ
جيان سوُندريہ انوڀوتي بہ هميشه بدلجندڙ ۽ متحرڪ رهي
ٿي. اِتهاس درشٽي جو بہ اِت ڪم رهي ٿو. رچنا ۾ تازگي ۽
اصليت (Authenticity) بہ اِن پرڪريا ڪري ايندي آهي.

(2) اِن ئي اوستا ۾ رچناڪار جي ذهن ۾ دستڪ ٻڌڻ بہ ايندي، جيڪا
ڪيس ٻڌڻ بہ کپي، ضرور ٻڌڻ کپي. اُها آهي پاٺڪ جي. پاٺڪ
جي سوُندريہ چيتنا جو سپاويڪ ڌيان بہ اِت، ليکڪ جي سرجڻ
پرڪريا جو هڪ ضروري انگ بڻجي ٿو. ڪلاتمڪ رچنا ۽ ليکڪ لاءِ
پاٺڪ جي حق ۾ اِها هڪ طرح واجب لاڳٽي بہ ٿئي ٿي.

شدا روپ ۾ قطار بہ ڪونہ هوندا آهن.

سماج، سنسڪرتي، جيون شئلي وغيره اِنهن جو بنيادي تتو-روپ، يا بنيادي ڪردار اِنسان سان پنهنجو زنده پٽي سان هميشه جڙيل رهي ٿو - جيڪو ئي سندس سوئندريہ بوڌ سان بہ، تہ ويچارڌارا سان بہ، تہ اِنهن ٻنهي وچجي سنبنڌ سان بہ جڙيل رهي ٿو. اسان جا ڪيترا اِنساني مُلهہ آهن، ڪجهہ سانسڪرتڪ حدون، سيمائون، ڪجهہ مرياداڻون، يا رُخ - لاڙا ۽ مشغوليون، جنهن سان اسين، شخصي اِنتظام ۽ ويوستا اندر هلندا رهندا آهيون. اِهي مُلهہ ئي اسانجي سوئندريہ بوڌ ۽ ويچارڌارا جا harmonious روپ آهن. اسانجي سوئندريہ چيتنا ۽ اسانجي ويچار ڌارا ٻئي هڪ ٿي، مُلهہ جو روپ ڌارڻ ڪندا آهن. اسانجي ڪلا-ساهتيہ رچنا، اسانجي اِنهن ملهن جي اندر ئي پنهنجو روپ، آڪار پائي ٿي.

سوئندريہ انيو ۽ اندريہ انيو (سنويدنشيلتا) وچ ۾ سوڪيم ئي سهي، پر فرق آهي ضرور. اسانجو اندرين درشتي/شعور سان ڀرپور اندريہ بوڌ ئي، اسانجو سوئندريہ بوڌ آهي.

هر اِندريہ بوڌ، سوئندريہ بوڌ نہ آهي. پر هر سوئندريہ بوڌ، اندريہ بوڌ ضرور هوندو. رچناڪار جو اندرين درشتي/شعور وارو اِندريہ بوڌ، سوئندريہ بوڌ ۾ سهج ئي ڍلجي سگهندو. جي، سندس ملهہ پرڪيندڙ قوت يا پرتيڀا، سندس سنويدنن، انيون، خيالن، سوچ، وشيہ-وستوُ سمجهہ کي ڪٽي سٽي، گهٽائي وڌائي، سوڌي سنواري، رچناتمڪ پرڪريا کان گذاري، رچنا کي ڪلاتمڪ روپ ڏيندو. ڪنهن بہ وشيہ/واقعي/انيو کي ذهن ۾ اُتارڻ يا گڏ ڪرڻ مهل، اسانجي من-سوچ ۾ اُنجي ڪيترين ئي ڳالهين جي جيڪا ڪٽ ٿئي ٿي، اُها تہ آخر تائين رهي ئي ٿي، جيستائين سرجن پرڪريا پوري نٿي ٿئي. سرجڻ شيل پريرڻا يا ٻُڌي خود هڪ آلوچناميہ ڪٽ ڪندڙ شڪتي آهي، جيڪا ڪٽ دوارائي پنهنجي واقعي/انيوُ کي ڪٽي ٿي ۽ اُنکي ڪلاتمڪ روپ ۾ پيش ڪري ٿي. بنا ڪٽ ڪرڻ واري قوت جي، ڪوبہ سرجڻ، گهٽ ۾ گهٽ ساهتيڪ سرجڻ ممڪن نٿو ٿئي. اِها جيڪا ليکڪ جي ڪٽ ڪندڙ قوت آهي، اُها رچنا پرڪريا جو هڪ اَهمترين پهلوُ آهي. ڪلا جي ٻئي ڪڻ ۾ اِن ڪٽ ڪندڙ پرڪريا مان گذرڻ تي ئي اسانجو اندريہ بوڌ ڪلاتمڪ روپ پائي ٿو. جنهن کي ڪاويہ شاستر جي جديد ٻوليءَ

2. راماڻ، مهاڀارت جو اثر، مٿي ذڪريل ڀاڱ جيان نٿو ٿئي. مهاڀارت ۾
نن - خراب ٻنهي جو وناش ڏيکاريل آهي. جن کي جيون-ملهن جو قدر
، اُهي ٻه، تہ جن کي قدر ناهي اُهي ٻہ وناش جي ٻاهہ ۾ آهن. اِنسان،
، آتم، تتو، ويچار... سڀ ڪجهہ. باقي ڇا ٿو رهي؟ ويراني، اُداسي؟
ت ؟ مڪتي؟ وئراڳ ؟ اِهو سڀ هن ڌرتي دنيا ۾ جيون جو آهي.

رتوچاڻ وچير گيتا ڳائيندي
لاشن ڱرد ڦيرا پائيندي
مان ئي آهيان مهارتي ڪرشن (شيام جئسنگهاڻي)

(5)

جديد نئين ڪوتا جو، جيون جي بدليل وقت - زماني انوسار ڪيترن
ٽرئجڪ روپن، ۾ نامُراد زندگيءَ مان ملندڙ اِنساني وجود کي ٽوڙيندڙ،
جهہ هولناڪ سنويدنائن سان انڪايل پلاند آهي. دائما اُداسي ۾ زندگي
نفي پهلن/سُرن جي زبان آهي، ڪوتا. سنڌيءَ ۾ نئين ڪوتا جي
وعات ڪان ئي هن جو جسم-روح، زندگي زماني جي ڪوڙي، تيزابي،
ودي، ائبسرڊ، اوشواس، نااُميد، نراشا، هار، عذاب، دولاب، آڊمبر،
يب، ڀرشٽاچار، رشوتخوري، دهشت، ڏهڪاءَ، آنتڪ، آراجڪتا،
اِنتظامي، ڪرندڙ ڪردار ۾ قدرن سان ڏوُبدوُ رهيو، جنهن ۾ فرد جي چڙ،
ارت، غصو، آڪروش، لڙائي، بي رُخي، آتم بيگانيت وغيره مکيہ آواز
اُڀريا. اِنسان جي ڪنڌهر-وجود ۾ زندگيءَ جي احساس جي نئين ڪوتا
جستي موت آهي.
ظاهر آهي تہ اِن جو بدليل سنويدنا سنسار، غير رواجي ئي اُڻجٽو هو.
وتا-انيءُ رچنا پرڪريا جي روپ آڪار ورتو. ڪلاتمڪ پهلوءَ بہ بدليا تہ
ت ڪندڙ ماڻ بہ بدليا. تز ۾ نئين سنويدنشيل ٻوليءَ سان گڏ، ڪلاتمڪ
هار، هن جا نمايان هٿيار ٿي اُڀريا. نئين ڪوتا جو فارم ليس فارم بہ تز
خوبصورت ثابت ٿيو. اِن سان پڙهندڙ ترت ئي پنهنجن نجي سنويدنائن
آئڊينٽيفاءِ ٿي ڪيو. ڏسندي ڏسندي سوُندريہ انوڀوتي بہ لڳاتار
لجندي رهي. نئين ڪوتا اِنساني دائما/لازوال سندرتا ملهن لاءِ، ضروري
اڙي نہ سگهجي اِن سنگهرش مان بہ گذري آهي/گذري رهي آهي. هريش

(4)

اَسين ساهتيہ گھڻي رُچي ۽ ايڪاگرتا سان پڙهندا آهيون. پر ٽرئجڊي لاءِ ڪجھہ واڌو رُچي ۽ ايڪاگرتا پئدا ٿيندي آهي. سکہ انوڀوتي، سکہ سنويدنا ۽ سکہ آنند واري خوبصورتي جو احساس، سيني قسم جي ساهتيہ ۾ ملي اِئين آهي ڪونہ. ٽرئجڊي ۾ انوڀوتي، سنويدنا ۽ سؤندريہ انوڀوتي تہ آهي، پر اُها ڏکہ/شوڪ ڪان ٿي آنند ۾ ملي ٿي. اِنجو آنند ٻئي قسم جو، ممڪن آهي گھڻو پنهنجائپ وارو، ويجھي رشتي جو ۽ اسانجي آتما جي گھڻو ويجھو ملي ٿو. سچو ٽرئجڪ ساهتيہ هڪ ئي قسم جو نتيجو ڏئي، اِئين آهي ڪونہ. هڪ ئي تتو/آتما بہ ڪانهي. پر اِهي سيئي هڪ ئي ڪُل يا مهاندي جا لڳندا. اِن سان واڌو چاھہ اِن ڪري ٿو رهي جو اُن ۾ وسيع ڀاوَ انيؤ ملن ٿا. اِن قسم جي ساهتيہ ۾، جيون ۾ جيڪي ڏکہ نراشا، نااُميدون، سنڪٽ، ڊپ وغيره احساس هوندا آهن. اُنهن سان پڪي اِرادي سامنو ڪرڻ جي اَهميت هوندي آهي. زندگيءَ جا وڏ ۾ وڏ ڀاوَ ارٿ ۽ مڪمل چتر نهايت گنڀيرتا سان چٽيل هوندا آهن. جيون جي نُڪيلن پٿارتن سان گڏ، جيون ڪي ڏسڻ جو خاص بوڌڪ-ڀاواتمڪ درشٽيڪوڻ بہ اِن ۾ ڏنل هوندا آهن. جن مان ٻن اهم پهلن جو هِت ذڪر آهي :

1. مصيبتون، اَتياچار ڪيترا بہ وڏا ۽ قهري هجن، ۽ اِنڪري اِنساني جيون جو ڪيترو بہ وناش ٿئي، تہ بہ اِنسان اندران هار نٿو قبولي، مرتيو پل ۾ بہ، هوُ اِنساني جيون، خواہ مُلهن لاءِ وشواس ظاهر ڪري ٿو. اِن قسم جي نهايت سنويدنشيل احساس واري ٽرئجڪ ساهتيہ کي پڙهندي، ڏکہ سان گڏ هڪ انوکو شُڌ ڀاوَ ملي ٿو. اِنکي رليف بہ چئجي ۽ نجو نرپکش آنند پڻ. دنيا جي اهڙين ورات وناشڪاري شڪتين کان مٿي اِنساني اِخلاق (Moral) ڀاوَ آهي. پاڪ، دوُبدوُ ٿيڻ، جنگہ/لڙائي ڪرڻ - پل پوءِ مري وڃجي، تباھ ٿي وڃجي. اِهو بہ هڪ مانوَ درشٽيڪوڻ/نظريو آهي.

”هاڻي تو وٽ/بي حساب هٿيار آهن/ڪرسيءَ جا قاعدن جا/... مونکي خبر آهي/پنهنجو اندريون پرگھٽو سونپڻ کان/منهنجي اِنڪار تي/تون مونتي حملو ڪندين/اُن وقت مان توکي سئي چپائيندس...“

(بدلو : واسديو موهي)

ي حوالي ۾ شايد ڪجهہ نہ لکيو ويو آهي يا گهٽ ۾ گهٽ مونکي ڄاڻ نہ
ي.
هون۽ بہ جيتري بہ سنڌي۽ ۾ ساهتيڪ وياڪيا تي آهي، آلوچناتمڪ ساهتيہ
ي، اُن ۾ جماليات تي نہ لکيو ويو آهي يا گهٽ لکيو ويو آهي. جئن ڪلاتمڪ
وُ تي.
ڇا هندي۽ جو پنهنجو ڪوئي سوُندريہ شاستر آهي؟ اِنجي جواب لاءِ
ين شري نامديو تاراچنداڻي جي مدد وٺنداسين.
ڇا سنڌي۽ جو پنهنجو ڪوئي سوُندريہ شاستر آهي؟ هند يا سنڌ ۾؟
اِنجي جواب لاءِ اسين شري واسديو موهي جي مدد وٺنداسين.
ڇا سنڌي۽ ۾ سوُندريہ شاستر جي گنجائش/ضرورت آهي؟
اِنجي جواب لاءِ اسين پاڻ کان مدد وٺنداسين.

(7)

سوُندريہ بوڌ جي حوالي ۾

مثالن لاءِ ڪجهہ ڪوتائون :

رواجي طور ڪلا رچنا جي خوبصورتي۽ جو اِظهار، اُن پوري/مڪمل رچنا
هوندو آهي. اِهو آدرش مثال آهي. ڪن ڪلا رچنائن جا ڪي حصا
وبصورت/وڌيڪ خوبصورت لڳندا آهن.
هٽ مون 'سچيون ڪوتائون' مثال لاءِ ڪنيون آهن پر ڪوٽ اُنجا ڪجهہ
صا ڪيا آهن، صفحن کي ڌيان ۾ رکي
مون ڪٿي لکيو آهي : نئين ڪوتا ۾ جماليات کي ڇُهتي پوڻ کان
وي۽ جي تيز اک، زندگي۽ جي نُهرين سچاين طرف رهي تي ۽ پوءِ بہ
ين ڪوتا جو، نئين جيون ڀاوَ بوڌ مان ملندڙ پنهنجو ئي نئون سوُندريہ بوڌ
ڪيو آهي.

1. روئي-2. (مٽڪو ڪوتا) واسديو موهي

اسان سامهون 4x5 فوٽ جي ڪينواس تي پينٽنگ آهي. ڪل ملائي
ري بہ چار فارمس آهن. توريون هلڪيون لڪيرون. گهٽ ۾ گهٽ، هلڪا،
ن گليزڊ، غير رسمي رنگ آهن. ڪٿي ڪٿي ڪلر ڇڏيل، ڪٿي رف،
ٽي اوورلئپ، اهو برش جي اِسپيڊي هئنڊلنگ ڪري آهي. بس ايتريون

واسواڻي، واسديو موهي، ايم. ڪمل، هريڪانت، نامديو ۽ ٻين جون ڪجھ ڪوتائون اِن جي بچاءَ/تلاش جون گواھ آهن.

نئين ڪوتا جي لکڻ کان ٿي، نئين ۽ بدليل سنويدنا ڪري، نئين سوندريہ شاستر جي ضرورت محسوس ڪئي ويئي آهي.

پوءِ بعد جديديت دؤر شروع ٿيو آهي. جديد دؤر جي ايڪسٽينشن/وڌاءُ. گلوبلائيزيشن، بازار واد (وشو منڊي) ائمريڪي ستا جي، ٻين ملڪن تي نڙي پڪڙ ملهن جي برانڊ ۾ تبديلي، سِوَديشي جي انت، ڪنزيومرزم جا ظلم، گهڻ راشٽريہ ڪمپنين ميڊيا جي دوارا وستن جي بيوٽي ڏيکارڻ جي بار بار هئمرنگ، ضابطي بغير ميڊيا، اِنساني سنسڪرتي جي سيني روپن تي پونجيءَ جو قبضو، ڪلا ۽ سانسڪرتڪ نرماڻ کي بزار جي چيزن ۾ بدلڻ، وشو اِڪانامي جو سوندريہ کي پنهنجي قبضي ۾ ڪرڻ (هڪ پينٽنگ- قيمت 1 ڪروڙ کان 14 ڪروڙ!) ضابطي بغير ميڊيا جي بيشرمي ۽ آتنڪ، سرووياپي اڏينتا... اتياچار ۽ سوشڻ جا وشو وياپي شڪنجا... اڄ اتياچار گهڻ معنوي شبد بہ آهي تہ پرتيڪ پڻ. هاڻ سندرتا، آنند، ڏهڪاءَ، آتنڪ، ماتم... جا درشيہ هڪ ئي مهل ڏسڻ لاءِ ملندا (وشو وياپي) آهن. بعد جديديت دؤر جي سموري گلئمر ۾ هڪ چيخ جهڙي چُپَ سمايل آهي. آواز ڪرڻ يا وروڌ مان ڇا ٿيندو؟ اِهو اُن وقت ئي نامعلوم ڪيترن شورن ۾ پاٽمرادو دٻجي وڃي ٿو.

اهڙي حالت ۾ اِنساني احساس ۽ سنويدنائون اڃان بہ تيزيءَ سان بدلجي رهيا آهن. بريءَ طرح زخمي حالت ۾ سمنڊ خون وهندو ٿو رهي... وهندو ٿو رهي... پانڪ تہ اڄ ڪنهن 'مال' ۾ ڪٽيل جيب ۽ ضربيل ذهني نسون ڏسي رهيو آهي.

نئين سوندريہ شاستر جي، تهائين شديد ضرورت محسوس ٿي رهي آهي. سيني کي!

(6)

سنڌيءَ ۾ نارائڻ شيام جي 'شاعري ۾ جماليات' تي ٻہ پيپر منهنجي نظر چڙهيا آهن. سنڌيءَ ۾ شاعريءَ جي ئي روايت ڇئن پنجن صدين جي آهي. (شاھ کان بہ اڳ) پر ناول، ڪهاڻي، نئين ڪويتا، يا ناٽڪ تي جماليات

آهن، رچنا مان ضرور ظاهر ٿين ٿيون. ڪوتا انش...

...کهڙن گهرن مان/غيرتمندن جون ڪايون ڪچيون/۽ ڪهڙي شرم
شن/اوچيون ماڙيون اڏيون/ڪهڙي گهر جو ٻنيو/مندر جهڙو هئو/ ۽ ٻنيون
گند جو اڏو/ڪهڙي گهر مان/درڳند جي درياهه اُٿلي/نگر کي لوڙهي ۽
ي رکيو/ڪنهن ڪنهن هن تي داغ ڪري/ بي زيب ڪيو/بي زيب ڪري،
ار ڪيو/بازار ڪري بدنام ڪيو/سيني جا روح روش ياد رکي ٿي... /
ڻي آتم ڪٿا لکي ٿي.

گهٽيءَ ۾ لفظ پنهنجي پنهنجي ڪم تي لڳل آهن، ڪيترين معنائن ۽
الن سان ڪيترا سچ سوڌي ٻاهر ڪيا اٿن، ڪيترائي اشارا ڪندي، طنز ۽
هندڙي پائي، بي نقاب ڪندي. هئيت موضوع حقيقت ۽ ڪلپنا جي ماسٽر
ڪڙ ۽ وري ايم ڪمل جو لهسارينڊڙ رخ. ٻن پيگن ڪان وڌيڪ جمالياتي حس
و نشو ڏين ٿا. ڪوتا جو سچ - ماڻهن گهٽيءَ کي بازار بڻائي ڇڏيو،
وبلائيزيشن دنيا کي بازار (منڊي) ڪري ڇڏيو تي وڃي چوهه ڪري ٿو.

3. اسانجا پويان/ڪرشن کٽواڻي

اُداس جهيڻي جهيڻي آواز ۾ هڪ شخص جي ڪنڊهر جا، هڪ ڪمري
ن ٻئي، ٻئي کان ٽئين، ائين انيڪ پريل ڪمرن جا پٺل دروازا کلندا
ن ٿا. هر ڪمري ۾ ڪنڊهري شخص (اتهاس) جو ڪونهه کو حصو پيو آهي
انهن حصن ۾ پنهنجو هڪ اِتهاس آهي :

... اسانجا وڏا/پنهنجو پاڻ کي/سڃاڻي نه سگهيا/ ۽ نه آس پاس سان
ڪ تي سگهيا/ نئون ڏسندي/پرائو ياد ايندو هون/ويچارا/پنهنجو پاڻ بنا
يئندا هئا/کوهيل ماضي سارينڊي/ مستقبل ڳولهي نه سگهندا هئا/اسانجا
ڏا گونگا هئا/سندن زبان/ڪٽي ڪري پئي هئي/ سندن ملڪ وڃڻ جا
يت/وقت جي ريت ۾/ دفنايل هئا/اسانجا وڏا ويچارا//اکين هوندي انڌا
ئا/هو جو پسندا هئا/اهو هتي نه هو/۽ جو سندس سامهون هو/ڏسي نه
گهندا هئا/اُهي اسانجا وڏا/توهانجا وڏا//الائي ڪير هئا/نه هن ديس جا
نه هن ديس جا/زندهه هوندي به/مردهه لڳندا هئا/لڳندو آهي/نه هوُ
وهانجا وڏا هئا/نه توهين سندن پويان آهيو.

ڳالهيون. باقي Space يا Silence سان جذب آهي. آرٽسٽ جا ڪجهه ٿي پلن ۾، پوري ڪلا ڪئفيت سان، راند ڪندي(Play)به ٿي ماسٽر اِسٽروڪ. ۽ پينٽنگ جي اپيل، سمپلسٽي، هلڪن ڦڏن رنگن ۽ فارمس جي پوريءَ طرح غير رسمي رنگت ۽ هارمني(Harmony)، سنويدناپُرُ ڪمپليٽنيس، ۽ اسان سامهون سيمي فگريٽو ۽ سيمي ائبسٽرڪٽ (figurative, semi abstract Semi) جي انوکي خوبصورت پينٽنگ ! يا ڪوتا. ڪلاڪار جي ماسٽر ٽچ ٿي آهي - نمايان خوبصورتي. واسديو موهي جي مٽڪو ڪوتا سنگرهه مان ڪنيل روٽي -2 سري واري ڪوتا آهي، ۽ ياد ۾ اُها پينٽنگ آهي.

... ۽ ٽيون دفعو /چُلهه ڪي ليپو پائڻ لڳي/ هاڻ ٽيڏيا ڌاڙڻ لڳا/آئي! لوٽي ڏئي /بڪ لڳي آهي/ٽُنيءَ وري اِجهو اِجهو چيو/مل ڪي بند ٿئي اچ / تيرهون ڏينهن ٿيو.

2. ڳهٽي آتم ڪٿا لکي ٿي / ايم ڪمل

مڌر، پاون پريل ۽ ساڌيل سُر به لڳاتار ڪڙي رياض ڪانسواءِ مشڪل ته آهن. هڪ سُر صادق جي لڳاتار وِوڌ سُرن جي ميلاپ مان سرجندڙ ڪلا رچنا (راڳ...) مان سندس ڪلاتمڪ قوّتن جي خوبصورتيءَ جو احساس خوشبوءِ ڏئي ٿو. **پنڊت ڀيمسين جوشي، شانتي هيرانند ۽ عابده پروين** سيني کي ترت ياد پوندڙ مثال آهن.

پنڊت ڪمار گنڌرو شاستريه گائڪيءَ جو ماسٽر (Master) هو. ڀڳتي گيت ۽ خاص ڪري ڪبير جا دوها ڳائڻ وقت، سُر لڳائيندي، سندس هٿ (ٻانهن سوڌا) هيٺ مٿي، هيڏانهن هوڏانهن ليه رِدم ۾ آهستي، تيز، فورس سان ٿيندا رهندا هئا. شايد ڳائجندڙ وِوڌ پاون - سُرن کي درشيه (visual) اِفيڪٽ ڏيڻ لاءِ ! هڪ هندي مخزن ۾ پنڊت جا صرف هٿ مدرائن، هٿ جي نرتيه مدرائن، ادائن، جيسچرس...جا 50 کن ريکا چتر ڇپيا هئا. اِهي هٿ ڪهڙي ڪهڙي انداز ۾، ڪهڙي ڪهڙي طرف، ڪهڙي ڪهڙي پاوَ اِسٿتي، ڪن ڪن ڏانهن ٿي ڪڇيا، اِن ڏسڻ... ماڻڻ جي پنهنجي ’ڪيابات هئه‘ خوبصورتي هئي.

ايم. ڪمل جي ڪوتا ’ڳهٽي آتم ڪٿا لکي ٿي‘ پڙهندي اِهي ڪچندڙ هٿ ياد اچي ويا. ڪلاڪار/ڪوي شخصيت جون پنهنجون نجي خوبصورتون

لاڪ ڊگهي قطار جي بيٺل رفتار/مون پنهنجا پير ڪڍي/پاسي واريءَ
يلهي ۾ وجهي ڇڏيا/بس ۾/منهنجو لٽڪندڙ مجبور پوز/ٽڪيندڙ
نساني حيوان/مون سندس عرصي جي گهوڙ ڪي/پنهنجو اُپار لاهي
..

. ڪوتا/موهن گيهاڻي

ان مان توکي ٻڌايان تہ آسمان/جا تارا ڪيئن نهيا؟/توکي ياد آهي تہ
ڏينهن تو/ٻبلوءَ کي فيڊر پئي ڏنو/هن فيڊر ڪڍي ڪيو ڦوُ.../۽ تنهنجو
ڪير جي چنڊن سان پرجي ويو هو.

صوصيت ممتا ڀاوَ. ڀاونا ميہ رنگہ ۾ رنگيل، قدرت ڏنل خوبصورت
ون آهن. اِن جي اڇوتي تصوير ڪشي ڪندي، پاڪيزه احساس کي
جي ڪوتا ۾ خلقڻ جي موهن گيهاڻي جي ڪوتا جي سگهہ، ڪوتا-
ن ۾ هجڻ ئي تہ آهي.

. ڪال جا ہ لاش/هريش واسواڻي

ڪ دفعو وري 3x4 فوٽ ڪئنوس تي بلئڪ ۽ وائيٽ ۾ پينٽنگہ. ڪئنوس
يڪر جيترو هڪ ئي پوپہ، ڪاري ڪلر ۾ فارم-ڪلهي وٽان رت سمنڊ
ل ٻانهہ جو. آڱريون وريل، هڪ چٽيل ٻي ڪٽيل. پاسي ۾ ٻيل ڪٽي
ي لنبيون رهندون. ٻن هنڌن تي بي ترتيب هولس، آرپار ڏسڻ ايندڙ.
ڪجهہ ڇهٽيل وار. اِن فارم هيٺ. ٿوري جڳهہ ڇڏي، هڪ ڪٽيل اَڌ
فارم جي مٿان هڪ چاقو. ٻن هنڌ ڪاري رنگہ جا وڏا چٽا ڪُرڙيل، باقي
ي Space ۽، بس ايترو ئي. ايترو ئي؟ برش جي ٻن وڏن ويڪرن بولڊ
وڪس سان ايڏو وڏو پوري ماس سان پريل ٻانهن جو ڪارو وشال فارم.
ڏي ئي اندر جون تمام سنويدنائون لرزڻ بند ڪري ڇڏين، غئبي
ٽ ۽ شونيہ، اونده ۾ هيٺ لهندو وڃجي، لهندو وڃجي... ٻانهن فارم
برهم قد وشالتا جو وِسميي سوُندريہ... ۽ هريش واسواڻي جي ڪوتا:

'اوچتو/اُنهن مان ٻاهر جي هڪ چٽڻگہ پيدا ٿي/سڄو شهر/جهنگلي
جي لپيٽ ۾ هو/تپش ايتري وڌي ويئي/جو هوا جو ساهہ کڻڻ مشڪل
يو/اِن جلن ۾/هوا جو جيئڻ ئي دم ٽٽو/اُن جي ونجوڳہ ۾/آگہ بہ
و ٿي ويئي/شهر جي رستي تي/ڪارنهہ جهڙا ڪال جا ہ لاش پيا هئا/

ڏيري ڏيري پنڌ ڪندڙ لفظن جي اِظهار جي نهر واري پيشڪش، جنهن موضوع کي سهڄتا سان تهه ڇلي کولي رهي آهي، اهو درد کان حواسن جي سُن ٿيڻ تائين جو سفر، اسانکي پنهنجو پاڻ کي ڏسڻ، پوءِ ڀُولهڻ لاءِ ڇڏي ٿو ڏئي. اها ڪوي جي شانت-ديريني سياوَ جي بہ سندرتا جو ماڻ آهي.

4. اِتهاسڪ ويساهہ گهاتي/هريڪانت

ويچار جي تازگي جي پنهنجي اپيل هوندي آهي جي اُنہِ اِتهاسڪ درشٽي جي روشنيءَ ۾ بوليندڙ لوڪ درشٽي شامل هجي، هريڪانت اِنہِ خاص تيورن سان لفظي آڪروش پريو آهي.

سنڌوءَ ۾ غوطا هڻي/جمنا ۾ وڃي پرگهٽيا/دولهہ درياهہ شاهہ سان دغا ڪرڻ وارن کي/ بہ-مُنهون ڇئجي يا ڪار مُنهون/مُنجهي پيو آهيانہِ/ مان مُنجهي پيو آهيان/پنهنجي سمي جي اِتهاس تي/لتي پٽي حلاليُن/ ۽ حرامين جي اڇن ڪارن ڪارنامن جو/ڪچو چٺو ٿيندو آهي، اِتهاس/ ليڪن منهنجو بابُ/پريو پيو آهي /اوٽ موٽ حرامين جي/سفيد حرامخورين سان/شبد...

اِن قسم جي غير رواجي اِظهار ۾ ڪم ايندڙ غير رسمي بوليءَ جي، سچيتيءَ سان ڪيل اِستعمال ۾ لفظن کان گولي يا گار جو ورتل ڪم، ليڪ کان هٽي ڪري بہ آهي، تہ اسانجي اندر دٻجي ويل آواز کي ٻاهر اچڻ لاءِ ڪِڪ بہ هڻي ٿو. نئين ڏراتل واري انويوتي کي ڪوتا ۾ سرجڻ مهل، اِظهار جي سچوٽ رخ جو ذمو ڪوي جو آهي. هت اُهو احساسيل سوڪيمتا سان ظاهر آهي. اِهائي اِنجي نرالي خوبصورتي پڻ آهي. (ڪنهن مهل اِها گلي کان هيٺ ترت نہ بہ لهندي آهي)

5. هڪ وڏيڪ ڏينهن/مايا راهي

اِستري طرفان، اِستري سان ٿيندڙ مرد جي ڪارمنهين عقوبتن ۽ فاحش حرڪتن خلاف، شديد انويوتي اِظهار لاءِ بولڊ ۽ ائبسرڊ نباهہ ڪي، ڪوتا جي پوري تابش ۾ ڍالڻ جو پختو ڏانوَ، هن ڪوتا کي حساسي ۽ پڻ درلڀ مقام تي رسائي ٿو، سونهن پنهنجو پاڻ نکري بهندي آهي.

...باٿروم ۾ ننگيل پنهنجا انگہ ڪٺي/مون پائي ڇڏيا/بس اِسٽاپ تي /

دم چپ تي ويو آهي. موهن هڪ ننڍي بم کي باهه پيئاري آهي.
ي سڀ ڪمينيون توبون آهن . خوف زده زندگيءَ جا انيڪ پڙاڏا هر
جي سچاٽپ ۾ تبديل ٿي، ملڪ جو بدليل ڪردار (هونءَ سيني ملڪن
ه) ڏيڪارڻ جو ڏانوَ، سوچ-ڪلپنا ۽ مختصر ڇُپندڙ اظهار، چپچاپ
يءَ کي ڇهي وڃي ٿي. صرف چند لفظن ۾! سندرتا جي پيچري تي
جو ضامن آهي.

10. مان ئي آهيان توهان جي آخري اُميد/ومي سدارنگاڻي

...مان اُن پيءُ جو پٽ آهيان/جنهن ساهه ڇڏيو/اُن گوليءَ کي گلي
ي/جيڪا اُن لاءِ ته ڪانه نهي هئي/هو ته هڪ امن پسند شخص هو.//
اُن ماءُ جو پٽ آهيان/جنهن ڦٽڪي ڦٽڪي جان ڏني/ڪنگهي ڪنگهي
ون ٻوٽيائين/اُنهي بنڪر ۾/مان اُن لاءِ دوا به نه آڻي سگهيس//مان اُن
ڙي ڀيڻ جو ڀاءُ آهيان/جيڪا پئي آهي زمين تي آسمان هيٺ/اُن جي
ن پيل دهشت جي چادر/۽ هيٺان وڇايل آهي بارودي سُرنگ/هر ڏپ
بي خبر/سندس معصوم اکين ۾ سمايل آهي/ٻاراڻي شرارت/هوءَ
ندڙ اکين سان خواب پيئي ڏسي/ماءُ جي هنج جو، کير جو، بسڪوٽ
چاڪليٽ جو، ڦوڪڻن جو/مان به ڏسان پيو خواب/روٽي جا، پاڻيءَ جا
نيءَ جا/سانت هوا جا کليل دريءَ جا/مان لڪو وينو آهيان هن ڪوٺڙيءَ
گذريل ڇئن ڏينهن کان/پنهنجي ننڍڙي ڀيڻ کي/پنهنجين ٻانهن ۾
/ڪير ته مونکي ٻڌائي/ته سج جي روشني کهڙي هوندي آهي؟///
کي مرڻ نه ڏجو/مان ئي آهيان اوهان جي آخري اُميد...

تباهي برپا آهي. منظر اِهو به آخري نه آهي. اجا ڪجهه ٻيا به منظر
. جيڪي توهين ڏسي رهيا آهيو، جيڪي توهين ڪلپنا ڪري رهيا
وءِ اُهي به جنجي اسان وٽ ڪلپنا ڪانهي. اجا به اُهي جيڪي اکين
هون آهي ان جا به درشيه ڦرندا ٿا وڃن...اِئين ته سڀ ڪجهه آخر تائين
پهتو آهي. اِن قسم جو هي ڪوتا-ٽرئول ٽُوربس ڊارڪنيس-تصور ڏي
تپن ٿيندڙ سنويدنائن جو ڪو انت آهي؟ ڪوتا پڙهندي به، ته ڪوتا
ي تي وچڻ ڪانپوءِ به...اِهائي ته اِن ڪوتا جي پنهنجي غير رواجي
درتا آهي.

ٻئي اِنسان نما تي لڳا/هڪ لاش کي ڪٽي/هو شمشان ڀومي تي پهتا/پر اُن جو ڪريا ڪرم ڪري نہ سگهيا/اُهو لاش هوا جو هو/اُنهن جي هٿ ۾ ٻئي نٽي آيو/ ٻيو لاش ڪٽي هو قبرستان ۾ پهتا/پر اُن کي دفنائي نہ سگهيا/اهو آگ جو لاش هو/جو هر ڪوشش باوجود/اُتي ئي اُڀو تي تي بيٺو...

درشياتمڪ عڪس بندي، نيون تز علامتون، پرتيڪاتمڪ شئلي، سنويدنشيل، نئين، سرجناتمڪ ٻولي، ويچار-ڀاوَ- انيوتي-ڪلپنا جو غضب ڪيميا... تمام فني باريڪين سان ڪوتا جو خلقجڻ ئي ٻي مثل مقام تي پهچڻ آهي. تہ نئين سوُندريہ ٻوڌ جو پختو مثال پڻ.

8. سسئي ليلا/واسديو موهي

... پٽڪاوَ ۾/جنهن جبل وٽان لنگهان ٿو/اُن جي قدامت ٿا ڳڻ ڳايان ٿو/(۽ پنهنجو ڏڙو وسارڻ لڳان ٿو)/جنهن زمين تي پير رکان ٿو/اُن جي مٽي پيشانيءَ تي لڳايان ٿو/(۽ منهنجي مٽيءَ جو هڳاوَ وتڙجي ٿو)/جا ٻولي ٻڌان ٿو/منهنجي زبان تي چڙهي وڃي ٿي/(۽... منهنجا لفظ سرڪڻ لڳن ٿا)/ڏيري ڏيري/موتي در موتي ڏکي ٿيندڙ مالها/منهنجي چوُڏاري وڪوڙجڻ لڳي ٿي/مون وٽ پير سسئيءَ جا آهن/دل ليلا جي آهي.

پنهنجو گهر، زمين، وطن، پنهنجا چڏائجي ويل فرد جي ٻن نُڪيلي، ڪُڙهندڙ اَحساسن (1.پنهوُ جي ڳولها ۾ سسئي جي پٽڪ- ڪائونس سي چڏائجندو ٿو وڃي،ڏڙو، مٽيءَ جو هڳاوَ، پنهنجا لفظ ۽ 2.هار پائڻ جي هرڪر ۾ ليلا پنهنجو چينسر وڃائي ٿي) کي سنڌي ٻن لوڪ ڪهاڻين جي ٻن مکيہ ڪردارن کي ٻن علامتن جي جوڙ جي اِنڪشاف، ڪوتا ۾ اڇوتي سوڪيمتا ۽ علامتي اوسر سان ٿيو آهي، تنهن حوالائي تازگي ۽ ڏڙ ڪندڙ سرجن شيل ٻولي ڏئي ڪوتا کي صُبهان اَلاه بڻايو آهي! جيڪو انوکي سوُندريہ جو هم معنيٰ آهي.

9. ننڍي ڪوتا/موهن همٿاڻي

دهشت خوف زناءِ اَنياءِ/هنسا هتيا ماتم/اڄ ڪلهہ هي/منهنجي ملڪ جي/شهرن جا نالا آهن:

هڪ لائين اِسٽيٽمينٽ جيان لکيل هن Short ۾ ڪجهہ چئي، ڪوي

جو شلا ليکہ، موٽ لاءِ ڳايل ڪا لولي.... ڇا اِنهن سان اَسانجون، اڄ
سنويدنائون - رسمي آنند - ڪان ٿورو دور، اؤر آنند - نٽيون جُڙن ؟
۾ ئي اڄ جي سمي جي بدليل ڀاوَ-بوڌ سان، اسانجو سونهن احساس
ملندو. سڄي ڪوپ جي سونهن بازاري هنرمندي آهي. اِنهن سان
جياپو آهي. آهستي آهستي هري ويندا آهيون. اِهي ئي پنهنجون
ون آهن. سنها سنها خوبصورت احساس. سچ اِهي آهن. ڪالپنڪ
صورتيءَ جو هونءَ ئي ڪوئي انت ڪونهي. اسانجو بدليل پنهنجو نجي
دريہ بوڌ اِن سان ئي جڙيل آهي. ها، اِنجو بہ پنهنجو اِتهاس آهي.

[SAHITYA AKADEMI, Mumbai 22-23 Feb 2011. At Baroda]

11- ٻُڍاپو/نامديو تاراچنداڻي

ڪوتا پڙهندي مون اندر ڪجهه تصويرون جُڙنديون ويون پر پهرين ڪوتا انش:

”ٻڍاپو يعني ڪبير جو بڊُبدو/يا سورداس جو پَدُ/ڇڻ تلسيداس جي ديا/يا ڪوميران جو ڀڄن/ٻڍاپو يعني/پرشوتم مهني جي ڪٿا/يا گيتا جو ڦاٽل پنو/ڇڻ واليءَ جو تيرُ/يا ڀيشم جي سيڄا./

ٻڍاپو يعني/ سهديو جو صدمو/يا ارجن جو اگيان/ڇڻ دروپديءَ جي اُلجهن/يا گانڌاريءَ جون اکيون/ ٻڍاپو يعني/سمجهوتن جو اِتهاس/ يا ماضي ۽ حال جي اُفق/ڇڻ سنسار جي سَنجها/يا ڏريل ڪا ديوار/ ٻڍاپو يعني واپرائجي ويل وردان/ يا قبر جي ڪڏ/ڇڻ للات جو شلا ليکہ/يا موت لاءِ ٻَڌايل ڪا لولي !

تصويرون : • شاستريہ گائن جو اُستاد، پنهنجا تمام سُرَ ڪٽي، سڄي رات ڪي ڳائيندو هجي. • هڪ هاٿي-قدهار طرح طرح جي گلن جو. • هڪ سپي ۽ موتي ملندا وڃن. • ہ چار سهڻا گل ڪپندا هجن،

باغيچو ملي وڃي. • هٿ جمال ۽ ڪمال ٻئي گڏئي هوائي جهاز جي سفر تي آهن. • 120 غزلن جي CD هلندي رهي جگجيت سنگهہ جي يا لتا منگيشڪر جي گيتن جي • ڪوتا جي قد مان ڪويءَ جي قد جي خبر پوي ! فرصت ۾ بنايا هوگا بناني والي ني. ،

هر طرح پختائيءَ سان اُپري بيٺل ڪلاتمڪتا جون سهڄتا، ڪوي صبر ۽ وشواس (Confidence) واڌو سِمتون آهن. ٻڍاپي جهڙي اڻ چاهيل/گهربل اوستا کي، ايترن فولڊس ۾ ڏيئي، سنويدنائن سان پيري چڙيو آهي. ڪوتا سان گڏ ٻڍاپو پڻ خوبصورت لڳي ٿو (خالي ئي سهي، نامديو شراب جي هڪ بوتل تہ رکي ها) زور ڪا جهٽڪا هاءِ زورون سي لڳا...

اِئين تہ ڪوتا ۾، ٻڍاپي لاءِ ڇڻ تہ... ڪانپوءِ اينڊز سڀ شيون ڪٽي سگهجن ٿيون. پر مان اِنجي پهرئين ۽ پوين ٻن انشن مان ڪي چيزون ڪٽان ٿو : پڙهي چڪل اخبار، نري ويل چانهہ، هارجي پيل ڪير، وسامي ويل اگربتي، هئنڊل ڀڳل ڪوپ، اڌ وساميل ٻيڙي، ماضي ۽ حال جي اُفق، سنسار جي سنجها، ڏريل ڪا ديوار، واپرائجي ويل وردان، قبر جي ڪڏ،

ن ٿا.''
ڊ ۾ بدين ضلعي جو ٽڪڙ ڳوٺ ۾ هالا سنڌي غزليہ شاعريءَ جو وڏو
پئي رهيا آهن، جتي خليفي گل محمد کان وٺي امداد حسينيءَ
ي ڏيڍ يہ سوَ شاعر ٿي گذريا آهن. پر انهن مان ڪيترا شاعر گمنانيءَ
ر ٿي غير معروف ٿي ويا آهن، جو وسيلن نہ هئڻ ڪري ديوان يا
يءَ جا مجموعا شايع ٿي نہ سگهيا - سنڌي شاعريءَ جو لاڙڪاڻہ اسڪول
پوءِ آيو. تحقيق موجب پهريون سنڌي شاعر ميڪن غزلن جو ديوان
و سو آهي آخوند گل محمد هالائي جنهن جو تخلص گل هئو جيڪو
1784 کان 1856 عيسوي سنہ تائين حيات هئو. ان حساب سان گل
غالب جو همعصر هئو (غالب 1797 کان 1869 تائين).
لبت گل کان اڳ سچل سرمست جون پڻ عروض جي اصولن تي بيٺل
ئون موجود آهن مگر سندن صوفياني نوع ۽ ڪن بين وصفن ڪري
ن کي ڪافين ۾ ئي شمار ڪيو ويو آهي. ان ڪري گل ئي غزل جو
ون شاعر مڃيو ويو آهي. (حوالو ڊي. ايل. ڪاڪا)
خليفي گل جي ديوان جو 'الف' رديف وارن پهريون غزل آهي :
پيالو مئہ سندو ڏي پُر ڪري محبوب متوالا
مستيءَ ۾ محبت جي ڪيڏون هن هوش کي حالا
ڏون آهين ايذائن ۾، دنيا جا مڙيئي مائٽ
ڻي ڀائر سڀّا چاچا، توڻي ڪي سوَٽ ۽ سالا
بئي اي دل ڏٽيءَ جي دوستي ۽ شوق جي محبت
نيا جي عيش عشرت کي ڀيري هڻ تون ڪٺي ڀالا
در ۾ عشق جنهن جي جاءِ تو وهي جوڙي
سن برسات جئن دائم تنهن جا نيڻ ٿيا آلا
نظر آهي - ڏسڻ مان تنهنجي اي باغ حسن مون کي سرئاني گُلَ
نهنجو مُک گُلَ زلف سنبل، منهنجي دل جئن گلِ لالا
بحرحزج جي مفاعيلن رُڪن جو اٺ ڀيرا دهراءَ ۾ غزل جي هر مصرع
ڪيفيت جيتوڻيڪ سالم آهي پوءِ بہ تئين بند ۾ گُل لفظن جي حِذف
پوري آزادي ورتي آهي، جئن :-

خليفي گل محمد جي شاعريءَ ۾ فني صلاحيتون

- لڇمڻ ڪومل

جديد فارسي غزل جون ائنٽالاجيون مرتب ڪندڙ فارسي غزل جي شروعات رودڪيءَ سان ڪندا آهن. حالانڪ دارا شڪوهہ اپنشدن جي فارسي ترجمي ۾ ڪٿي ڪٿي غزل جي صنف پڻ استعمال ڪئي آهي، جنهن جون جڙون هندو مئٿالاجيءَ سان وچي ملن ٿيون.

ساڳئيءَ ريت اردو غزل جون ائنٽالاجيون تيار ڪندڙ غزل جي شروعات ولي دکني يا قلي قطب شاهہ سان ڪندا آهن، جيتوڻيڪ اردوءَ جو پهريون غزل ڪبير جو چيل آهي، جيڪو غزل جي صنف جون سڀ تقاضائون پوريون ڪري ٿو :-

''همن هئہ عشق مستانا، همن ڪو هوشيار ڪيا ؟
رهي آزاد يا جگ سي، همن دنيا سي ياري ڪيا ؟
جو بڇڙي هئن پيار سي، ڀٽڪتي در بدر ڦرتي
همارا يار هئہ هم ۾، همن ڪو انتظاري ڪيا ؟
ڪبيرا عشق ڪا ماتا، دوئي ڪو دور ڪر دل سي
جو چلنا راهہ نازڪ هئہ، همن ڦر بوجهہ ڀاري ڪيا ؟

ان ئي سلسلي ۾ سنڌيءَ جو پهريون غزل اڄ کان ٽي سؤ سال اڳ ٺٽي جي شاعر نور محمد خستہ جو هٿ آيو آهي، جنهن ۾ ڇهن بيتن مان چار مصراعون فارسيءَ ۾ آهن. ڊاڪٽر سدارنگاڻي خادم جي چواڻيءَ ''سنڌيءَ ۾ غزل جي خاص ترقي تصوف رستي ٿي، جنهن جو مکيہ باني سچل سرمست هئو. هٿ آيل سنڌي شاعريءَ جي ڪتابن خليفي گل محمد جو ديوان پهريون ديوان نظر اچي ٿو جنهن ۾ نا صحانہ نُڪتا، فطرت نگاري ۽ ايراني طريقي جا مئہ ۽ ميخاني وارا استعارا ۽ ڪنايا نج سنڌي لفظن

وٽيجي صاحب جي بيان موجب خليفي گل محمد مکي ۾ وفات
ي ان ڪري بمبئيءَ ۾ شايع ٿيل پنهنجو ديوان ڏسڻ کان محروم
ي ويو. بمبئيءَ ۾ ڇپيل سندس ديوان ۾ ڪي ڇاپي جون غلطيون
ي ويون پر اها حقيقت آهي ته هن جي ديوان جي شايع ٿيڻ سان
الهه به سامهون آئي ته نه رڳو آخوند صاحب شاعريءَ ۾ جدت آندي
و علم عروض کان به پوريءَ ريت واقف هئو؛ جو هن ڏکين بحرن
وڪ بحر رمل، بحر رجز ۽ بحر مضارع ۾ ڪلام موضوع ڪيو آهي. ان
گڏ سنڌي آوازن وار قافيا جهڙوڪ 'ڊ'، 'ڏ'، 'ڄ' ۽ 'ڇ' وغير تي به
موزون ڪيائين. ان کانسواءِ معنوي ۽ لفظي صفتن جو به لحاظ
ئين. اِن ڪري اهو چوڻ صحيح ٿيندو ته نه رڳو ڪلام جي بين
ن سان گڏ علم عروض ۽ علم بديع جي مڪمل پابندي ڪيائين.

خوند گل جي غزلن جو بنيادي مضمون ۾ مختلف لاڳاپيل ڪيفيتن
يان فنائتي نموني پيش ٿيل آهي. هن جي سڄي ڪلام کي موضوع
ضمون جي مدنظر ڏسجي ته ان ۾ عشق محبت سان گڏ نصيحت پڻ
آهي. ۽ وقت جي مدِنظرِ خدا پرستيءَ جي تلقين پڻ آهي،
وٽيڪ ان دؤر جو غزل رڳو عشقيه جذبات جو ترجمان رهيو آهي.
ڪتي گل پنهنجا ڪي غزل تشبيهن، استعارن ۽ عنايت مان پيش
آهن، جئن نفس کي 'ڪتو' سڏڻ وارو استعارو.

'پَلُ ڪتي کي م ڏي انهيءَ کي ڇڇ
نه وٺي ڳالهه جا لڳي ٿي - ٻڇ.''

ڳتي هلي جوٽيجو صاحب لکي ٿو : آخوند گل جيئن ته هالن جو
جيڪو هٿ جي هنرن کان مشهور آهي ان ڪري آخوند وٽ به
ن تشبيهن جي کوٽ ناهي. ڏنڊن، هنرن ۽ هارين نارين توڙي ڪمين
بين جي ڪِرت مان هو سبق وٺي ٿو. موت جو ذڪر به ان حوالي سان
ي ٿو :-

''مئا جي محبت ۾ ماريا. نه موت
وتن جال جيئرا فنا ڪيا نه فوت

”نيڻي اي دل ڏٺيءَ جي دوستي ۽ شوق جي محبت
دنيا جي عيش عِشرت کي ’پيري‘ هڻ تون ڪٺي ڀالا.“

هتي ’پيري‘ لفظ ۾ ’يہ‘ کي واضح طور حذف ڪيو ويو آهي. پر ان دور جي سچي غزليہ شاعريءَ جو مطالعو ڪرڻ سان معلوم ٿئي ٿو تہ ان دوَر جي عَروضي شاعرن وٽ ’الف‘ يا ’يہ‘ جهڙا غير متحرڪ اُچار حذف ڪرڻ جي روايت رهي آهي. غالب جي سٽ آهي :

’يي نہ ٿي هماري قسمت ڪِ وصالِ يار هوتا‘

بحر رَمل مثمن جو هيءُ هڪ نيڏو وزن آهي :

’فعلات فاعلاتن، فعلات فاعلاتن‘ جي رڪنن مقابق :

’يي نہ ٿي همارِ قسمت ڪِ وصال يار هوتا‘

پر عروض جي قاعدن مطابق هڪ مصرع ۾ رمل مثمن مقصود ۽ ٻئي ۾ رمل مثمن محذوف جو وزن جائز قرار ڏنو ويو آهي.

افسوس جي ڳالهہ آهي تہ آخوند گُل جو خود مرتب ڪيل ديوان هن جي حياتيءَ ۾ شايع نہ ٿي سگهيو، جيڪا حسرت ان دور جا ٻيا بہ شاعر پاڻ سان کڻي ويا. جيتوڻيڪ اهو آهي جو گُل سنڌيءَ جو پهريون شاعر آهي، جنهن جو مڪمل ديوان پهرين شايع ٿيو آهي، جيڪو هو پاڻ حج جي زيارت لاءِ ويندي بمبئيءَ ۾ شايع ڪرڻ لاءِ ڏيندو ويو - پر ديوان جو اهو ڇاپو بيحد ناقص آهي.

ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو ’سنڌي ادب جي تاريخ جي جُلد ۾ لکي ٿو : ”آخوند گل محمد ولد آخوند ولي محمد هالن پراڻن ۾ ڄائو. سندس خانداني علميت جي ڪري سانوڻي آخوند جو خاندان سڏبو هئو. اهو سانوڻي مينهن جي پالوت جي پيٽ ۾ علمي پالوت جي ڪري هئو. هو پنهنجي اباڻي ڪتنب واري مڪتبِ ۾ پڙهيو عربي ۽ فارسي زبان ۾ بہ پڙُ ٿيو - سندس وڏا اصل پير پاڳاري جا مريد هئا ۽ انهن جا خليفا سڏبا هئا.“ شايد انڪري ئي گُل پاڻ کي خليفو گل محمد چوائڻ پسند ڪيو.

محققن جو چوڻ آهي تہ خليفو گل محمد هالا تعلقي جي ڳوٺ ڪيبرن ۾ بہ گهڻو گذاريندو هئو. سندس مجازي نينهن جو ناتو بہ اتي سرجيل هئو. هو مجازي عشق ۾ پاڪباز ۽ حقيقتي عشق ۾ سرفراز هئو.

’’اُڃتي هلڻ راز جو رايو آهي ته غزل جو مواد ۽ ٽيڪنڪ خليفي گل
ت هڪ نمايان صورت اختيار ڪري ٿي، تنهن ڪري اسان جي غزل جو
ر گل کان شروع ٿئي ٿو.‘‘

غزل جي بنيادي وصفن کي اپنائيندي گُل ان کي سنڌي تهذيب جو
س پارايو آهي.

گُل جو ديوان ۾ ڪُل هڪ سو پنجهتر غزل شامل آهن، جن مان اڪثر
لن ۾ وزن جي پختگي ۽ رواني ايترو ته برقرار آهي جو اها علم
وض جي ڪنهن ماهر شاعر جي حصي ۾ ئي اچي سگهي ٿي. انهن
لن ۾ دڪشن جي لئه سان گڏوگڏ خيال جي لئه پڻ رلمل ٿي ويئي آهي

’’دل ٿي پَڇي پرت ۾ تو لاءِ پرين پيارا
آءُ ڪِن اچڻ منهنجي محبوب جيءَ جيارا
راتيون لنگهيو وڃن جال ڏينهن ماهه گذريو سال
لنگهئو بهار، آرهڙ، سانوڻ وڃن سيارا
غمزا سوين هزارين، ماڻا ڪٽڻ کون ٻاهر
نت نوع لک تنهي جا، نازنت نيارا
بيهوش ٿيا برهه ۾، نيهن نيا نِرهه ۾
ووءِ ووءِ ڪندا ورهه ۾، وئڙا هجي هشيارا
وڻ ماديون ٿين تر، گُل ڇاٽيو جهلن ڦر
ميوا جهليندي مند تي ليسوڙيون ليارا.‘‘

هي غزل بحر مضارع مثمن سالم تي ٻڌل آهي پر غزل جي ٽينءَ
صرع ۾ ’حال‘ ۽ ’سال‘ لفظ وزن کي شڪستو ڪري ٿا ڇڏين پر پوءِ به
وضي لوازمات برقرار آهي.

آخوند گل پنهنجي ڪلام ۾ عروضي اصولن جي پابنديءَ کانسواءِ نج
ڌي اصطلاح پڻ جهجي انداز ۾ ڪم آندا آهن، جئن ته ’ڪتي سان
يندو وڃڻ‘ يعني نا اميد ٿيڻ، وار ورڻ يعني خيرات ۾ ڪير ورهائڻ
ڪه مارڻ‘، خواريءَ جي ڪاري ڪتڻ، ڪَٻ ڪائڻ يعني مفت ۾ ڊوَ ڪرڻ
يره : مثلن

لڏيو جاءِ هڪ ماڻ، وهن جاءِ ٻي
هڻن جڻن ٽا هاري ڪراڙا ۽ روت.''
ڪورين جي ڏنڏن جي اصطلاحن جو حوالو هيئن ونئي ٿو:
''پائي پيٽ تاڇيءَ ۾ پيرن پڏرا
ٿيا ٻنيڄي ٻُل مڙيئي ٻوپ ٻوت.''

سنڌي غزليہ شاعريءَ ۾ ٻُل جو ديوان پيڙهہ جي پٿر واري حيثيت رکي ٿو. پروفيسر ڪلياڻ آڏواڻيءَ جي راءِ موجب: ''غزل جي دائري ۾ ٻُل اهم خدمت ادا ڪئي ۽ سندس ديوان جو اهو اثر ٿيو جو سنڌي شاعر دوهن ۽ ڪافين کي ڇڏي غزل گوئيءَ ڏانهن روجوع ٿيا.'' ٻُل کان پوءِ ئي سنڌي شاعريءَ ۾ غزل جو سلسلو لڳاتار جاري رهيو.

اها هڪ مڃيل حقيقت آهي تہ سنڌي شاعريءَ ۾ غزل جي صنف جو باقاعدي تجربو پهرين پهرين خليفي ٻُل محمد ڪيو - پنهنجي الف-بي وار ديوان ۾ هن عروضي شاعريءَ جا ڪيترا ئي بحر ۽ انهن جا وزن استعمال ڪيا آهن. هن غزل جي فن ۽ ٽيڪنڪ تي خاص طور ڌيان ڏيئي پنهنجي فني چابڪدستيءَ جو ثبوت ڏنو آهي. سڀ کان اهم نڪتو اهو آهي تہ هن اڪثر چست بحرن وارا وزن ڪم آندا آهن - جيتوڻيڪ غزل ۾ ڪو نئڪو پئدا ڪرڻ هرويرو وڏي شاعري ناهي پر ٻُل غزل ۾ ڪي نوان نُڪتا پئدا ڪري، انهن کي خيال سان رلمل ڪندي پنهنجن غزلن کي نئين وسعت بخشي آهي.

شيخ عبدلرزاق راز پنهنجي تجزيي ''سنڌي شاعري خليفي ٻُل کان ونئي اڄ تائين'' ۾ لکي ٿو: ''ٻُل جي شاعري سنڌ ۾ غزل جي شاعري آهي ۽ اسان وٽ خليفو ٻُل ئي انهن جو نہ رڳو باني آهي پر معمارعاليِ بڻجي اسان سان روشناس ٿيو ۽ ڪائنس پوءِ گذريل سَو سال ۾ اها صنف اسان جي ادب ۾ هڪ غيرمعمولي حيثيت اختيار ڪري چڪي آهي ۽ انهيءَ فن جي رنگارنگي دلفريب کي اسان پاڻ وٽ هڪ وڏو درجو ڏنو آهي. ۽ ماحول پٽاندر منجهس حسن ۽ خوبصورتي پئدا ڪرڻ جي ڪوشش پئي ڪئي ويئي آهي. ليڪن اسان وٽ سندس بنيادي حقيقت هميشه قائم ۽ دائم رهي آهي.''

نفيس صنف سان هٿ اٽڪائڻ لاءِ هڪ وڏي ساڌنا گهرجي جيڪا نئين
ڪوتا لاءِ بنهه ضروري ناهي.
بهرحال، غزل جون سڪون لاهڻ لاءِ هاڻي 'غزل جي پير ۾ ويهي' ڪوتائون
ڪجي رهيون آهن، جيڪي ڪنهن حد تائين اطمينان بخش به آهن ۽
سنڌي غزل لاءِ غنيمت آهن.
سون جي تعداد ۾ سهڻا ۽ جاذب غزل لکندي، سنڌي شاعريءَ
جي سرمور شاعرن ارجن حاسد ۽ واسديو موهيءَ اچ غزل جي قافين ۽
رديفن کي هم آهنگ ڪري ڇڏيو آهي.
سنڌي غزل جي ان ڪان وڏيڪ خوشنصيبي ڪهڙي ٿي سگهندي؟

'لوڪ جي ٻهتان ۽ خواريءَ سڄي
سر متي ڪاري ڪٽڻ کي مڙس ڏڳ.'

ساڳيءَ طرح گُل سنڌي پهاڪن کي پڻ پنهنجي شاعريءَ ۾ قابليت سان ڦهڪايو آهي. مثلن 'جهڙي سٽ تهڙي تي ويهون' يا 'ڳاهي رنج ڳاهي گنج'.

''گل محمد سوئي سو گل احمد
سي آهن تي ويهون، سا آهي سٽ''

متين قسمن ڪانسواءِ گل اهڙا بحر به پنهنجن غزلن ۾ ڪم آندا آهن، جن تي شعر چوڻ علم عَروض اڻ واقف شاعر جي پهچ کان پري آهي، جن ۾ خاص طور بحر طويل، بحر رمل، بحر رجز ۽ بحر مضارع وغيره.

جيتوڻيڪ ڪاڪي ڀيرومل مهرچند گُل جي شاعريءَ مان ڪيئي خاميون ڪڍي نروار ڪيون آهن ۽ هن جي چواڻيءَ خليفو صاحب ڪٿي عرش اڏاڻو آهي ته ڪٿي رڳو چاچر ۾ ڇيرون ڪيون اٿس پر پوءِ به ڀيرومل اهو تسليم ڪيو آهي ته گل جي ديوان ۾ انهن نقص هوندي به هن جي نظر ۾ ديوان قاسم ۽ ديوان فاضل کان 'ديوان گل' وڏيڪ آهي.

آخوند گل کان اڄ تائين ٻن صدين ۾ سنڌي غزل هڪ وڏو سفر جهاڳيو آهي. ان دوران سنڌي غزل ۽ نوان نوان تجربا، نوان نوان موضوع، نوان نوان رنگ ڍنگ، قديم کان قديم ۽ جديد کان جديدتر خيال غزل ۾ سمويا ويا آهن. غزل جي وحشي صنف هئڻ کان ويندي غزل کي شاعريءَ جي آبروءَ جو درجو عطا ڪرڻ تائين هر اسلوب استعمال ڪيو ويو آهي. غزل کي بحرن جي بندش کان آزاد ڪري آزاد غزل نالي نئين صنف پيش ڪرڻ جا تجربا پڻ ڪيا ويا آهن.

نئون غزل اڄا پوريءَ طرح نئون ئي نه تي سگهيو ته پراڻو لڳڻ لڳو. ڪن ڪَڪوي شاعرن (Poetasters) ته پهرين قافين جون فهرستون تيار ڪري قافيه پيمائيءَ تي غزل جون مصراعون جوڙيون.

ستر- اسي واري ڏهاڪي ۾ نئين ڪوتا غزل مٿان عارضي طور ته حاوي پئجي ويئي پر اهو دؤر گهڻو وقت جٽاءُ نه ڪري سگهيو. غزل جهڙي

۾ پڻ سنڌي سنسڪرتي آهي راڳ ۽ سنگيت ۽ سنڌي تهذيب جي
شاهہ لطيف جي رسالي جا سُر شاستريہ سنگيت جي آڌار تي بيٺل
هن صاحب ڪٿر پنٿين ڪي هندن جي شاستريہ سنگيت واري
تي ڪيئن چپ ڪرايو اهو بہ عالم آشڪار آهي. سُرن جي بيحد
مر جاڻ ڏيان ٿي.

ڪلياڻ - ديپڪ راڳ جي اٺن پٽن مان هڪ. سنجها جو ڳائبو آهي.

ڪلياڻ - هن ۾ من ڪي روڪڻ جون هدايتون ڏنيون اٿس.

ت - من ڪي آرام ڏيندڙ آهي رات جو ڳائبو آهي.

اڳہ - پارتيہ سنگيت جو مکيہ راڳہ شام جو ڳائبو آهي.

سي - ديپڪ راڳہ جي پنجن استرين مان هڪ سسئيءَ بابت

ي - ماتمي سر ڪربلا جي شهيدن بابت

ب - راءِ ڏياچ جي قصي سان وابستہ

ہ - ميگهہ، ملهار ۽ سارنگہ ڳائڻ سان گرميءَ ۾ بہ بهتر لڳي ۽ مينهن وسڻ لڳي.

سا - مني راڳڻي آهي جا اسر جو ڳائبي آهي.

سنڌي - شاستريہ سنگيت جي راڳڻيءَ کي شاهہ سنڌي رنگہ ڏنو. رام ڪلي، پورب، پرياتي بلاول لاڳڻين جا مثال آهن.

وامي ٽيئونرام ۽ گوالنند جي گرنٿن ۾ بہ سنگيت جي راڳہ راڳڻين
ب واڻي رچيل آهي. اڄ بہ منڊلي سازن سان سنڌيت ذريعي اپديش
ماڻهن کي مست بڻائي ٿي. سنڌ ۾ تہ اڄ بہ شاه ۽ سچل جي درگاه
اتيون جاڳي سنگيت جي سماع تي پڌندڙ جهومندا آهن، ڪلندڙ
ڪندا آهن. ڪرشن راهيءَ پنهنجي ڪيترن بيتن ۾ سنڌين جيہ
خوبين جو ذڪر ڪيو آهي. اسر جو سامي ۽ ٿڌي رات شاه ٿا ڳائن
جا سنڌي.

سج لٿي پٽ نرئي سازن ڪلن منهن
ڪنا ٿي ڪافير سانجهين ڏين سونهن
ويهي ڪن ورنوس ماڻهو منهنجي ملڪ جا

سنڌي ڪلاسيڪل سنگيت ۽ ڊانس جا جديد نمونا - وجهه ۽ للڪارون

-ڊاڪٽر ڪملا گوڪلاڻي

وشيہ جو سرو انگلش ۾ هو ائين تہ مطلب سمجهي ويس پر ڀاشا جي شاگرد آهيان انڪري سري ڪي ڇڱيءَ طرح سمجهڻ ۽ دائرو مقرر ڪرڻ لاءِ ڊڪشنريءَ جي مدد ورتم.

ماڊرن - جديد - نئون هاڻوڪو

فارميٽس - قد ۽ شڪل، نمونو سونهن وهنوار، چال، سنسڪار، حالت

ڪلاسيڪل - عمديون اصلوڪيون بيحد خوبصورت ڪلائون

ميوزڪ - راڳہ - علم موسيقي

ڊانس - ناچ، نرتيہ

اَپرچيونٽيز - وجهہ، سانگو، سنو موقعو، موافق يا سهوليت ڀريو وقت.

چيلينجز - للڪارون چنؤتيون

مان سنگيت جي اهميت ۽ خوبين جي اپٽار نہ ڪري اول اُنجي آڌار بابت ڪجهہ چوڻ چاهيندس. سنسار جي آدي گرنٿ ويدن ۾ سام ويد سنگيت بابت آهي. ڪنهن بہ جدت جي بنياد ۾ هميشهہ قد امن لازمي آهي مونکي ممتاز مهر جون سٽون ياد اچي رهيون آهن تہ

''سنڌي راڳہ جو، هزارين ورهيہ پراڻو آهي، سو اڄ تائين سنڌ جي ڳوٺ ڳوٺ ۾ زنده آهي، بلڪ ٻين قومن بہ ان راڳہ کي ماڻڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. هڪ طرف سنڌي راڳہ هندستان جي ڪلاسيڪل سنگيت جو اهم جزو آهي تہ ٻئي طرف سنڌي ڀيروي اڄ بہ سڄي هند پاڪ ننڍي کنڊ ۾ سنگيت جي شائقن کي ذهني خوشي ۽ سڪون ڏيندي رهي ٿي. اسپين جي لاثاني ناچ - ڪينٽو جينڊو جو روح اهائي سنڌي ڀيروي آهي ۽ اهو ثابت ٿيل آهي تہ اسپين اهو راڳہ ۽ ناچ سنڌ کان ئي پرايو.''

ٽي، امريڪا جو گوپ چندر، گووردن پارٽيءَ جي گيت جڳہ ميڙ يا
جا ٽڪرا ڪي بلوسي راڳي ايتري سوز سان ڳايو جو پوءِ آبدا پروين
يو، پنڊت آسڪرڻ شرما خود اوچ ڪوٽيءَ جو فنڪار ٻڻجي پنهنجي
گريش ساڌواڻيءَ کي واهہ جي تعليم ڏني آهي. شانتي هيرانند
ي ٿي نہ پارت پر ۾ نالو ڪمايو آهي. فخر لائق آهي. ائين ٺاڪر
، سيتا سنڌو پون ۾ مهني ۾ بہ دفعا ميوزڪ ڊماڪا پيش ڪري
ڪارن کي همٿائڻ ۽ منچ ڏيڻ جو لاثاني ڪم ڪري رهيو آهي. اُتان
چاولا جي رهبريءَ ۾ امرتالال مٿل گهڻا ڪلاڪار فن جو جوهر پسائي
ا آهن. تازو 5-3 ڊسمبر 2009 تي اين.سي.پي.ايس.ايل پاران سنڌي
ي فيسٽيول ۾ 14 نوجوان فنڪار ۽ سنڌي سنگيت ميلي ۾ 10 ڳائڪ
ڪار هڪ ئي منچ تان پيش ڪيا. سيمينار ۾ موتي پرڪاش، آسڪرڻ
ا، گوبند مالهي، ڊا. مرليڌر جيٽلي عالماڻا مقالا پيش ڪيا. 1994
ي سيمينار ۾ ان کان اٽڪل ڏيڍ ڏهاڪو ڪو اڳہ سپون جو آڪٽوبر-
مبر 1994 جو پرچو خاص ڳائڪ سيمينار جو پرچو ڪري شايع ڪيو ويو
يمينار ۾ ورهايو ويو. ڪور پيجن تي 62 فنڪارن جو فوٽو ۽ اهم فنڪارن
مختصر واقفيت ڏني ويئي. اڄ تائين سياويڪ ٻيا بہ اهم فنڪار
بول تي چڪا آهن. ڪين پنهنجو فن ظاهر ڪرڻ جا وجهہ مليا آهن.
ي مشهور ڀڳتن جي اولاد ڀڳت کي نہ اپنايو اتي ٻيا نوجوان ڀڳت
دان ۾ ٽپي پيا آهن. خاص ڪري گانڌيڌام جي وشني ايسراڻي
ائدي ڀڳت ڪنور جو جامو ۽ چير پائي ڀڳت وجهي ٿي. ڪلاڪار وري
ڏات کي نکارين پر قدردان ٻڌندڙ آهن ئي ڪٿي ؟ سڀ کان وڏي
ڪار، اها آهي جن شهرن ۾ پروگرام ٿي رهيا آهن انهن جا آرگنائيز
د کي هاءِ لائيٽ ڪرڻ جو مقصد ٿا رکن نہ ڪ سنڌيت جو. هتي اَٽو
ا جدا شهرن ۾ شخصي توڙي ميوزيڪل گروپس جا فنڪار پروگرام
ئي رهيا آهن پر منهنجو مقصد هتي ڪلاڪارن جا نالا ڳڻائڻ نہ آهي.
هہ ۽ موقعا گهٽائي آهن اجا بہ چئجي تہ ٻوليءَ کي بچائڻ ۾ سنگيت ۽
ڪل ڪلچر لاثاني اپاءُ آهي پر ڏنو اهو ٿو وڃي تہ ٻوليءَ کان ٻي مکہ
ڻ ڪري معيار گهٽبو ٿو وڃي. نئين ٽهي بنا محنت ۽ رياز جي راتو

ڀڳت ڪنور جي سنگيت کي ڏين بابت ته گرنٿ لکجي وڃن، ظاهر آهي اسانجو ڪلاتمڪ بنياد پختو آهي پر ورهاڱي بعد تڙي پکڙي وڃڻ ڪري، زمين جي جڙڻ کان پاڙئون پٽجي وڃڻ ڪري حياتيءَ جي هر ڪنڊ ضربجي ويئي. اڄ جڏهن ٻولي ئي هٿن مان ڇڏائجي وڃي ته ڪلائون جيئن جو تيئن سلامت رکڻ ممڪن نه آهي ۽ اهو ضروري به نه آهي. ڪائنات جي هر شيءِ ۾ تبديلي اچي ٿي، تبديلي سرگرم رهڻ جي نشاني آهي. انڪري نراسائي ڇڏي وجهه ڳولهڻ جي ضرورت آهي.
هند ۾ هئڻ ڪري ئي گوبند مالهي ڀڳونتي ناواڻي، سترام روهڙا ۽ ڪلاڪارن سان گڏ ٽن هزارن کان وڌيڪ پروگرام نه رڳو هند پر دنيا جي ملڪن ۾ ڏيئي سگهيو. هونئن شايد هڪ ڳوٺ وڏ ۾ وڏ سنڌ پرڳڻي تائين محدود هجي ها. رام پنجواڻي متڪي وارو پروفيسر ٻڌجي سنڌيت جو ايلچي چورائي سگهيو. ماسٽر بولچند پرت پور راج گهراڻي جو گوئيو ٿي رهيو. اڄ لکنئو ۾ شاگرد تيار ڪيا اٿس. گوسوامي برهمانند ته ساکيات سنگيت جو بيو نالو هو.
پدم شري هوندراج دکايل لوڪ گائڪ ٻڌيو. ڪملا ڪيسواڻي راڳ جي راڻي ٻڌي. ڪلا هزاري ۽ مايا ايسراڻيءَ سنگيت جو هڳاءُ پکيڙيو. ماسٽر چندر ته نجو عشق ڳائي نوجوانن جي دلين تي راڄ ڪيو. فلمن لاءِ پلي بئڪ سنگرس جي تفصيل تي ارجن ڀمڀاڻيءَ جي ’سنڌ فلمي دنيا ۾‘ ڪتاب ۾ سچا سارا 32 صفحا ڏنا آهن جنجو مان ڏهراءُ نه ٿي ڪريان. سي. ايچ. آتما ته هندي فلمن ۾ گيت ڳائي مقبوليت حاصل ڪئي. هر هفتي پارت جي ڪنهن نه ڪنهن شهر ۾ سنڌي سنگيت جو پروگرام ٿئي ٿو پر جيڪي سچ پچ سنگيت جي ديويءَ جي ساڌنا ڪن ٿا تن ۾ مهيش چندر پتا جي ڳاتل رچنائن کي نجي انداز ۾ پيش ڪري ٿو ته گهنشيام واسواڻي حاسد ۽ واسديو موهيءَ جي جديد غزلن کي مخصوص انداز ۾ پيش ڪري رهيو آهي.
دشينت آهوجا، ڪاجل چنديراماڻي جي گائڪي سنڌن رياز جي شاهد آهي ته ڀولڻ راهي، گرداس مل، موهن ساگر، ناري لڇواڻي، مڌو ماٿر مسلسل فن جو هڳاءُ پکيڙي رهيا آهن. دبئي جي ڪوشي لالواڻي، روپ

ن کي همٿائڻ جڳائي خاص ڪري سنڌو درشن، سنڌ سرهاڻ،مهڪ
جي جهڙا ٽي.وي.پروگرام گهٽي ۾ گهٽ زور يوٿ فيسٽيولس تي
گهرجي جيڪا پيڙهي اسانکان ڪنجي چڪي آهي ان سان گڏوگڏ
ٿهيءَ کي به جوڙڻ ضروري آهي. سنگيت جي جادوءَ کي هرڪو
وس ڪري ٿو. ڪلاسيڪل جو آلاپ نه سمجهندي به بدن ۾ جيڪا
پئدا ٿيندي آهي جيڪي ترنگون سرير ۾ پئي آنند عطا ڪنديون
اهو آنند ماڻڻ واري جي حالت گونگي جي ڳڙ مثل آهي. جنهنجو
۾ بيان ممڪن ڪونهي. بلو.سي. راڻي، سي. ارجن هندي توڙي
گيتن جو سنگيت تيار ڪرڻ وقت ايڪاڪار ٿي سڏ ٻڌ ڪوهي
هئا تڏهن ئي ٻڌندڙن لاءِ ڪشش جو باعث بڻجي سگهيا پر اسان
جوڳو قدر ڪونه ڪيو. اهڙا ڏات جا ڌڻي ڏانءُ رکي ميدان ۾ اچن
لهه جي سخت ضرورت آهي. وقت جي تقاضا آهي هاڻي مالي
سان سگهارا آهيون ته ڇو نه هن دشا ۾ ٻارن کي موڙيون ۽ انسپائر
ن؟
ڪارون سنگيت ۽ سياست جون آهن ته قسمت جون به. قسمت جي
جو شڪار ڪلا هزاري ۽ سنگيتڪار جيٺالال ايسراڻي آواز وڃائي
موت تائين لڪل ئي رهجي وياس. اسين سندن فن کان محروم
وياسين. اسانجا سي. ارجن ۽ بلو. سي. راڻي قومي سطح تي ناميارا
سگهيا. هيڏانهن ڪيبل ميوزڪ، ٽيليوزن، اليڪٽرانڪ سنگيت سان
ي ۽ آسڪر انعام حاصل ڪندڙ اي. آر. رحمان سي کان مشهور سنگيت
ثابت ٿي عالمي سطح تي 250 کان 350 ملين آلبم جاري ڪري
ي جو رڪارڊ ٽوڙيندڙ بڻجي پيو.
-80 واري ڏهاڪي ۾ راڪ ائنڊ رول کي پارٽيه سنگيت سان جوڙي
، اتري آميريڪا ۾ علي اڪبرخان ڏاڪو ڄمايو. انهن ڏينهن ۾
ن پارٽيءَ جو ٻالهه ٻالهه ٻڌ بابو، دل دل کي رکه قابو جهڙا
مثال هجن ها ته نؤجوان ٿهي سنڌيت سان جڙيل رهي ها. پارٽيه
۽ پنگڙا سنگيت تي اميريڪن هپ هاپ (Hip Hop) مين اسٽريم
يا سنڌي هوجمالو اهو مقام نٿو حاصل ڪري سگهي؟

رات مشهوري چاهي ٽي. ٽي. وي. چئنلس تي هرجي، هوٽلن ۾ رهڻ، هوائي جهاز جا پاڙا ناز نخرا ڪرڻ واسطي جيڪا محنت تپسيا گهربل آهي سان نہ ٿي ٿئي. سنگيت جي پوڄا ۽ آراڌنا ڪندڙ گهٽ آهن. ناڻو ڪمائڻ جو ذريعو بڻائڻ وارا وڌيڪ آهن. ڪان ۽ ڏيون موتيهار جهڙا گهڻا فنڪار آهن. اڄاڻ شڌ نہ هجن معياري رچنائون ياد نہ هجن گهربل رياز نہ هجي تہ ڪيئن مزو ايندو. اڳ فنڪار سالن جا سال ڏن ٿاهڻ ۾ لڳائيندا هئا. اڄ ڪلاڪن جي محنت بہ نٿي پڄي. هندي يا ٻين ڀاشائن جي اندين آئيڊل وغيره ۾ ڏسندا آهيون ڪيترو ٽيلينٽ آهي؟ ننڍا ننڍا ٻار بہ ڇا تہ محنت ٿا ڪن. اسان اهو ادم ڪٿي ٿا ڪريون؟ فلمي طرزن تي گيت پيش ڪرڻ يا ريمڪس ذريعي شروع ۾ ڀلي همٿائجي پر مقصد معيار قائم رکڻ جو هجي ها. ايترو ضرور چوندس تہ جيئن تہ سنڌين کي ڪو پرانت ڪونهي انڪري ڀارت سرڪار جو ڪلچرل وڀاڳ توڙي للت ڪلا اڪاڊميون سنڌي سنگيت کي همٿائڻ جي آس ۾ پروگرام ٿاهين، انعام رکن، اعجاز عطا ڪن. اين.سي.پي.ايس.ايل ورڪشاپس لڳارائي ۽ ڪلاڪارن لاءِ انعام مقرر ڪري. اڄ تائين شانتي هيرانند ڪانسواءِ ڪنهن فنڪار کي پدم شري جو خطاب نہ مليو آهي. هن کي بہ سنڌي سنگيت ۾ يوگدان لاءِ نہ پر شاستريہ سنگيت لاءِ مليو آهي. البت اکل ڀارت سنڌي ٻولي ۽ ساهتيہ سڀا هر سال ڳائڻ جي ڪيتر ۾ 25 هزار ۽ نرتيہ لاءِ 11 هزار رپيا انعام ڏيئي رهي آهي. صوبائي اڪاڊميون هن ڏس ۾ ڪوشش ڪري فنڪارن کي همٿائين جيئن نئين ٽهيءَ ۾ سنگيت جي فن لاءِ چاهہ جاڳي ۽ سنڌي سنگيت محفوظ رهي سگهي. اين.سي.پي.ايس.ايل ڪجهہ سالن کان ڪئسيٽيس ۽ سي.ڊي. خريد ڪرڻ جي جيڪا يوجنا عمل ۾ آندي آهي اها ساراهہ جوڳي آهي. داد جا مستحق ويسٽن وارا گيان وڇاڻي، ٽپس وارا پائر ايچ.ايم.وي. گراموفون رڪارڊ، فلمن يا ٽيلي فلمس ذريعي سنڌي سنگيت جو پرچار ڪندڙ پڻ واهہ جو آهن، جو اڄ جي زماني ۾ راتيون جاڳي ڀڳتيون ۽ سنگيت پروگرام ٻڌڻ جو چڻ ڪلچر رهيو ئي ڪونهي. نہ اهو ماحول آهي انڪري هرڪو پنهنجي گهر-گهر ڪمري ۾ وي.سي.ڊيءَ سان من وندرائڻ ٿو گهري. انڪري اهڙين

ن جو قدر نہ ٿو ٿئي. ڳائڻا ڪين بيحد گهٽ درجي جا تا سمجهن
تہ بنا سازن سندن آواز ۾ کهڙو دم رهندو؟ ان پاسي بہ ڌيان
هاڻي مان پيپر جي ٻئين حصي ۾ ڊانس تي اچان. انادي ڪال
سان پنهنجي آنند جي پلن ۾ خوشيءَ کان جهومندي سرير جي
سان پنهنجو پاڻ کي اظهاريندو رهيو آهي اهو سندس بنيادي سڀاءُ
سيني ڪلائن ۾ ڪلاڪار سرجڻ بعد انکان جدا ٿي ويندو آهي پر
ڪلا ۽ آخر تائين جڙيل رهندو آهي. ڪلا سان ايڪاڪار ٿي انجو
ڻجي ويندو آهي.
تري قدر سنڌي ناچ جي اتهاس جي ڳالهہ آهي. سنڌو گهاٽي سڀيتا
ڪہ پريندڙ موهن جي دڙي مان حاصل ٿيل نرتڪي ئي ڪافي آهي.
سان تڪليف اها آهي جو ڪلائن جو سَنڌي (प्रमाणिक) اتهاس
ئي ڪونهي. نرتيہ جا جدا جدا اسم ڏسي يا زباني ڳالهيون ٻڌي
ن نتيجي تي پهچڻ ڪيئن ممڪن ٿيندو؟ لوڪ نرتيہ جي ڪيتر ۾
ہ حاصلاتون آهن. باقي ڪلاسيڪل ڊانس جون ڪلاڪار آڱرين تي
سگهجن ٿيون. راڻي ڪرنا، انيلا سندر، آشا چاند، رچنا سندر، ڪشو
ماڻي، سنڌو ڀاڳيا مشرا، سڌا رامچنداڻي، ٻال ڊانسر دويا
گهاڻي، ڪرم چنداڻي، سونو چوڌري آهن نرتيہ ۾ محنت، لائقي
فن سڀ اهم آهن. هن ۾ سرير، من، ٻڌي، آتما سيني جو ميلاپ
و. نرتيہ لفظ سميت بہ ٿي سگهي ٿو تہ لفظ کان سواءِ بہ

चेष्टितं इंगित निमिषतं स शब्द

جب مدرائون، هاو ڀاو ۽ سرير جي عضون جي هلچل بہ لفظ جي
ب ۾ اچي ٿي. نرتيہ ۾ سنگيت ئي آڌار بڻجي ٿو. سنگيت ۾ گيت
ي ٿو. ڇند ۾ لئہ ۽ تال بہ مليل رهي ٿو. چاهي لوڪ نرتيہ هجي يا
يڪل. ڇيڄ تي يوپي ۽ گجرات جو اثر پر ويهي ليتي، گوڏن پر
ون پائيندي نرتيہ ڪجي ٿو تہ اها نج سنڌي ڇيڄ ثابت ٿئي ٿي.
تي راجستان جي گهومر جو اثر، هوجمالو ۽ پنجابين جوائي جمالو
، جلندڙ باقي ڀڳت اسانجو نجو سنڌي نرتيہ جو قسم آهي.
تهن پنهنجي ڪٽڪ جو فن سنڌيت جي ڦهلاوَ لاءِ ڪم آندو سان آهي

هاڻي تہ ليپ ٽاپ ۽ ڪمپيوٽر تي جديد ٽڪنيڪ مان مؤجود ڏنن تي خود جي آواز ۾ رڪارڊنگ جون سهوليتون ميسر آهن انهن جو استعمال ڪري ڀرپور فائدو وٺون. ڪي بورڊ نہ رڳو جدا جدا ساز پيش ڪري ٿو پر تاڙين جا ڦهڪا بہ ڪري ٿو. ڇا انهي مؤج مستي ڏوم ڏڙاڪي ۾ گم ٿي اصلوڪا ساز وساري وهون ؟ خود سان ايڪاڪاري ڪندڙ ڪلاسيڪل راڳ ڪان منهن موڙي ڇڏيون ؟ مان آشاوادي آهيان. ضرور ڪي جنوني ڊيووٽي نڪري نروار ٿيندا. سمورين للڪارن سان روبرو ٿيندي حاصل وجهن جو فائدو وٺندا سنڌيءَ ۾ ٻاڻ جي ڪيتر ۾ وري- تسلي بخش حالتون آهن باقي ساز بنا راڳ جي ڪهڙي سونهن ؟ سازندا تمام گهڻ آهن. ڊا. جيٺلي هينين قسمن جا ساز ٻڌايا آهن.

1. تارن وارا - يڪتارو، سرندو، دنبورو، چنگ
2. چمڙو چڙهيل ساز - دهل، ڍولڪ، طبلو، نغارو، پير، ڊمرو، دف يا دقلي،مغرمان.
3. گهن يا ٺوس ساز - ڏنڊو، ڇپرون، ڪڙتالون،ڏؤنڪا، ڪنجهيون، يا جهانجهہ، ٺالهہ يا ٺالهي، چمٽو، گهنگهرو.
4. ڦوڪ يا هوا سان وڄندڙ پورا ساز - بوڙينڊو، نفيل يا سڱي نڙ، شرنائي يا شهنائي، بنسري، مرلي، پاوا يا بينون دلو يا ٻڙو.

جيٺلي نہ سنڌي سازن ۾ فقط بوڙينڊو ڪي شماريو پر مان جوڌپور جي ڪومل ڪوٺاريءَ واري پردرشنيءَ ۾ جيڪي ساز ڏسي آيس تنتي باقاعدي سنڌي سارنگي، سنڌي ڪماچ لکيل هو.

هارمونيم ۽ طبلي تي ڪن ٻاڻ ٻڌين سنڌين جي ماستري آهي باقي ٻيا ساز مٽڻ هار - لانگها وغيره وڄائين ٿا. اميريڪا ۾ مهيش چندر ايندو آهي تہ اول سازندي رتن ڪمار ڪي گهرائيندو آهي جو انکي جهمٽ وڄائڻ جو واهہ جو هنر آهي. جديد ٽڪنيڪ ۾ تہ ساز جي پرسان بٽڻ دٻاءِ تہ انجو آواز ايندو نہ محنت نہ سکڻ نہ گرو نہ رياز ڪوڻ جي درڪار تہ بہ هن ڏس ۾ سنڌين جو خير ڪو چاهہ آهي.

سڄان رواناڻي ٻالڪ، ديويداس گر رڪارڊ قائم ڪندڙ سازندا آهن

آزاديءَ کانپوءِ واري سنڌي غزل ۾ اظهار جا نوان طريقا

-ڊا. ونود آسوداڻي

سنڌيءَ ۾ لڳ ڀڳ ٻن سؤ سالن کان غزل لکڻ جي روايت رهي آهي.
سنڌيءَ ۾ سڀني کان وڌيڪ مقبول شاعريءَ جي صنف آهي، اهو چوڻ
نہ ٿيندو. سنڌيءَ جي قريب قريب هر شاعر غزل تي قلم آزمائي ڪئي
.

غزل جيڪو عربي لفظ آهي تنهنجي اصلي معنيٰ آهي 'عورت سان يا
ت جي باري ۾ گفتگو ڪرڻ'.[1]
شروعاتي دور ۾ غزل پنهنجيءَ اصلي معنيٰ سان خوب نباهيو. ايراني
ءَ سنڌيءَ ۾ ان وقت غزل پيار، محبت، حُسن، بلبل، شراب، ميخانو
ر وصال جي حوالي سان چيو ويندو هو. ٻين لفظن ۾ ائين چئجي تہ
و ڪري غزل عشق جي جذبي جو اظهار ڪري ٿو.
بدلاءُ قدرت جو قانون آهي. شاعريءَ جي ڪابہ صنف وقت ۽ حالتن
بدلاءُ کان اڻ ڇهي نٿي ٿي سگهي. غزل پنهنجي ٻن اڍائي سؤ سالن
سفر ۾ گهڻيئي منزلون طئہ ڪيون آهن. غزل ڪنهن بيٺل تلاءُ وانگر نہ
ميشه وهندڙ نديءَ وانگر آهي. گذريل اڌ صديءَ ڏانهن نظر ڊوڙايون
هو صاف ٿي بيهندو تہ سنڌي غزل ۾ نہ رڳو پيار ۽ قدرت جو ذڪر آهي
زل زندگي ۽ دنيا جي هر پهلوءَ کي پنهنجي گرفت ۾ ٻڌو آهي. غزل ۾
ڙ بدلاءَ صرف غزل جو موضوع تائين محدود ناهن پر، هي بدلاءَ اظهار
طريقن ۾ پڻ ڏسجي سگهجن ٿا.
آزاديءَ کانپوءِ واري سنڌي غزل ۾ اظهار جي نون طريقن جي اوڪ
ڪرڻ هن مقالي جو مقصد آهي.

انيلا سندر هوءَ موهن جي دڙي جي ڪوٺائيءَ مان مليل نرتڪيءَ جو روپ بڻجي سنڌين جي ثقافتي عروج جي سچي وارث ثابت ٿي آهي. حياتيءَ جو مقصد ئي اهو بڻايو اٿس. سڄي دنيا ۾ فن جو جوهر پسائي چڪي آهي. 'سڪ سڄڻ جي'، 'سنڌيت جي سرهاڻ'، 'ٿيءُ نہ جاني جدا مونکان'، 'ڏڻ وار'، سنڌو ڌارا سندس خاص ڊانس بيلي آهن. پر هت بہ سندس گروپ ۾ هڪ يا ٻہ سنڌي ڪلاڪار هوندا آهن. باقي غير سنڌي ڊانس ۾ چاهہ رکندڙ سنڌين لاءِ اها وڏي للڪار آهي. البت سنڌالاجيءَ ساهتيہ سڀا پاران انيلا جي رهبريءَ ۾ ورڪ شاپس ڪيا ويا آهن ۽ ڪجهہ آشاوادي نتيجو بہ نڪتو آهي پر تسلي بخش نہ. سنڌي ڇوڪرا ڊانس ۾ چاهہ نہ ٿا رکن. ڇوڪريون سڪولي جيون تائين سرگرم رهن ٿيون پوءِ پڙهائي، ڪيريئر شادي گهر گرهستي کين شاندار ماضي دفنائڻ لاءِ مجبور ڪري ڇڏي. گوورڌن ڀارتيءَ سان جيڪي ڊانسر سولو يا بيلي ڪنديون هيون انهن مان هڪ بہ اڄ سرگرم ڪونهي يعني للڪارون شخصي ڪٽنبي سماجي سطح تي تہ آهن ئي. سياسي طور پرانت نہ هجڻ جي ڪري مرڪزي سنگيت ناٽڪ اڪاڊميءَ کي جيڪا حوصلا افزائي ڪرڻ گهرجي سا بلڪل ڪونہ ٿي ٿئي. ٽي.وي. چئنلس 'بوگي ووگي' يا 'ڊانس انڊيا ڊانس' ۾ ڏسندا آهيون تہ فنڪار ڪيئن نہ سڌ ٻڌ ڀلائي ڇڏيندا آهن. انهن ۾ خير ڪو سنڌي ڊانسر نظر اچي ٿو پر تہ بہ نئين ٽهيءَ جو ٽيلينٽ ڏسي مونکي آخر ۾ اهو چوڻ ۾ ڪابہ هچڪ ڪونهي تہ

وري ورندو واءُ وري وسندا مينهن
اداسيءَ جا ڏينهن رهي رهندا ڪيترا

پيا آهن. هنکي خبر آهي تہ قلم جي طاقت سان هو انقلاب نٿو آڻي
. جديد زندگيءَ جي تناون ۾ هو ايترو تہ وڪوڙيل آهي جو هاڻي
خدا جي انصاف تي بہ ڀروسو ناهي.

جڏهن جڏهن بہ جيئڻ تي دل ٿي
خدا کي گار ڏيڻ تي دل ٿي

(ايم ڪمل)

ساڳئي وقت شاعر عام ماڻهوءَ جي مسڪيني ۽ هيٺي حالت کان واقف

ماڻهو آهيان وڪامان حاسد
۽ وري ڪيڏو نہ سستو آهيان!

(ارجن حاسد - ميرو سچ ص. 71)

يا

وڪڻڻو پاڻ ئو تہ مان ڪيو،
اگهہ خريدار جي خوشيءَ تي ڇڏيو

(ايم ڪمل - باهہ جا وارث ص. 82)

اڄ جو شاعر نيتائن جي بدسلوڪيءَ کان تنگ اچي چڪو آهي. نيتائن
هنجو خيال الڳہ انداز سان غزل ۾ اظهار پاتي ٿو.

”روز وشواس کي چرا نہ هڻو
ڌهن تي هڪ دفعي هڻو گولي!

(ميرو سچ ص.27)

متي جاڻايل اُڏارڻن مان اهو صاف ظاهر ٿو ٿئي تہ موضوع جي پيشڪش
زل ۾ اظهار جو نئون طريقو اختيار ڪيو آهي. جتي موضوع نوان هوندا
اهو لازمي ٿي پوندو تہ بندش ۽ ٻوليءَ جي حوالي ۾ پڻ اظهار جا نوان
هجن. گذريل ٽن چئن ڏهاڪن ۾ غزل ۾ اظهار جا گهڻائي نمونا نظر
تا. هن مقالي ۾ ڪجهہ طريقن تي روشني وجهڻ جي ڪوشش ڪئي
آهي.

بندش ۾ نئون اظهار

غزل ۾ مفهوم ۽ بندش کي جدا جدا ڪري سمجهڻ قريب
ڪن آهي. مفهوم جي اظهار لاءِ چست بندش ضروري آهي. اُهو ئي

اظهار جا نوان طريقا ڇو؟

غزل ۾ اظهار جي نون طريقن جي ضرورت شاعرن کي ڇو لڳڻ لڳي؟ اتي اهو سمجهڻ ضروري آهي ته جڏهن غزل ۾ نوان موضوع اچڻ لڳا ته اهو لازمي هو ته اظهارن جي تريقن ۾ به بدلاءُ اچي. اتي مان اها ڳالهه واضع ڪرڻ چاهيندس ته اظهار جي طريقن ۾ نه رڳو انهن بدلاون ڏانهن اشارو آهي جي ٻوليءَ يا تڪنيڪي لحاظ کان جدا آهن پر موضوع جي نواڻ کي پڻ اظهار جي نون طريقن ۾ شامل ڪيو ويو آهي.

موضوع جي پيش ڪش ۾ بدلاو

سنڌي غزل ۾ گهر، گهر نه لڳڻ جو احساس آيو آهي. گهر هڪ اهڙي جڳهه آهي جتي هرڪو محفوظ سمجهي ٿو. آسائش پاڻي ٿو ۽ رشتائي گرمائش مان پاڻ کي گرمائي ٿو ۽ ان قسم جا ڀاو اڳين ڪيترن غزلن ۾ آيا آهن. پر تازي غزل ۾ شاعر پنهنجي گهر کان به ڪيٻائي ٿو. پنهنجو اَندرُ، هو گهر ۾ به، وري نئو سڱهي. هڪ قسم جي اَجنبيت آهي گهر جي ڀاتين ۾ وچهر:

> ''گهر جا ڀاتي، جڻ گهر ۾ گڏ اڪيلا ٿا رهن
> پنهنجي پنهنجي گهر ۾ آهن پنهنجا پنهنجا اجنبي''

(ڪرشڻ راهي:- وسڻ سندا ويس ص.97)

گهر جي ٽٽڻ جي اها ڳالهه ونود آسوداڻيءَ جي هن شعر ۾ سو ڪيئن الڳ انداز سان اظهار پائي ٿي.

> گهر ۾ هاڻي ٽيبون ته ڪڇنديون
> ير ۾ ويڻل ڀاءُ سڳو آ

روايتي غزل ۾ شخص دنيا سان وڙهي ٿو. هو سَماجي ۽ سياسي براين جي خلاف بغاوت ڪري ٿو. بغاوت جو اهو اِظهار هڪ نئين رنگ ۾ اسان آڏو اچي ٿو. هاڻي شخص پاڻ سان لڙائي ڪري ٿو. هنکي پل پل ٽٽڻ ۽ ڀُڙڻ جو احساس ٿئي ٿو.

> روز لهندا رهيا چٽڙ دل جا
> زندگي پو به زندگي آهي

(ونود آسوداڻي (2004))

اڳيان وانگر شاعرُ آدرشوادي ناهي. اڄ جي غزل ۾ شاعر جا سڀ ڀرم

ي رهيو آهي. غزل مان فارسي لفظ قريب قريب غائب ٿي ويا آهن. ۾ اسين جنهن گهڻي ياشيه ماحول ۾ رهون پيا انجو اثر به غزل جي ليق تي نظر اچي ٿو. ڪن نون شاعرن هندي ۽ انگريزي اکرن جو به وگ ڪيو آهي. هتي اها ڳالهه نوٽ ڪرڻ جهڙي آهي ته هندي ۽ انگريزي ڪتب آڻڻ سان غزل جو معيار گهٽجڻ بدران، خيال جي اظهار کي ت حاصل ٿي آهي.

ڪجهه مثال ڏسندا :

موت ڏوراپا ڏئي ويو
چو پيو ٿا روز هالا

(ونود آسوداڻي - اڻ چپيل)

هڪ خبر نيت تي خدا ڏياري
ساڏو سنتن کان هو خفا آهي

(ونود آسوداڻي - اڻ چپيل)

ڳوليي پيو چوڪرِ جون ٽنگون
سيڪس ڪنن بيماري هوندي

(راجيش آسوداڻي اڻ چپيل)

هنن شعرن ۾ هالا هنديءَ جو ۽ نيت (Net) ۽ سيڪس (Sex) انگريزيءَ لفظ آهن. هڪڙو ته انهن لفظن جا سنڌي معنائن وارا لفظ ڳولهڻ گهڻو ڪل هو ۽ ٻيو ته اهي لفظ اهو Co-Notetion پيدا ڪري نه سگهندا، ڪو انگريزيءَ جي Net ۽ Sex لفظ ۾ آهي. اظهار جي لحاظ کان سنڌي ل نَئين منزل تي اڳرو آهي.

تضاد جا نوان رنگ

هڪڙو وقت اِهو هو جڏهن تضاد کي غزل جو روح مڃيو ويندو هو. ضاد تي ٻڌل هزارين شعر نه رڳو سنڌي شاعريءَ ۾ لکيا ويا پر خوب پسند ڪيا ويا. اڄ جو شاعر تضاد کي پراڻي روايتي رنگ ۾ جهڙوڪ وفا، خفا، زندگي موت، ڏينهن رات، دوست-دشمن، جي حوالي ۾ تب نٿو آڻي. اڄ جي غزل ۾ گر تضاد ڪتب آندو به وڃي ته هڪڙو نئين داز ۽ نئين معنيٰ سان.

ڪجهه مثال ڏسندا :

غزل ڪامياب غزل ليکيو وڃي ٿو، جتي مفهوم ۽ بندش هٿ ۾ هٿ ڏيئي تخليق جي پيچرن تي پنڌ ڪن ٿا. بندش ۾ نئون اظهار جو اهو مطلب ڪونهي تہ غزل جي ضروري تڪنيڪي پهلو جهڙوڪ بحر، وزن، ڪافيو ۽ رديف ۾ نون شاعرن ڪا ڇيڙڇاڙ ڪئي آهي. انهن تڪنيڪي پهلن سان نباهيندي بہ بندش جي اظهار ۾ نواڻ پيدا ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي ويئي آهي.

پراڻي غزل ۾ سنگيت جي راڳ راڳڻين ڪي خيال ۾ رکي شاعر ڪافئي ۽ رديف جو چناءُ ڪندا هئا. ٻين لفظن ۾ ائين چئجي تہ غزل لکڻ وقت ان ڳالهہ جو خاص ڌيان رکندو تہ جيئن غزل ڪي گلوڪار سولائيءَ سان ڳائي سگهن، مثال

تنهنجو دلبر ڪري ديدار، هليا ويندا سين
سانڍي سيني ۾ سچڻ پيار، هليا ويندا سين

(ارحن حاسد)

”جيڪڏهن تنهنجا ٻٽي ويندا سين،
ساريءَ دنيا ڪي وٽي ويندا سين.“

(هيرو نڪر)

متي ڄاڻايل ڪافيا ۽ رديب سنگيت مير آهن اهڙن ڪافين ۽ رديفن تي گهڻائي غزل رچيا ويا، جنکي سولائيءَ سان ڳائي سگهجي ٿو. اڄ جي شاعر موسيقيءَ ڪي ڌيان ۾ رکي رديف ۽ ڪافئي جو چناءُ نتو ڪري، هنجي اَندرُ جو گلوڪار، تخليقڪار تي هاوي نتو ٿئي. هو مفهوم ڪي مرڪز ۾ رکي ڪافئي ۽ رديف جو چناءُ ڪري ٿو. اڄ جي گهڻن ئي شاعرن اظهار جي خيال ڪان رديف جي نواڻ پيدا ڪئي آهي. ان ڏس ۾ شري واسديو موهيءَ جو ذڪر ڪرڻ لازمي آهي. موهي صاحبن جا

”موڙو ڏئي ڪلين ٿو“

۽

”ٻڍو“ جهڙا رديف هڪدم ڌيان ۾ ڪينچي وٺن ٿا.

سولي ٻولي

اڳئين غزل ۾ فارسي لفظن ڪي ڪتب آڻڻ سبب عام پڙهندڙن ڪي مشڪلات درپيش ايندي هئي. اڄ جو سنڌي غزل تمام سرل ۽ سَولي ٻوليءَ ۾

تو وجي، اهڙي ئي نموني 'آواز ڇهڻ'، 'موکو' ۾ حاسد جا ڪي شعر
ن :

ماں هوائن کي جي ڏسندو آهيان
ڪنهنجي پڻ پڻ کي به ٻڌندو آهيان.

(هوائن کي ڏسڻ، غزل 4)

ڪا اوچتو ڇهي وجي خوشبو نگاهه کي
تتليءَ کي اکڻ ۾ اچڻ ڏي ڪڏهن ڪڏهن.

(خوشبوءِ جو ڇهڻ غزل 39)

مٿي ڇهڻ جي حواس جو ڪم 'ڏسڻ' ۽ 'سنگهڻ' جو حواس وري 'ڇهڻ'
حواس سان ملي ويو آهي.

ڦيرايل صفت (Transforead Epithet)

ادب جي ڪنهن صنف ۾ موادياً اظهار جي لحاظ کان اگر وقت به
ت ڪجهه نئون نه جوڙيو وڃي ته انهيءَ صنف جو وڪاس هڪ پاڻيءَ جي
ي وانگر هڪ هنڌ بيهي ويندو. پاڻيءَ جي تازگي هنجي وهڪري سان
سط آهي. سنڌي غزل جي اها خوشقسمتي چئجي ته مواد ۾ اظهار جي
اظ کان ان ۾ نيون نيون چيزون اينديون رهن ٿيون. حاسد، موهيءَ،
يڪانت صدف ۽ ونود آسوداڻيءَ جهڙن شاعرن (Transforead Epithet)
رايل صنف جو ڀرپور اُپيوگ ڪيو آهي.

ٿڪل ڪا راهه، لنگهي وڻ هينان
گهڙيون به درتي ڪو ترسي ٿو ائين!

(ارجن حاسد)

'وقت جا پير پڻ ٿڪل ٿا لڳن
پيچرا سڀ هتي ڊَنل ٿا لڳن.'

(ونود آسوُداڻي)

هتي پير مسافر جا نه پر وقت جاچيا ويا آهن.

بي لطف لفظن جو اپيوگ

عام طور ائين مڃيو ويو آهي ته ٻوليءَ جا ڪجهه لفظ بي لطف ٿين ٿا
ڪي شاڪريءَ ۾ ڪتب آڻڻ نه کپي. اڄ جو سنڌي شاعر ڪنهن به لفظ کي
لطف نٿو سمجهي. هو پنهنجي ڏانو سان، اهڙن بي لطف لفظن کي

''سچايون سڀ رلنديون هونديون
سپنن جا در پڇنديون هونديون.''

(واسديو موهي)

''ڏاڍو اوکو آ ان تي پير رکڻ
حوصلي جي تتل تتل واري''

(شريڪانت صدف ذهن جا قبيلا-13)

تجسم جا نوان انداز

اڻين ته تجسم (Personification) به اظهار جو پراڻو ڍنگ آهي. پر ان ۾ هاڻوڪي شاعريءَ ۾ ڪائناتي عناصرن کي گهڻي جاءِ ڏني آهي.

''ڏاڪي ڏاڪي تي رکي، پير چڙهي اُس اڻين
ورجي راهه تَڪي تڪل، نار هلي ڪا جيئن.''

(کيمن مولاڻي - لِنو سنديون لاتيون-44)

تڇ پدارٿ سان پريل سڀ گهٽ ڏسي موٽي ويا
ڪانه ڪا خالي ججهه ڳولهي رهيا ها سوجهرا !''

(لڪشمڻ دُبي - آڪاش جا ٽڪرا - 27)

''اُس اڱڻ ۾ ڏنم لهي آئي
لڙڪ پنهنجا سُڪڻ وجهان ٿو''

(ونود آسوداڻي - چڻگون چڻگون 49)

لفظي مرڪب (Lexicol Compouds)

گذريل ڏهاڪي جي شاعريءَ ڪيترائي اهڙا لفظي مرڪب (Compouds Lexicol) ڏنا آهن جيڪي پنهنجو پاڻ ۾ تخليقي هئڻ سان گڏوگڏ، حوالن ۾ پوريءَ طرح جذب ٿي ٿا وڃن ۽ اهائي انهن جي شڪتي آهي.

''ڳلن تي جن جي ڪي ميوا پچن ٿا
انهن جو ذائقو پڻ جي چکي ڪو''

(ارجن حاسد - ساهي پٽجي)

حواسن جي ڦيربدل (Synaesthesia)

Synaesthesia کي سنڌ تي غزل جي حوالي ۾ اظهار جو نئون طريقو مڃي سگهجي ٿو. هڪ حواس جو ڪم ٻئي حواس کان ورتو وڃي ٿو.
مثال طور 'آواز ڏسڻ' آواز ٻڌڻ جي حواس سان جڙيل آهي، پر انکي

(واسديو موهي)

''ڪنهن بہ آواز تي هلڻ تہ لڳان

سچ آهي تہ تو سڏيو ڪنهي.''

(واسديو موهي)

''اوچتو ڪو اچي ڪري پڻ پڻ

ڪيڏو ٻيچاري تي چڏي پڻ پڻ''

گر، هوا ڪان هوا سان ٽڪرائي

توري پولار ۾ ٿئي پُڻ پُڻ

هوُ تہ شاعر وڏو، چون ٿا سڀ

روز ڪا ڳرتي تو لکي پُڻ پُڻ

(ونود آسوُداڻي)

''مان شل اهڙو پاڻي بڻجان

تون مون سان، مان توسان وهجان''

(ناري لڇواڻي)

هنن شعرن ۾ چانو جي سُتي، آواز، پڻ پڻ ۽ پاڻيءَ کي نيون معنائون
يون ويون آهن. شاعر لفظ جي رواجي معنائن کان اڳتي وڌي لفظ ۾
سگهہ کي پنهنجي اظهار جو ذريعو بڻائي ٿو. منهنجي شخصي خيال
ق (بعد جديد) Post Modern غزل جي اها حاصلات آهي.

لفظن جو صرفو (Compect Style)

اظهار جي نون طريقن ۾ هڪڙو نئون اوزار آهي لفظن جو صرفو. پهرين
ن ۾ بحر وزن جي پرپاڻي ڪرڻ خاطر، صرف خالي جڳهہ پرڻ لاءِ ڪجهہ
رکيا ويندا هئا. اڄ جي غزل جي اها خاصيت آهي تہ پرپاڻيءَ وارا اهڙا
گهٽ ۾ گهٽ ڪتب آندا ٿا وڃن. پختا شاعر تہ اهڙا لفظ قطئي ڪتب
ٿين. ان سان بندش کي پختائي ٿي ملي. اهڙا لفظ شعر ۾ نہ رکو
ري آهي پر بندش ۾ جتي هو رکيو ويو آهي، اها جڳهہ بہ ان لفظ لاءِ
آهي، مطلب تہ شعر ۾ ڪنهن بہ لفظ کي ڦيرڻ گهيرڻ جي گنجائش
ڪئي وڃي ٿي. لفظن جو صرفو هڪڙو اهڙو طريقو آهي، جنهن سان
پنهنجي ڳالهہ اثرائتي ڍنگ سان چئي سگهي ٿو. لفظن جو صرفو تير

غزل ۾ استعمال ڪري پنهنجي اظهار جي طاقت ۾ اضافو ڪري ٿو. ڪجهه مثال پڙهندا :

ٽُوٽارا ڪيڏا ناد، وڄن شهر شهر ٿا
همٿ ٻڌي جي وقت ڪان، ٿَڻ مڻ ڪسي وٺين!

(ٿڻ مڻ، غزل 23)

پل ته ڪنهنکي به سڌي ڏس حاسد
ٻوڏ ۽ قوت وراثي آهي.

(ٻوڏ ۽ قوت، غزل 3)

ڪي نوجوان شاعر هڪ قدم اڳتي وڌي بي لطف لفظن کي رديف طور به ڪتب آڻين ٿا، ان ڏس ۾ راجيش آسُوداڻيءَ جو هي شعر ڏسندا،

”خواب مليا ٿَئي ڏوڙ پوئي ڪا
ٽُڪر جهڪليا ٿئي، ڏوڙ پوئي ڪا
ڍونگين جي آسيسُن سان ئي
ٻار پليا ٿئي، ڏوڙ پوئي ڪا“

لفظن جي سڳهه ۽ نيون معنائون

اڄ جي زندگيءَ تي ميڊيا جو تمام گهڻو اثر آهي سرودجي اُستاد امجدعلي خان پنهنجي B.B.C. تان پرسارت ٿيل انٽرويو ۾ چيو هئو ”اڄ جا ماڻهو سنگيت کي ڪنن سان ٻڌڻ نه پر اکين سان ڏسڻ ٿا چاهين.“ هن جملي مان اها ڳالهه صاف ظاهر آهي ته هاڻي جا ماڻهو لفظ جي سڳهه کان بي خبر آهن. لفظ ۾ لڪل گوناگون معنائن کي پڻ هو ماڻي ڪونه ٿا سگهن. سنڌي غزل جي شڪتي ئي چئجي ته سنڌي شاعرن نه رڳو لفظ جي سڳهه کي سڃاتو آهي، پر لفظ جي سڳهه (Potercail) کي پنهنجي اظهار جو ذريعو بڻائي ان ۾ نيون نيون گوناگون معنائون پريون آهن. جن شاعرن سڳهه جو صحيح اپيوگ ڪيو آهي انهن جا شعر الڳ الڳ ڌارائن تي سمجهي سگهجن ٿا. هڪ ئي لفظ الڳ الڳ اِسترن تي معنائون ڏيڻ ۾ سمرٿ آهي.

هيٺ ڏنل ڪجهه مثال منهنجي ڳالهه جي پنيرائي ڪندا :

”تو رڳو ڇانو جي سُتي پيتي
توکي هلڻو آ انڌيارن ۾.

کنهنکي کنهنکي سانديا دل ۾
زخمن ساري جاءِ والاري

(کي.ٽي. دادلاڻي)

هن مقالي ۾ مون آزاديءَ کان پوءِ سنڌي غزل ۾ اظهار جي نون طريقن
چنڊڇاڻ ڪرڻ جي هڪ نماڻي ڪوشش ڪئي آهي. مونکي اهو چوندي
هٻڪ نٿي ٿئي ته وقت ۽ اپياس جي ڪميءَ ڪري منهنجي ڪوشش
رور ڪي ڪميون پيشيون رهجي ويون هونديون، تنهن لاءِ مان معافيءَ
للبگار آهيان. سنڌيءَ جو غزل ڪنهن وهندڙ نديءَ مثل آهي. انجي
يءَ ۽ تازگيءَ ۾ هر سنو شاعر پنهنجيءَ پنهنجي قوت آهر اظافو ڪندو
آهي. اڄ جي سنڌي غزل جي اِها طاقت مڃڻ کپي ته هيءُ غزلُ
يءَ ۽ دنيا سان وابسط هر موزوءَ کي اظهارڻ ۾ سڦل آهي. بندش ۽
يڪي خيال کان پڻ سنڌي شاعرن اظهار جي نون نون طريقن جو
گر ڪيو آهي. انجو ڪجهه حد تائين ذڪر مون هن مقالي ۾ ڪيو آهي.
ي ان ڳالهه جي ڄاڻ آهي ته ڪيترائي اظهار جا نوان طريقا سنڌي غزل
وجود هوندا جي هن مقالي جي دائري ۾ نه اچي سگهيا آهن. گهڻائيءَ
شاعر هوندا جنجي تخليق اظهار طريقن سان مالامال هوندي، پر مان
نجين محدودگين جي ڪري، اهڙن شاعرن جي شاعري هن مقالي ۾
ل نه ڪري سگهيو آهيان.
مان شخصي طور انهن سيني اديب دوستن جي معافيءَ جو طلبگار
ان.
مان شري واسديو موهي صاحبن جو پڻ ٿورائتو آهيان جنجي ڪتاب
لهه شاعريءَ جي'' مان هيءُ مقالو لکڻ ۾ مدد حاصل ٿي آهي. شري
ر ڪلياڻيءَ جا پڻ لک ٿورا ٿو مڃان جن پنهنجو قيمتي وقت ڪڍي،
ي قرب مان هيءُ مقالو مونکي سنڌيءَ ۾ لکي ڏنو.

جي تکيءَ چنچنب وانگر آهي جتي لڳي، گهرو گهاوَ ڪري ڇڏي. ڪجھ مثال :

حاسد توکي ڪٿان لڳندو آ
جڏهن جڏهن ڪنهن راند ڦٽائي

(ارجن حاسد موڳو غزل 55)

پاڻ ڪان پريرو رڙهي ويٺس،
پنهنجي پاڇي ڪان دور ٿي ويٺس.

(غزل 54)

”ٽانڊڻ جو ڪو وارث بڻبو
شهر سڄي ڪان وَر وَر پڇبو.“

(ونود آسوُداڻي)

سڌي ليڪ جو شعور (Straight Line Sensibility)

روايتي طور غزل جي شعر ۾ ٻه مصرا ٿيندا آهن پهرين ڪي مصرائي اول ۽ ٻي کي مصرائي ثاني چئبو آهي. شعر جا ٻئي مصرا ٻه جدا جدا سٿون هونديون آهن. پهرينءَ سٽ ۾ جيڪو خيال چيو ويجي ٿو، ٻينءَ سٽ ۾ يا ته انجو تضاد هوندو آهي، يا ڪو مثال ڏيئي، يا ڪنهن تشبيه ذريعي ان خيال کي وڌيڪ اپارڻ جي ڪوشش ڪئي ويندي آهي. اڄ جي سنڌي غزل تي نئين ڪوتا جو اثر صاف ظاهر آهي. شعر جا ٻه مصرا، ٻه جدا سٿون نه هجي، هڪ ئي لنبي سٽ وانگر اسانجي آڏو اچي ٿي.

در ڪليل کي ٻه هٿ سان ڪڙڪائي
پل تون ڏاريو لڳڻ، وري اچجڻ

(ارجد حاسد موڳو-غزل 19)

پاڪ رهڻ جي هير پيل ٿِس
ڪا ڪا عادت ڦير سڄڻ جي

(ناري لڇواڻي)

ڪو ته پتو خوشبوءِ جو هوندو
واٽن تي وڻ وڻ ڪان پڇيو

(ونود آسوداڻي)

علي نگريءَ جي مهاتما گانڌي هندي يونيورسٽيءَ جي وائيس چانسلر
نارائڻ راءِ، هڪ پريس ڪانفرنس ۾ چيو، ’اڄ جي ليکڪائن ۾ هوڙ
) لڳل آهي، اهو ثابت ڪرڻ لاءِ تہ هن کان وڌيڪ ڇنال (وئشيا) ٻي
ناهي.‘ هن هڪ پرسڌ ليکڪا جي آتم ڪٿا ڪندي چيو، ”منهنجي
موجب ان پستڪ جو شيرشڪ هئڻ گهرجي ’گهڻا دفعا ۽ گهڻن بسترن

ندي يونيورسٽيءَ جي وائيس چانسلر جي ان رِمارڪ مان اندازو لڳائي
ي ٿو تہ اڄ ليکڪائن جي پُرش پرورتي جي حوالي ۾ دماغ ڪهڙي
وڃي رهيو آهي. اهو شايد ان ڪري جو صدين جون صديون هو پُرش
سماج ۾ دٻيل رهيون. هاڻي جڏهن هو گهرن کان ٻاهر نڪتيون
تعليم يافتہ بڻيون آهن، مالي طرح سان خودمختيار ٿيون آهن تہ
مان ڪي الئسٽڪ Elastic جيان هڪ طرف ڇڪ ڏيئي رهيون آهن،
جو ڪروڌ پنهنجين ڪهاڻين، ڪويتائن ۽ ڪردارن ذريعي ٻاهر ڪيڍي
ي آهن.
نسڪرتيءَ جي آرنڀ کان، سرشٽيءَ کي بہ مظبوط ٿنڀا جهلي بيٺا
ءِ اُهي آهن بہ جنسون - نر ۽ مادي. پوءِ اُهي چاهي اِنسان ذات سان
رکنديون هجن، پشو پکين سان، گلن ڦلن سان. نر ۽ مادي جنسون
جي اُتپتيءَ جي ڪريا سان جڳ کي هلائي رهيون آهن. اڳتي ۽ اڳتي
ن وڻ، وڻ مان ٻج، بيدي مان مرغي، مرغيءَ مان بيدو، نئين ڄاول ٻار
ڏو ماڻهو ۽ وڏي مان وري نئون ٻار پيدا ٿئي ٿو.
ستري ۽ پُرش - مگر اهي بہ جنسون الڳ الڳ هستيون رکن ٿيون.
ف خاصيتون، مختلف سوجهہ ٻوجهہ، علحدگيون، چيتن سنبنڌي
ي رُجحان رکن ٿيون. نر-ناري، ميل-فيميل، جن کي چيني ٻوليءَ ۾
Yin چيو وڃي ٿو. هڪ ٻئي سان جڙيل هوندي، هڪ ٻئي تي دارو
رکندي، ٻن الڳ صفتن جا مالڪ آهن. نر جسماني طرح سبل آهي،
ڪومل ۽ نازڪ، مرد تي پريوار سنڀالڻ جي جوابداري آهي. اڻ پوريون
ون گڏجي سمپورڻ بڻجي ٿيون پون. هڪڙي جي ڪمزوري ٻئي جي
ي پوري ڪري ٿي. مرد جا ڪم آهن وڙهڻ، جنگ جوٽڻ، بحث

سنڌي ليکڪائن جي ادب ۾
پُرش حساسپڻو

-ريتا شهاڻي

منهنجي پيپر جو وشيہ آهي 'سنڌي ليکڪائن جي ادب ۾ پُرش Sensibitity' يعنيٰ حساسپڻو يا سنويدان شيلتا. اهو ڇا ٿيندو آهي ؟ حساسپڻو يعنيٰ پنهنجو توڙي پنهنجي چوڌاري وڪڙيل شين جو، جنهن ۾ اِنسان بہ شامل آهي، ڪي محسوس ڪرڻ اِنهن طرف سجاڳي. اهو احساس صرف من ۽ بدنيءَ سان لاڳو ناهي، ان ۾ سوڪيم چيتنا جي بہ شموليت آهي. اهو انسان جي Psyche ۾ موجود آهي. ان جي ڄاڻ خود پاڻ کي بہ نہ هوندي آهي، ٻين جي تہ ڳالهہ پري رهي ! مگر مون کي هتي ليکڪائن جي لکڻين جي ڪسوٽيءَ تي سنڌن ڪردارن ذريعي سنڌن پرش سينسيبلٽيءَ جو جائزو وٺڻو آهي.

مان پُرش سينسيبلٽيءَ کي سُلجهائڻ واسطي ناريءَ جي سنويدنشيلتا کي ظاهر ڪرڻ ضروري سمجهان ٿي ڇاڪاڻ تہ ٻئي هڪٻئي سان لاڳوپو رکن ٿيون. صرف هڪ کي سمجهائڻ سان ڳالهہ واضع نہ ٿيندي ۽ منهنجي خيال ۾ اهو ممڪن ناهي.

اڄ اسين ايڪويهين صديءَ جي ٻئين ڏهاڪي ۾ پرويش ڪري رهيا آهيون. پوين 75 سالن ۾، نہ رڳو ڀارت ۾ پر سنسار ڀر ۾ جنهن ڪيتر ۾ گهڻي ۾ گهڻي تبديلي آئي آهي اهو آهي 'استري سنسار'. ويهين صديءَ جي وچين اڌ ۾ عورت جو دائرو گهر جي آڳڻ تائين محدود هو. سنڌي ليکڪائون تہ ان وقت اُڱريون بہ ڪانہ هيون سواءِ هڪ ٻن اپوادن جي.

ڏيري ڏيري سماج جي بدليل حالتن سبب ليکڪائن جي لکڻين ۾ تيزيءَ سان جوش ۽ بغاوت جي بوءِ اچڻ لڳي. اهو صرف سنڌي ليکڪائن ۾ ڪونہ هو سيني ٻولين جي ليکڪائن کليئي دل وَ دماغ سان بنا ڪنهن دٻ ڏاو جي بيباڪيءَ سان پنهنجا قلم ڊوڙائڻ شروع ڪري ڇڏيا. اجا ويجهڙائيءَ ۾

ي مان هڪڙي ڳالھہ واضع ڪرڻ چاهيندس، سنويدنا جو ارٿ هرويرو ج يا ودروهہ ناهي. سنويدنشيلتا جو ارٿ آهي اِستريءَ جي اڇيتن من ن جي ڪنهن بہ روپ ۾ گهرائي يا ڇتائي. هن جي سڀاءَ ۽ مزاج جي ئي سندس ڪردار نرماڻ ٿين ٿا. ڪيترين ليکڪائون رومئنٽڪ جذباتي آهن. هنن جي من ۾ پرش لاءِ پيار، سنيهہ، ممتا وغيره آهي ر هنن جا پرش ڪردار جيڪڏهن بيوفائي ٿا ڪن، هنن جو غلط ل ٿا ڪن تہ هنن جا استري ڪردار چپ چاپ سهي وڃن ٿا، مگر ي ليکڪائون پنهنجي ڪردارن جي ذريعي ڪن ڪهاڻين ۾ پرش ي صفتن جي خلاف آواز بہ اُٿارين ٿيون.

ندري اُتمچنداڻي جي من ۾ پرش لاءِ ڪومل ڀاونائون آهن. هن جون ون گهڻي ڀاڱي پريم ڪهاڻيون آهن. 'سومان ايمان' ۾ ڪنهن ميءَ سبب سندوءَ جو پنهنجي پريتم اروڻ سان مٽُو ٽٽي پوي ٿو. مي دور ڪرڻ واسطي هوءَ ساڻس ڳڌجڻ وڃي ٿي. 'وڻ هيٺان هو ويٺو منهنجو سڄڻ... جيڪو ڳانيگنتر منهنجي من ۾ وسيل هو. ڪاش! يس چئي سگهان ها 'راڌا ير ۾ اتيئي اهڙي ڪا بين وڄاءِ جو وياڪل و ٿي وڃي.'' هو مون کي ڇوي ها 'سندو جڏهن شو پاربتيءَ جي ۾ مورتين جا هار لاهي لڪائي لڪائي هڪ ٻئي کي پاتا هئاسين چا شادي نہ ٿي هئي؟'

ڙي مرد جي دلڪش مورت سندريءَ جي من ۾ آهي. اهڙا جذباتي سان ڪي سندريءَ جي ڪهاڻين ۾ ملن ٿا ۽ ان سندريءَ جي نايڪا ' ڪهاڻيءَ ۾ پڙڪي ٿي اُٿي ۽ بغاوتي رد عمل ٿي ڏيکاري. امولي ءَ ي بنا ڪارڻ ڪيس تياڳي ٿو ائين چئي 'تو جهڙي ساڌارڻ استري ي جيون سنگني، خوابن جي راڻي بڻجي نہ سگهندي.' ڪجھ عرصي ڏهن سندس مڙس واپس موٽي ٿو اچي تہ هوءَ پاڻ هن کي ٺڪرائي ن چئي 'هاڻي منهنجي آدرشن منهنجو وقت ڪٽي ورتو آهي. هاڻي ي ساڌارڻ پتيءَ جو تياڳ ڪرڻو پوندو.'

ندا آهن 'ناريءَ جو من ڪنهن پروليءَ کان گهٽ ناهي. هن کي ڻ آسان ناهي.' اهو سچ آهي.

ڪرڻ، فيصلا وٺڻ، وقت پوڻ تي ودروهه ڪرڻ، بغاوت جو آواز اُٿارڻ.

پراڻي زماني ۾ مرد جهنگل ۾ شڪار ڪري پنهنجي پريوار جو کاڌو ميسر ڪندو هو ۽ عورت هن جا ٻار سنڀاليندي هئي، سيني جو کاڌو رڌيندي هئي. مرد مظبوط فيصلا ڪرڻ ۾ پرويڻ ۽ عورت سنيهه، ممتا ۽ نمرتا جي مورت، آگيا پالن ڪرڻ ۾ هردم تيار. اهي هنن جا بنيادي گڻ ليکيا ويندا هئا. اهڙا سنسڪار، قائدا قانون صدين کان اسان جي سماج قبول ڪيا هئا. مگر ڪن عورتن ۾ مردن جون صفتون اچي وڃن ٿيون ۽ مردن ۾ عورتن جون. اهڙا مثال اسانجي سامهون آهن. اهو سڀ عورت ڪري ٿي جڏهن عورتن ۾ مردن جون پرورتيون ظاهر ٿين ٿيون ته اها Male Sensibility سڏي سگهجي ٿي.

جڏهن پدراڪاري چوُهاڻ ’جهانسي ڪي راني‘ ڪوتا ۾ هي سٽون لکيون- ’خوب لڙي مرداني وو تو جهانسي والي راني ٿي‘. ڪيترن مردن ۽ عورتن ان ’مرداني‘ شبد تي اعتراض اُٿاريو هو مگر ! هو صحيح هو. جڏهن عورت مردانا ڪم ڪري ٿي، يڌ جي ميدان ۾ جنگ جوٽي ٿي ته ائين سمجهڻ گهرجي ته هن ۾ Male Sensibility وڌيڪ آهي.

جڏهن پوپٽي ’ڏُن هيڻان دٻلي‘ لکي ٿي ته هوءَ به ان قطار ۾ شامل ٿي وڃي ٿي.

- جڏهن عطيه دائود پنهنجي ڪوتا ’پنهنجي ڌيءَ جو نانءُ‘ لکي ٿي- ’جي توکي ڪاري ڪري مارين مرين وڃجانءِ ضرور نينهن لائجانءِ، شرافت جي شوڪيس ۾ نقاب ڪڍي نه ويهجانءِ ضرور نينهن لائجانءِ!‘

جڏهن مريم مجيدر لکي ٿي -

عورت آهين مورت ناهين
سڪٻي سهٽي مورت ناهين
گلن وانگر هلڪا ناهيون
واءُ اڏاري ناهي سگهبو
جذبن جي هن بوءِ ۾ جيڏيون
رهندو ماڻ مٽيرو پنهنجو.

ته هوءَ به هنن سان گڏجي وڃي ٿي.

ٿي برداشت ڪرڻي پوي ٿي، هو پنهنجي زال کي به نظرانداز ڪري
ٽر جڏهن ان استري ڪردان جون ڏيئرون وڏيڪ پڙهائيءَ لاءِ ڏُبئي
واريون آهن ته استري پنهنجي پريوار جي ڏيئرن کي بدناميءَ کان
ڻ لاءِ پنهنجي پريميءَ کي دروازو ڏيکاري ٿي ۽ قطع تعلق ڪري ٿي.
پنڊ پيار جو‘ ۾ ليڊي ڊاڪٽر ڪردار جيڪا پنهنجي پتيءَ سان الڳ
ڪي آهي، مرداني چهاءَ لاءِ اهڙي وياڪل آهي جو پنهنجي مريض
ن جي اميد ٿي رکي. انهن ناولن ۾ ناريءَ جي پرش لاءِ سپاويڪ چِڪ
ن اشارو آهي.
را ميرچندائيءَ جي ڪهاڻين ۾ رومانس آهي، پرش لاءِ پريم ۽ سنيهه
پوءِ به ڪي ڪهاڻيون پرش جي بيوفائي ۽ دغابازيءَ تان پردو کڻن
. جهڙوڪ - ’اُلجهيل تندون ريشم جون‘، ’اڄ جي سيتا‘، ’پيڇو ڪندڙ
ن‘ وغيره. تارا جو ’هٽ يوگي‘ جو پرش آدرش ڪردار جو عڪاسي
جيڪو ناريءَ کي سچو پيار ڪري ٿو، هن کي بچائي ٿو. حفاظت
ٿو ۽ مانسڪ وڪاس وڌائڻ ۾ مدد ڪري ٿو. هو اصولن جو پڪو آهي
نجو فرض پاليندي ڪابه قرباني ڪرڻ لاءِ تيار ٿي وڃي ٿو.
يشوري جوتوائي جي ڪهاڻي ’پرتگيا‘ پٽ نه پئدا ڪرڻ سبب سسُ
راض ٿيڻ آهي. ’جنم به ته ڌيءُ کي ڏنو اٿيئي نه، پٽ پئدا نه ڪري
ن.!‘ ۽ هن فيصلو ڪري ڇڏيو ته هوءَ ڪنهن به ٻار کي جنم نه ڏيندي.
ڌيءُ نه ڄمي پوي، هن ائين ڇو ڪيو؟ اها بي ڳالهه آهي ته هن نران
شاديءَ جي ودائيءَ وقت سسُ کي طعنو هنيو ’پنهنجي ڌيءُ کي
هائي ڇڏيو ته ٻار پٽ ئي ڄمڻ گهرجي. ڪنهن به حالت ۾ ڌيءُ نه!‘
يتا شهاڻيءَ جي پڇڻ کي بچائڻ (1997ع) تائين ڪهاڻي جو مجموعي
دن جي بيوفائيءَ جو داستان آهن. 2005ع ۾ جي ’رشتي جي رقص‘
ن پهچندي مردن جي بيوفائيءَ سان گڏ عورتن جي ڪمزورين جا اولڙا
وجن ٿا. مالي خومختياري حاصل ڪرڻ ڪانپوءِ هنن ۾ احساس برتري
ضافو ٿيو آهي. نتيجي طور هر گهريلو اٿبٽت ۽ گهرن ڊهڻ جا ڪارڻ
ي آيا آهن. Women Lib جو فائدو وٺندي ڪن نارين آزاديءَ جون
ن اوڙانگهي چڙواڳي اپنائي آهي ۽ پنهنجي گهر کي ڦٽايو آهي.

عورت ڇا آهي؟ هوءَ هڪ شعلو آهي ته شبنم به. هوءَ ڪومل آهي ته ڪٺور به. هڪ ڪن ۾ هن جي اکين ۾ مٺڙ پيار آهي، ناز نخرا آهن ته ٻئي ڪن ۾ ڪٽار آهي. هن جي هڪ هٿ ۾ گل ٻئي هٿ ۾ تلوار آهي. هڪ پل ۾ مسڪان ٻئي پل ۾ آنسن جي ڏار آهي. هوءَ پاونا جو ساگر آهي. پيار ملڻ تي هوءَ پرش جي هٿن ۾ ميڻ بڻجي تي پوي، جيئن ڪيس موڙي تو هوءَ مڙجي وڃي ٿي.

جڏهن هوءَ ليکڪا بڻجي ٿي ته سندس پاتر به اهڙا بڻجي پون ٿا.

پوپٽي لکي ٿي : (هتي عورت جي شرير جي انگ Uteras ڏانهن آهي)

ڏن هينان هيءَ دبلي آهي
يا اُتپتيءَ جي ندي اصلي آهي
آ عورت جو هيءُ نفيس اَنگ
يا اِنسان جي آمد جو ازلي لنگهه
نانءُ ان جو گيهڻ آ
ڇا ڇا ته هوءَ ٻُڙڪائي
پرش جو اهم پتيءَ - جي شخصيت
پنهنجي سامهون جُهڪائي ٿي!

سرشٽي استريءَ جي چوگرد گهمندي رهي ٿي، ڦرندي رهي ٿي. آد ڪان ائين ٿيندو آيو آهي، انت تائين ائين ٿيندو رهندو.

پوپٽيءَ جا استري ڪردار پيار به ڪن ٿا ته بغاوت به ڪن ٿا. 'برهما جي پُٽ' ڪهاڻيءَ ۾ نائڪا 'شهناز' ناول جو ڪردار ودروهي آهن. پوپٽيءَ جي ڪهاڻي 'گهٽ ٻوسات' ۾ نائڪا جو پتي ڪيس ڇڏي ٻي شادي ڪري ٿو. پتنيءَ به هڪ ٻئي مرد سان سنبنڌ جوڙيو ۽ ان مان گريوتي ٿي. جڏهن مرد واڪو ڪيو ته هوءَ ڏني ڪانه. نه رڳو ايترو سندس پتيءَ جي پتا (سهري) به هن جو پاسو ڪنيو ۽ پٽ کي چيو، 'جيڪڏهن تون ڪري سگهين ٿو ته هوءَ به ڪري سگهي ٿي.'

'سمنڊ ۽ ڪنارو' ناول ۾ ڪلا پرڪاش جي ڪردار جو گهوٽ دماغي مريض آهي. هو دُبئي ۾ وڃي نوڪري ڪري ٿي ۽ هڪ شادي شده ٻئي پُرش سان سنبنڌ وڌائي ٿي. پرش کي ان ڳالهه کي وٺي پنهنجي ڏيءَ جي

زا جي جزا کان مکتي ڏيئي
نهنجي وفا سان وفائي ڪئي.

سان ڏنو تہ نارين جي من ۾ مردن لاءِ ڪروڌ آهي، پيار آهي، ڌڪار
، مڌر پريم آهي، ممتا آهي. سيئي ڀاونائون گڏيل مسيل آهن. ليکڪائن
جي سڀاوَ، انڀوَن، مرداني سينسيبلٽيءَ سان پنهنجن رچنائن کي اُڀاريو
. مگر مردن ۾ شي لکٽين ۾ اهڙو ڪروڌ نظر نٿو اچي. اڄ جڏهن هو
ت کي صرف جسم ڪري ٿو ليکي ، بري نظر سان ڏسي ٿو ۽ پاڻ کان
سمجهي ٿو تہ اڄ جي ليکڪا چلائي ٿي اُٿي.

ڊاڪٽر يشوڌرا واڌواڻي پنهنجي ڪويتا دئاران باغي آواز اُٿاري ٿي ۽
يءَ جي بانسري ۽ سارنگيءَ سان ڀيٽ ڪري ٿي.

جو تنهن تي وري سور ڏنائون ڪري سوراخ شرير ۾
جو ڦوڪ ور ور پئي ڏنائون رت ستہ شُڪل ديھہ ۾
نهن تي وري ناٽڪ چپن سان پئي ڪيائون چمڻ جو
ئي طرف هٿ سان اشارو پئي ڪيائون چُپ ۾ رهڻ جو !

اندرا شبنم

ڪاشيءَ جي گنگا گهاٽ تي
براٽيءَ کي جلائڻ سان
هو سڌو سرڳ پڌاريو
پٽ جي هٿان باهہ
نصيب ٿيڻ سان
سرڳ جا دروازا کلندا
وصيعت ٿو ڪريان تہ
نهنجي مرڻ کان پوءِ مون کي بجلي ڀٽيءَ ۾ نہ جلائجو ٻيلي!
ن سرڳ جي سک ماڻڻ لاءِ جنم وٺڻ کان اڳ
ڪيترن جيونن کي سونوگرافيءَ کان پوءِ
ڪرپ ۾ مارايو
ن زالن کي طلاق ڏنو، پٽ رتن نہ ڏنائون.
جي بجلي ڀٽيءَ ۾ جلائيندا، پٽ اگني ڪيئن ڏيندو؟

’گونگي گگن جو گفتگو‘ ۾ عورت جي rape جو ڪيس آهي تہ ’لولي ڏنئہ ڙي اَما‘ استري- ڳپ جي هتيا تي لکيل ڪهاڻي آهي.

مايا راهيءَ وڏن شهرن ۾ ڪم ڪندڙ استرين جي مشڪلات جو بيان ڪيو آهي.

حيواني شرير ۾ پيسجندڙ نازڪ گولايون
غلط پليٽفارم تي ايندڙ صحيح ٽرينون
انساني ساگر کي ٽرين جي گاگر ۾ سمائڻ جون اسڦل ڪوششون
پنهنجن ۽ پراون انگن جي سيٽاپ کي
هلندڙ ٽرين مان ڦٽو ڪري ڇڏيم.

جيئن تہ وشيہ وسيع آهي ۽ مٽتر گهڻو، مان باقي ليکڪائن جون صرف ڪويتائون ڏيندي ويندس. افسوس اٿم تہ وقت جي محدوديءَ جي ڪري هتي سڀني قابل ذڪر ليکڪائن جو ذڪر اچي نہ سگهندو.

اندرا واسواڻي - آفيس ۾ ڪم ڪندڙ شهري عورتن جي مشڪلاتن کي سمجهڻ جي ڪوشش ڪري ٿي جيڪي ڪن مردن جي حوص جو شڪار بڻجن ٿيون. هوءَ پنهنجي ڪويتا ۾ چوي ٿي -

هڪ وار جي من ڦاٽو منهنجو
تہ پڙڪو ڪائيندو
باهہ وانگر
پل تہ رشتا سڙي وڃن.

ويڻا شرنگي چوي ٿي -

تو ابد کان ازل تائين مون کي ٺڳيو آهي
ڪڏهن پيار جي نانءُ تي
ڪڏهن سماجي بندنن دنياداريءَ تي
مجبورين ۽ غيرت جي نانءَ تي
مون ور ور تو تي اعتبار ڪيو
تنهنجي بيوفائين کي
گنگا ۾ ڪري پرواهہ
توکي وشواس گهات مهاپاپ جي

اڄ پنهنجي بينام جيت جو اعلان ڪريان تي !'
مريم مجيدي جي شاعريءَ ۾ للڪار آهي ۽ آهي چئلينج -
اسان کي نہ سمجهو اوهان ٽنب ٽوڙيون
اسان وٽ چانون جون چانيون چٽيون
بن منجهان ٽيون گڏجي بارهان
ڪاريون رسمون چڙيون ڏاهي
وات ورهہ جو ويراڳڻ تي
ميران ٻڻجي موهہ نباهي.
(ءِ هن تي غور فرمايو)
ميران تنهنجو يڪتارو
مون وٽ ايندي چنگ ٻڻيو
تو جو پيتو زهر پيالو
منهنجي هٿن ۾ سو ساڳيو
جڳ جڳانتر، ڏک ڏک پيئندي
ميران ڪان مريم تائين
اڃا نہ ان جو انت ٿيو
اڃا نہ ان جو انت ٿيو!

هاءِ هاءِ
مون کي سرڳ نصيب نہ ٿيندو !
اهڙيون پراڻيون رسمون، پرمپرائون، انڌ وشواس آهن. جن جي خلاف ليکڪائون آواز اُٿاري رهيون آهن.
وِمي سدارنگاڻي
ڇا توکي خبر ناهي تہ مان روٽي ويٺي ناهيان ؟
اسٽووَ جي آواز اڳيان
منهنجو سڏ دٻجي ويو آهي
منهنجي نصيب ۾ نہ ڪرسي آهي
نہ چانهہ جو پيالو
نہ شاهہ جو رسالو
چُلهہ چڪلو ويلڻ آهي
مون لاءِ !
سنڌ جي نورالهوي شاهہ جا افسانا آهن چڻ باهہ جا گولا. هن جي هرهڪ سٽ ۾ زهر اوتيل آهي. هڪ هڪ لفظ ۾ آهي چڻگاري ۽ سماج ۾ ٿيندڙ ظالم، ستم ۽ نااِنصافيءَ ڏانهن اشارو.
’مان صفا ڪامريڊ، منهنجا خواب، آدرش، سنڌ سان ڳنڍجي ويا. رنگين خواب ڏسڻ واري عمر ۾ منهنجي دل سنڌ جي معاشي نابرابري تي خلاف احتجاج بڻجي چڪي آهي.‘
جلاوطن ڪهاڻيءَ ۾ پاڻ حوا جي روپ ۾ آدم سان مخاطب آهي. چوي ٿي- ’تنهنجو ۽ منهنجو حاڪم ۽ محڪوم جو ناتو ازل کان جڙيو آهي. پوءِ توکي يا پنهنجي ازلي هيٺائيءَ کي ڪهڙو ڏوهہ ڏيان ؟ ننڍي هوندي کان ٻڌو هوم تہ عوٰرت (حوا) جو وجود جڙيو هو مرد (آدم) لاءِ، جيئن هن جو نسل وڌي ۽ هو دنيا ۾ اڪيلائپ محسوس نہ ڪري.‘
’آيل جي پيٽ کان قبر جي گهور اونداهين تائين مان ان محڪوم قوم وانگر آهيان جيڪا بغاوت تہ ڪرڻ چاهي ٿي پر هن وٽ هٿيار نہ هجن.‘
ان ڪهاڻيءَ جو ڪردار جنهنجو نالو مريم حسين آهي بغاوت ڪري ٿي- ’اڄ مان تنهنجي حاڪمت کان بغاوت ڪريان ٿي،

جهو هِنَ ريت آهي:

(1) سنڌي ساهت، ڪلا ۽ تعليم جي کيتر ۾ عربي ۽ ديوناگري لپين
جي آڌار تي پئدا ٿيل تمام گُٽبنديون ختم ڪريون، جدا جدا سنستائن جا
ٺيبل لاهي ڦٽا ڪريون، سنڌي اڪادمين، راشٽريہ سنڌي ٻولي وڪاس بورڊ
۽ بين تعليمي اِدارن (سرڪاري اٿوا غير سرڪاري) وٽان انعامن/سنمانن/
خطابن جي حاصلات لاءِ پئدا ٿيل گروپن يا وري درسي ڪتابن ۾ رچنائون
شامل ڪرائڻ جي ريس ۽ حوص ڪي يا درسي ڪتاب مُقرر ڪرائڻ جي لاءِ
پاڻيم ٿيندڙ ڇتاپيٽيءَ کي ۽ ملندڙ لاڀن ڪارڻ پاڻ منجهہ پئدا ٿيل
ڪِساڪشيءَ کي دائمي طور نڙيءَ تي ننهن ڏيون. اِئين ڪرڻ سان يقينن
سنڌي ڀاشا ۽ تعليم کي يڪساهي اڳيان وني هلڻ ۾ وڏي سهوليت ميسر ٿي
سگهندي. پر پوءِ اِنماءِ ٻليءَ کي گهندڙي ٻڌي ڪير؟ منهنجو عرض آهي تہ
حال اسين پاڻ وٽان ئي اِنجي شروعات ڪريون.

(2) اوپن سنڌي يونيورسٽيءَ جي روپ ريکا، پوءِ اُها سنڌالاجيءَ
(آديپور)، سدا حيات ڊا. پرسو گدواڻيءَ، ڊا. ڪنعيالال ليکواڻيءَ، ڊا. لڇمڻ
خوبچنداڻيءَ ۽ ڪِن ٻين عالمن يا ودوانن پيل ناهي يا محدود روپ ۾ بحث
جي لاءِ سامهون آندي هجي، ليڪن اُنجو عام فهم ۽ وسيع خاڪو، جيڪو
عملي شڪل ۾ ڀارت ۾ ئي نہ بلڪ سڄي وِشوَ ۾ وسيل سنڌين جي هر طبقي
کي قبول بہ پوي، اِن لاءِ ڪوشش ٿيڻ کپي، منهنجي خيال ۾ سنڌين جي
تمام اوچ ڪوٽيءَ جي ڀاشا وگيانين، تعليمدانن، اکل ڀارت سطح تي
سيني تسليم ۽ رجسٽرڊ ٿيل سنڌي سنستائن جي نمائيندن کي ڪنهن هڪ
هنڌ ڪٺو ڪري، چونڊ عالمن ۽ فاضلن جي هڪ عالمي سطح واري تعليمي
ڪانفرنس 3 يا 7 ڏينهن جي لاءِ سڏائجي، جتي گنڀير بحث مباحثي
پڄاڻا اوپن يونيورسٽيءَ جي شڪل-صورت کي آخرين جامو پهرائجي ۽ پوءِ
ڪيس وِشوَ ڀر جي سنڌين لاءِ هڪ پاليسيءَ طور اپنائجي. اگر ضروري جاتو
وڃي تہ اِن روپ ريکا کي سيني پرچاري واهڻن جي موجود وسيلن ذريعي
پڌرو ڪري، ٽن مهنن جي اندر عام سنڌين وٽان بہ رايا ۽ رتون گهرائجن.
اجوڪي دؤر ۾ هِنَ ڪم جي لاءِ اِنٽرنيٽ جو پڻ اُپيوگ ڪري سگهجي ٿو.
تهائين پوءِ آيل سُجهاون کي ڌيان ۾ رکي، اوپن يونيورسٽيءَ جو مرڪزي
خاڪو فائينل ڪجي. ساڳيءَ ريت سڄي ڀارت ۾ سنڌي تعليمي سکيا جي

سنڌي ٻوليءَ جي بچاوَ ۽ بقاوَ لاءِ ڪجهه عملي سُجهاوَ

- هري تنواڻي 'نماڻو'

هِنَ وقت سنڌي ٻولي، ساهت اتوا تعليم هڪ ڪٺن دؤر منجهان گُذري رهي آهي، اِها ته اسان سڀني کي اڳيئي سُڌِ آهي. سچ ته سنڌي ڀاشا اَڄ آڪسيجن تي رکيل آهي! آڱرين تي ڳڻجندڙ سنڌي اديب ۽ مُفڪر توڙي سنڌيت جا ڪي ٻاڻ ڳڻيا گهڻ گهرا اُنکي قائم دائم بڻائي رکڻ جي لاءِ، سنڌين جي عام پبلڪ ميڙن ۽ اُتسوَن ۾ وقت چڱو اُتساهه ۽ روح ڦوڪين ٿا، مگر پوءِ به حاصل نتيجو هڪ وڏي ٻُڙيءَ مثل ئي آهي! ڀلا ڇو؟ ڇاڪاڻ ته اسين جوڙجڪي ۽ عملي ڪم ڪرڻ ته سکيا ئي ڪونه آهيون نه؟؟ رُڳو ٻُلغاري تقريرون ڪرڻ يا ٻين کي اُپديش ڏيڻ سان ڪُجهه هڙ حاصل به ٿيندو ڇا؟ نه، بلڪل نه!

ها، هِنَ ڏکئي وقت ۾ پڻ اِها هڪ آٿت ڏيندڙ ڳالهه آهي جو سنڌين جو نؤجوان پيڙهيءَ منجهان به ڪيترا نؤنهال، جيڪي سنڌي لکڻ پڙهڻ ته ڇڏيو، پر پوري ڳالهائي به نه ڄاڻن، سي سنڌي راڳ ۽ سنگيت، نرتيه ۽ ناٽڪ ڪلا وغيره سان جُڙڻ جي لاءِ نکري نروار ٿيا آهن معنيٰ ڪلچرل سطح تي ڪي قدر جا ڳرتا اوس آيل آهي. باقي عام طور تي سنڌي ٻولي لکڻ، پڙهڻ، سِکڻ ۽ واهپي ۾ آڻڻ جهڙو نهايت آسان سؤلو ڪم به سڄي ڀارت ۾ تمام ٿوريون سنستائون يا تعليمي اِدارا مس سرانجام ڏيئي رهيا آهن!

منهنجي ناقص سمجهه موجب سنڌي ڀاشا ۽ ساهت جا گهڙا پريندڙ يعنيٰ ليکڪ، شاعر، ڪلاڪار يا تعليمدان، ٻيا فڪرمند ۽ ٻُڌي جيوَ اگر منهنجي هيٺ ڄاڻايل 12 سوٽري ڪاريڪرم تي هڪ سرسري نظر ڊوڙائي، ڳُڏجي قدم کڻندا ته پوءِ سنڌي ٻوليءَ جي اِستقامت لاءِ اڄا به گهڻو ڪُجهه ڪرڻ هر حال ۾ مُمڪن بڻجي سگهندو. منهنجو 12 سوٽري ڪاريڪرم

(6) گهر گهر ۾ وڃي الک جاڳايو. جيڪڏهن ڪولڪتا ۾ سدا حيات
فتحچند شرما ’پروس‘ سائيڪل تي سوار ٿي ۽ گهر گهر ۾ وڃي 300
ه مٽي سنڌي پريوارن کي سنڌي پاڙهي سگهيو ٿئي ۽ مُمبئيءَ ۾ شاعر،
يو نرمل به پاڻ پتوڙي سگهي ٿو يا وري آديپور (گانڌيڌام) ۾ سدا
شري چيلارام ڪياٽي ۽ سندس ساٿي اهڙي نشڪام شيوا ڏيئي سگهيا
ته پوءِ ٻين هنڌن تي اِئين ڪرڻ مُمڪن ڇو ڪين آهي؟ سچ ته هرهڪ
ي نگر ۽ بستيءَ ۾ اهڙو هڪ سنڌي سپوت يا ڪا سنستا ضرور سامهون
ڪپي جيڪو/جيڪا هيءُ ڪم پاڻمرادو پاڻ تي هموار ڪري.
(7) اهڙن سنڌي سکندڙ وديارٿين/شخصن کي پڙهڻ لائق ٻٽجڻ کان
پوءِ وندر ڏيندڙ ۽ گيان وڌائيندڙ پاٺيه-سامگري ميسر ڪرائي ڏني
. شروعاتي سطح تي ڪين سنڌي سنتن، درويشن، ڀڳتن، شهيدن،
يرن ۽ سماج شيوڪن جون ڪهاڻيون/ڪٿائون ڪتابي صورت ۾ پڙهڻ
لاءِ ڏنيون وڃن. هِن ڏس ۾ ڪُجهه مددگار ڪتاب اسان وٽ اڳيئي
ود آهن، مثلن: ڊا. ديال آشا جو ’ڀارت جا سنڌي سنت/ڀڳت‘، ڊا.
ں سونيءَ جو ’سنڌ-هند جا سنت/سماج سيوڪ‘ ، پروفيسر پوپٽي
نندائيءَ جو ’مائڪ-موتي-لعل‘، وغيره. اُن بعد ڪين سنڌي ڀاشا جي
س ۽ ورثي جو موُل تت به ٻُڌايو وڃي ته جيئن ڪين پنهنجي وجود ۽
و سڀيتا جو مڪمل درشن ٿي سگهي؛ جنهن تي هوُ پوءِ جوڳو فخر به وٺي
ن.
(8) سنڌي وديارٿين جي لاءِ اِسڪولي/ڪاليجي يا خانگي سطح ته به
ي ٻال گيتن، ڪلامن ۽ سنگيت ڪانسواءِ ٻال ناٽڪن، تقريرن ۽ ليکن-
ن جا لاڳيتا ۽ نيمت چٽاڀيٽي ڪاريڪرم وقت به وقت رکڻ گُهرجن.
ں سيني پروگرامن جو موُل مقصد ۽ مرڪز ’سنڌيت‘ جو نياپو ڏيڻ ئي
ڻ گُهرجي. جتي مُمڪن هُجي اُتي آڪاشواڻي ۽ دور درشن ڪيندرن
به ڪين سنڌي پروگرامن ۾ وجهه ڏياري همٿائڻ جُڳائي ته جيئن ٻين
پڻ منجهانئن پريرڻا ملي سگهي.
(9) آڊيو ۽ ويڊيو ڪئسيٽن ذريعي به سنڌي سيکارڻ جو پڪي پايي تي
ڌ ٿيڻ گُهرجي. ’سنڌي چئنل‘ به ضرور شروع ڪرائڻ کپي، ڇو جو اِها

سرشتي کي بہ (پرائيمريءَ کان وٺي هاير سيڪنڊري سطح تائين) هڪڙي ئي ڏور ۾ ٻڌندي، ساڳيو تعليمي ايپاس ڪورس گهڙي، لاڳو ڪري ۽ ڪرائي سگهجي ٿو.

(3) اهڙا سڀ اسڪول، پرائيمري - سيڪنڊري - هاير سيڪنڊري - جونيئر ڪاليج ۽ ڪاليج جيڪي سنڌين جي 'پرشا'ٽ سان ڪڙا ڪيل آهن ۽ جيڪي سنڌين جي ئي هٿ هلندڙ بہ آهن، پر سندن پڙهائيءَ جو ماڌيم هندي، مرهٽي، انگريزي، گجراتي يا ٻي ڪنهن بہ مڪاني ڀاشا ۾ آهي؛ اُتي سکيا وٺندڙ سڀني سنڌي شاگردن لاءِ داخلا ويل ئي پنهنجي مادري زبان ۾، سنڌي وشيہ لازمي طور پڙهڻ جو نيم لاڳو ٿيڻ گهرجي. اِن ڪم جي لاءِ سنڌين جي سماجڪ/پنگتي/ڌارمڪ ۽ راڄنيتڪ سنستائن کي گڏجي اڳيرو اچڻ گهرجي خواهہ سنڌين ۾ هِنَ سنبنڌ ۾ ڀرپور جاڳرتي آڻڻ وارو سچو پُڄ ڪمائڻ گهرجي.

(4) جنِ ننڍن شهرن/ڳوٺن ۾ سنڌين جي هٿ هيٺ ڪي بہ تعليمي سنستائون قائم ڪيل ڪونهن، اُتي سنڌي ڌرمشالائن، مندرن، ٽڪاڻن ۽ آشرمن ۽ سماج سيوي سنستائن جي سهاري نيمت سنڌي سيکارڻ جي لاءِ مفت راتري پاٺشالائون يا ڪلاس شروع ڪرڻ کپن. اهڙن ڪلاسن ۾ بالغن جي لاءِ بہ سنڌي سيکارڻ جو پربنڌ الڳ سان ٿيڻ گهرجي. کين اُتساهت ڪرڻ جي لاءِ ڪي اِنعامي يوجنائون پڻ وجود ۾ آڻي سگهجن ٿيون. هِنَ ڪم ۾ سنڌي ڌانويرن/اڪاڊمين/اکل ڀارت سطح وارين سنستائن ۽ N.C.P.S.L کي اڳتي اچي، پاڻ موکڻ کپي.

(5) راشٽريہ ڀاشا هندي سيکاريندڙ-وارڌا يونيورسٽيءَ جي طرز تي لکپڙهہ معرفت سنڌي سيکارڻ جو هڪ وياپڪ ڪاريڪرم بہ شروع ڪرڻ گهرجي. هيئنر هيءَ ڪم محدود روپ ۾ گانڌيڌام جو شري تيج قابل ۽ سندس ڪي ٻيا ساٿي ڪن وينا، پر اُهو ايترو وسيع پيماني تي ڦهليل ناهي. باوجود اِنجي هوُ بيشڪ جس جو پاتر آهي. هِنَ ڪاريہ کي اِنڊس اِنڊ فائونڊيشن (دهلي)، ساڌو واسواڻي مشن (پُٺي)، سوامي سانتي پرڪاش آشرم (سنڌونگر)، سائين آشارام باپوُ (سورت) پرجا پتا برهما ڪماريز ايشوريہ وشو وديالیہ (مائونٽ آبوُ)، سائين چانڊورام (لکنوءِ)، مهنت هنسرام (پيلواڙا)، N.C.P.S.L ۽ ٻيا بہ ڪيترا ئي سنت-مهاتمائون بخوبي پار پهچائي سگهن

ٿين ايراضين ۾ هِنَ وشئه ۾ عملي ڪاريه ڪري ڏيکارين.

12) ... ۽ آخر ۾ سنڌيت جو الک جاڳائڻ لاءِ مرڪزي توڙي راجيه
رين تي ياڙڻ واري پنهنجي نيتيءَ کي اچو ته اَج ڪان وني ماڳهين
نجلي ڏيئي ڇڏيون. ’سنڌيت‘ جي شمع کي روشن رکڻ جي لاءِ صرف
جو تن-من ۽ ڌن قربان/ارپڻ ڪريون. باقي بنا تياڳ، تپسيا ۽ ڪرم
ل ڪائڻ جي اگر اِڇا رکنداسون ته پوءِ سنڌي ڀاشا ۽ ساهت کي زنده
جو سپنو ساڪار ٿيڻ قطعئي مُمڪن ناهي! فقط ڳالهين ڪرڻ سان ته
ڪونه ٻڌبا آهن نه؟ تنهنڪري، اچو ته صلاحون ۽ اُپديش ڏيڻ بجاءِ اول
ل اصلي ڪم تي لڳايون.

هاڻوڪي وقت جي هڪ اهم تقاضا آهي. سنڌي-ڪڇي ٽي. وي. چئنل، جيڪو شري ڪنعيالال ڪيولراماڻيءَ گانڌيڌام مان شروع ڪيو آهي، اُنکي بہ اوس همٿائڻ گُهرجي تہ ’آسٿا‘ چئنل وارن جو پڻ اُتساهہ وڌائڻ گُهرجي ڇا ڪاڻ تہ هوُ بہ هر هفتي سنڌي پروگرام ڏيکارين ٿا، پر ساڳئي وقت کين آگاهہ پڻ ڪرڻ کپي تہ هوُ فقط معياري سنڌي پروگرام ئي ناهن ۽ ڏيکارين ورنہ سنڌن خرچ محنت تہ پاڻيءَ ۾ ويندا ئي، مٿان وري نالو خراب ٿيندن سو الڳ. دوردرشن ٽان پيش ٿيندڙ ’سنڌو درشن‘ ڪاريڪرم، جيڪو ڪِنِ ڪارڻن جي ڪري بند ڪيو ويو آهي، تنهن کي بہ ڪوشش وني ٻيهر شروع ڪرائڻ کپي. هِنَ سنبنڌ ۾ ، سنڌين جي ارب پتي- شري سريچند هندوجا جي ڪڙي ڪيل فرم IMCL کي بہ جاڳرت ڪرڻ جُڳائي ، ڇو تہ مُمبئيءَ ۾ سنڌن هلندڙ ’In Cable Net‘ چئنل جا هِنَ وقت لکين درشڪ مؤجود آهن. سال 1993 ۾ شري سريچند هندوجا ’سنڌي چئنل‘ شروع ڪرڻ جو قوُل بہ ڪيو هو، کيس اُهو پاڙڻ جي لاءِ هينئر مٿس گُهربل زور بار پڻ آڻڻ جُڳائي.

(10) سنڌين جي سيني مُکيہ ڌارمڪ پنٿن/مهاتمائن/مهاپُرش گاديسرن کي عرض ڪيو وڃي تہ هوُ پنهنجي سنڌي شرڌالن/پوئلڳن ۾ لازمي طور سنڌي ڀاشا جي پرچار ۽ پرسار جو ٻِجُ ڇٽين. جيئن هوُ نام وٺائڻ مهل ڪائنِ ماسُ-مڇي ڪائڻ ڇڏائي، عمر ڀر ويشنو بڻجي رهڻ جو سنڪلپ وٺائين ٿا تيئن سنڌي لکڻ، پڙهڻ ۽ ڳالهائڻ جي بہ ڪائنِ پرتگيا ڪرائين. مُمڪن ڪجي تہ سنڌي ڀاشا نہ ڄاڻندڙ اهڙن شرڌالن کي پنهنجي رهنمائيءَ هيٺ سِکيا جي لاءِ گُهربل ساڌن پڻ ميسر ڪري ڏين.

(11) سنڌي ماتائن ۽ ڀينرن کي هِنَ ڏس ۾ خاص طور تي جاڳائڻو پوندو. هوُند وارن سنڌين جي گهرن ۾ اڪثر طور انگريزي ۽ هندي ڀاشائن جو واهپو ٿيندو نظر اچي ٿو. حالانڪ اهڙن گهرن جا وڏڙا/وڏڙيون پاڻ ڀڳل-ٽُٽل انگريزي يا هندي ڀاشا بہ مس ڳالهائي سگهڻ جي قوت رکن ٿا، پوءِ پڻ فئشن پرستيءَ جي ور چڙهي هوُ اهڙو ڪُجهسو ڪم ڪم ٿا! اِنڪري، اهڙن سنڌين کي ٻوليءَ ۽ جاتيءَ سان جوڙڻ ۽ پيار ڪرڻ وارو پاٺ پڙهائڻ بہ لازمي بڻجي پوي ٿو. تنهنڪري، اکل ڀارت سطح وارين سنستائن کي، مڪاني ليول جي ڪُجهہ سنستائن سان گڏجي کي ’سنڌي مجنوءُ‘ پڻ ڪنا ڪرڻا پوندا، کي نوُ جوانن جا اهڙا ٽولا بہ ناهڻا پوندا، جيکي پنهنجين

وڪري ڪيائين ۽ مشهور صوفي درويش شاھ عنايت وٽ ويو.

ه عنايت جي هن خوب شيوا ڪئي. هيءُ سڄي رات ڏٽيءَ جي خذمت اريندو هئو. ائين چيو وڃي ٿو تہ رات جو سمهڻ مهل پنهنجي ڪٽ جي لُڏي سمهندو هئو تہ جيئن ميڇر چڪ هڻندا رهن تہ ننڊ نہ سڄاڳي ٿيندي رهي ۽ پوءِ باقي حصو پنهنجي مالڪ سان ويهي روح- ڪريان.

ه عنايت سندس شيوا تي خوش ٿيو. هن کيس چيو تہ هاڻي تون هتان هليو وڃ. جتي توکي قدرتي روڪ ٿئي، اُتي وڃي رهہ. روحل پنهنجي جي آگيا موجب اُتان هليو ويو. هڪ هنڌ ڪنڌڙيءَ جي ٿاريءَ ۾ ن چولي جي پلاند اٽڪي پيو. هن کي محسوس ٿيو تہ هيءُ قدرتي ٽي آهي. هوُ اُتي ئي آستان بڻائي ويهي رهيو. اهو آستان پوءِ ڪنڌڙيءَ الي سان سڏيو ويو ۽ پاڻ ڪنڌڙيءَ وارو سنت سڏجڻ ۾ آيو.

ڪنڌڙيءَ ۾ ڪرتار ڏنوسين، رانجهو رمزن وارو يار''. روحل اُتي ئي ۽ ۾ لين تي ويو ۽ پريوءِ جو درشن ڪيائين.

رويش روحل شادي ڪيل هئو. هن کي چار پُٽ هئا: شاهو، غلام علي، بخش ۽ دولہ درياخان. سندس هڪ پٽ خدا بخش کي ڇڏي باقي نهنجي پيءُ جي قدمن تي هلي بيتن جي رچنا ڪئي. هنن جون ن رچنائون هنديءَ ۾ آهن. سنڌيءَ ۾ ڪي توريون آهن.

حل جي سنڌيءَ کانسواءِ هندي، عربي، پارسي، پنجابي ۽ سرائڪيءَ رچنائون آهن. هي راجستان جي جوڳين ۽ فقيرن جي سنگہ ۾ رهيو. هن سان گفتگو ڪئي. انڪري هن هِنديءَ ۾ ڪافي رچنائون رچيون. ا جوڌپور جيسلمير ۾ گهڻا ئي شش ٿيا. اُتي اڄ بہ سندس ٻاڻي چاهہ ائي وڃي ٿي.

ن تي هندي پنڊتن جو اثر پيو، هن انهن سان رهاڻيون ڪيون هيون. نديءَ ۾ ڪيترائي ڏوهيڙا چيا، جيڪي هڪ ڪتاب جي روپ ۾ ڇپيل پر انهن جي ڇنڊڇاڻ نہ ٿي سگهي آهي تہ اهي ڪنهن ۽ ڪٿان هٿ ڇپايا. تنهنسواءِ انهن هندي ڏوهيڙن ۾ کهڙا ۽ ڪيترا خاص روحل ن. سندس هندي دوهي جو مثال :

روحل درويش

- تيبج 'قابل'

سنڌي ساهت جي پڳتي ڪال ۾ ڪن ڪوين ويدانت تي رچنائون لکيو آهي تہ ڪن وري صوفي مت تي. سنڌ ۾ صوفي مت جو زور هئو. ٻنهي ڌرين - هندن چاهي مسلمانن ان کي زور وٺايو. اهو ئي ڪارڻ هئو جو سنڌ جي شاعرن ''تون بہ رهہ، مان بہ رهان'' جو اُصول اپنايو. تنهنڪانسواءِ ''ونڊي ورهائي کائڻ، سکہ پائڻ'' جي نيتيءَ تي بہ عمل ڪيو. انڪري سنڌي شڪر ڪري هلڻ وارا هئا ۽ ''توري ڪٽئي، گهڻي برڪت'' ۾ وشواس رکندا هئا. سنڌ جا شاعر شاهہ، سچل، سامي، بيدل، بيڪس، روحل، دلپت، شاهہ عنايت وغيره انهيءَ صف ۾ تا اچن. پر، ائين چيو وڃي ٿو تہ سامي ۽ روحل فقير ويدانتي هئا.

روحل درويش سنڌ جو مشهور ڪوي هئو. هن جي جيون جي باري ۾ ڪا خاص ڄاڻ ڪين ٿي ملي. پر، هو سنڌ جي ٿرپارڪر ضلعي جي امرڪوٽ ۾ سنہ 1730ع ۾ ڄائو هئو. هيءُ زنگيجو مسلمان هئو. اهو سندس هن ڪويتا مان ظاهر آهي :

''لوڪ آ کين ايڪ روحل ٻولينڊا،
ڪوئي آکي هئہ ذات زنگيجا،
نهين روحل نهين ذات زنگيجہ 'هو سر اِلاهي هئہ''

روحل جي باري ۾ ائين معلوم ٿيو آهي تہ هن ان وقت جي حاڪم دين محمد ڪلهوڙي وٽ نوڪري ڪئي هئي. سندس ايمانداري، محنت، وفاداريءَ کي ڏسي حاڪم کيس ڪيترائي انعام ڏنا هئا. ليڪن ڪنهن چوٽ رسڻ ڪري هن اها نوڪري ڇڏي ڏني. چوٽ رسڻ جي حقيقت هيءَ آهي تہ هڪ دفعي روحل جي مائٽ پنهنجي پٽ کي چيو تہ منهنجي موت تي هيءَ شال منهنجي لاش مٿان وجهجانءِ. شال هئي قيمتي. انڪري هن جي پٽ اها شال لاش مٿان نہ وڌي. ان روحل کي صدمو پهچايو تہ اؤلاد هيترو احسان فراموش آهي، ان ڪانپوءِ هن نوڪري ڇڏي ڏني. وڃين الله

هي. روحل سنت بہ چوي ٿو:

”هئن هوُن سَرو، سَروسي نيارا، جيئن جل پيتر تارا.“

- گيتا ۾ لکيل آهي تہ هڪ ئي پرماتما مان جڙ ۽ چيتن نهيا آهن. اهي
جو- پنهنجو فرض پالين. پر، مايا ۾ نہ ڦاسن. روحل جو بہ ويچار اجهو
يت آهي:

”ايڪ ڪنول ڏ ۽ ڦولڙا، جڙ چيتن وءِ نام،
جڙ تج چيتن گرهي، تب پاوي وسرام.“

حل مسلمان هوندي بہ ويدانت جا جيڪي ڳوڙها سڌانت جنهن سَولي
سان سمجهايا آهن، اُهي هندو ويدانتين کان اڳيرو آهن. هن جا خالص
ني سڌانت شڌ هندي بوليءَ ۾ اهڙي طرح پيش ڪيل آهن جو ڪير
ءَ سان نہ تصوف جو پاڙي گهاٽو سنبنڌ آهي. ان جي باري ۾ شري
چيو آهي تہ:

مون پنهنجي ساهتيڪ گروءَ پروفيسر چينمل جي قدمن ۾ اهو پڙهيو
۽ انهيءَ طرح منهنجا ڪپاٽ کلي ويا آهن تہ سڌانت ۽ تصوف پاڻ ۾
و نہ رليل-مليل آهن. پل تہ ٻاهرين طور هندستان ۽ پاڪستان ملڪ
ڌار هجن، پر اندروني ساهتيہ جي دائري ۾ اُهي هڪ ئي آهن ۽ ڪوبہ
ت جو اڳوان انهن کي جدا ڪري نٿو سگهي. آءٌ تہ جيڪر پاڪستان
ر کي عرض ڪريان تہ اهو ڇپائي ڀارت کي نندرا طور پيٽ ڪيو وڃي.“

حل درويش لاءِ ائين چيو ويندو آهي تہ هو صوفي ڪوي هئو. پر،
ں ڪلام، جيڪو هنديءَ ۾ آهي، ان جي گهري اڀياس ڪرڻ سان
ڏيندو تہ هن جو ڪاويہ ڀارتيہ نرگڻ، گان وادي شاعرن مان ميل ٿو
ڀارت جو ڀڳتي ساهتيہ نرگڻ ڌارا، سگڻ ڌارا ۽ پريم مارگي ڌارا جو
جليل ساهتيہ آهي. جڏهن ملڪ ۾ ذات-پات، اوچ-نيچ، ڌرم-مذهب
ديش ۾، جنهن ۾ سڀ انسان ڀهرو وني سگهن ۽ اهو ڀيد مٽايو وڃي.
ي نرگڻ پنت جو جنم ٿيو، جنهن ۾ نراڪار پرماتما کي مڃيو ويو.
رح سنت مت وارن ان نراڪار، اگم، اگوچر شڪتيءَ کي ئي مڃيوءَ
ي آڌار تي ڪاويہ رچنا ڪئي. روحل بہ ان رستي تي هلي چوي ٿو:
جواگم اڪنڌ اڳاڌ بي-انت، سو ويد پراڻ ۾ لکياهہ جي“

”جنم جنم ڪا وکہ مٽا، ار جنم جنم ڪو پاپ،
سڀ تن پاون هو رهيا، جب درسيو آتم پاپ.“

روحل جي سرائڪيءَ جو مثال :

”ثابت ڪرالتر جامي جي تون عاشق ٿيوين،
شوق شراب رندان ري، مجلس پلپل ديوچ پيون.“

روحل درويش سنڌيءَ ۾ بہ چڱو ئي ڪلام چيو آهي، جيڪو گهڻو مشهور ٿيو آهي. سندس ڪلام سنڌ ۽ راجستان ۾ ٽڙيو-پکڙيو پيو هئو. چيو وڃي ٿو تہ ان ڪلام کي سدا حيات دادا هري ”دلگير“ جي پتاگر تمام گهڻي محنت ۽ تڪليف سان ڪٺوڪيو ۽ پنهنجي هٿ سان ان جون بہ ڪاپيون تيار ڪيون. انهن مان هڪ پاڻ وٽ رکيائين ۽ ٻي ڪاپي ڪنڊڙيءَ جي گادي نشين فقيرغلام عليءَ کي پيش ڪيائين.

روحل جو شعر ”وحدت نام“ سمورو تصوف سان پريو پيو آهي. هن جي بيتن ۾ شاه صاحب جي بيتن جهڙو واس ملي ٿو.

-”پڙهن پرجهڻ پاڻ ۾ فرق ٿير،
ڪاڏي منهن محبوب جو ڪاڏي اکر اير،
سان سهاڻيءَ سچ جي موافق ٿيندو مين
جي صحيح سڄاتو پير روحل اُچ نہ بکہ،
وحدت تنهين تون ڏک جي روحل رتاروُح ۾.“

روحل ڪلام ۾ ويدن جا اُصول پريا پيا آهن. روحل جي واٽيءَ ويدن جي اُصولن جي پيش ٿا ڪريون:

١- ويدن ۾ پرم برهم جو شانت ۽ اکشر يا اکئہ روپ جو ذکر ڪيل آهي. روحل بہ ائين ئي چوي ٿو:

”سات سُن سي شوُنيہ پري هي، تانهين مئن اسٿانا،
ساڌو هئن گياني مستانان، ميرا اکئہ اسٿانا.“

٢- ويدن ۾ آتما جي پيٽ آڪاش سان ڪئي ويئي آهي. روحل فقير بہ آکي ٿو:

”سرب وياپي آتما جيون گهٽ مانهن آڪاش.“

٣- ويدن ۾ لکيل آهي تہ پرماتما سيني ۾ وسي ٿو. پر، هو سيني کان

”جي تن ۾ تيرٿ ڪن، سي گنگا نہ وڃن گوڏڙيا،
پيرُ سڄاتو پرئين جولوچي لاهوتين،
لڳو رنگہ روحل چوي، اندر آديسين،
ڪوجي ڪاهوڙين، وڃي اونهي ۾ آسڻ ڪيا.“

روحل هڪ سچو درويش هئو. هن جي رهڻيءَ ۽ ڪهڻيءَ ۾ ڪوبہ تفاوت
نہ هو. ان لاءِ چوي ٿو:

”ڪهڻيءَ تان هرڪو ڪهي، پر رهڻي اوکي بات،
قدري تيندي ذات، رهڻيءَ مان روحل چوي.“

ها برابر سچي ڳالهہ آهي تہ سنت ڪوين ۽ صوفي شاعرن ۾ ڪابہ ڀيد
جي ڀاونا نہ هوندي هئي. هو غير مذهبي مجنوءُ هئا. هنن هڪ ئي
ر-اللهہ جي ڀڳتي ڪئي آهي. روحل بہ ان پنڌ جو پانڌيئڙو هئو. هو
ڀيد مٽائڻ لاءِ چوي ٿو:

”ڪُضو ۽ اسام ۾ ٿا پرنين اُلٽو پيرُ،
هڪ هندو ٻيو مسلمان ٿيون وڃ وڏائون ويرُ
انڌن اوندهہ نہ لهي، تن کي سڄ چوندو ڪيرُ،
روحل راڌ پرينءَ جي، جان گهڙي ڏنو سين گهيرو،
تہ رب مڙيوئي هيڪڙو، تنهنڀ ٿند نہ ٿيرُ.“

ساٿهوءَ کي اَگيان انڌو ڪري ڇڏيندو آهي. هو اکين هوندي بہ سچ جي
ب کي نہ ڏسي سگهندو آهي. ان لاءِ ڪنهن پورڻ گروءَ جي ضرورت
ي آهي. ڇو تہ بنا گت ناهي گرو پنهنجي گيان روپي تير سان، اکين
چڙهيل اگيانتا جو پردو چيري، اگيان کي دور ڪندو آهي. ان طرح ئي
ن کي سيني ۾ پرماتما هجڻ ۽ انهن ۾ درشن ڪرڻ جو موقعو ملي ٿو
ڪي اندر گوهر پيا آهن. اُهي ڳولهي لهي ٿو. روحل ان بابت چوي ٿو:

”دل درياهہ ۾ پئٺ ڪر، نام نير انگ ڌوءِ،
دل درياهہ ۾ پئٺ ڪر، هر هر هيرا لاڌو.“

روحل گروءَ کي بہ مهان درجو ڏنو آهي. هو گروءَ جي مهما لاءِ چوي ٿو:

”ستگرو انتر ڪول ڪر ڏِڪلايا محبوبُ،
من موهن سوئي مليو، جو خوبن ڪو خوبُ.“

روحل هڪ پورڻ سنت هئو. هن پارت جي ڀڳتي مارگ جي پوئواري ڪئي. هن پارت جي يوگ، ويدانتن جي اُصولن کي مڃيو. سندس رچنائن ۾ اهي ويچارن ملن ٿا. هن جي ڪاويہ ۾ صاف لکيل آهي تہ پنهنجو آپو، خودي، هٺ ۽ وڏائيءَ کي ڇڏي، نهٺائي، نمرتا ۽ پريم سان هلي، پريوءَ کي پائي سگهبو. ان طرح مهاپرشن، پورڻ گروءَ جي گيان ساڻ مايا ۽ ڪايا جو موهہ ڇڏي، اگيانتا جي پردي کي چيري، نند-وڏائيءَ اوچ-نيچ جو ڀيد مٽائي، پنهنجي اُديش کي حاصل ڪري سگهجي ٿو. هو پنهنجو پاڻ سڃاڻڻ لاءِ چوي ٿو:

”جي تون صحيح سڃاڻي پاڻ،
تہ آهين قيمت سڌو قطرو،
ڪوري ڪِيڏ قلوب مان، منڊائيءَ جو ماڻ،
پري نهارڻ پرکڻ سندو جڻن جاڻ،
نت سائين آتو ساڻ، راتيان ڏينهان روحل چوي.“

روحل جي پرماتما سان لِنوَ لڳل هئي. هوان ڪان پري نہ هئو. پرماتما ۽ روحل جي وچ ۾ صرف بصر جي بن پنن جي وچ ۾ آيل سنهڙي پردي وانگر اگيانتا جو پردو هئو. روحل چوي ٿو اگر اُهو اگيانتا جو پردو دور ٿي وڃي تہ منهنجو پرين مونکان هڪ وار جي وچوٽيءَ جيترو بہ پري نہ آهي. ان لاءِ لکي ٿو:

”روحل وسين روح ۾، وٺي نہ پايان وارا.“

روحل پنهنجي انتر آتما جي ساڌنا سان ئي سچي سوروپ کي سڃاڻڻ جي راهہ ڏيکاري آهي. هن جو وشواس هئو تہ پنهنجي سرير ۾ ئي ساکشي پريو پرماتما سمايل آهي. جڏهن سرير کي بوُجهہ پوي ٿي، سوُجهہَ اچي ٿي اتڏهن ئي سچي سوروپ جو درشن ٿئي ٿو. ان لاءِ آکي ٿو:

”سوُجهي سڄ سرير مان، تن پريمين پاتو پي.“

روحل سنت جو عقيدو هئو تہ انسان پنهنجي اندر کي اُجاري، سچي من سان پنهنجي سالڪ کي ڏيائي تہ هن جو مالڪ هن جي اندر ۾ ئي آهي. پر، ان لاءِ ڪنهن خاص رمز جي ضرورت آهي. جن کي اها رمز آهي، تن لاءِ چوي ٿو:

ڪاويہ رچنا ۾ هاسيہ رس

- سي. ٽي. گيانچنداڻي

هاسيہ رچنا جي اهميت : ڪابہ ڪاويہ رچنا جڏهن منهن تي مرڪ،
مان ٽهڪ ڪڍي ڪنن کي مزيدار لفظ ۽ دل کي ڇهندڙ اثر ڏئي يا رس
تہ اُن کي هاسيہ ڪاويہ رچنا چئي سگهجي ٿو.
هاسيہ رچنا رڳو کلائيندڙ نہ پر دل اندر گهڙي ويندڙ هئڻ گهرجي ۽ رس
ڪندڙ هجي. اِها رچنا رُڳو وندرائيندڙ نہ پر اِنسانن جو سماج ڪُرِيتن
ميُنِ يا اوڻاين ڏانهن پڻ ڌيان ڇڪائي. شخصي خامين کي پڻ نظر
ز نہ ڪري. انهن تي پڻ طنز جو وار ڪري.
هاسيہ رچنا ۾ مذاق ۽ طنز هڪ سڪي جا بہ پاسا آهن. رچناڪار کي
ن روپي ڪمان تي ئي طنز روپي تير ڪسي شخص توڙي سماج جي
ن ڏانهن هڻڻ گهرجي، جيئن شخص توڙي سماج جو ڌيان اُن طرف
جي ۽ هو اُنکي سڌاري سگهن.
ڏنو وڃي تہ وقت ۽ حالتن موجب هرهڪ رس جي پنهنجي پنهنجي
يت رهي آهي. جڏهن اِنسان شاريرڪ توڙي مانسڪ روپ سان ٿڪجي
و آهي. حالتون اُن کي تناوَ ۽ چنتا ۾ ويڙهي ڇڏينديون آهن. تڏهن اُن
پنهنجي مِترَ منڊليءَ جي ضرورت پوندي آهي. هوءَ اُن متر منڊليءَ
کل چرچو ڪري ٿڪاوٽ کي تراوت ۾ بدليندو آهي. پنهنجو حال احوال
ي من هلڪو ڪندو آهي. کل ۽ ٽهڪن سبب ڌمنيُنِ ۾ رت تيز رفتار
ي آهي جا صحت لاءِ فائديمند آهي. ان ڪري ئي هاسيہ ڪلب ۽ ٻين
مستي وارين منڊلين جو نرماڻ ٿيو آهي. جيئن اُهي انسان جو اُداسيءَ
اُڏهيءَ کان بچاءُ ڪري سگهن.
نسان جڏهن اڪيلو هوندو آهي حالتون ڪيس مترمنڊليءَ کان پري
ي وينديون آهن. تڏهن هاسيہ رچنائون خاص ڪري ڪاويہ هاسيہ
ئون هڪ کلائيندڙ سچي متر جو ڪم ڪنديون آهن ۽ ٽهڪ ڏيارائينديون
نراشا کي پڇائي اُتساهہ اُمنگہ ۽ آشا پئدا ڪنديون آهن. اِنسان اندر

ان وقت جي چالو ٻوليءَ ۾ ڪويتائون نہ لکي، روحل هنديءَ ۾ لکيون، ان جو ڪارڻ جو اهو هئو جو ان وقت جي سنت ڪوين هنديءَ کي ئي پنهنجي رچنائن جو ذريعو بڻايو هئو. ڇاڪاڻ تہ اها وڏيڪ موزون ۽ موافق هئي. ان پرمپرا کي قائم رکي روحل بہ هنديءَ کي اپنايو.

روحل فقير دوها، ڪوت ڇند، چوپايون، للت ڇند وغيره کي پنهنجن رچنائن جو ماڌيم بڻايو. اهي سڀ ڀارتيہ ساستر جو انگ آهي.

حقيقت ۾ سنڌ جي ٻين مسلم شاعرن اسلامي اثر هيٺ اچي قران شريف ۽ حديثن جي ٽڪرن جا حوالا ڏنا آهن. پر، روحل ائين نہ ڪيو آهي. هن تي اسلامي اثر نہ پيو آهي. هن جي رچنائن ۾ هنديءَ وانگر يوگ، ويدانت ڀارتيہ سنسڪرتي ۽ ڀارتيہ درشن جي حوالن جي ڀرمار آهي. هن ڀارتيہ سنسڪرتي ۽ ڀارتيہ سنت ساهتيہ جا حوالا ڏنا آهن:

”هو ري ڦاڳ ۾ ڪليون مئہ اپيني پيئا سنگ پياري.“

”نام ديو ڪي ڇن ڇڏائي ڪرما ٻائي ڪي ڪچڙي هئہ کائي.“

”ساڌ ڪبير هئا مئہ ڪاسي مِلِ پنڊت سوُن ڪيسي ها سي.“

روحل فقير رام کان متاثر ٿيو هئو. هن پنهنجي ڪلام ۾ ڪيترن هنڌن تي رام جي نالي جو ذڪر ڪيو آهي. مثال لاءِ ڪي ٽڪرا هيءُ آهي.

”روحل دام وسي سيهين گهٽ“

”رام نام جئسا ڏنُ دل بسي.“

”جي رنگ رچي رام جي، راهو تي ٿيا لال“

ودوانن جو چوڻ آهي تہ روحل جي هندي گيتن ۽ بيتن کي ٻڌندي ڪوبہ ائين سمجهي نہ سگهندو تہ هيءُ هندن جا آهن يا مسلمانن جا. هن جي ٻاڻي سنسڪرت لفظن سان ڀري پيئي آهي. هن جي ٻاڻي هندو نموني لکيل آهي. اها هڪ عجب جي ڳالهہ آهي. سنڌ ۾ ٻئي ڪنهن بہ اهڙي ٻاڻي نہ لکي آهي. انڪري هن سنت جا شش گهڻو ڪري هندو آهن. هن جي مهما جيتري سنڌ ۾ آهي، ان کان وڏيڪ جوڌپور، جيسلمير ۽ بيڪانير طرف آهي. خود جوڌپور جو راجا بخت سنگهہ بہ هن جو پوئلڳ هئو. ڪيترا هندو راجپوت بہ هن کي گرو ڪري مڃيندا آهن.

مطلب تہ روحل جو ڪلام سڳنڌي گلن ۽ مٺن ميون جو آهي.

’رس سوتر‘‘ رچنا منجهه رس جا 4 جزا مقرر ڪيا. (i) اِستائي ڀاوَ يا
(ii) وڀاوَ (iii) انوڀاوَ (iv) سنچاري ڀاو.
) **اِستائي ڀاوَ يا بنيادي ڀاوَ** : هيءُ ڀاوَ جنم کان ئي اِنسان يا آشريه
سُتل يا سُپت اَوستا ۾ مؤجود هوندا آهن. انهن کي من يا چت جا
ڪار پڻ چئي سگهجي ٿو. اِهي ڀاو ڪنهن به ڪارڻ يا وسيلي (ڪلاڪار
چناڪار) سبب اِنسان يا آشريه اندر ظاهر يا جاڳرت ٿيندا آهن. اِهي
ئي ڀاوَ ڪل ڏهه مڃيا ويا آهن ۽ ڪين رس جا نالا ڏنا ويا آهن.
ام اِنسان يا آشريه : اُهي پاٺڪ درشڪ يا شروتا يا اُهي پڙهندڙ
ڙ يا ٻڌندڙ جن اندر مؤجود سُتل رس کي ڪي به ڪلاڪار يا رچناڪار
يا جاڳرت ڪن ته انهن عام اِنسانن کي رس جو آشريه ليکبو. ڪل
رس هيٺ ڏنل موجب آهن.

استائي يا بنيادي ڀاوَ	رس جو نالو
. سونهن، پريم يا رتي (Sex) وغيره	شرنگار رس
. کل، خوشي، مزاڪ طنز وغيره	هاسيه رس
. ڏک، افسوس پڇتاءُ وغيره	ڪُرڻ رس
. ڪاوڙ، ناراضگي، ڪروڌ وغيره	روُدر رس
. پريرڻا، اُتساهه، بهادري وغيره	وير رس
. ڊپ، ڀؤ، آتنڪ يا دهشت وغيره	ڀيانڪ رس
. نفرت، ڪرهت، اشلينتا يا بيهوديپڻو وغيره	ويڀتس رس
. عجب، اچرج، وائڙو پڻ وغيره	اَديت رس
. وئراڳ، تياڳ وڪارن مان مڪتي وغيره	شانت رس
1. ممتا، حب يا سنيهه معصوميت ڏانهن پيار وغيره	واتسليه رس

(ii) **وڀاو** : ستل اِستائي ڀاوکي اُڀارڻ ۽ وڌائڻ يا جاڳرت ڪري وڪست
ڻ وارن ڪارڻن کي وڀاو چئبو آهي. اِهي ٻن حصن ۾ ورهايا ويا
.
(a) **آلبمن يا آڌار** : جنهن سبب رس يا ڀاو جاڳرت ٿئي يا ڪري
ي پئدا ٿئي. مثال طور، شرنگار رس لاءِ منظر يا قدرتي نظارا پريم
جوڙي جا نظارا ڏڻ، تهوار وغيره، روُدر رس لاءِ دشمن ڏسڻ ته هاسيه

پيدا ٿيل نااُميدن ۽ نراشائن جو خاتمو ڪنديون آهن ۽ ڪيس مصيبتن ۾ ٻه مرڪي جيئڻ جي پريرڻا ڏينديون آهن ۽ آتم هتيا جهڙي پاپ کان پاسيرو ڪنديون آهن. اهڙي نموني هيءُ رچنائون نه رڳو سماج کي سڌارڻ جو ڪم ڪنديون آهن پر هڪ جاڳرت سهنشيل ۽ ساهسي سماج جو نرماڻ پڻ ڪنديون آهن.

رس يا ڀاءُ - جماليت يا علم خوبصورتي

ساهت ۾ رس کي برهمانند سوروپ يا ست چت آنند سوروپ مڃيو ويندو آهي. چاڪاڻ ته هيءُ ساتوڪ آنند آهي جو ساهت يا ڪلا جي ڪنهن به روپ کي ڏسڻ يا ٻڌڻ سان يا وري پڙهڻ سان حاصل ٿيندو آهي. هيءُ بيحجوڙ ۽ بيمثال آهي. اِنساني ڪيتر گيان ڪرم ۽ اُپاسنا ۾ هن جو درشن ٿيندو آهي. هن کي نظم جي آتما ڪري ليکيو ويندو آهي. رس يا آنند ۾ اچي آتما مايا جي پردي کان مڪت ٿي پرماتما سان لِنوَ لڳائيندي آهي. پرماتما سان لاڳاپو جوڙي هڪ قائمي رشتي سان ڳنڍجي ويندي آهي. اُن وقت اِنسان جي من مان ڀيدڀاو، اونچ نيچ پٽو نڪري ويندو آهي. هوءَ سڀ کي هڪ جهڙو سمجهڻ لڳندو آهي ۽ سڀ ۾ هڪُ ڏسڻ لڳندو آهي. اِها سندس ساڌارڻيڪرڻ جي اَوستا يا عام پٽي جي اَوستا سڏائيندي آهي. رس يا ڀاو جي رچنا کي اسين ٻن مکيه جُزن ۾ ورهائي سگهون ٿا.

(1) اِستائي ڀاوَ يا رس (सेन्टीमेन्ट) : اُهو رس جو هر اِنسان اندر ستل اوستا ۾ مؤجود آهي. يوڳيه ڪارڻن سبب آهستي-آهستي وڪست ٿي يا وڏي ڪري هڪ چرم سيما تائين پهچندو آهي. پوءِ چڱي عرصي تائين من ۾ رهندو آهي. جيئن ته پريم، نفرت، اُتساهه وغيره.

(2) سنچاري ڀاوَ يا رس (इमोशन) : اُهو رس جو اچانڪ ۽ تڪڙو پئدا ٿي جلدي غائب پڻ ٿي ويندو آهي. جيئن ته مرڪ، ڪل يا ٽهڪ، ڊپ يا وِروڌ وغيره.

آچاريه ڀرت پنهنجي ڪتاب ”ناٽيه شاشتر“ ۾ چيو آهي ته رس ماڻڻ لاءِ ڪلاڪار توڙي رچنا کي، پاٺڪ يا پڙهندڙ، ڏسندڙ توڙي ٻڌندڙ کي خاص پٽي مان نڪري عام پٽي ۾ اچڻو پوندو يعنيٰ ساڌارڻيڪرڻ اَوستا گرهڻ ڪرڻي پوندي. ڀيدڀاو اونچ نيچ پٽي، شخصي سوارٿن ۽ تنگ دائرن مان نڪرڻ بعد ئي هوُ سچي رس يا آنند کي ماڻي سگهندو.

اُڏيپن وِياو : عجيب پنا پنّي ڪپڙا ۽ ٽوپي، ڇيڙ ڇاڙ يا مسخري، کلائيندڙ
ڊرائيندڙ ڪوشش ۽ ڇيستائون.
سنچاري ياو : مرڪ جو اڇڻ وچڻ چنچلتا، کلڻ خوش ٿيڻ يا رُئڻ جو
ڪ ڪرڻ، ڪن ستن وسيلي هاسيہ جي سمجهاڻي.
(i) پنّي ٿي پوهوءَ ماءُ،
لٺا نديءَ تي ڌوئي ويني
اڳوانن کي لوئي ويني
منهن سڄائي سني تي ڪپڙا
تڪو اٿس ڪوتاءُ هن ۾
آلمبن : پو هوءَ ماءُ جي شڪل
اُڏيپن : ڪپڙا ڌُئڻ، اڳوانن کي لوئڻ
انوياو : سڄيل منهن ۽ ڪپڙن جو سٺڻ
سنچاري ياو : تڪو تاءُ
(ii) ٽڏڻين ڦناڪو، جئي منهنجو ڪاڪو
ڪاڪو وينو ماڙيءَ تي ڳل ڪاڪي جي ڏاڙهيءَ تي
آلمبن : ڪاڪي جي ڦناڪي سان پيٽ
اُڏيپن : ڏاڙهيءَ تي ڳل
انوياو : ماڙيءَ تي وينل
سنچاري ياو : ٽڏڻين جي ڦناڪي جي آواز جي ڪلپنا
من رس سان واسطو رکندڙ ڪجهہ سٺون :
(1) ڳهر ڳهر ۾ نڪاءُ چٺو ٻالهہ ۾ مناءُ چٺو
طام ۾ پلاءُ چٺو کير ۾ ڪلالا چٺو
(2) هيو مسخرو هڪ ڇڇو ۽ لچو
ڳيس ڏند ٻاهر پيو هو ٻُچو
(3) ڳهوٽ چڙهيو ڳهوڙيءَ تي ناسَ پتو بوڙي
سوا ڳهڙيءَ واسطي ساري عمر لوڙي
(4) هوا ۾ يرجي مچن کي نہ وَڻ
اُڏائيندس مان توکي نہ مون چاڻ ڳهٽ

رس لاءِ جوکر ڏسڻ وغيره.

(b) اُديپن : جن سبب جاڳرت يا نهيل رس يا ڀاوَ وڌي يا ڀڙڪي يا وسڪت ٿئي. شرنگار رس لاءِ چانڊني رات، برسات ڪويل جي ڪوڪ وغيره رؤدر رس لاءِ سينا زوري، گهمنڊ جنگ جو ميدان وغيره هاسيہ رس لاءِ عجيب پوشاڪون، ڇيڙڇاڙ وغيره.

(iii) انوڀاو : اِستائي يا بنيادي ڀاو جي جاڳرت ٿي وڪست ٿيڻ بعد آشريہ اندر پنهنجو ڀاءُ پئدا ٿيل ڪوششون يا چيشٽائون جيڪي اُن ڀاوَ کي چالو رکندي چڱي عرصي تائين هلائڻ ۾ غائب ٿيڻ کان روڪن. مثال طور، شرنگار رس ۾ نينهن سان پريل نظرون مرڪيل چهرو ناز، نخرا وغيره هاسيہ رس ۾ اکيون ۾ هٿ نچائڻ منهن مچڪائڻ کلائيندڙ کيل ڏيکارڻ وغيره.

(iv) سنچاري ڀاوَ : اِستائي ڀاو جي جاڳرت ۾ وڪست ٿيڻ بعد هيءُ ڀاو اچانڪ ۾ رکي رکي پئدا ٿيندا آهن ۽ ڪجهہ پلن بعد غائب ٿي ويندا آهن. اِهو سلسلو هلندو رهندو آهي. هيءُ ڀاوَ اِستائي ڀاوَ جي وڪاس ۾ مضبوطيءَ ۾ مدد ڪندا آهن. مثال طور، شرنگار رس ۾ پريمين جي ملڻ وقت خوشيءَ جا ڀاوَ وڇڙڻ وقت دکہ جا ڀاوَ پريم جي شروعات ۾ لڄ ۾ ملڻ اُتسڪتا جا ڀاوَ وغيره رؤدر رس ۾ سَنَل ستم جي ياد، جوش جنون وغيره هاسيہ رس ۾ مسخري چنچلتا وغيره. اِهي کل ٿيتيهہ آهن.

رس جو نهڻ : جڏهن رس جا الڳہ الڳہ جزا ڍنگہ سان يا ويوست نموني ۾ شرمڪ روپ سان سٺي نموني پئدا ٿيڻ يا وڪست ٿين ٿا تنهن رس پورڻ روپ ۾ تيار مڃيو ويندو آهي.

رس جو ماڻڻ يا انوڀوتي يا احساس : جڏهن اِستائي ڀاوَ آشريہ جي اندر آلمبن وسيلي پئدا ٿي اُديپن وسيلي واڌ کائي سنچاري ڀاو وسيلي مضبوطي ۾ وڪاس پائي انوڀاوَ وسيلي لڳاتار چالو رهي ٿو. تڏهن رس جو احساس يا انوڀوتي ٿئي ٿي.

هاسيہ رس : بنيادي ڀاوڪل، خوشي، مزاق ۾ طنز
آشرهہ : ڀانڊ درشڪ شروتا ڪڏهن ڪلاڪار اداڪار يا رچناڪار بہ
آلمبن وڀاو : عجيب شڪل يا سياءُ ڪروپ يا وِڌ واري شڪل

(i) سنڌيدان ايئين سنڌيدان ڦول
رڳو جانور جهنگلي ۽ جهول (بلبل)

(ii) جي ٻانگ ڏيڻ سان ٿئي هان مُلو
ڪڪڙ جيڪر هڻي جامي ۽ سا ڪلهو (مرزا)

انهيءَ وقت ۾ ايسرلال ۽ اِمام بخش خادم پنهنجو چٽو رنگ ڏيکاريو. ير محمد 'ڪيتال' مدن (شاهه جو مريد) بيتن وسيلي مذاق سان گڏ ز وارين سٽن سان هاسيه ڪاويه ۾ اڀرا ٿيا. پيراڻو پنيرو ۽ لالچند امر ومل به نالو ڪمايو. بيوس، ديوان ڏيارام گدومل شهاڻي ساڌو ٽي.ايل. سواڻي ۽ سوامي ٻوڏراج ٻوڌبه چڱي شهرت حاصل ڪئي.

ورهاڱي بعد ياچ سبب راڄنيتڪ، آرٿڪ، سماجڪ حالتن ۽ مسئلن جو ي ساهت ۾ ڪجهه وقت رکنو وڌو پوءِ اڳي کان اڀرو ٿي مذاقي ۽ زي ساهت وڌڻ لڳو. جنهن کي سيني عظيم شاعرن جهڙوڪ دڪايل، نير، شيام، شيخ اياز، هرو سدارنگاڻي 'خادم' فاني ۽ ٻين ڪيترن ئي ايو ويجهايو. روچي خوابيءَ، پرسرام ضيا ۽ هاسانند جادوگر مذاق ۽ ز جا ماهر ليکيا ويا.

ترقي پسند شاعرن به آزاد يا نئين ڪويتا وسيلي هاسيه جو رس پان رايو آهي. گهڻي ياڻي هند چاهي سنڌ جا شاعر هن رس تي قلم هلائي ي صنف جا پنڌارا پري رهيا آهن.

(5) بنهي پهلوانن چنّي جان پڙهي
ويو ٽيمپريچر ٽنين جو چڙهي
(6) سنتن سنديءَ ڪوءَ ۾ ويو ٿُرُ ملي
مايا اِن رِلي، ڪٽي پڳي ڪن ۾
هاسيه رس پيدا ڪندڙ ڪاويه جو ٿوري ۾ اتهاس:
چرچو ڀڳيو، ٽٽولي اسانجي لوڪ ادب جو هڪ حصو رهيو آهي ڪي
لوڪ گيتن ۾ اُن کي ٻڌي سگهو ٿا. مثال طور :
(i) سس ڙي سس تون تہ ديڳڙي ڪَسُ
(ii) جنهن جا پير پنج سير اٿيئي هوجالو
(iii) گُندڻ گنديءَ مان رات ڪِتو ڪٽي ويو.
قاضي قادن کان بہ اڳہ ماموئي فقير جي ڪاويہ ۽ اڳڪتين ۾ م
۽ طنز موجود هئي. مثال :-
ٻارو چاٻارو ٽڪي تي وڪامندا.
18 ۽ 19 صديءَ ۾ شاهہ، سچل، سامي دلپت پڻ طنزي بيت دوه
سلوڪن سان ٻوڻگي شخصن جو پاکنڊ پڌرو ڪيو. پنڊتن ۽ مولوين ک
ڪين بخشيو. ڪي مثال هيٺ ڏجن ٿا :
(i) لاهي لنگاويهہ، آريجن مان آسرو
پني پرائو ڏيهہ اچي ڪاڻ آريجن ۾ (شاهہ)
(ii) مُلا تہ ڪارڻ مانين جي ختما پرهن ٿا خاصا
جڙي ويهن ٿا مانين تي ڪليون پرن ٿا پاسا (سچل)
(iii) مِڙيئي روڳي اٿيئي جهان جا
ڏڳيءَ جو ويس ڪري سامي ٿيا جوڳي (سامي)
(iv) نانگو سڏائين لوڪ ۾ فرقا پهرين خاص
نانگ لڄايئہ لاڇي ڪري لوڪ لباس (دلپت)
19 صديءَ جي پوئين اڌ ۾ شمس الدين ”بلبل“ ۽ مرزا قليچ ب
مزاقي ۽ طنزي شاعريءَ کي اُڀاري آسماني اوچائيءَ تي پهچايو. م
ڏرمي مولوي پنڊتن سان ٻهروپي نيتائن کي بہ ڪين بخشيو. سن
رچنائن ۾ هاسيہ رس ماڻي سگهجي ٿو.

كري ڇيائين-

سيٺ : هاڻي هتان هلين ٿو ڪن هٽاءِ ٻه چار...!

فقير : سيٺ صاحب غصو نه ڪيو مان وڃان ٿو...سڪ جو سؤدو آ ڏيو ته ٻه واهه-واهه، نه ڏيو ته ٻه واهه-واهه!

ائين چئي فقير واپس وڃڻ لاءِ مڙيو، سيٺ سامت جو ساهه کنيو! ٿوڙو اڳيان وڃي فقير واپس مڙي بنگلي جي دروازي طرف آيو، جتي اجان سيٺ بيٺو هئو. سيٺ جي ويجهو اچي فقير ڪيس چيو-

فقير : (آزي نيزاري ڪندي) سيٺ صاحب توهان جي حاڪ ٻڌي، توهان وٽ آيو هئس...توهان جي در تان خالي هٿين موٽندي، من ۾ مونجهه ٿي رهي آهي. ٻيو ڪجهه نه ته توهان پنهنجي پيرن هيٺان پڪڙيل ڏوڙ جو ٻڪ ئي ڀري ڏيو، منهنجي بيقراريءَ کي قرار ملي پوندو!

سيٺ کي فقير جي ان گُهر تي عجب ته لڳو پر ان ڊيٺ فقير کان هنجي جند ڇڏائڻ لاءِ زمين تان واريءَ ٻڪ ڀري فقير کي ڏنائين. فقير ڏو خوش ٿيو! سيٺ کي نهائين عجب لڳو، فقير کان پڇيائين-

سيٺ : ڇي واريءَ ٻڪ وٺي تون ايڏو خوش ٿيو آهين، ان سان تنهنجو ڪهڙو ڀلو ٿيندو!

فقير : (مشڪندي) ڀلو منهنجو نه، ڀلو توهان جو ٿيندو سيٺ صاحب! توهان جهڙو سيٺ جنهنتي ايشور جي اڻمٽئي آسيس آهي- اُن ڏاتار جي ڏنل مال-متا، اُن ڏاتار جي ڏيڻ جي ورتيءَ جو توهان کي احساس ڪرائڻ لاءِ مان توهان وٽ آيو هئس. اڄ ڳ پهٽ ۾ ڳهٽ ڪنهن کي ڪجهه ڏيڻ جي لاءِ توهان جو هٿ ته کڄيو. جن هٿن سان اڄ ڏوڙ دان ڪئي اٿو، ڪنهن ڏينهن ڌن ٻه دان ڪندا!

فقير جي ڳالهه ٻڌي سيٺ شمسار ٿيو. اُن ڏينهن، اُن فقير کي ته خوش ڪري روانو ڪيائين پر اڳتي ٻه ڪنهن کي پنهنجي درتان خالي هٿين ڪونه موٽايائين ۽ آنند ماڻيندي پنهنجو جيون گذاريائين ڇا سچ پچ ڏيڻ

ڏيڻ ۾ آنند

- وِڪرم شها

هڪ فقير صبح مردان جو هڪ ڪنجوس سيٺ جي در تي اچي
هنئين-

فقير : سيٺ صاحب لاچار آهيان، ڏُکي آهيان، مونکي ڪجھ
ڪنجوس سيٺ پنهنجي بنگلي جي لان ۾ آرام ڪرسيءَ
ويٺي مزي سان اخبار پڙهي رهيو هئو. صبح مردان جو
جي بڪر واري ٻاڪار بڌي سندس مزو مٽيءَ ۾ ملي ويو
۾ فقير لاءِ ڪراهت محسوس ڪندي ڪيس چيائين-

سيٺ : اوئي مردوھ! اها بڪر واري ٻاڪار بند ڪر ۽ هلندو
هتان توکي ڏيڻ لاءِ مون وٽ ڪجھ بہ ڪونهي!

فقير : سيٺ صاحب، توهان جي سڄي شهر ۾ ناموس آهي- هو
پيو توهان جا گُڻ ڳائي...مونکي ڏھ-ويھ رُپيا ئي ڏيو..

سيٺ : (غصي ۾) هيتري محنت ڪري ڪمايون ٿا، تو جھڙن نا
ڪي خئرات ڪرڻ لاءِ؟

فقير : (ٻاڏائيندي) سيٺ صاحب ٻيو ڪجھ نہ صحي راتو
ٻچيل-سچيل روٽيءَ ٽڪر ئي ڏيو، بہ گرھ پيٽ ۾ پون
توهان کي دُعا ڪندس!

سيٺ : (حقارت سان) پنهنجي دُعا رکہ پاڻ وٽ-پنهنجو ڀلو تہ
نٿو سگهين هليو آهين منهنجو ڀلو ڪرڻ!

فقير : (ٻاڏائيندي) سيٺ صاحب ٿڌين جا ڏينهن آهن- ٻيو ڪ
نہ تہ ڪو ڦاٽل-ٽٽل ڪمبل، ڪو سُئيٽر، ڪا شالُ بہ ڏيند
توهانجو ڀلو ٿيندو...ٿڌ ۾ رات ڪٽڻ ڏاڍو ڏکيو ٿو ٿئي

فقير جي ڊناڻپ، سيٺ جي من ۾ باھ لڳائي ڇڏي. غصي ۾
ڪرسيءَ تان ٽپ ڏيئي اُٿي ڪڙو ٿيو ۽ دروازي طرف ڏوڪيندي فقير

جنهنجي ڪنهن کي سُڌ به نه پوي ته اها شيءِ ڪنهن رکي آهي ۽ نه ئي
هن ان رکيل شيءِ جو سو ڪنهن سان ذڪر ڪندو هئو. انهيءَ نگر جو
ضرورتمند ڪو گهرجائون ماڻهو جڏهن مندر ۾ پنهنجي گهر واري شيءِ
ل ڪرڻ ايندو هئو ته اهائي کڻندو هئو ۽ اوتري انداز ۾ ئي کڻندو هئو
ري ان جي تتڪال گهرج هوندي هئي. باقي بين گهرجائن لاءِ ڇڏي
و هئو. ”ونڊ وراهه، سک پاءِ“ جي ان طور-طريقي ۾ نه ڏيڻ واري کي
ن محسوس ٿيندو هئو، نه وٺڻ واري کي شرمسار ٿيڻو پوندو هئو! هر
ن کي هڪبئي جي سک جي تانگهه هئي. ان سرشٽي سبب سماج جو
و جيوَ سنتوشي ٻڌجي جيون جيئندو هئو. هر ڪنهن ۾ هڪ ٻئي کي
ه ڏيڻ، هڪبئي لاءِ ڪجهه ڪرڻ جي ڀاونا هوندي هئي. مندرن جو
ه آهي انسان جي من مندر ۾ ايشور جي هجڻ جو احساس ڪرائڻ! ان
ي مندرن جي استاپنا ڪئي ويئي هئي. ان سرشٽي سبب ئي انسان ۾
يت لاءِ پريم-شرڌا ۽ وشواس جي جوت جڳندي هئي. اُها ئي ته ايشور
اُستي آهي. اُها ئي ته ايشور جي پوڄا آهي. جنهن سماج ۾، سماج
طبقن ۾ ويڇو گهٽ هوندو. اُها ئي سماج سکي رهندي ۽ جتي سُک
اُتي ئي ايشور آهي! وقت پڄاڻا مندرن جو سَروپ بدلجندو رهيو
جو مقصد بدلجندو رهيو. ڪرم ڪانڊي پوڄا جي بولا-بالا وڌندي
. اڄ جي مندرن ۾ ته بکارين جي ڀيڙ ڪني ٿيل ئي نظر ايندي لڳه
هرڪو پنهنجي پنهنجي مڃتا، ايشور کي مڃائڻ لاءِ، مندرن جا ڦيرا
ي ٿو. ڪنهن کي امتحان ۾ پاس ٿيڻو آهي، ڪنهن کيسهٽي سُلجهڻ
ڪپي ته ڪنهن کي سچن تيندولڪر يا شهروکه خان جهڙو پٽ کپي-
و ڏينهن-رات نوٽ ڇپي گهر پري! ٻيو ته ڇڏيو، ٻن ٽن ڪارين ۽
ن وارا به ڀڳوان جي مندر ۾ وڃي اهو ئي راڳ ٿا آلاپن ته- ”هِمڪو پيي
ٽ ڪرادو...ٽِن ديئي هئن...چار دلادو“ مطلب جنهن وٽ جيڪي
اُن جو ڪيس سنتوش ناهي ته ٻئي کي ڇا ڏيندو؟ ٻئي جي لاءِ ڇا
و؟ هرڪو صرف پنهنجي ارد-گرد ئي سوچي ٿو ته سماج ۾ اسنتوش ۽
ڇئني ته وڌندي رهندي! جنهن وٽ ناهي اُهو ته ڏکي آهي ئي پر
ن وٽ آهي اُهو به سکي ناهي. هزار ڏکي ماڻهن جي وچ ۾ هڪ سُکي

۾ آنند آهي يا ونڻ ۾ آنند آهي؟

عام طور ڏٺو ويو آهي ته انسان کي ونڻ ۾ ئي مزو ايندو آهي! پر مزي ۽ آنند ۾ فرق آهي. مزي جو واسطو من سان آهي، آنند جو واسطو آتما سان آهي. هڪ مهاتما پنهنجي اُپديش ۾ ٻڌائي رهيو هئو ته ”توهان جڏهن ڪنهنکي ڪجهه ڏيئي رهيا آهيو ان وقت هڪ فوٽو ڪڍايو ۽ ٻيو فوٽو ان وقت ڪڍايو جنهن وقت ڪنهن کان ڪجهه وٺي رهيا آهيو. ڏيڻ وقت واري فوٽي ۾ توهان جي چهري تي جنهن نوراني نورُ جي جهلڪ پسبي سا ونڻ وقت واري فوٽي ۾ ندارد هوندي! ڇو ته جنهن وقت اِنسان ڪجهه ڏئي ته ان وقت ڏاتار جي ورات سروپ جو هڪ حصو بڻجي، روحاني راحت محسوس ڪري ٿو جيڪا سندس چهري تي نمايا ٿئي ٿي.

سماج جي چوطرف نظر ورائي ڏسنداسين ته محسوس ٿيندو- اڄ لڳ-ڀڳ هر اِنسان پنهنجو مانسڪ سنتولن وڃائي بي چئن بڻجي چڪو آهي. رشتا-ناتا، دوستي-ياري، ويچار-وهنوار، هر ڳالهه ۾ ڪوڪلائيپ وڌندي ٿي وڃي. ڪارڻ ؟ اِنسان جو اِڇائون ۽ آشائون، دُنيوي سکن ڪائڻ لاءِ ايترو ته پربل بڻجي چڪيون آهن جو ان کي هر ڪنهن کان ڪجهه نه ڪجهه پائڻ جي، ڪجهه نه ڪجهه ونڻ جي درڪار رهي ٿي. ۽ جڏهن اڇائن ۽ آشائن انوسار نٿو ملي ته بي چئني ! مطلب ونان-ونان جي چڪر ۾ اِنسان پنهنجي روحاني راحت وڃائي چڪو آهي. وٺ-وٺ جو چلن اپنائيندو تڏهن ئي ته سندس من جو مت ڀربو.

اڄ هر اِنسان جون گهرجون وڌي رهيون آهن. خرچ وڌي رهيا آهن- ساڻ-ساڻ مهنگائي پڻ تيزيءَ سان وڌي رهي آهي. سماج جي الڳ الڳ طبقن ۾ ويڇو پڻ ڏيهون ڏينهن وڌندو ٿو وڃي.

ان ويڇي وڌڻ واري ڳالهه تان ياد ٿو اچي ته اوائلي يگه ۾ سماج جي الڳ الڳ طبقن ۾ ويڇي گهٽائڻ جو ڪاريه مندرن ذريعي ڪيو ويندو هئو- جيڪو مندرن جي وجود ۾ اچڻ جو اصلي ڪارڻ هئو. ان زماني ۾ مندر ۾ ڪنهن به ڀڳوان جي ڪائي تصوير يا پتلو ڪونه هوندو هئو. هر نگر ۾ هڪ مندر هوندو هئو. نگر جي جنهن ناگرڪ وٽ ڪابه شيءِ پنهنجي ضرورت کان وڌيڪ هوندي هئي اها هو مندر ۾ چپ-چاپ اهڙي نموني رکي ايندو

ندڙ، ڪتابن جي بوجهه هيٺان دٻيل، ٻارن کي گُلاب جو گُل ڏئي اُنهن
ن ڪومل ڀاونائن کي پنهنجي مسڪراهٽ سان زنده رکي پنهنجي نئين
نهن کي مهڪايو!
اهڙا ڪيترائي ننڍا-ننڍا مثال آهن، جيڪي اسان جي ننڍي-ننڍي
شش سان سماج ۾ انسانيت جي جوت کي جڳندو رکڻ ۾ مددگار ٿيندو!
ڀارت جي اڳوڻي پريزيڊينٽ شري اي.پي.جي.عبدالڪلام هڪ مُهيم
وع ڪئي آهي، جنهن جو نالو آهي ''وات آءِ ڪين گو''
(What I can giv جنهن ذريعي ڪلام صاحب هر نگر، هر شهر جو دؤرو
ري نوجوان پيڙهي، 'نئين جنريشن' کي ڏيڻ جو مهتو سمجهائي رهيو
ي. پنهنجي پريوار لاءِ، سماج لاءِ، ديش لاءِ، ڪجهه ڪرڻ ڪجهه ڏيڻ جو
بو جاڳائي رهيو آهي. جيستائين اسان مُٺ کولڻ نه سڪيا آهيون - بنا
لب ڪنهن کي ڏيڻ نه سڪيا آهيون، اسان ڪنهن سان ڪيئن جُڙي
هنداسين ؟ زندگيءَ جو مزو ڪيئن ماڻي سگهنداسين!
هر اِنسان وٽ، ٻئي اِنسان کي ڪجهه نه ڪجهه ڏيڻ لاءِ آهي! ضرورت
ي هن کي سمجهڻ جي، محسوس ڪرڻ جي! مونکي ياد ٿو اچي-ننڍي
ندي مان اڪثر پنهنجي پيءُ سان گڏ پاڇيون وٺڻ لاءِ پاڇي مارڪيٽ
ندو هئس- هڪ ڏينهن باباجي پاڇي مارڪيٽ ۾ چمپل ٽٽي پئي. پاڇي
ڪيٽ ۾ ئي ڪنهن ڪنڊ ڪان هڪ موچي به وهندو هئو، جنهن ڪان بابو
پلون پڻ خريد ڪندو هئو. بابا پنهنجي ڇڳل چمپل اُن موچيءَ کي ٺيڪ
رڻ لاءِ ڏني ۽ اُن وٽ رکيل ايڪسٽرا چمپل پاتي. پاڇيون خريد ڪري
ان موچيءَ وٽ واپس آياسين. موچيءَ نه صرف چمپل رپيئر ڪري رکي
ي پر اُن کي پالش پڻ ڪئي هئي. بابا منهنجي چمپل پائي، موچيءَ
رُپيو ڏنو. هُن رُپيو نه ورتو-بابا جي اکين سان اکيون ملايون ۽ مشڪيو!
ا کي چيائين-''سيٺ صاحب اسان کي به ته سوُمان سان جيئڻ جو
قعو ڏيو! توهان سان روحاني رشتو آهي- ڪڏهن ڪڏهن سڄڻن لاءِ بنا
نهن اُجوري جي، اسان کي پڻ ڪو ڪم ڪرڻ جو موقعو ڏيو. لڳ-ڀڳ
ڪيتالهين سالن جي لنبي عرصي گذرڻ جي باوجود اڄ به اُن موچيءَ جا
ل اکر ۽ سندس چهرو منهنجي ذهن ۾ تازه آهن. ننڍي ۾ ننڍو عدنا

انسان پيٽ جيڪڏهن رهندو، جنهن وٽ اڪيچار سک جا ساڌن آهن- ته چاهو سگي رهي سگهندو؟ هر انسان جي من ۾ پريشر ڪُڪر جو سيٽيون وڄي رهيون آهن، هر انسان پنهنجن ئي ٽينشنن ۾ ويڙهاٽُن جيان وائڙو ٿي ٽينشن دور ڪرڻ جا غلط طريقا اپنائي رهيو آهي. ڪٿي ته ڦل اسٽاپ ڏيئي نئين پئرا شروع ڪيون ۽ ويچار ڪيون اوائلي مندرن جي طوَر طريقي بسنت، ڪجهه ڏيون، ڪجهه ٻين لاءِ ڪريون! ٻيءَ حالت ۾ انسان جون اِڇائون، انسان جو آشائون انسان جو ترشنائون سيتا جا سيئي ليڪالنگهي، خوَس جي اَن دائري ۾ پهچي ويندون، جتي ممبئيءَ جي آدرش سوسائٽيءَ جهڙا، ڪامن ويلٿ گيم جهڙا، ٽو.جي-ٽري.جيءَ جهڙا ڪيترائي گهوٽال يا اسڪيم ٿيندا رهندا. انسانيت جي پائمال ٿيندڙ ان حالتن ڪان سماج کي ڪوئي اناهزاري ته ڇا سويم ڪرشن ڀڳوان به بچائي نه سگهندو!

هرسال 2 آڪٽوبر ڪان 8 آڪٽوبر ساري وشوَ ۾ ”Joy of Giving week“ ملهايو ويندو آهي. جنهن ذريعي سماج ۾ ٻين جي لاءِ ڪجهه ڪرڻ، ٻين کي ڪجهه ڏيڻ جي آنند جي احساس بسنت انسان کي جاڳرت ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي ويندي آهي. هن مشيني يگ ۾ انسان پاڻ ڪان دور ٿيندو ٿو وڃي، پنهنجي فطرت ڪان دور ٿيندو ٿو وڃي، ڪي سڄاڻ انسان، جن کي سماج ۾ پنهنجي وجود ۽ پنهنجي جوابدارين جو احساس آهي، اُهي اهڙي قسم جون Events ملهائي، عام ماڻهن ۾ پڻ سڄاڻي آڻڻ جي ڪوشش ڪن ٿا. ”جواءِ آف گِوِنگ ويڪ“ درميان الڳ الڳ ماڌيمن ذريعي پرچار-پرسار ٿيندو رهندو آهي- جنهن جا ڪجهه مثال آهن.

* هڪ ڪاليج جي ڪجهه دوستن پاڻ ۾ ملي ڪري، صبح جو ساجهر، جنهن وقت اڃان چانهه جي ڏهن ليٽرن جي ڪٽلي ۽ بسڪٽن جا پاڪيٽ کڻي نڪتا ۽ روڊ رستن تي جهاڙو-ٻهاري لڳائيندڙن-ردي ميڙيندڙن، اخبارون ورهائيندڙن، ڪير وڪڻندڙن محنتڪش انسانن کي مفت ۾ چانهه بسڪيٽ ورهائي، اُنهن محنتڪش انسانن جي ’برائيٽ مارننگ مسڪراهٽ“ سان پنهنجي نئين ڏينهن جي جوت جڳائي!

* هڪ لافنگ ڪلب جي ڪجهه عُمردراز سڄڻ، گُلاب جي گُلن جو ٿيلهيون پري الڳ الڳ اسڪول جي دروازن تي وڃي بيٺا ۽ اسڪول ۾ داخل

ت ۾ ڪين ڪجهه ڏيون! جيڪو انسان جي چاهنا کي زنده رکڻ ۾
دگار ٿئي - جنهن انسان ۾ ٻين لاءِ ڪجهه ڪرڻ جو ٻين کي ڪجهه ڏيڻ
جذبو آهي سو ٻئي کي ڪجهه ڦرڻ، ڪجهه ڇنڻ ۽ دويش-درياونائن يا
ڙ-پچ جي عادت کان آجو رهي ٿو. ان جي اُدار ڀاونا جاڳرت ٿئي ٿي ۽
رتائي ته خوش مزاجيءَ جي جڙ آهي. جيڪي ڪجهه اسانجي ضرورتن
ن وڌيڪ، ايشور اسانکي ڏئي ٿو، ان اعتبار سان ڏئي ٿو ته سندس خلقيل
ان جي ڪارين کي اڳتي وڌايون. پاڻ کان نربل، هر جيو جي سار سنڀال
ن ۽ پاڻ ۾ ايشوريه گڻن کي جاڳرت ڪرڻ جي ڏس ۾ ڪاريه ڪندا
يون. اسانجو جڏهن جنم ٿيو ته تن تي ڪپڙو به ڪونه هو. جيئن وڏا
ندا وياسين، ڪپڙا وڌندا ويا، کيسا وڌندا ويا، ڪپڙا وڏا ٿيندا ويا، کيسا
ا ٿيندا ويا. پر جڏهن هن سنسار مان چالاڻو ڪنداسين ته اسانجي ڪفن
ڪوئي کيسو نه هوندو! هتان جو هت سڀ رهجي ويندو پوءِ ڇو نه ڏاتار
ڏنل جيڪي ڪجهه اسان وٽ آهي، ان مان ڪجهه نه ڪجهه ٻين جي
ف ۽ سهنج لاءِ پڻ خرچ ڪندا رهون. ايشور اسانکي جنهن ويساهه سان هن
رتيءَ تي اُپايو آهي ان جي ويساهه کي پختو ڪيون.
اسان جڏهن آمريڪا ويندا آهيون ته پنهنجي رقم جو ڪجهه حصو
ريڪن ڊالرن ۾ ’ڪنورٽ‘ ڪندا آهيون. جڏهن لنڊن ويندا آهيون ته
م پائونڊن ۾ ’ڪنورٽ‘ ڪندا آهيون. جيئن اها رقم انهن ديشن جي
ر سپاٽي وقت ڪم اچي سگهي. اسان سڀني کي خبر آهي ته هڪ نه هڪ
نهن هي جهان ڇڏي اگم ديش ڏانهن روانو ٿيڻو آهي ته ڇو نه اسان
هنجي رقم جو ڪجهه حصو اهڙن ڪارين ۾ ڪنورٽ ڪيون، خرچ ڪيو
ڪو ايشور جي بئنڪ ۾ جمع ٿين ۽ اگم ديش ۾ ڪم اچن.
اچو-اچ کان، بلڪ هينئر کان-فراخدل ٿي ڪنهنجي لاءِ ڪجهه ڪيون،
نهن کي ڪجهه ڏيون، ڏيڻ ۾ ئي سچو سک آهي، آتمڪ آنند آهي!
حاني راحت آهي!!

انسان پڻ چاهي تہ ٻئي لاءِ نسوارت پاڻَ سان ڪجهہ ڪري پنهنجو سؤمان جڳائي سگهي ٿو!

اَسان پنهنجي آس-پاس ڪيترن ئي ضروتمندن جي ننڍي-ننڍي مدد ڪري، اُنهن لاءِ سُکہ ۽ شهنج ميسر ڪري سگهون ٿا- جئن

* ڪنهن ڪمزور کي رستو پار ڪرائڻ ۾ مددگار ٿيون.
* رستو پار ڪندڙ ڪنهن راهگير کي ڏسي پنهنجي واهن جي رفتار ڍيمي ڪيون.
* ڪنهن کي ڪٿي پهچڻ جي تڪڙ آهي تہ پاسيرا ٿي ان ٻي رستو ڏيون.
* پارڪنگ ۾ پنهنجو واهن اهڙيءَ نموني پارڪ ڪيون جو ٻين کي پڻ واهن پارڪنگ ڪرڻ جي سهوليت ٿئي.
* ڪنهن جي چڱن ڪمن ۽ چڱي وهنوار جي ساراهہ ڪيون.
* جنهن سان بہ ملون - مُرڪي ملون.
* ڪوئي مدد گُهرڻ لاءِ هٿ ڊگهيڙي تہ سندس لياقت ۽ پنهنجي سمرٿيءَ انوسار، سندس مدد ڪيون - جي نٿا ڪري سگهون تہ نمرتا سان ناڪار ڪيون.

چوندا آهن ڦڙيءَ ڦڙيءَ تلاءَ آهي - اسانجي ننڍي ۾ ننڍي مدد جو هڪ هڪ قطرو، درياهہ بڻجي هن دنيا ۾ ڪنهن کي انسانيت جو احساس ڪرائي انساني ملهن وڌائڻ ۾ مددگار ثابت ٿي سگهي ٿو. ڪوبہ ڪاريہ ڪرڻ کان پهرين چنڊچاڻ ڪرڻ کپي تہ ڪيئن ان ڪاريہ سان منهنجو پلو تہ ٿئي پر منهنجي پريوار، سماج ۽ ديش جو پلو پڻ ٿئي! ائين ڪرڻ سان اسانجي سوچ جو دائرو اسانجي ڪاريہ جو دائرو وسيع ٿيندو ۽ اسانجي آس پاس سکي ۽ شانتيءَ جو واسو ٿيندو. هميشه اهو ياد رکڻ گهرجي تہ منهنجي وجود کي قائم رکڻ ۾، سڌي اڻسڌي طرح ڪيڏن ماڻهن جو يوگدان آهي - ٿالهيءَ ۾ جڏهن ڀوڄن پروسجي اسان جي اڳيان اچي ٿو تہ ان ڀوڄن جي ٿالهيءَ پڻيان گهڻ ۾ گهٽ ويهن پنجويهن ماڻهن جو يوگدان آهي. ائين اسانجي زندگيءَ جي ننڍي ۾ ننڍي ضرورت، ننڍي ۾ ننڍي سک، سهنج پڻيان ڪيترن اِنسانن جو يوگدان ٿي سگهي ٿو - انهن لاءِ ڪجهہ ڪريون،

ردن جي مدد سان ڪافي چتر ڪاغذ تي چٽيا پر 1885ع ۾ اهي به باهه
بکه ٻڏيا. سال 1904 ۾ ليڊي هيرن گهام پارت آئي ۽ 1910ع کان
19ع تائين اَجنتا ۾ رهي رايل ايشاٽڪ سوسائٽيءَ جي سهاري ’اجنتا
يڪو‘ نالي تصويري ڪتاب شايع ڪيو جيڪو اڄ ڏينهن تائين دنيا پر
ڪارو رهيو آهي ۽ اَجنتا جي غفائن تي عالمي سطح تي پارت جي ناماچار
وڌايو آهي. دُنيا پر جي يادگارن ۾ تاجمحل جنهن کي دنيا جو ستون
وبو سڏيو ويو آهي ڪانپوءِ اجنتا جون غفائون اُتم يادگارن مان هڪ آهن
ڪلا-ڪاريگري ڏسي دنيا پر جا لوڪ ڏنديں آڱريون ڏيندا آهن ۽ پڇندا
ن چا اِها انسان، پارتي انسان جي هٿ جي ڪلا آهي؟
’’اَجنتا‘‘ نالي ڳوٺ انهن پهاڙي غفائن کان ست ميل پري آهي.
نتا ساپتواه جبل جي قطار جي حصي جون پهاڙيون آهن اَندازي اڍائي
فوٽ اوچي پهاڙ تي ’’ڏنش‘‘ آڪار ۾، ننڍيون وڏيون غفائون ملائِي 29
ئون کوٽيل آهن. غفا نمبر 28 جي دڙي جي سري تي ست منزلي آبشار
روپ ۾ وهندڙ پاڻي پهاڙيءَ جي تري ۾ ’واگهوڙا‘ برساتي نديءَ نالي
ندي آهي. برسات جي مند ۾ هن جهرڻي جي رونق ۽ سج جي ڪرڻن ۾
ندڙ اِندلٺ جا ست رنگ خاص ڏسڻ وٽان هوندا آهن.
چون ٿا تہ چوماسي جي ساوڪ، ننڊڪ، سونهن ۽ شانت وايومنڊل ۾
ڻ ۽ ساڌنا ڪرڻ لاءِ ٻوڌي ڀڪشڪن لاءِ اِهي غفائون کوٽيون ويئون هيون.
پ غفائون ڪاري پٿر مان کوٽيل آهن. اِهو بہ چيو وڃي ٿو تہ گپت
اٽي جي سمراٽن واري سمي واڪاٽڪ ونش جي هريش سمرات جي راڄ
هي غفائون کوٽايون ويئون ۽ ڪلا جو ڪم تيل غفائن جي نقشڪاري ڏسڻ
ن آهي. هرهڪ بوتو چڻ بيجان نہ پر جاندار پاسي ٿو ۽ انهن جا چهرا
ه هجڻ جي پاونائن جو اظهار ڪن ٿا. ڪاريگريءَ جي ڪماليت جو سهڻو
و آستان آهن. هي غفائون چترڪلا ڪماليت جي چوٽيءَ تي پهتل آهي.
غفائون گهٽي پاڻي وهار آهن. پتين تي هرڻ ۽ ٻيا قديم زماني جا
ر چٽيل آهن. هڪ ديوار تي راجا سري ٻوڌيءَ جي ڪهاڻي چٽيل آهي.
اريل آهي تہ راجا آشري ورتل ڪبوتر کي هڪ باز جي پنجي مان بچائڻ
طر پنهنجي جسم جو ماس ڪپي ڏنو هو. هڪ غفا ۾ راجا ويٺل آهي جو

اجنتا جون غفائون

نرمل گوپلاڻي

ڪنهن بہ ملڪ، جاتيءَ جي ڪلائن جو سُندر خزانو اُهو صرف اُن قوم، ديش جو نہ هوندو آهي پر اُهو سڄي سنسار جو قيمتي ورثو آهي. اڄوڪي دنيا جون ڪلائون آهن : چترڪاري، سنگتراشي، سنگيت، ڪلا، شلپ ڪلا، ناٽڪ، ڪوتا وغيره. اِهي ڪلائون اِنساني سڀيتا ۽ اِنساني وڪاس لاءِ ضروري تہ آهن پر گهڻيون ڪلائون آرٽ وڪاس ۾ پڻ هتي ڏيندڙ آهن. اسانکي موهن جي دڙي جي کوٽائيءَ مان انيڪ ڪلائن جا اهڃاڻ حاصل ٿيل آهن تہ وري ڀارت ۽ دنيا ۾ انيڪ غفائون آهن جيڪي ڪلا-ڪاريگريءَ جو بهترين نمونو آهي.

ڀارت جون اجنتا ۽ ايلورا دنيا ڀر هاڪاريون غفائون آهن جن کي جاڙيون ڀينر بہ سڏيو ويو آهي اُهي ٻئي ڪلا ۾ پنهنجو مٽ پاڻ آهن. ايلورا ۽ اجنتا ۾ فرق اِهو آهي تہ ايلورا غفائن ۾ چتر اُڪريل آهن ۽ اجنتا جا چتر رنگارنگي چٽيل آهن. ايلورا غفائون هندو ڌرم جي ۽ اجنتا غفائون ٻوڌي ڌرم جي ساک ڀريندڙ آهن. هتي اسين صرف اجنتا جي غفائن جو ذڪر ڪنداسين.

اسين بخوبي ڄاڻون ٿا تہ انگريزن حڪومت وقت اهڙيون جڳهيون ڳولهيون ويئون جيڪي ڪلا-ڪاريگريءَ جو انوکو مثال رهيون آهن. تواريخ ٻڌائي ٿي تہ 1819ع ۾ انگريزي فوج جو هڪڙو دستو اجنتا جي غفائن وٽ اچي پهتو. اجنتا ڀوساول ويجهو، مهاراشٽر راڄ جي جلگانوَ کان ڀري آيل فردپور ڳوٺ ڏانهن ويندڙ ٻهاڙي علائقي ۾ آهي. انگريزي فوج جڏهن غفائن جي چترڪاري ڏٺي تہ دنگ رهجي ويا. 1839ع ۾ رائل ايشاٽڪ سوسائٽيءَ ان چترڪاريءَ تي وڏو مضمون شايع ڪيو. جنهن مان متاثر ٿي 1844ع مدراس جي فوج جو صوبيدار ميجر گِل نوڪري ڇڏي وڃي اَجنتا جي غفائن ۾ رهيو ۽ تصويرون تيار ڪيون جيڪي انگلنڊ جي ڪرسٽل محل ۾ موڪليون ويئون اَچانڪ محل ۾ باهہ لڳي اُهي چتر جلي خاڪ ٿي ويا. 1870ع ۾ مسٽر گرفش ممبئيءَ جي جي. جي. اِسڪول آف آرٽس جي

دادا رام پنجواڻي

- پارو ٺاڪر چاولا

سنڌ جي سنتن ۽ صوفين جي ديس ۾ رهندي، هرڪو سنڌي صوفي-
وفي معنيٰ صاف، پيڊ پاؤ ڪان پري، هر ڪنهن کي پنهنجو، جاڻي-ڌرم
ذهب ڪان گهڻو اڳوان. دادا پنجواڻي اهڙن درويشن ۽ صوفين جي سنگ
پاڻ به درويش ۽ صوفي بڻجي پيو هو. اُهو رنگ، اُهو نشو سچي سنڌي
اتيءَ کي پياريائين.

”سچ پاڻ ڏٺيءَ پيدا ڪيو آهي
انگ آدم جو ڪنهن جوڙيو ناهي
سچ ٿا مرد چون ڪنهنکي وٺي نه وٺي
ڪوڙي دوستيءَ جو دم ٻٽي نه ٻٽي
(سچل)

اها سچ جي ساک شاهه، سچل ۽ سامي نه ڏني پر ٻين درويشن به انهيءَ
از جي ڳنڍ ڪولي.

سنڌ جا ڪيترا درويش پيا ياد اچن-

دلپت سائين چون ٿا-

”هر شيءِ دي وچ لڏن ئي وسدا
اپنا آپ چپايا ڪيون“

روحل وري هيئن ٿو چوي

”سا ڪا ڏي ڪندي پير جا سُتي ڪعبي الله ۾“

پر مذهب جي آڙ ۾ ڪيترا مهاجرن راڳا ڪيا-

”مذهبن ملڪ ۾ ماڻهو منهنجايا
شيخي پيري بزرگي بي حد پمايا
”ڪي نِوڙِي نمازون پڙهن، من مندر وسايا
اوڏو ڪين آيا، عقل وارا عشق کي“

پرارٿنا ٻڌي رهيو آهي. ٻئي چتر ۾ بارادريءَ ۾ راڻي راجا وٽ جهڪي وڃي آهي ۽ داسيون هنن جي پيرن کي زور ڏيئي رهيون آهن. ساڄي پاسي سنگيت سان گڏ ناچ ٿي رهيو آهي. هڪ غفا ۾ ديوار تي ٻڌ جي اُپاردار مورتي آهي. جنهن ۾ اپديش ڏيئي رهيو آهي. چتر پهچ آڪار جو ننڍو پوڄا منڊپ ڏاڍو سهڻو آهي. هڪ هنڌ هڪ پرش ۽ هڪ استريءَ بيٺل آهن ۽ آڪاش مان هڪ مورتي اُڏامندي هيٺ اچي رهي آهي. هڪ ٻيو چتر به ڪافي ڌيان ڇڪائيندڙ آهي جنهن ۾ ريڊار تيزيءَ سان رڍون هڪليندا نظر ٿا اچن. هڪ ڪوٺيءَ ۾ ديوار تي برهمي لپيءَ ۾ هڪ ليک آهي جنهن ۾ گهڻا موڊيشن جي دان جي مهما جو ورتانت آهي. ڪي غفائون ٿنڀن تي بيٺل آهن جئن احمدآباد ۾ ”جهومتا منار“ مشهو آهي ۽ انهن ۾ عجائب رمز رکيل آهي جو هڪ منار لوڏائبو آهي ته ٻئي منار ۾ ڏوڏو لڳندو آهي. هڪ منار جي پٽ ۾ آواز ڪبو آهي ته اهو ٻئي منار جي ديوار ۾ ٻڌڻ ۾ ايندو آهي اهڙي قسم جي رمز پڻ اجنتا غفائن جي ڪن منڊپن جي ٿنڀن ۾ رکيل آهي. ٿنڀن تي ڏک هڻبو ته ڇڻڪ ڏکڙ وڃي رهيا آهن اهڙو آواز نڪرندو. وري ڇت هيٺان بيهي آواز ڪبو، راڳ ڳائبو ته ان جو هوبهو پڙاڏو يا جيڪو آواز ڪيندا ٻڌڻ ۾ ايندو. چترن ۾ اُڪريل اِسترين جا چتر اِها به شاهدي پرين ٿا ته آڳاٽي سمي ۾ اِستري جاتيءَ لاءِ ڪافي مان-سنمان هو. هرهڪ چتر ۾ پرش سان گڏ همشريڪ اِستري ضرور نظر اچي ٿي. ان زماني ۾ پردي يا منهن ڍڪڻ جو رواج ڪونه هو. هار سينگار به گهٽ ڪونه هو. استريون، ديويون، سورويرَ ۽ سيتاوان روپ هيون.

جنهن زماني ۾ غفائون کوٽيون ويون نفيس ۽ باريک چترڪاريءَ جو ڪم ڪيو ويو ان سمي اونده هئڻ سبب اهو ڪم ڪيئن ٿيو آهي حيرت ۾ وجهندڙ ڳالهه آهي. ضرور ڪا هٽرادو يا قدرتي روشني ميسر ڪئي ويئي هوندي. ڪم ڪرڻ لاءِ جو اڄ به ڪافي اونده آهي، پر هاڻي روشنيءَ جو بندوبست ڪيل آهي. اجنتا جي چترن ۾ ذري ذري ۾ جنسي جان ڦوڪيل آهي. اهي اجوڪي دنيا جا عملي خزانا آهن ۽ ڀارت جي ڪلا ڪاريگريءَ جي ساک پرين ٿا ته ڀارت جي ڪاريگرن، ڪلاڪارن پنهنجي بي بها ڪلائن سان سنسار کي سينگاريو ۽ سجايو آهي. واقعي ئي هو داد جي لائق آهن.

جاڻ کي ڪٽي ايترو پنهنجو ڪيائين.

ٻہ ڏينهن جي هنن وٽ نہ ويندي هئس پر فون ڪري گهرائيندا هئا. چوندا ائين هئا پر ايترا ڏينهن وڄهبا آهن ڇا؟

دادا پنجواڻيءَ دل جي تڪليف هئي. اسپتال ۾ هوندا هئا تہ ٻہ مان روز ويندي هئس.

اچا اُتي ٻيهان مَس تہ چون شروع ڪر، قطب شاھ جو ڪلام:

''سکي سڀاجهل ڪريو ڪا
مهر ڪريو اوهين هاڻي.''

(قطب)

اهو ڪلام جڻ دادا لاءِ دک ٻنجني جو ڪم ڏيندو هو. روز اهو ڪلام ضرور ڳارائيندا هئا ۽ موتڻ وقت ڪوجهي فقير جو ڪلام

''ٻاجھ ٻريا ٻانهيءَ تي، من ٻي ڪا مهر پوئي
ڪوجهي.''

هر سال آڪٽوبر دادا ڪملا هيرانند وٽ ويندا هئاسين جو اُهلي مهاتما گانڌيءَ جو جنم ڪملا ۽ دادا هيرانند ملهائيندا هئا.

اُتي وري چوندا هئا. ڳاءِ

''تنهنجي ائٽ جو آواز مون تہ جهوپڙين ۾ ٻڌو
ڪاهيندو ٿي وتيو، ڏيرا ڌاهيندو ٿي وتيو''
دڪايل جو ديش ڀڳتيءَ جو گيت.
''هي منهنجو وطن، منهنجو وطن، منهنجو وطن
ماڪيءَ کان مٺڙو- هي منهنجو وطن.''

(دڪايل)

شري ڪرشن جو جنم ڏينهن چوندا
مرليءَ جي تان ٻڌاءِ تہ ٻيوس جي هيءَ گيت ياد اچي ويندو هو:
''تو اچي موج ۾ موهن جا وڄائي مرلي.
ساتہ مونکي ٿي رهي ياد سدائين مرلي''
ڀڄاڙي وارو ڏاڍو وڻندو هو دادا کي
''ٻرتِ ۾ مون تہ ڪيو ٻيوس پورو

اهي رڻ جو ريڄهائيندڙ بلبلون هيون
سنڌ جا شاعر-واٽي اسين تہ پنهنجي ڪٿي نڪتا
هئاسين- گڏوگڏ ڪٿي آياسين لال سائين جي اُپاسنا
آيو لعل جهولي لعل.

سنڌين سوچيو تہ همٿ ۽ حوصلي کي جاڳائڻ گهرجي-پرالبد تہ پوڳي رهيا هئاسين هاڻي پرشارٿ تي پاڙڻ جي راهہ ڳولهجي.

شاهہ، سچل، سامي، بيوس، دڪايل، دلگير.

ضيا ۽ ٻيا بہ ڪيترا صوفي سنت اچي حاضر ٿيا جن پنهنجي سچائي ۽ همٿ سان ڪم سنڀالي ورتو. اڄ بہ سيني صوفين جا آستان نہ رڳو ممبئي ۽ ڪلياڻ ۾ ۽ ٻين شهرن ۾ برپا ٿيا. اڄ بہ اُتي سنڌين جا ميلا لڳندا تا رهن.

دادا پنجواڻي بہ پنهنجو ساز مٽڪو ڪٿي- ممبئيءَ چاهي اجمير، دهلي، ڊبئي، هانگ ڪانگ ۽ ٻين شهرن ۾ اسان کي گڏ وني هلندا هئا. اُن وقت چڻ سنڌي صوفي سنگت جي لهر لڳي ويئي ۽ اُها منهنجي دادا جي محنت ۽ پرشارٿ سان اڄ تائين هلندي پيئہ اچي. سالن جا سال اسين اجمير ۾ سنت ڪنوررام جي ورسي ڪرڻ ويندا هئاسين.

اسانکي دادا پنجواڻيءَ ڪانپوءِ سڀ درٻاريون ڏاڍو گهرنديون آهن ۽ اچڻ لاءِ چوندا آهن ڪيترن هنڌ ويا بہ آهيون ۽ نہ رڳو پروگرام هلندڙ پر ٻيا بہ جيترا سنت اُتي ايندا هئا-سڀ دادا پنجواڻي ۽ دادا جي ڪري اسان سان بہ گڏجندا هئا.

دادا پنجواڻي جي موهڻي مورت ۽ تنهن سان گڏ منو ڳالهائڻ سيني کي ڏاڍو سنو لڳندو هو. دادا پنجواڻيءَ جي پيار ۽ لاڏ ۾ مان بہ چڙهي پيس.

دادا پنجواڻي سان سنگت ڪري مان ۽ ٺاڪر ڏاڍو فخر محسوس ڪندا هئاسين.

دادا پنجواڻي يڪدم ڪٿي بہ هلندا- چوندا شروع ڪر پارو ڪلام تہ اُتيئي ميلو لڳي ويندو هو.

مان تہ پاڻ کي خوشنصيب سمجهندي آهيان جو ننڍي عمر ۾ ئي دادا جو پيارو سنگ مليو ۽ مان هن راهہ تي آيس. اڄ بہ ڪيترا ٻڌندڙ دادا پنجواڻيءَ جي ڌيءَ ۽ ڳائڪا سمجهي ڏاڍو آدر ڪندا آهن پر مان اُن وقت من ئي من ۾ دادا پنجواڻيءَ کي شرف ڏيندي آهيان جو مون معصوم ۽ اڻ

رام تيندو تہ چوندا هئا تہ رام پنجواڻي اچي- ڪيترا تہ ائين بہ
ر ۾ ڇپائي جڏيندا هئا.
"دادا پنجواڻي اڇٺو آ"
ڪيتريون منڙيون ڳالهيون بڌايانوَ
دل پر جي آئي آهي-
ياد آهي، ياد رهندو- جڳان جڳہ دادا
پنجواڻيءَ جو نالو- امر آهي- امر رهندو-
دادا رام پنجواڻيءَ سنڌين جو پيارو اچ بہ سندس شروع ڪيل سومر جي
ڪي مان گهر ۾ هر سومر تي ڪندا آهيون ۽ سندس سپيتڪ سنڌي
رام هر 15 ڏينهن هاڻ بہ شاندار نموني اجان بہ چالو آهي.

تڏهن مڌسودن ۾ مک ساڻ ملائي مرلي.''

ٻڌائيندا هئا تہ ڏس منهنجو ''بيوس'' سائين ڇا ٿو چوي

''هي موهن! مون تہ تنهنجي پريت ۾ پاڻ کي پورو معنيٰ خالي ڪيو آهي تڏهن مڌسوڌن ڪرشن پنهنجي مکہ سان مرلي ملائي آهي.''

پڻ معنيٰ پڇيائون، مون چيو دادا! توهين ٻڌايو ڇيائون. ''جي ڪرشن سان پريت لڳائٽي اتيئي تہ پنهنجي من کي دنيوي رستن ۽ دنيوي رشتن کان خالي ڪر تڏهن شري ڪرشن جي مرليءَ جي تانِ ٻڌڻ ۾ ايندءِ. پريا پيا هونداسين پنهنجي خفن ۾ تہ تان جو آواز ئي ڪونہ ايندو.

سائين بيوس کي دادا پنجواڻي پنهنجو گرو مڃيندو ڏاڍي قرب ۽ شرڌا سان اُنهن لاءِ ڳالهائيندو هو.

اڇا تہ دادا جا منڙا منڙا، سچا سچا سُرَ ايترا آهن.

دادا پنجواڻي هندستان ۾ اچي ظاهر ڪيو- سنڌ ۾ بہ چنڊ تي اکو اسين بہ پائيندا هئاسين پر، اُن سان اُنجي اُستتي ڪونہ ايندي هئي- ''اکو پنڊ رکو''

جهوليلعل تي پهريون پڇڻ دادا پنجواڻيءَ ئي لکيو.

جهولي جهولي، جهولي جهولي لال،

زنده پير اُڏيرو لال

جهولي جهولي جهولي جهولي لال

۱. اسين نماڻا عيبن هاڻا

دولهہ تنهنجي در تي وڪاڻا

ناهي لکل توکان حال

ننڱي آهين ننڱپال

۲. جهولڻ سائين شل آس پڄائيندو،

ٻيڙا سين جا پار لڳائيندو-

پار لڳائيندو، پار لڳائيندو،

ڀلا ڪرين ڪو ڀال-

جهولي جهولي، جهولي جهولي لال،

دادا پنجواڻي پروگرام-هن جو ماڻهن کي مست ڪرڻ- جنهن وٽ

نکي اِستري سڀ کان سندر لڳندي آهي. نرملا جي چهري تي ماتا پٽي ي ساتوڪتا هئي.

جيرام جو وڏو پٽ منهنجي پٽ جيڏو آهي ۽ ٻئي دوست آهن. گهر چي هٿ منهن ڌوئي، جهبو ۽ پتلون پائي مان ڊائيننگ ٽيبل تي وچي نس تہ پٽ کي اُداس پاتو.

- ڇو، گنڀير پيو لڳين ؟ مون کانئس پڇيو.

پتنيءَ ڪمري ۾ داخل ٿي چيو - شام کان موڳو موڳو پيو لڳي. جيرام و پٽ دوست اَٿس نہ، هوُ بنگلو خالي ڪري ويا آهن تہ ڏکہ ٿي پيو اَٿس.

- ڏکہ تہ مونکي بہ ٿئي ٿو پر

مان جملو پورو نہ ڪري سگهيس. اَسان روٽي ڪاڌي بلڪل خاموشيءَ ۾. وٽي کائي مان بيڊروم ۾ هليو ويس. اڄ پنڌ ڪرڻ جو صفا موڊ ڪونہ هو.

جيرام جي بنگلي وڪڻڻ جي خبر مونکي مهنو ڏيڍ اڳہ پتنيءَ ٻڌائي ئي. تڏهن مونکي ڏاڍو خيال ٿي پيو هو. اُن ڪانپوءِ مون نرملا کي جڏهن ڏٺو، هنکي اُداس اُداس پاتو. هن مان جڻ زندگيءَ جي چٽنگہ اُجهامي ئي. جيرام کي مارڪيٽ ۾ هول سيل ڪپڙي جو دڪان هو. پتنيءَ ڳالهہ ئي تہ دڪان جي اوڌر پاڌر چڱي ٻڌي ويئي اَٿس ۽ شراب، جوئا ۽ يترن اڍنگن خرچن ۾ ڪافي پئسا دڦ ڪيا اَٿس. تنهنڪري اِها نوبت ئي آهي.

هونئن اڪثر ٿيندو ائين آهي تہ مارڪيٽ ۾ ڪنهن واپاريءَ کي ڪاروبار سميٽڻو هوندو آهي تہ هوُ ڏيوالو ظاهر ڪندو آهي. معاملو سنڀالڻ ءِ ٽرسٽ نهندي آهي ۽ ٻچيل موڙيءَ مان لهڻيدارن کي رقمون هلائي يندا آهن. اُنهن مان گهڻا تہ بي اِيمان هوندا آهن. پلان ناهي، پئسا رڪري، ڏيوالو ڪيندا آهن. نڪ ٿِيَن جو ڪري هلندا آهن ۽ اَندر ۾ ڳيون هٽندا آهن. پر جيرام ٻئي قسم جو ماڻهو هو. هن ڪار، بنگلو ۽ ڪان وڪڻي لهڻيدارن کي سڀ پئسا هلائي ڏنا. رهڻ لاءِ فلئٽ ورتائين، ندي لاءِ ٻئي هنڌ دڪان ورتو اَٿس ۽ اُتي ريزڪي ڌنڌو ڪندو.

پتني مون لاءِ کير کڻي آئي ۽ مونکي گم سم ڏسي پلنگہ تي ويهي چيائين

- ڇا پيا سوچيو ؟

- ڪجهہ بہ نہ. مون هن ڏانهن نهاري چيو.

پاڙيسري

- اِيشور ڀارتي

سوسائٽيءَ ۾ گهڙڻ سان ئي منهنجا قدم ازخود روڪجي ويا. ڏٺم، جيرام جي بنگلي ۾ ڀاڻ اوندهه هئي. من پرچي آيو. ڏيري ڏيري پنهنجي گهر ڏانهن وڌيس. اڄا رات هن ئي بنگلي ۾ روشني هئي ۽ اَڄ ! رات هن ئي بنگلي جي سيني ڪمرن جون بتيون ڪافي وقت تائين ٻريل ڏٺيون هئم. گهر جي ڀنين گئلريءَ مان بنگلو صاف نظر ايندو آهي. رات جو روٽي کائي، جيسين پتني رنڌڻي جي ڪمهاج لاءِ مون لاءِ ڪير ڪٽي اچي، تيسين مان هڪ گئلريءَ کان ٻي گئلريءَ تائين پنڌ ڪندو آهيان. رکي رکي بنگلي ڏانهن نهاريو هئم. درين جي شيشن تي اِنساني آڪار پئي اُڀريا. هي ڇا آخرين ڀيرو بنگلي جي ڪمري ڪي ڀرپور ڏسي پنهنجي هردي ۾ سمائڻ پيا چاهين ؟ مون سوچيو هو.

رات ڊائيننگ ٽيبل تي پتنيءَ ڳالهه ڪئي ته نرملا (جيرام جي پتني) سڀاڻي بنگلو خالي ڪري ويندي. هڪ ڪڻ منهنجو گرهه وارو هٿ وچ تي جمي ويو. نرملا ههڙو سهڻو بنگلو ڇڏي ويندي ! جتي هوءَ پرڻجي آئي هئي. جتي هوءَ سورهن سال رهي هئي. جتي هن گرهست جو سک ماڻيو هو. جتي هن ٻارن لاءِ سپنا سجايا هئا. مون بنگلو اَندران ڪونه ڏٺو آهي. جيرام سان رڳو رام رام جو رستو آهي. پر پتني هنن جي گهر ڇڱائي دفعا ڪنهن نه ڪم سانگي پي ويئي آهي. پتنيءَ ٻڌايو ته سوسائٽيءَ ۾ سيني کان سٺو بنگلو جيرام جو ئي ٺهيل آهي. هوُ شوقين آهي، دل سان خرچ ڪيو اَٿس. مان گئلريءَ مان روز صبوح جو جيرام ڪي پائيپ رستي اڱڻ ۾ ٻوٽن کي پاڻي ڏيندي ڏسندو هوس.

نرملا کي مان اَڪثر روز ڏسندو هوس. هوءَ شايد گهر کان ٻاهر گهٽ نڪرندي هئي. سوسائٽيءَ ۾ روز صبوح جو ڀاڄيءَ وارو لاري ڪٽي ايندو آهي. صبوح جو دڪان تي ويندي مان ڪيس ڀاڄي وٺندي ڏسندو هوس. هنجون نماڻيون اَکيون ۽ سيتل چهرو مونکي وڻندو هو. هڪ ماءُ جي روپ ۾

رشوت

- بنسي خوبچنداڻي

ڪشور موهنلال راڄپال ممبئيءَ جي هڪ اخبار ''ممبئي مِرر''
(Mumbai Mirr ۾ ٽائيں سيپٽمبر 2010 ۾ آيل ''ٽرانسپرنسي
نئشنل'' (Transparancy International) جي هڪ خبر پڙهي رهيو
هيءَ سنسٿا سڄي سنسار ۾ رشوت جي خلاف آندولن هلائيندي آهي ۽
جي ملڪن کي رشوت وٺڻ جي اسڪيل تي 10-1 تائين مارڪون
ي آهي. خبر ۾ ڏنل آهي ته ڀارت کي رشوت نه وٺڻ جي اسڪيل تي
مان صرف 3.4 مارڪون مليون آهن. ۽ رشوت نه وٺڻ ملڪن ۾
جو 84th ملڪ آهي يعني دنيا جا 83 ملڪ ايمانداريءَ ۾ ڀارت
اڳيان آهن. انهن ملڪن ۾ سڀ کان ايماندار ملڪ نيوزيلئنڊ
(New Zeala آهي. جيڪو دنيا جو ايماندار ۾ ايماندار ملڪ آهي
ڪي رشوت نه وٺڻ جي اِسڪيل تي ڏهن مان 9.4 مارڪون مليون آهن.
رانسپرنسي انٽرنئشنل سنسٿا اِهو به چيو آهي ته 20 سيڪڙو ڀارتيه
يمان آهن ۽ باقي 50 سيڪڙو سيما ريکا (Border Line) تي آهن جي
موقعو ملي ته هو ڪڏهن به رِشوَت وٺي سگهن ٿا!
ڪشور سوچي رهيو آهي ته پاڻ به ته اُنهن 50 سيڪڙو مان آهي جيڪي
ڪڏهن به وٺي سگهن ٿا!
ڪجهه ڏينهن کان هو اُهوئي ته سوچي رهيو آهي ته هو پنهنجي پٽ
کي ميڊيڪل ڪاليج ۾ ڪيئن داخل وٺي ڏئي؟ ڪيس سندس پتني
ڀاريندي ايندي آهي ته ڪيس ونود کي ميڊيڪل ۾ داخلا في ڏيڻ لاءِ
۾ گهٽ ڏهه لک ته هرروز ڪپندا. ڪٿان ايندا ڏهه لک جو هو پنهنجي
نجي پتنيءَ جي ڪارخو پوري ڪري سگهي؟ سندس دوست اِندر لال
ٽ به ته ڊاڪٽري پڙهي رهيو آهي. اِندر لال جي به پگهار ته پوري

هوءَ سمجهي ويئي تہ مان نرملا جي باري ۾ مايوس هوس. هنکي خبر آهي تہ مونکي نرملا وڻندي آهي. مون ئي کيس ٻڌايو هو. هوءَ بہ نرملا جي ساراهہ ڪندي آهي. هنجي سياءَ ۽ سک جي ڇپائين- صبوح نرملا رني پيئي.

منهنجي دل تي اوچتو ڄڻ گرم گرم بوندون ڪريون. ٻي ڇئنيءَ مان تہ پلنگہ تي ٿورو ڇُريس پُريس. پگڙيل لهجي ۾ ڇيم - تو ڪيئن ڏنو ؟

- گئلريءَ مان ڏٺم، اٿڻ مان نوڙيءَ مان سڪل ڪپڙا لاٿائين پئي تہ هٿ سان اکيون بہ پي اُگهيائين. مونکي ڏٺائين تہ شڪ جي گهر اندر هلي ويئي. ويچاري شرم ڪان اچ ياجي ونڻ لاءِ بہ ڪانہ نڪتي. اسين منٽ بہ خوش رهياسين. صبح گئلريءَ مان ڏٺم جيرام نيم موجب اچ بہ پائيپ رستي ٻوٽن کي پاڻي پئي ڏنو. پاڻي ڏيندي وچ وچ ۾ ڄڻ بُت بڻجي تي ويو. اها ڪيفيت سُس تي تہ وري هٿ حرڪت ۾ پئي آيس.

- کير ڪٿو، ٽڏو تي ويندوَ. پتنيءَ چيو.

مون کير پيتو تہ پتنيءَ چيو - منجهند جو جيرام بنگلي جي چوطرف چڪر لڳائي بنگلي کي ڇگيءَ طرح پئي ڏنو.

اسين منٽ بہ وري خاموش رهياسين. پتنيءَ چيو-ڇا تہ سامان هون! ٽي ٽرڪون پرجي وين. فلئٽ ۾ ايڏو سامان ڪيئن ماپندن.

منهنجي ڪلپنا ۾ نرملا اُيري ويئي، جيڪا جيرام ۽ ٻارن سان چپ چاپ بنگلو ڇڏي وڃي رهي هئي. هاڻي شايد هوءَ سوسائٽيءَ ۾ ڪڏهن بہ نہ ايندي، مون سوچيو يا شايد ٻاهران ئي رستي تان بنگلو ڏسندي ويندي. مونکي گنيير ڏسي پتنيءَ چيو، مان ببليءَ سان سمهان ؟

يلي. مان چيو.

پتني مونکي گنيير ڏسندي آهي تہ سمجهي ويندي آهي تہ مان اڪيلائي پسند ڪندس. گلاس کڻي، دروازو ٻيڪڙي هوءَ هلي ويئي. ٿوري دير ۾ گهر تي ويس. پوءِ سوچيم تہ ڪو بلڪل سيريس ڪتاب کڻي پڙهان يا ٽيپ رڪارڊر ۾ ڪئسيٽ لڳائي ڪي دلسوز گيت ٻڌان. پر پڳو ڪجهہ بہ نہ. اڄ دڪان تي رڪي رکي نرملا جو خيال آيو. پتنيءَ جو جملو من ۾ شدت سان گونججڻ لڳو. صبوح نرملا رُني پئي... رُني پئي... رُني پئي... ۽ نرملا جو لڙڪ اُگهندڙ روپ. بتي بند ڪري پلنگہ تي وڃي ليٽيس. ڪوشش ڪندي بہ ننڊ نہ تي آئي.

ڻ جي اِجازت ملي ويئي تہ هو ڪشور کي ضرور خوش ڪندو. ڪشور کي
ر آهي تہ تعليم ڏيڻ اڄ ڪالهہ هڪ وڏو ڌنڌو ٿي پيو آهي. تعليم سان
يل جا م ڪمائن ٿا ۽ جام ڪارائڻ لاءِ تيار آهن. هن هڪ ئي سُجهاوَ کي
ائي ڏهہ لک تہ ضرور ڪمائي سگهجي ٿو. اهڙا موقعا هنکي اڳيئر بہ
ٺيئي آيا آهن. هو هميشهہ سوچيندو آهي هُنَ جي ٻارن جي تعليم سان
ٽ چراند ڪئي تہ هنکي ۽ سندس ڪُٽنب کي پاپ لڳندو! هاڻي بستري
ليٽي هو سوچي رهيو آهي تہ جي هو پنهنجي پُٽ کي ڊاڪٽر نہ بڻائي
هيو تہ ڇا هو پاپ جو ڀاڳي نہ ٿيندو؟
فيصلو ڪرڻ سؤلو ڪونہ هو. سندس من ڪمزور ۽ پاپ کان ڊڄندڙن پر
پنهنجي پتني ۽ پٽ جي اڳيان شرمسار ٿيڻ بہ نٿو چاهي. هنکي هڪ
تہ پٽ آهي. جي هو ڪيس سٺي تعليم نہ ڏئي سگهيو تہ هو پنهنجو پاڻ
پنهنجي ڪٽنب پريوار، مٽن مائٽن ۽ دوستن اڳيان شرمسار نہ ٿيندو؟
بس ڪشور صبح ٿيڻ کان اڳ ئي فيصلو ڪري ڇڏيو تہ هو ڪمزور نہ
ندو، شرمسار نہ ٿيندو ۽ جيڪو ڪم سندس دوست اِندرلال ساڳئي آفيس
ڪري سگهيو، سگهي ٿو تہ هو بہ ڪري سگهي ٿو ۽ هو ضرور ڪندو. هو
هنجي پٽ کي ڊاڪٽر ضرور بڻائيندو؟
بئي ڏينهن آرتوار آهي. اڄ ڪشور ۽ سندس پتني ريڪا ڊائيننگ ٽيبل
ويهي دير سان چانهہ پي رهيا آهن. ڪشور پنهنجو فيصلو اڃا پتنيءَ
بڌايو ڪونهي.
سندن پٽ ونود جو رات دوستن سان پارٽيءَ کي ويل هو اُهو بہ دير سان
ي ۽ بجاءِ ماءُ کي گڊ مارننگ ڪندي ڊائيننگ ٽيبل تي اَچي ٿو وهي.
سندس ماءُ چانهن جو ڪوپ سندس پرسان ٿي رکي پر هن چانهن
وپ ڏانهن نہ نهاريندي، پنهنجي پيءُ ڏانهن ٿو نهاري ۽ ڪيس وڏي
از ۾ ٿو چوي، ''I am proud of you papa'' ۽ پوءِ زوريءَ پيءُ سان هٿ
ملائي.
سندس ماءُ پيءَ عجب ۾ پئجي پنهنجي پٽ ڏانهن سوالي نگاهن
ن نهاري رهيا آهن. ونود پنهنجي پيءُ کان پڇي ٿو، ''پاپا توهان
الهہ جي ممبئي مِرر ۾ ٽرانسپرنسي اِنٽرنئشنل جي رپورٽ پڙهي

سموري آهي. هو ۽ ڪشور وانگر ئي ميونسپالٽيءَ ۾ آفيسر آهي، اِندرلال جڳهين ناهڻ واري (Housing) ڊپارٽمينٽ ۾ آهي ڪشور تعليم کاتي (Education Dept) ۾ آهي.

سندس دوست اِندرلال وڏي واڪي ٻڌائيندو آهي ته پوين 20 سالن ۾ سندن ميونسپالٽيءَ ۾ صرف 100 سڄا رِشوَت جي معاملي ۾ سزاياب ٿيا آهن، جيتوڻيڪ هُتي هزارين ملازم آهن ۽ اِهو ۽ مشهور آهي ته اُنهن مان 90 سيڪڙو رِشوَت وٺندڙ آهن. هتي رِشوَت ڏيڻ کان سواءِ ڪوبه ڪم نه ٿيندو آهي. ڄمڻ مرڻ جي سرٽيفڪيٽ وٺڻ کان وٺي رستا ۽ پليون ناهڻ تائين، پلاجي سڀ رِشوَت وٺندڙنهوندا ته هڪ ٻئي کي بچائيندا ته سهين نه؟

ڪشور پاڻ رِشوَت ڪونه وٺي پر ڪيس پنهنجي دوست اِندر لال کان نفرت ڪونهي. هو سوچيندو آهي ته هو رِشوَت نٿو وٺي جو هو ڊرپوڪ آهي. هي هنن همت هجي ها ڪروڙ پتي ٿي وڃي ها ۽ ڪيس پُٽ جي ميڊيڪل ڪاليج ۾ داخل لاءِ ڪابه چنتا نه هجي ها!

اُن رات ماني کائيندي سندس زال وري چوي ٿي ته پٽ جي ٻارهين جي رزلٽ ۾ بس ڏينهن پيا آهن ۽ هن کي پنهنجي پُٽ کي ڊاڪٽر ضررو بڻائڻو آهي نت پنهنجي ساهيڙي نرملا جي اڳيان جهڪي ويندوَ!

سندن پٽ ونود پنهنجي دوستن سان اڄ رات هڪ پارٽيءَ کي ويل آهي ۽ هو ماني اُتان ئي کائي ايندو. مانيءَ جي ميز تي بس زال ۽ مڙس ويٺل آهن. ڪشور کي ڪجهه سُجهي نٿو ته هو پنهنجي پتنيءَ کي ڪهڙو جواب ڏي؟ هن چپ چاپ ڪنڌ هيٺ ڪري پنهنجو کاڌو کائيندو ٿو رهي.

رات جو سندس پتنيءَ کي ته جلد ئي ننڊ اچي ٿي وڃي پر ڪيس ننڊ ڪونه ٿي اچي. هو اُهو ئي سوچي رهيو آهي ته هو ڇا ڪري؟ هو تعليم کاتي ۾ سيڪشن آفيسر آهي. نوان اِسڪول ۽ ڪاليج کولڻ لاءِ درخواستون هن وٽ ئي ايندون آهن، جاچ پڙتال (Inspection) ڪري منظوري ڏيڻ جي جوابداري ۽ مکيه طور هنجي آهي. هن وقت هن وٽ ٻن اِسڪول کلڻ لاءِ سڄهاوَ آهن، هڪ سنستا جو پريزيڊنٽ جيڪو هڪ راجنيتي نيتا ۽ آهي اُن ڪشور کي هڪ اِشارو ۽ ڏيئي ڇڏيو آهي ته هي هنکي اسڪول

ڏنڌليون تصويرون

- سوني مولچندائي - بيلاڻي

هن ڪان وڏيڪ خوبصورت ڇوڪري مان نہ ته پاڻيان پوري ڪاليج ۾
وندي. هن جون سڀ ساهيڙيون بہ وڏن ۽ شاهوڪار گهرن جون، فئشنبل،
ادرن هيون. سڀ آزاد خيالن واريون. مون بہ مونا کي آزادي ڏني. ڪيس
ئسي جي ڪاتڪليف نہ ڏني. هوءَ جيڪي چاهيندي ۽ چوندي مان ڪندو
وس. هر حالت ۾ هوءَ خوش رهي ۽ پنهنجي ساهيڙين اڳيان پاڻ کي
inferio محسوس نہ ڪري. آخر بہ بنا ماءُ جي ڌيءُ آهي، مون تي وڏيون
وابداريون هيون. مان پنهنجي ننڍي وڏي خوشي ۽ گُهر جون قربان
ڪري مونا جي خوشي برقرار رکندو هوس پر... روز نيون فرمائشون، گهر
پارٽيون پروگرام...ايترا پئسا ڪٿان اَچن! جڏهن اِها ڳالهہ مون مونا
ي سمجهائڻ جي ڪوشش ڪئي تہ ”پٽ روز مان ايترا پئسا آڻيان
ڪٿان“؟ تہ پهہ هن چيو ‘Papa that is not my lookout’ مان وائڙو هنڪي
سڻ لڳس سوچيم برابر آهي. هن سمجهيو آهي تہ هنجي پيءُ وٽ قارون
و خزانو آهي.

”پٽ تون ڄاڻين ٿي تنهنجي سرڳواسي مميءَ جو ڪئنسر جي بيماريءَ
علاج هليو ۽ پوءِ هنجو گذرڻ. اُن ڪانپوءِ هي گهر هلي رهيو آهي. تنهن
انسواءِ مان بہ تہ رٽائرڊ آهيان، پينشن ملي پيئي ۽ گهر هلي پيو. ڪالهہ
اَڄ ڪانسواءِ هڪ سپاٽي بہ آهي.“

هن غلطي ۽ ناراضگيءَ وچان چيو ’I understand پر Pa مان ڪٿان
ٽيان؟ ڇا ڇوان پنهنجي فرينڊس کي...؟ منهنجو تہ ڪچرو ٿي
يندو...مونکي ٿي ڪجهہ ڪرڻو پوندو...‘

اڄ ڪلهہ هوءَ اِئين ناراضگيءَ ۾ رهندي هئي. اڳ جيڪا ڪاليج مان
يڊ تائين اَچي ويندي هئي سا هينئر ٽي چار تائين اَچي. پر... هي ڇا
چڪلهہ هيءَ ۽ هن جون ساهيڙيون ڪارس ۾ تيون اَچن ۽ هي... ڇوڪرا

آهي؟'' جڏهن سندس پيءُ ها ۾ جواب ڏيئي ٿو ته هو ڪيس ٻڌائي ٿو.

''ڪالهه اسان هڪ دوست جي گهر پارٽي ڪري رهيا هئاسين ته اُهو دوست ڪالهه جو ممبئي مرر پيپر کڻي آيو ۽ اُها رپورٽ پڙهيائين جنهن ۾ لکيل آهي ته 30% پارٽيه Corrupt آهن، 20% Non-Corrupt آهن. ۽ باقي 50% سيما ريکا تي آهن ۽ هو ڪڏهن به سيما لتاڙي Corrupt تي سگهن ٿا. پاپا مونکي خبر آهي ته توهان اُنهن 20% مان آهيو جيڪي Non-Corrupt آهن.

مون پنهنجي دوستن کي فخر منجهان ٻڌايو ته منهنجو پيءُ ميونسپالٽيءَ ۾ ڪم ڪندي به هڪ ايماندار ماڻهو آهي، هڪ Gentleman Non-Corruptآهي. توهانجي باري ۾ ڳالهائيندي منهنجو ڪنڌ فخر کان اونچو ٿي ويو. ''I am Proud of you Papa''.

ڪشور ۽ ريکا جي اکين ۾ پاڻي اچي ويو ۽ ڪشور اُٿي پنهنجي پٽ کي ڀاڪر ۾ پريو.

كولي ۽ پائوڊر چڪيو ته هي ته Brown suger هئي... يعني
گس!...‘ هيءَ پاڻ ڊرگس تي وٺي يا ڪنهن لاءِ...
صبح ٿيو- ڪاليج لاءِ تيار ٿي ۽ پئسن گهرڻ تي مون بنا ڪنهن واد
اد جي 500 رپيا ڏيڻ جي ڪئي ته هن 2000 رپيا گهريا. مان ڪجهه
وان ته اول ئي چيائين ‘pa What about Mama’s jewellery’ تون اُن
ن مونکي ڪجهه به ڏيئي ڇڏ. هوءَ هلي ويئي.
پهريون دفعو مونکي هن لاءِ بي حد ناراضگي تي ڪٽي نفرت نه پر ماءُ
ب زيورات! سياڻي هن فلئٽ لاءِ چوندي... ڇا ڪير هنڪي سيکاري رهيو
ي...هن ۾ هيءَ بي اَدبي...تنهن ڪانسواءِ روز ايترن پئسن جو هيءَ ڇا
ن ڪري؟ اُپيوگ يا دُر اُپيوگ! مان ڇڻ نا اُميد ٿي پيو هوس... ڇڻ
جبور...ڇڻ اڪيلو...آخر ڇا ڪيان؟
دل ۾ اِرادو ڪيو مونکي پاڻ ڪي ئي ڪجهه ڪرڻو پوندو. اِن اِرادي سان
ٽ ڪري مان هن جي ڪاليج ۾ آيس. خبر پيئي ته هوءَ ڪيترن
نهن ڪان ڪاليج ڪونه ايندي آهي ڪهڙي ڪارڻ...!! مان حيران ٿي
ن. هڪ پروفيسر اِيسڙاٽي جنهن سان ڪجهه سياٽپ هئي تنهن ڪان
وال وٺڻ چاهيو ته هو مونکي اِسٽاف چيمبر ۾ وٺي آيو جتي ڪجهه بيا به
فيسر مؤجود هئا. هنن ٻڌايو:
”مسٽر لالواڻي توهان جي ڌيءُ مونا ۽ ڪجهه بيا شاگرد تن ڪي ڊرگس
(dru جي عادت آهي. جيڪي ڇوڪرا هنن ڇوڪرين ڪي ڪاليج مان
تائين ڊراپ ڪرڻ اَچن ٿا سي ڪاليج جا اِسٽوڊنس نه بلڪ ڊرگ
رس يا مافيا ڪنگس لاءِ ڪم ڪن ٿا. خوبصورت ۽ پئسي واريون ڇوڪرا
ڪريون تن ڪي پنهنجي قابو ۾ ڪن، دوستي ڪن ۽ پوءِ Misuse ڪن.
بئي ڪي وٺي اَچي ۽ بيو ٺئين ڪي ۽ بڻجي Vicious Circle. اَسان
لي ڪاليج اَٿارٽيز پوليس ۾ شڪايت درج ڪرائي آهي. شاگردن مان
ترن جو ته پتوئي ڪونهي، ڪي اڏ ڇريا ته ڪي بيمار، اَسان هر
ودنٽ ڪي گهر لکت ۾ سچو قصو بيان ڪيو آهي. سڀ مائٽ هٿ آيا پر
ين نه...بيو ته ڇڏيو پوليس به هٿ آيل هئي.“
جيستائين مان هنن ڪي مونا جو فوٽو ڏيکاريان اُن ڪان اول هنن اَٽڪل

ڪير آهن؟ ڇا هي به ڪاليج ۾ پڙهائي ڪن ٿا يا...وقت به فڪس نه، ڪهڙي به وقت هوءَ گهر اچي ٿي، ڪهڙي به وقت وڃي ٿي!

ڇا مونکي هن تي ڪنٽرول رکڻو پوندو...هاٺي...ته...شايد نه. ڇو ته اَڄڪلهه هن ۾ سامهون پوڻ جي عادت ٿي پيئي آهي. جا مون لاءِ شرمندگي آهي.

ڪنهن سڄڻ هن لاءِ ٽي چار شاديءَ لاءِ گهر ٻڌايا. خاص سمجهه ۾ آيو سيٺ گنگارام جو پوٽو روهن جو Software Engineer هو ۽ هر ڳالهه ۾ بيسٽ. پر مونا کي سمجهائي ڪير...هوءَ ته مونکي ٻڌڻ لاءِ به تيار ڪونهي. هيئنئن روز دير سان اَچڻ سو به ڇوڪرين سان ڇوڪرا گڏ...ڇا بلڊنگ وارا نه ڏسندا هوندا.

آخر هڪ ڏينهن همت ٻڌي مونا کي دير سان اَچڻ ۽ هنن ڇوڪرن بابت ڇيو ته يڪدم ٽوڪبازيءَ سان مسڪرائيندي چيائين 'Oh papa اَڄ جي Youth پنڌ ڪرڻ ۾ نه، ٻوڙڻ ۾ وشواس رکندڙ آهي. هيءَ global age آهي.' تنهن ڪانسواءِ توهانکي پنهنجي پالنا ڪرڻ ۾ وشواس ڪانهي. 'Commo papa be Sporting

مان خاموش هنکي ڏسڻ لڳس. هيءَ ڄڻ مونا ڪانهي. منهنجي پالنا لاءِ ٿي ڇوي. سچ اَڄ 'وشواس' لفظ جو مطلب سمجهه ۾ ڪين ٿي آيو. آخر منهنجيءَ ٻار ۾ هيترو بدلاءُ! اَلڳ اَلڳ خيال ستائڻ لڳا. ڪٿي هوءَ...بس پريشانيءَ جو دؤر هو.

اَڄ هن کي ڪاليج مان واپس اَچڻ ۾ چڱي دير ٿي. مونکي بي آرامي هئي. آخر رات جا ڏهه لڳا ته هوءَ آئي. منهنجيءَ جان ۾ جان ته آئي پر... مون محسوس ڪيو ته هوءَ پوري هوش ۾ ڪانهي. ڪيس ڇيو ''پٽ هڪ دفعو فون ڪري اِنفارم ڪرين هان.'' ٻڙيل آواز ۾ اَکرن کي ڪٽيندي چيائين 'Sorry pa sleep' اِئين ئي پيرن مان سئنڊل اُڇلي پنهنجي ڪمري ۾ ٿاٻا کائيندي هلي ويئي پر هنجو پرس ڪِري پيو جو کڻي مون ٽيبل تي رکيو پرس جو هڪ خانو کليل هو. مون ڏٺو پئسا بلڪل ڪين هئا جڏهن ڪ صبح جو مون ڪيس گهرڻ ۽ ضد ڪرڻ تي 500 رپيا ڏنا. پر پرس ۾ هڪڙيون پلاسٽڪ جون ٻه پُڙيون هيون جن ۾ پائوڊر پريل هئو هڪ پُڙي ذرا

سي تہ عجب وچان پڇيو ''انڪل توهين هن وقت؟ مون توهانکي صبح
لد اَچڻ لاءِ چيو...'' جي جي پر...مان ڪنٽرول نہ ڪري سگهين. پر
لاءِ Where is my daughter، بس صاحب، هڪ دفعو ڪيس ڏسان، پليز
ر- توهان چيو نيوز آهي...''
اِنسپيڪٽر ڊامنڪ مونکي پاڻيءَ جو گلاس ڏيندي چيو ''هي اِنسپيڪٽر
تل آهي ۽ هي اِنسپيڪٽر جوڏاسنگهہ (ڪرائيم برانچ)، 'نيوز' توکي هي
ڏائيندا.'' هنن ٻڌايو:
''انڪل لالواڻي مونا وانگر ٻيا بہ ڪيترا هن گئنگ جا شڪار آهن. هنن
ان ڪنجو تہ پتو ناهي ۽ ڪن جو پتو پيو تہ هو...مونا هڪ آهي جا هن
ئنگ جي چنبن مان ٻاهر آئي ۽ ٻچي نڪتي. ٻچي تہ نڪتي پر ڪٿي
يءَ ممبئيءَ جي رهندڙ- ڪٿي هي سڀ پهچايا ويا نوئڊا. مونا جي عادتن
نکي مجبور ڪيو. نہ رهڻ جو ٺڪاڻو نہ پئسا. هنکي ڊرگس جي هيوي ڊوز
جي عادت، نہ ملڻ ڪارڻ هوءَ بي حال ٿي ويئي. دهلي مان هڪ NGO پتو
ڏنو تہ هت نوئڊا ۾ هڪ جوان ڇوڪري رستي تي بيک پني رهي آهي.
سندس ٻانهن تي زخمن جا نشان آهن ڪيس ڊرگس جي عادت آهي. ڪي
هنکي ڪجهہ ڏين ٿا تہ ڪي هنکي جوان ڀانئين فائدو ٿا وٺن. ڪيترا دفعا
هنکي مارڻ جي ڪوشش ڪئي ويئي آهي.
اَسان پوليس ڪرائيم برانچ جي ٽيم NGO وارن سان گڏياسين پاڻ اُن
ڇوڪريءَ کي ڏٺو. فوٽو بہ ملايو تہ هوءَ مونا هئي. هينئر اَسان کي مونا کي
پچائڻو بہ هو هن کان گئنگ بابت ڊيٽيلس بہ پڇڻا هئا. اَسان پاڻ ۾ اِها
Planning ڪري ڇڏي تہ مونا کي اِتان ڪڍڻو آهي. اَسان پاڻ سان پوليس،
ٽي جا چانهہ- پان- راشن وارا، ڪجهہ ليڊيز ۽ ڪجهہ Youth. هنن سيني
اَسانکي سهڪار ڏيڻو ڪيو. نہ صرف مونا بلڪ اُهي شيطان جيڪي جيپ ۾
اَچي هنکي مارين ٿا، تن کي پڪڙيو هو. صبح سان ئي اَسين سِوِل ڊريس
۾ ڦهليل هئاسين. مونا هڪ بلڊنگ ٻاهران وينل پنهنجي 'ڊريس جا اول ئي
ڦاٽل هئس سا وڏيڪ ڦاڙي رهي هئي. ٻئي هٿ ڪڏهن ڪڏهن اکين تي
کيائين ۽ زور سان رڙيون ٿي ڪيائين. اينڊز ويندڙن تي ٽڪون ٿي
اُڇلايائين جنهن لاءِ ڪجهہ زالن هنکي گڏجي ماريو تہ بين ڪن ڇڏايو هن

20 ڪن ڇوڪرن ڇوڪرين جا فوٽا ۽ شڪايت ڏيکاريا.

مان خاموش سڀ ٻڌندو رهيس. حيران، پريشان، لاچار شايد مجبور ب...هي... هي ڇا ٿي ويو...؟ ڪيئن ٿيو؟ ڇو ٿيو؟

ڇا مان ۽ تارا-ڇا مونا اَسان جي سڪيلڌي اؤلاد...ڇا!drugs!!

مان مونا جو فوٽو ڪڍي پوليس چونڪي تي آيس. جن وٽ اول ئي ڪاليج پاران شڪايت درج هئي جا هنن مونکي ڏيکاري جنهن ۾ مونا جو فوٽو ب هو. هنن جو اِنسپيڪٽر ڊامنڪ وينل هو جنهن ٻڌايو اَسين جاچ ڪري رهيا آهيون. هيءَ وڏي گئنگ آهي جنهن پٺيان قداور هستيون آهن. اُهي پرديس ۾ ويهي اَسانجي ديش جي بربادي ڪرائي رهيا آهن. توهان وانگر ٻيا ب گهڻا مائٽ آهن جي اَسان وٽ ايندا آهن. پر اَسانکي هڪ دفعو رڳو ذرا ب پتو لڳي...پر اِن لاءِ اَسانکي توهان پبلڪ جو ب ساٿ ۽ سهيوگ کپي. ڪجهہ ب خبر ملڻ سان توهان کي اِنفارم ڪنداسين.''

ڇئبو ت منهنجي پالڻ ۾ ڪا غلطي رهي- پر ڪهڙي؟

مان اَڪثر پوليس چونڪي تي اَچ وڃ ڪندو هوس. اِها ئي اُميد رکي ت متان اَڄ ڪا سٺي نيوز ملي! ڪيترن مائٽن ت اُميد لاهي ڇڏي پر مون ن. ڇو ت منهنجي جيئڻ جو ٻيو مطلب ت هئو ئي ڪين. پڪ هئي ضرور هڪ ن هڪ ڏينهن اِسانجي مونا ملي ويندي پر ن ن ڪندي ڏينهن پٺيان هفتا ۽ مهنا گذريا.

اَچانڪ هڪ رات اَٽڪل ٽي ڪن لڳا-پوليس چونڪي تان اِنسپيڪٽر ڊامنڪ جي فون آئي جنهن چيو ت ''اَنڪل توهين صبح جو هن چونڪي ۾ اَچجو هڪ نيوز آهي.'' مون 'نيوز' لفظ کي مهتوَ ڏنو. نيوز مونا جي هوندي...پڪ...پڪ مونا ملي ويئي آهي. مونا ماءِ چائيلڊ تنهنجو پپا اَچي ٿو. بيٽا هاٿي..مان...توکي ڪجهہ ب ن چوندس I promise' تون جيڪو چونديئن مانڪندس. پر پٽ پپا کي تنهنجي ممي ت ڇڏي ويئي، تون ن ڇڏجانءِ. تارا جي فوٽي اڳيان بيهي چيو ''تارا-ٻڌين ٿي ن اَسانجي مونا ملي ويئي. تون خوش آهين ن؟ مان هن ڪانپوءِ ڪيس ڪجهہ ب ن چوندس. بس گهر وٺي اَچانس.''

مان خوش ٿيندو پوليس چونڪي تي آيس. اِنسپيڪٽر ڊامنڪ مونکي

انٽرنيٽ تي شادي

- ناڪر چاولا

اڄ جي زماني ۾، ائين ئي ٿيندو آهي. جن کي ڪامپيوٽر هلائڻ اچي
و انهن کي انٽرنيٽ جو فائدو وٺڻ به ايندو آهي. سارو وقت دنيا ڀر جون
برون هٿ ڪري سگهن ٿا.

سروج ائين ئي ڪيو وديش ۾ رهندڙ 'گهرجي شاديءَ لاءِ'. 'شادي ڊاٽ
ام' ۾ هڪ ڇوڪري جو وديش ۾ رهندو آهي. بايو ڊيٽا ڳولهيائين فوٽو به
نائين. هو هئنڊسم لڳو. پاڻ به نوجوان ڇوڪري ماڊلنگ به ڪندي هئي.
ڪري پاڻ کي خوبصورت رکندي. ناهوڪي لڳڻ جي ڪوشش ڪندي
ئي.

هنن ٻنهي بايو ڊيٽا پڙهي، هڪٻئي کي پسند ڪيو. پنهنجي پنهنجي
ونق جو چٽڻ ۾ اظهار ڪندي نه ٿڪبا هئا. جيڪي هڪٻئي جون
الهيون نه وڻنديون هين، انهن کي به سڌارڻ جي رٿ هڪ ٻئي کي ڏيندا
ئا. پر صلاح ڏيڻ ۾ گڏ رهي. ٻئي جي غلطيءَ کي درگذر ڪرڻ بي ڳالهه
هي.

ڇوڪري جا مائٽ دهلي ۾ رهندا هئا ۽ ڇوڪريءَ جا مائٽ وري ممبئي
. ٻنهي پنهنجي پنهنجي مائٽن کي مڃايو ۽ موڪل وٺي مڱڻو دهليءَ ۾
يو ۽ چئن ڏينهن ڪانپوءِ شاديءَ جي به پڪ ڪئي. ڇوڪريءَ جي ماءُ،
يتوڻيڪ ان سڀ جلدبازيءَ لاءِ تيار نه هئي. پر ڇوڪري وري وديشي ۾
هندڙ ڇوڪرو وڃائڻ نه ٿي چاهيو.

دهليءَ ۾ مڱڻو ٿي گذريو. شاديءَ لاءِ به ماڇي ٻڻجي ممبئي مان
وڪريءَ کي وٺي ڪجهه مٽ مائٽ دهلي ويا. ڇوڪريءَ جي ماءُ خوب

جي ٻانهن ۽ چهري تي زخمن جا نشان هئا. جن کي هوءَ ڦوڪون ڏيڻ لڳي. هينئر ڪجهه ٻار هنڪي پٿر هڻڻ لڳا. هيءَ جهٽڪي سان اُٿي ۽ رستي تي اَچي تيز ڊوڙڻ لڳي. ٻار به هن جي پنيان هٿ ۾ پٿر کنيو. ڪي ته هن کي ڏڪ هڻڻ لڳا. 'She is mad' 'پاڳل' هوءَ ڪنڌ سان نه نه ڪرڻ لڳي. هاڻي پنهنجو پاڻ کي ماريندي چيائين n.o.no..no..mad..no..no. بس اَسانکي پڪ ٿي ته هوءَ سمجهه ۽ هوش ۾ آهي ۽ اَسانجي مدد ڪري سگهندي.

پر هڪوار ٻارن کيس پٿر هنيا ته وري رستي تي ڊوڙڻ لڳي. هڪ رستو نه هو بلڪ چوُراهو. اِنڪري هڪ تان ٻئي رستي. شايد پاڻ بچائڻ تي چاهيائين...شايد کيس بک لڳي هئي يا ڊرگس جي ضرورت هئي! اَسان مان ڪجهه هن جي آمهون سامهون آيا. هڪ پاسي هنجو تيز ڊوڙون اُن سان هن رڙيون ٿي ڪيون... اِئين ئي اوچتو..پيانڪ نڪاءُ ٿيو ۽...ڪيڪرات...هڪ پاسي اُها شيطانن سان جيپ، ٻئي طرف کان ٽئنڪر ۽ ٽئين سامهون روڊ تان وري ٽرڪ هئي. ٽنهي گاڏين سان ٽڪرجي هوءَ...اَصل چٽجي ويئي،...اَسين سڀ هن وٽ پهچي وياسين. ڪيڪرات سان هوءَ هڪ سيڪنڊ ڦٿڪڻ لڳي پر،...ٻئي سيڪنڊ هوءَ شانت ٿي ويئي. NGO جو ڊاڪٽر به هو جنهن هنکي تپاسيو She is no more. جيپ ۾ ٻن ڄڻن کي پڪڙيو ويو. ٽئنڪر ڊرائيور ۽ لاري ڊرائيوَر اِنهن کي پبلڪ پڪڙايو. هينئر اَسين پتو لڳائينداسين ته هيءَ ڳئنگ هتي ڪنهن لاءِ ڪم ڪري ٿي. اَسان ڊيڊ باڊي هت آندي آهي.

''اَنڪل توهين اَندر اَچو. هنن اُن لاش تان ڪپڙو هٽايو...چچريل ۽ زخمي شرير...بلڪل هڏن جو پڃرو...منهنجي وات مان رڙ نڪري ويئي. ''مو...نا... ماءِ چائيلڊ'' گوڏن پر ويهي هنجو مرتڪ شرير کي پنهنجي گود ۾ رکندي اوڇنگارون ڏنيون...پٽ مونکي معاف ڪر...مان توکي نه سنڀالي سگهيس. پر تو هڪ دفعو به پپا لاءِ نه سوچيو...پهرئين تنهنجي ممي ساٿ ڇڏي ويئي ۽ هينئر تون...

جيئڻ جو ڪوبه مقصد ڪونهي. اَتيت جون هي يادون ڌنڌليون تصويرون بڻيو پيون آهن. باقي زندگي بڻي آهي بي رنگ رنگولي.

ي توسان ٻالهايان پئي، هيءُ تہ ڪجهہ بہ نہ ٿو ٻڌي ماڻهہ هٽ ٿو اولاري.
سنگہ تي پاسي ۾ سمهڻ بہ نہ ٿو ڏئي، دهليءَ ۾ ماءُ پيءُ کي هن فون تي
لئٽ بابت ٻڌايو آهي. هو بہ هن کي پڙڪائين ٿا ۽ چونس ٿا ها! برابر
ها فلئٽ تنهنجي ئي نالي هئڻ کپي. جي چون ٿا ممبئي ۾ نہ رهڻ
ڪاهين تہ اها وڪڻي، رقم پنهنجي ڏنڌي ۾ وجهي ڇڏ...ٻاهر ڪمري ۾
واز ٿيو آهي مان فون کڻيان ٿي...

اڄ ناتال جو ڏينهن آهي منهنجي ڏيءَ ايئرپورٽ تان فون ڪيو آهي تہ
هوُ واپس ممبئي پهچي وئي آهي، سندس گهوٽ کيس گهر مان ڪڍي
ڇڏيو آهي، ۽ چيو اٿائين ''فلئٽ جي مالڪپڻي جا ڪاغذ ٺهرائي، منهنجي
نالي ڪرائي اچ تہ گهر ۾ اچڻ ڏيندوسانءِ...''

ڏاجو بہ ڏنو. هر قسم جي جويلري بہ ڏيءُ کي پاتي اها هڪ ئي ڪيس اؤلاد هو. بہ ٽي ڏينهن هوٽل ۾ رهندي، ڇوڪريءَ جي ماءُ ٽڪجي پئي. هن کي خبر هئي آخر ڏيءَ کي شادي ڪانپوءِ ڇڏي اَچڻو آهي. هن جي جيڪي بہ سنهالي رکيل رقم. وياج تي ئي فڪس ڊپازٽ تي ملندڙ وياج تي هنجو گهر هلندو هو. پر ڪيئن بہ ڪري پيا مائٽ سندس دهليءَ مان واپس ممبئي هليا آيا پر ماڻس. پنهنجي ڏيءَ ۽ ناني کي اِيئرپورٽ تي وڃڻ تائين الوداع ڪري موٽي.

ڪجهہ مهنا ئي مس گذريا پهرين هن کي ڏيءَ فون تي ٻڌائيندي رهي ڇوڪري جو ڪم ڪار سٺو آهي. هن منهنجي نالي سان هيو نئون دڪان بہ شروع ڪيو آهي...

اچانڪ هڪ ڏينهن صبح جو ڏيڍس جو فون آيو ”منهنجو گهوٽ اَلائجي ڪيئن خبر پئي آهي يا مون ئي ڪيس ٻڌايو آهي تہ ممبئي جي فلئٽ اَسان کي پنهنجي آهي يعنيٖ مسواڙ تي ناهي پر خريد ڪيل آهي. ۽ اَسان ٻنهي جي گڏيل نالي تي آهي. هن تہ ماڳهہ هائوسنگہ سوسائٽي مان ئي خبر ورتي آهي هاڻ هو چوي ٿو تہ ماءُ کي چئہ تہ هوءَ اچي ٿو ساڻ هت رهي ۽ اها فلئٽ سندس نالي تي ڪري ڇڏي، جيئن هو بہ مائٽن کي چئي سگهي تہ ڪيس ممبئي ۾ بہ پنهنجي فلئٽ آهي. جنهنجي قيمت گهٽ ۾ گهٽ هڪ ڪروڙ رپيا ٿيندي هاڻي مان ڇا ڪريان؟ مون ڪيس گهڻو ئي سمجهايو تہ ممبئي جي فلئٽ رهڻ ڏي، اَسين ڪڏهن بہ هلي اُتي رهي سگهون ٿا...پر هن جي متي ۾ اهو مفت ۾ هڪ ڪروڙ جي فلئٽ حاصل ڪرڻ جو ڀوت اچي وينو آهي...

پر مان ڪيڏانهن ويندس؟ جي ڪڏهن مان وديش ۾ ڏيءَ وٽ رهڻ نہ چاهيان؟ هنجا مائٽ ئي مون سان ڪٽ پٽ ڪن. پنهنجي آزادي ڪيئن وڃائيندس؟؟؟

”هلو! ممي! مان آهيان، هينئر هت رات آهي مان باٿ روم مان موبائيل

ن جي خبر تہ ڪيس ئي هئي.
سرلا ماءُ جي ڪمري ۾ هيڏانهن هوڏانهن نظر ڪئي تہ هر شيءِ جڻ
ٽي ۽ بيمار پئي لڳي. ڪيس ياد آيو تہ ماءُ ڪيئن گهر کي صاف سٿرو ۽
ٽو ٻڌائي رکندي هئي. اڄ جنهن پلنگ تي ڀڳواني سمهي پيئي هئي
ن جي چادر بہ ميري ۽ گهنجيل هئي. دوائن جون شيشون ۽ گوريون بي
يبيءَ سان سائيڊ ٽيبل تي بکريون پيئون هيون. ايتري ۾ مايا چانهہ
ي کڻي آئي. ”ديدي چانهہ پيئو. توهانجي پسند جي اَدرڪ واري
هہ ناهي اٿم.“ سرلا هڪ ڪوپ کڻي چانهہ جو ڍڪ ڀريندي چيو، ”ٻيو
ڪيئن پيو هلي ؟ چندر جو ڪم ڪار، ٻارن جي پڙهائي.“ ”نيڪ
ديدي مڙيوئي سڀ هلي پيو. هتي جي مهانگائي پريشان ڪري ڇڏيو
ي. ڪاڏي پيتي جون شيون، ٻارن جي ايڊيوڪيشن، دوادرمل سيني جا
ـہ اَصل چوٽ تي چڙهي ويا آهن.“ ايتري ۾ ڪڪر جي سيٽي وڳي ۽
اُٿي رنڌڻي ۾ هلي ويئي. چانهہ پوري ڪري سرلا ڪوپ رنڌڻي ۾
آئي. پوءِ اَچي ماءُ جي ڪٻٽ مان هڪ اَڇي اُجري ڌوتل چادر
يائين. ماءُ کي ڪرسيءَ تي وهاري، پلنگ جي چادر مٽيائين. تيل
ماءُ جي اَٽين وارن ۾ وڌائين ۽ سندس وار لساري چوٽي ڪري، وري
ي کيس پلنگ تي ليٽايائين . ٻيون شيون بہ نيڪ ناڪ ڪري رکيائين.
اني گهڻو ئي چيس تہ پاڻيهي مايا نيڪ ڪندي پر سرلا چيس، ”مان
ـہ واندي ويٺي آهيان. ڪجهہ ڪيم تہ ڇاهي.“
ڏيءَ جي اَچڻ ڪانپوءِ ڀڳواني سرهي پي لڳي. ٻئي ڏينهن شام جو هن
ءَ ۽ نونهن کي گهرائي پاڻ وٽ وهاريو. پنهنجي ڪٻٽ مان پنهنجي
جي نندڙي پيٽي ڪڍيائين. سون تہ ماءُ وٽ ايڏو هو ڪانہ. پٽ جي
يءَ ۾ گهڻو سون تہ نونهن کي ڏيئي ڇڏيو هئائين. باقي چار چوڙا، چار
يون، بہ ڪنن جون ڦليون، نڪ جو هيرو ۽ هڪ گلي جي چين هئس.
ڀڳواني چيو، ”ڏيءَ سرير تي پروسو ڪانهي، هاڻي مان بہ پنهنجي
ريءَ مان بيزار ٿي پيئي آهيان. مون ڪانپوءِ توهان ٻئي نران ڀاڃائي
ءَ سون اَڌ اَڌ ڪري کڻجو.“
سرلا چيو، ”اَمان، مون کي ڪجهہ ڪانہ کپي. مون کي ڀڳوان سڀ

هار - جيت

- سريتا شرما

ڀڳوانيءَ جي عمر ڪا اهڙي وڏي ڪانه هئي. اَڃان نوڪريءَ مان رٽاير ڪانه ڪيو هئائين. پر بيماريءَ کيس نبل ۽ ڪمزور ڪري ڇڏيو هو. کيس پرون پئجي ويا هئا تہ گھڻو وقت دنيا ۾ رهي ڪان سگھندي. سندس خواهش پنهنجي ڌيءَ سان ملڻ جي هئي، جيڪا دبئيءَ ۾ رهندي هئي. پرين پنجن سالن کان هن ڌيءَ جو منهن ڪانہ ڏٺو هو. آخر هن ڌيءَ کي فون ڪري چيو تہ، ''اَچي بہ-ٽي ڏينهن گھمي وڃ. مان ٺيڪ ڪانہ آهيان. توکي ڏاڍو ياد پيئي ڪريان.''

سرلا پنهنجي ڀاڄائيءَ جي بي رُخي هلت ڪري اَچڻ تہ نہ ٿي چاهيو پر ماءُ جي بيماريءَ جو ٻڌي پاڻ کي روڪي ڪانہ سگھي ۽ ماءُ سان ملڻ هلي آئي. پنجن سالن کانپوءِ پنهنجي بيمار ماءُ جي حالت ڏسي کيس ڏاڍو ڏڪو آيو. ماءُ جيڪا پنهنجي عمر کان بہ ننڍي لڳندي هئي سان بيماريءَ جي ڪري جهور ٻڍي پئي لڳي. ڌيءَ کي ڀاڪر پائي اَچي روئڻ ۾ چٽڪي. من تي اَلائي ڪهڙو بار هوس جيڪو هلڪو ڪرڻ پئي چاهيائين. جڏهن روئي هياءُ هلڪو ڪيائين ۽ سامت جو ساهہ کنيائين تہ سرلا جو ٻهڪندڙ گلابي چهرو ڏسي اکين ۾ ٺار پئجي ويس. سرلا هئي بہ سکي سهنجي. گھوٽس دبئيءَ ۾ سٺيءَ فرم ۾ مئنيجر هو. ٻئي پٽ اوچ تعليم پائي سٺين نوڪرين تي لڳل هئا. سرلا شاديءَ کانپوءِ جيڪي ڏکيا ڏينهن ڏٺا. سي گذري ويا. صبر ۽ محنت سان اُهو ڏکہ جو سمو پار ڪري هاڻي هوءَ هر طرح جا سکہ سهنج ماڻي رهي هئي. ڌيءَ جي منهن تي ترپتيءَ جا ڀاو ڏسي ڀڳوانيءَ جو من بہ سنتوش سان ڀرجي ويو. کيس جڻ پنهنجي بيماري بہ وسري ويئي. پاڻ کي هلڪو هلڪو پئي محسوس ڪيائين.

سرلا پنهنجي ڀاڄائيءَ مايا ۽ ٻارن کي چاڪليٽ، مٺايون ۽ سوکڙيون ڏنيون. ٻار ڏاڍا خوش هئا. مايا ٻاهران تہ خوش هئي پر اَندر ۾ چا هئس،

ڏهن سرلا پنهنجي سهنجيءَ واري تي آهي تہ ديدي ديدي پيئي ڪري.
ڻي ڏينهن تہ ڪيس هار جو دڪہ ٿيو. پوءِ ڳالهہ سندس دل تان لهي ويئي.
ڻئن بہ زيورن وغيره ۾ هن جي خاص دلچسپي ڪانہ هئي.

ٻن سالن ڪانپوءِ سرلا جي وڏي پٽ جي شادي ٿي. سرلا سيني مٽن ڪٽن کي شاديءَ تي گهرايو هو. سندس ڀاءُ ڀاڄائي ۽ ٻار بہ شادي تي آيا ا. سرلا جو عاليشان گهر ۽ سک سهنج ڏسي مايا اَندر ئي اَندر پوسڙي ئي. اَڏ ڏينهن تہ منهن پلڙو ڪري هڪ هنڌ ويني هئي. پوءِ ٻين مهمانن ڏسي شرم پيس ۽ سيني سان ملي جهلي شاديءَ جي رسمن ۾ شامل ويئي. شادي ڏاڍي ڌام ڌوم سان ٿي گذري. سڀ مهمان بہ ٿورو گهڻو مي ڦري واپس هليا ويا. سرلا جو ڀاءُ ڀاڄائي بہ هفتي ڪانپوءِ وڃڻ لاءِ ار ٿيا. اَچانڪ سرلا کي تہ لڙو هار ياد اَچي ويو. پڇيائين، ”مايا اَمان جو و تہ لڙو هار لڌو؟“

”نہ ديدي، توهانجي وڃڻ ڪانپوءِ مون گهر جي هڪ هڪ شيءِ هيٺ ٽي ڪري ڏٺي، پر هار ڪٿي ڪانہ هو. اَلائي ڪهڙو چور ڪڍي ويو. توهان هنجي سون مان ڪٽي اَڌ ڪڍو. مون وٽ اينترا پئسا هجن ها تہ مان جيڪر هان کي اَهڙو نئون هار گهڙائي ڏيان ها.“

”نہ-نہ اَهڙي ڪا ڳالهہ ڪانهي.“ سرلا چيو.

”ديدي، هاڻي تہ اَنيلا جي شادي ڪرائڻي آهي. سڀ تياريون رڻيون آهن. ڇهہ مهنا تہ اکہ ڇنڀ ۾ گذري ويندا. مان هينئر چئي ٿي ڃانو، توهين سڀ شاديءَ تي اچجو.“

”ها-ها ڀائي ايندا سين چو.نہ. پنهنجي گهر جي شادي آهي.“

ڀائٽيءَ جي شاديءَ تي سرلا اَڪيلي ويئي. ڪن ڪارڻن ڪري گهر ن ٻيو ڪير بہ ڪونہ ويو. سرلا پهتي تہ سڄو گهر مهمانن سان ڀريو پيو هو. يا جا بہ گهڻيئي مٽ مائٽ آيل هئا. سرلا پنهنجو سامان اَمان جي ڪمري رکيو ۽ شاديءَ جو ڪم ڪار ۾ لڳي ويئي. ڪجهہ وقت ڪانپوءِ سرلا هنجي نئين ساڙهيءَ جي بلائوز ڪڍي مايا کي ڏيندي چيو، ”مايا هن حڪ تہ هڻي ڏي. ٽيلر بلائوز سبي ڏيڻ ۾ ايتري دير ڪري ڇڏي جو ڃڻ وقت بنا حڪن ٽاڪڻ جي ڪٽي آيس.“

ڪجهہ ڏنو آهي. هيءُ سڀ پلي مايا ڪٽي. هاڻي اَنيلا بہ وڏي ٿي آهي. اُن جي شاديءَ ۾ ڪم ايندس.“

”چڱو توکي مان ٻي شيءِ ٿي ڏيان.“ ايترو چئي پڳواڻيءَ پنهنجي ڪٻٽ مان نيري رنگ جو هڪ بخمل جو باڪس ڪڍي آئي. جنهن ۾ هن جو نہ لڙو هار پيل هو. باڪس کوليائين تہ پنجاهہ سال اڳ نهيل هار جو چمڪو سيني جي اکين ۾ سمائجي ويو. ننهيءَ لڙن کي وچ تي ڳنڍيندڙ ننڍڙيءَ لٽ جي صورت ۾ ڇهن هيرن وارو لاڪيٽ هو. پراڻي زماني جا هيرا ٻهڪيا پئي.

”ڏيءُ هيءُ هار تون کڻي وڃ، نہ تہ مون کي ڏاڍو اَرمان ٿي پوندو.“

”ٺيڪ آهي اَمان جيڪا تنهنجي مرضي.“ سرلا چيو.

مايا جو منهن ننڍو ٿي ويو. پر ڪڇيائين ڪانہ.

پڳواڻي شايد ڏيءَ لاءِ ئي ترسيل هئي. ٻئي ڏينهن شام جو ئي سندس پران پکيئڙو اُڏامي ويو. ٽن ڏينهن کانپوءِ پڳڙيون ڪري سرلا واپس پنهنجي گهر وڃڻ واري هئي. گهر ۾ سندس ٻار ۽ گهوٽ اَڪيلا پريشان ٿيندا هوندا. وڃڻ واري ڏينهن سرلا مايا کي اُهو نہ لڙو هار ڏيڻ لاءِ چيو. مايا اَچي سس جو ڪٻٽ کوليو. سڀ شيون جيئن جو تيئن رکيون هيون. پر اُهو نيرو باڪس هار سوڌو گم هو. سڄو ڪٻٽ ڦولهيئون پر باڪس ڪانہ لڌو. ماءُ جي ڪمري جي هڪ هڪ شيءِ ڏٺئون پر باڪس ڇوي مون کي هٿ نہ لايو.

ايتري ۾ سرلا جي فلائيٽ جو وقت اَچي ٿيو. سامان کڻي اَچي ٽئڪسيءَ ۾ رکيائون. مايا سرلا کي ڀاڪر پائي چيو، ”ديدي چنتا نہ ڪريو. مان وري بہ اُهو باڪس ڦولهينديس مليو تہ توهانجي اَمانت توهانکي پهچائينديس.“

سرلا واپس دبئي هلي وئي. ڪيس پڪ هئي تہ هار مايا ئي لڪائي رکيو هو. ڪيس ياد آيو تہ جڏهن هوءَ پاڻ بہ اَجمير ۾ رهندي هئي ۽ ڪڏهن کڻي پيڪي گهر ويندي هئي تہ مايا جو منهن سڄي ويندو هو. پڳواڻي جي ڏيءَ کي ڪا شيءِ، شڪل ڏيندي هئي تہ مايا جا جهڳڙا شروع ٿي ويندا هئا. سرلا سان ائين هلندي هئي جڻ ڪا ڏاري هجي. هاڻي

ن جي ڪوڙي ۽ ڍونگرباز هلت تي من ئي من ۾ غصو به پئي آيس.
چيائين مان به سنو سبق سيکاري آئي آهيانس. هاٽي پلي ويٺي هار
لهي.

سرلا ائين سوچيو ته سهين پر سندس من جي آنڊ مانڊ گهٽ ڪانه
ي. هڪ گناهه جو احساس اندر ۾ ڇهنڊڙي پائيندو محسوس ٿيس. هن
و ساهه کڻي ڪمپارٽمينٽ ۾ هيڏانهن هوڏانهن ڏٺو. هن جي سامهون
ري ۽ سيٽ تي هڪ وڏي ۽ عمروارو سردارجي ۽ اُنجي زال هئا. باقي ٽي
ٽون اجان خالي هيون. سرلا جي بئگ هن جي پيرن وٽ رکي هئي. هن
ري مٿي پنهنجي پرسان ڪري رکي. سوچيائين پرس ڳرو ٿي پيو
ي. ڪجهه شيون ڪڍي بئگ ۾ ٿي رکان. چابيون پرس مان ڪڍي بئگ
ليائين. شيون رکڻ لاءِ ڪپڙن کي هيٺ مٿي ڪري ناهي رکيائين. بئگ
نيرو باڪس به پيو هو. سرلا باڪس ڪڍي ٽڪ ڪري کوليو ته سندس دل
ڪ سان ٻيهجي ويئي. باڪس خالي هو. هار ڪٿي ڪانه هو. هڪ ڀيرو
ي سِندس ڀاڄائي اَلائي ڪيڏي مهل چترائيءَ سان هن جي بئگ مان
ر تڳائي ويئي. سرلا ڪجهه دير لاءِ ته وسي تي ويئي. پوءِ پاڻ سنڀالي
ه بند ڪري سيٽ جي هيٺ رکيائين. هن جو دماغ ڄڻ ڪم ئي نه پيو
ري. اَلائي ڪهڙي سوچ ۾ غرق ٿي ويئي. ڪجهه وقت ڪان پوءِ ڪيس
نجي اَندر مان آواز آيو ”سرلا بچي ويئينءَ.“ هن اکيون بند ڪري
ٽ تي ٽيڪ ڏيئي، پنهنجو پاڻ کي آرام سان ڍلو ڇڏي ڏنو. من تان
ڻ مٿن جو بار لهي ويس.

”ڏيو ديدي مان پنهنجيءَ پائٽيءَ کان هٽائي تي ڏيانو.“

ٻئي ڏينهن شام جو شاديءَ وقت سرلا مايا کان بلائوز گهريو. مايا اُن وقت ڏيءَ جو ڏاجو پئي ٻڌڻ ۾ ناهي رکيو. سو سرلا کي چابيون ڏيئي چيائين، ”ديدي توهانجو بلائوز منهنجي ڪٻٽ ۾ رکيو آهي. ڪڍو وجي.“

سرلا چابيون کڻي ڪٻٽ کوليو. سڄو ڪٻٽ ڪپڙن سان سٿيو پيو هو. بلائوز ڪڍندي ڪجهه ڪپڙا هيٺ ڪري پيا. هن جهڪي اُهي ڪپڙا پئي کنيا تہ هيٺ واري خاني ۾ ڪپڙن جي هيٺان ڪجهہ نيري رنگہ جو ڏسڻ آيس. هن ڪپڙا هٽائي ڏٺا تہ ماءُ جو ڏنل هار وارو باڪس هو. کولي ڏٺائين تہ چمڪندڙ هار ڪنڊلي ماري باڪس ۾ پيو هو. ڀاڄائي جي چل دل ۽ ڪوڙ ڪپٽ واريءَ هلت تي هن جو من نفرت سان ڀرجي ويو. دل ۾ آيس تہ هنيئر ئي باڪس کڻي وڃي سندس منهن ۾ هڻان، پر هن وقت شاديءَ جي ماحول ۾ اِهو سڀ ڪرڻ ٺيڪ نہ لڳس. هوءَ باڪس بلائوز ۾ ويڙهي ماءُ جي ڪمري ۾ هلي آئي ۽ باڪس ڪيڏي پنهنجي ٻئگہ ۾ ڪپڙن هيٺان رکي ڇڏيائين. سنيري ٻاهر نڪتي تہ سڀ ڄڻا شاديءَ جي هال ۾ وڃڻ لاءِ تيار بيٺا هئا. ڀاڄائيءَ کي ڏسي سرلا جو من ڪڙو تي ويو، پر ٻاهران شانت رهي. شادي سکہ سان تي گذري. سرلا جي من ۾ آنڌ مانڌ پئي تي. سوچائين باڪس مايا کي ڏيکاريان يا چپ چاپ کڻي وڃان. آهي تہ منهنجو. ماءُ اِهو مونکي ڏيئي ويئي هئي. پر هيئن بنا ٻڌائڻ جي لڪائي کڻي وڃڻ واجب آهي؟ اِن ڪشمڪش ۾ ٻہ ڏينهن گذري ويا. هن جي واپس وڃڻ جو ڏينهن اَچي ويو. هن ڀيري هن جو فلائيٽ دهليءَ کان هو. کيس پهرين ٽرين ۾ دهليءَ وڃڻو هو. منجهند جو سندس ڀاءُ ۽ ڀائٽيو کيس اَجمير ريلوي اِسٽيشن تي ڇڏڻ آيا. ٽرين وڃڻ لاءِ تيار بيٺي هئي. ٻڪ پائي اي.سي. ڪمپارٽمينٽ ۾ اَچي سرلا جو سامان رکيائون. سرلا اَچان سيٽ تي ويٺي مس تہ ٽرين هلڻ شروع ڪيو. سندس اکيون ڀرجي آيون. کهڙا ٻہ هڄن پر ڀيڪن مان ويندي هر ڏيءَ جي من ڀرجي ايندو آهي. هن رومال سان پنهنجو منهن اُگهيو ۽ ٻاٽل ڪيڏي ٿورو پاڻي پيتو. ٽرين پنهنجي تيز رفتار سان اڳيان وڌي رهي هئي. سرلا جا خيال وري پنتي موٽي رهيا هئا. کيس پنهنجي ڀاڄائيءَ تي اَفسوس تي رهيو هو.

ا توهان سنا آهيو؟ ''I love you papa'' ائين چئي پنڪيءَ پنهنجون
هون پيءُ جي ڳلي ۾ وجهي ڪلڻ لڳي.
اُن رات موهنداس کي ننڊ ڪونه پئي آئي. هو پنهنجي ڪمري ۾ هنڌ
ي ليٽي اکيون بند ڪري پنڪيءَ جي باري ۾ سوچيندو رهيو ۽ سوچيندو
ي رهيو. سمهڻ جي ڏاڍي ڪوشش پئي ڪيائين پر، تڏهن به ندران
وِيءَ کيس پنهنجي آغوش جو سهارو نه ڏنو، پاسا ورائيندو رهيو. پر اوچتو
ن کي هڪ ويچار آيو. هو بستري تان اُٿي، ڪپڙا بدلائي پنهنجي دوست
ڪيش وٽ وڃڻ لڳو.
راڪيش ۽ موهنداس ٻئي گهرا دوست هئا. ڪوبه نئون ڪم ڪرڻ کان
ه هو پاڻ ۾ صلاح وغيره ضرور ڪندا هئا. موهنداس راڪيش جي گهر
ٽ پهچي در تي لڳل ڪال-بيل جي بٽڻ کي زور ڏنو. دروازو راڪيش ئي
وليو. موهنداس کي هن مهل آيل ڏسي ڪجهه سوچ ۾ پئجي ويو ۽ هن کي
والي نگاهن سان ڏسڻ لڳو. موهنداس، راڪيش کي وائڙو ٿيندو ڏسي
يو، ''اڙي دوست عجب مان اکيون ڇو ڦاٽي ويون اٿئي؟ مان موهنداس
هيان، تنهنجو دوست. سڃاڻي ڪونه ٿو ڇا ؟''
''سڃاڻان نه ٿو، پر هيڏي رات دير جي اچڻ جو پاڻ کان سوال پڇي
هيو آهيان.''
''پاڻ کان سوال ڇو ٿو پڇين. منهنجي باري ۾ سوال آهي ته جواب به
ونکان ئي پڇ نه. پهرين مونکي گهر اندر ته اچڻ ڏي.''
''اندر ! ها، اچ... اچ. اندر اچ. پهرين پنهنجي اچڻ جو مطلب هڪ
ي ساهه ۾ ٻڌاءِ.''
''دوست، هڪ پيچيدو مسئلو آهي.'' موهنداس گهر اندر اچي صوفا
ي وهندي پنهنجي ڳالهه جاري رکندي چيو، ''راڪيش پنڪيءَ جي
اري ۾ مان هت تو وٽ آيو آهيان.''
''پنڪيءَ جي باري ۾ ! ڇو، پنڪيءَ کي ڇا ٿيو آهي؟''
''پنڪيءَ کي ڪجهه به ڪونه ٿيو آهي. هاڻ هوءَ ڏسڻ ۾ وڏي پئي ٿي
ڄي.''
''ته اها خسيس ڳالهه ٻڌائڻ لاءِ تون هيڏي دير رات جو پنهنجي ننڊ
ٽائي هت آيو آهين... اڙي بابا، هر ماءُ-پيءُ کي پنهنجي ڌيءُ وڏي ئي

نئين ماءُ

-لعل هوتچنداڻي ’لاچار‘

موهنداس کي پنهنجو آڏاٽو هو. جنهن مان خاصي آمدني ٿيندي هئس. ڌنڌي ڪري اڪثر گهر کان ٻاهر رهندو هو. سندس گهرواري اٺن سالن جي ڌيءَ کي ڇڏي هن فاني دنيا مان هلي ويئي هئي. ٻي ماءُ ته ٻي ئي ٿيندي آهي، اهو سوچي موهنداس پنڪيءَ جي پيار سبب ٻي شادي ڪانه ڪئي. هو سوچيندو هو ته ٻي ماءُ ٻار جي دل دماغ ۾ تناءُ پئدا ڪندي رهندي آهي ۽ هن جي وڪاس ۾ رنڊڪ وجهندي آهي. تنهن ڪري هن هڪ نوڪرياڻي رکي هئي جا گهر جو سڄو ڪم ڪار ڪندي ۽ پنڪيءَ جي چڱيءَ طرح ديکه-ڀال ڪندي هئي.

اڄ آڏاٽو بند هو. موهنداس گهر ۾ آرام سان ويهي اخبار پڙهي رهيو هو. اخبار پڙهندي سندس نظر سامهون پلنگ تي ويٺل پنهنجي چوڏهن سالن جي ڌيءَ پنڪيءَ تي پيئي جا اسڪول جو ڪم ڪري رهي هئي. هوءَ ڪڏهن وهاڻو گوڏن تي رکي لکي رهي هئي ته ڪڏهن پلنگ تي ٽيڪ ڏئي ڪتاب تي پڙهيو.

موهنداس پنهنجي ڌيءُ کي وڏي ڌيان سان ڏسي رهيو هو. اڄ هن کي لڳو هاڻ سندس ڌيءَ ٻاراڻي پائنٽ اورانگهي جوانيءَ جي وڏي ۽ ويڪري هال طرف وکون وڌائي رهي آهي. هو اخبار رکي پنڪيءَ وٽ ويو ۽ هن جي مٿي تي پيار جو هٿ ڦيريندي ڪيس چيو، ”پنڪي پٽ، مان ڌنڌي سبب اڪثر گهر کان ٻاهر رهان ٿو. مونکي جيترو وقت توکي ڏيڻ کپي اوترو ڏئي ڪونه ٿو سگهان. تون مونتي اُن لاءِ ناراض ته ڪونه ٿيندي آهين نه ؟“

”پاپا مان ۽ ناراض اُهو به توهان تي ! نه... نه... پاپا اهڙو ڪڏهن به نه سوچجو. ها، ڪڏهن ڪڏهن مان پاڻ کي اڪيلي محسوس ڪندي آهيان ۽ دل چاهيندي آهي توهان مونسان گڏ گهر وهندا ڪريو، پر اهو به سٺو ڪونهي نه ته مرد ماڻهون گهر ۾ ويهي رهي ۽ ڌنڌي ۾ پورو ڌيان نه ڏئي.

”ڪجهه ڳالهه ٿي اهڙي آهي؟“

”هاڻي پنهنجي اجائي بڪ-بڪ بند ڪر. صاف صاف ٻڌاءِ تون ڇا ٿي
ڻ چاهين؟“

”مون ٻڌو آهي ته....“ شالنيءَ وري جملو پورو ڪرڻ کان اڳ ۾ شانت
ڪنڌ هيٺ جهڪائي ڇڏيو.

”زبان ۾ وري سُن لڳي ويئه ڇا جو چپ ٿي وئينءَ؟“

”پنڪي مان ٻڌو آهي ته تنهنجو پيءُ تنهنجي لاءِ نئين ماءُ وني ٿو
ي.“

”شالني ڪجهه به ڳالهائجي ته ڇٽي ڇٻي ڳالهائجي. ائين نه جيڪو
ٻ ۾ اچي بڪي ڏجي.“

”بڪان ڪونه ٿي. ٻڌايائين ٿي جو اهڙيون ڳالهيون ٻڌجن پيون ٿيون.
هڪ ڳالهه ياد رکه. پنڪي ٻي ماءُ ڪڏهن به پيار ڪونه ڏيندي آهي.
پيءُ به ڪسي ويندي آهي. ماٽيلو اولاد هوڻئن به ڪنڌي جيان پيو
ندو آهي. توکي پنهنجو ٿي سمجهان تنهن ڪري تو سان ڳالهه ڪئي.
ي نه ته ٻين جي گهر ڳالهين ۾ منهنجو ڇا ٿو وڃي.“ ائين شالني،
يءَ جي منهن ۾ نهارڻ لڳي. ڪيس لڳو ته پنڪي رئڻ ٿي آهي. تڏهن
پنهنجا هٿ سندس ڪلهن تي رکي چيو، ”پنڪي رئڻ مان ڪجهه به
ه ورندو آهي. جيڪو ڪجهه ٿيندو آهي اُهو همٿ سان ٿي ٿيندو آهي.
مان هلان ٿي.“ ائين چئي شالني پنهنجا ڪتاب کڻي هلي ويئي.

پنڪي چپ چاپ اڪيلي وڻ هيٺ ويهي سوچيندي رهي... سوچيندي
نجي باري ۾، پنهنجي پيءُ جي باري ۾، پنهنجي نئين ماءُ جي
ب ۾، پنهنجي مندر جهڙي گهر جي باري ۾.

سوچيندي سوچيندي پنڪيءَ پنهنجون اکيون بند ڪري ڇڏيون. بند
ن ۾ ڪيس ڏسڻ اچڻ لڳو پنهنجو گهر ۽ گهر جي ديوارن ۾ پوندڙ
ن. تڏهن سندس ڏپ کان هن جون اکيون هڪدم کلي پيون. هوءَ
وڌيڪ اڪيلي ويهي نه سگهي ۽ پنهنجا ڪتاب کڻي اسڪول ٻدران
يش انڪل جي گهر طرف پنهنجون وکون وڌايون.

اڪيش پنڪيءَ کي ڏسي ڏاڍو خوش ٿيو ۽ هن جي مٿي تي پيار جو
رکي چيو، ”پنڪي پٽ، اڄ مس مس پنهنجي هن انڪل کي ياد

ڏسڻ ۾ ايندي آهي.“

”دوست هن ڳالھ کي خسيس نہ سمجھ، پنڪي هاڻي چوڏهن سالن جي ٿي آهي. هن عمر ۾ ڇوڪريءَ تي ڌيان ڏيڻ جي پوري پوري ضرورت هوندي آهي. توکي تہ خبر آهي مان ڏنڌي ڪري سڄو ڏينهن گهر کان ٻاهر رهندو آهيان. ٻپ ٿو لڳي ڪٿي پنڪي ڪو غلط قدم نہ کڻي وڃي. سوچيان ٿو مونکي ٻي شادي ڪرڻ گهرجي. توکان صلاح وٺڻ آيو آهيان.“

”دوست، تو جيڪو سوچيو آهي شاديءَ بابت مان تنهنجي هن رٿا سان بلڪل سهمت آهيان. هونئن بہ توکي شادي ڪرڻ لاءِ چوندو بہ هوس. پر تون هڪ ڪن کان ٻڌي ٻئي ڪن کان ڪڍي ڇڏيندو هئين.“

موهنداس واپس موٽي پنهنجي گهر آيو ۽ پنڪيءَ جي ڪمري جي دروازي وارو پڙدو ٿو هٽائي، ڪيس آرام سان سميل ڏسي سنتوش جو ساهہ پريو ۽ پوءِ پنهنجي ڪمري ۾ وڃي، بتي وسائي بستري تي سمهي پيو ۽ سنت ئي ننڊ اچي ويس.

هڪ ڏينهن پنڪي اسڪول جي باغيچي ۾ وڻ هيٺان ويهي پنهنجي اڌوري ڪاپي پوري ڪري رهي هئي. اُن وقت سندس هڪ ساهيڙي شالني هن جي پٺيان پبن پر هلندي اچي آهستي آهستي پنهنجا هٿ هن جي اکين تي رکيا. پنڪيءَ اوچتو ڪنهن جو ڇهاءُ محسوس ڪري ڇرڪي وئي ۽ ذري گهٽ وات مان رڙ نڪرڻ واري هئس جو شالنيءَ پنهنجا هٿ پنڪي جي اکين تان هٽائي ٽهڪ ڏيئي زور-زور سان ٽهڪ ڏئي کلڻ لڳي. اُن تي پنڪيءَ ڪاوڙ مان چيس، ”شالني هيءَ ڪهڙي بيهودي مذاق آهي. ڏس، ٻپ کان منهنجي دل ڪيڏي نہ ڌڪ-ڌڪ ڪري رهي آهي.“

”اڇا، سچ پچ دل ڌڪ-ڌڪ ڪري رهي اٿئي؟“

”ان ۾ ڪوڙ ڳالهائڻ جي ڪهڙي ڳالھ آهي. هونئن بہ توکي مذاق ڪرڻ جي ڏاڍي ڪني عادت آهي.“ پنڪيءَ شالنيءَ کي ٻانھ کان جهلي پنهنجي سامهون وهاريو.

”پنڪي، ڪيترن ڏينهن کان منهنجو من ڪري رهيو هو تہ اڪيلائيءَ ۾ مان توکي ڪجھ ٻڌايان. پر ٿورو ٻپ ٿي رهيو هو تہ ٿورو ڏکہ بہ. ان ڪري چاهيندي بہ مان توکي ٻڌائي نہ سگهيس.“

”ٻپ...ڏکہ... پر ڇا لاءِ ؟“

ٻئي ڏينهن صبح جو ماڌوري پنڪيءَ جي ڪمري ۾ ويئي. هوءَ سمهي
ئي هئي. ماڌوريءَ پنڪيءَ جي وارن ۾ هٿڙو گهمائيندي سڏ ڪيس
'پنڪي.''
پنڪي جاڳيل هوندي به ڪو جواب ڪونه ڏنس. ماڌوريءَ سمجهيو
پنڪيءَ کي ننڊ آهي. تنهن ڪري پنڪيءَ مٿان پيل چادر آهستي آهستي
ڪري لاٿي. پنڪي ماٽيلي ماءُ جي هن هلت تي ڏاڍو ناراض ٿي ويئي ۽
ٻوٽيل اکيون کولي يڪدم بستري تان اُٿي ڊوڙي ڪمري مان ٻاهر نڪري
وئي. پنڪيءَ جي وهنوار تي ماڌوريءَ کي ذرو به ڏک ڪونه ٿيس جو پنڪيءَ
جي اهڙي هلت جو پهرين ئي انومان لڳائي ڇڏيو هو. هونئن به جنهن
ڳالهه جي پهرين کان ڄاڻ هوندي آهي اُن مان ٿيندڙ نفعي مان خوشي
ڪونه ٿيندي آهي ۽ نه وري ٿيندڙ نقصان مان ڏک.
پنڪي سنان-پاڻي ڪري سنبري چپ-چاپ پنهنجا ڪتاب کڻي
اسڪول وڃڻ لڳي جو ماڌوريءَ هن کي سڏ ڪري نيرن ڪرڻ لاءِ چيو. پر
پنڪي ماڌوريءَ طرف نهارڻ کانسواءِ نڪ چپ موڙي تکڙي تکڙي
ڪمري مان نڪري ٻاهر هلي ويئي. پنڪيءَ جي هن نڪ-چپ موڙڻ جي
انداز تي ماڌوريءَ مشڪي چپن ۾ چيو، ''چري ڇوڪري.''
ماڌوريءَ پنڪيءَ جي من مان ماٽيلي ماءُ جو ڀَوُ ڪيڍڻ جي هر ممڪن
ڪوشش ڪئي پر اُن ۾ هوءَ سڦل ڪونه ٿي. موهنداس ته ماڌوريءَ جي
وشواس تي گهر مان بي چنت رهي ڌنڌي ۾ مشغول رهندو هو. ان سبب
هاڻ ماڌوري ڪجهه چنتا محسوس ڪرڻ لڳي ۽ پنڪيءَ کي پنهنجي پيار
۾ ٻڌڻ لاءِ نوان-نوان اُپاءَ سوچڻ لڳي. ۽...۽... آخر سوچيندي-سوچيندي
هن کي هڪ رستو نظر آيو.
روز جيان اڄ به موهنداس گهر دير سان آيو. هٿ منهن ڌوئڻ لاءِ هو باٿ
روم ويو. ان وچ ۾ ماڌوريءَ روٽي پائي ڊائيننگ ٽيبل تي رکي. موهنداس
ڪرسيءَ تي وهندي ماڌوريءَ کان پڇيو، ''پنڪيءَ روٽي کاڌي؟''
''ها، هاڻ ڪائي پنهنجي ڪمري ۾ وئي آهي.''
''هن جي پڙهائي ته برابر هلي پيئي نه؟''
''ها، بلڪل صحي.''

ڪيو اٿئي.“

”انڪل ڇا اهو سچ آهي؟“ پنڪيءَ ڪجهه مايوس ٿي پڇيو.

”ڇا سچ آهي؟“ راڪيش اڻ ڄاڻ بڻجندي پڇيس. حالانڪ هو پنڪيءَ جو مايوس چهرو ڏسي سمهجي ته ويو هو هوءَ ڇا ٿي چوڻ چاهي.

”انڪل ڇا پاپا منهنجي لاءِ نئين ماءُ وٺي اچڻ ٿا چاهين؟“ پنڪيءَ سڏڪندي پڇيو.

”پنڪي پٽ، هن ۾ رئڻ جي ڪهڙي ڳالهه آهي. تنهنجو پيءُ جيڪو به ڪندو آهي اُهو تنهنجي ڀلي لاءِ ئي ڪندو آهي.“

”انڪل، توهان حقيقت کي لڪائي دلاسو ڏئي رهيا آهيو. مان ته ايتري ننڍڙي به ڪانه آهيان جو هيءُ خسيس ڳالهه کي به نه سمجهي سگهان. انڪل مان توهان وٽ وڏي اُميد کڻي آيس ته توهان پاپا کي اهڙي قدم کڻڻ کان سمجهائيندا. پر توهان ته پاڻ هن جو بدر کڻي رهيا آهيو.“ ائين چئي پنڪي رئندي گهر کان ٻاهر ڊوڙندي هلي وئي.

موهنداس جي شادي ٿي وئي. شاديءَ رات هن پنهنجي نئين زال ماڌوريءَ اڳيان وهندي، هن جو هٿ پنهنجي هٿ ۾ جهلي چيس، ”ماڌوري توکي ته ڄاڻ آهي ته مونکي چوڏهن سالن جي ڌيءُ پنڪي آهي. هوءَ ڏاڍي معصوم، چنچل ۽ ڪلمڪ آهي. سياءُ جي به ڏاڍي پياري آهي. چوڏهن سالن جي ڇوڪري ٻچپن کي ڇڏي جواني طرف وڌندي آهي. هن عمر ۾ هوءَ پاڻ ۾ وشواس ۽ Confidence محسوس ڪندي پنهنجي نموني فيصلا وٺندي آهي. اهڙي وقت هن کي پيار، سڪ ۽ سنڀال جي ضرورت پوندي آهي. جيئن هوءَ ڪو غلط قدم نه کڻي وجهي. مون توسان هن وڏي عمر ۾ شادي به اُن سبب تي ڪئي آهي. تنهن ڪري منهنجي توکي اهائي وينتي آهي ته تون هن جي مٿي تي سڳيءَ ماءُ کان به وڌيڪ پيار جو هٿڙو رکه ۽ اُن سان گڏ هن مٿان رکه سنڀال واري نظر.“

”توهان جنهن وشواس سان منهنجو هٿ پڪڙي مونکي هن گهر ۾ آندو آهي اُن وشواس کي مان هر حالت ۾ هر نموني پورو ڪنديس. اهو منهنجو توهان کي وچن آهي.“ ائين چئي ماڌوريءَ موهنداس جي هٿن مٿان پنهنجا پروسي وارا هٿ رکي مشڪي چيس.

”اسڪول! ... ڇا اسڪول ۾ هيڙا ڪپڙا پائي وڃبا آهن؟“

”پاپا اسڪول جون ڊريسون ميريون ٿي ويون آهن.“

”اسڪول جون ڊريسون ميريون ٿي ويون هُيئہ تہ پوءِ ڌوئاريئہ ڇو نہ؟... مان ڏسان پيو تو ڪجهہ هفتن کان تنهنجي لاغرجائي ڏينهون ڏينهن وڌندي ٿي وڃي. مونکي تنهنجي اها عادت بلڪل پسند ڪونهي.“

پنڪي پنهنجي صفائيءَ ۾ اڃان ڪجهہ چوي اُن کان اڳہ ماڌوريءَ اُٿي اچي ويئي ۽ پنڪيءَ کي پنهنجي ڀاڪر ۾ ڀري چيو، ”پنڪيءَ جو ان ۾ ڪهڙو ڏوهہ آهي جو حڪون ناحڪون هن کي توهان دٻائي هيسائي رهيا آهيو. ڪالهہ هن مونکي ٻڌايو هو تہ سندس اسڪول جون ڊريسون ميريون ٿي ويون آهن پر مونکان ڌوئڻ وسري ويون. توهان خوامخواه نياڻيءَ کي چڙٻي رهيا آهيو.“ ائين چئي ماڌوريءَ پنڪيءَ کي پيار مان چمي ڏئي چيو، پنڪي پٽ، تون اسڪول وڃ. پڙهين جي طبيعت ڪجهہ خراب ٿي پئي آهي نہ اُن ڪري سياءُ تورو چڙ چڙو ٿي ويو اٿن.“

پنڪي، بنا ڪجهہ ڪڇڻ جي ڪنڌ هيٺ جهڪائي وڃڻ لڳي. هوءَ اڃان دروازي وٽ مس پهتي تہ ماڌوريءَ کيس سڏي چيو، ”پنڪي پٽ، نيرن ٽيبل تي رکي آئي آهيان، کائي وڃجہ.“ پنڪي پيءُ جي ڊپ کان هيسجي چپ چاپ ڊائننگ ٽيبل جي ڪرسيءَ تي ويهي نيرن ڪاڌي ۽ پوءِ اسڪول جا ڪتاب کڻي گهر مان ٻاهر هلي ويئي.

موهنداس پنڪيءَ کي چڙٻيو تہ سهين پر کيس سٺو نہ لڳو ۽ اکين ۾ آنسون پرجي آيس. اُن تي ماڌوريءَ هن کي سمجهائيندي چيس، ”ڏسو ائين جي ڌيرج هاري وهندا تہ اسان پنهنجي مقصد ۾ سڦل ڪونہ ٿي سگهنداسين. توهانکي پنهنجي دل مظبوط رکڻي پوندي. ڪجهہ پائڻ لاءِ ڪجهہ ڏيڻو تہ پوندو ئي آهي. توهان جي پنڪيءَ کي چڙٻيو ڇا مونکي اُهو سٺو لڳو هوندو؟... نہ...بلڪل نہ. جڏهن توهان هن کي بناوٽي ڪاوڙ مان دڙڪا ڏئي رهيا هئا اُن وقت منهنجي دل ۾ ڄڻ هٿوڙا لڳي رهيا هئا.“

ماڌوريءَ جي سمجهائڻ تي موهنداس جي من جو بار ڪجهہ هلڪو ٿيو. پر تڏهن بہ هن کي لڳو کيس پنڪيءَ کي ائين زور سان چڙٻڻ نہ کپندو هو. اُن ڪري هو منجهند جو دروازي ۾ اکيون وجهي پنڪيءَ جو اسڪول مان اچڻ جو بي صبريءَ سان انتظار ڪرڻ لڳو. اٽڪل هڪ بجي

”هوءَ تو سان اجسٽ ته ٿي وئي آهي نه؟“

”....ماڌوريءَ، ان سوال جو ڪوبه جواب نه ڏئي، شانت رهي.

موهنداس ماڌوريءَ کي شانت ڏسي ٿورو سمجهي ويو ته پنڪيءَ اڃان هن کي ماءُ جي روپ ۾ سويڪار ڪيو ڪونهي. ان ڪري هن ماڌوريءَ کي همٿ ڀڏائيندي چيس، ”ماڌوري پنڪي ٻار آهي... توکي ماءُ جي روپ ۾ سويڪار ڪرڻ اڃان هن کي ڪجهه وقت جي ضرورت آهي. تون دک نه ڪر. وقت جي پيچري تان هلندي-هلندي تنهنجي پيار جي گلن جي سڳنڌ ۾ ڇڪجي هڪ ڏينهن تنهنجي آغوش تائين ضروري اچي ويندي. مان هن جي سياڻ کي چڱيءَ طرح ڄاڻان ٿو.

اُن تي ماڌوريءَ پنهنجو جهڪيل ڪنڌ ٿورو مٿي ڪٽي موهنداس کي چيو، ”مونکي هڪ رستو سجهيو آهي. توهان ڪجهه ڏينهن ڏنڌي نه وڃي گهر ۾ ويهي رهو ۽ پنڪيءَ کي ٿوري ٿوري ڳالهه تي، اُٿڻ-وهڻ تان، کائڻ-پيئڻ تان، ڪپڙي-لٽي، هار-سينگار تان ڪيس ٽوڪيندا رهو. ڪڏهن ڪڏهن هن کي بناوٽي ڇڙٻيون به ڏيندا ڪيوس. اهڙي وقت مان اچي هن جو بدر ڪٽنديس. مان سمجهان ٿي ائين ڪرڻ سان هوءَ توهانجي ڊپ کان توهان کان ٿورو ٿورو پري رهندي ۽ منهنجي پيار ملڻ تي ٿورو ٿورو مون طرف سرڪندي ايندي. بس ان نموني هن جي دل مان ماٽيلي ماءُ جو ڊپ آهستي آهستي لهندو ويندو ۽ پورءِ اسانجو هيءُ گهر سنسار سرڳ ٿي پوندو. جتي پيار ئي پيار هوندو. ڪٿي به نفرت جو نشان ڪونه هوندو...“

موهنداس ماڌوريءَ جي هن سجهاءَ سان سهمت ٿيو. موهنداس ٻئي ڏينهن آڏاٽي ڪونه ويو. طبيعت ٺيڪ نه هئڻ جو ڪوڙو بهانو ڪري ڪمري ۾ ليٽيو رهيو. صبح جو اٽڪل نوين بجي هن پنڪيءَ کي سڏ ڪيو. شايد پنڪيءَ پيءُ جو سڏ ڪونه ٻڌو. پنڪيءَ جي نه اچڻ ڪري موهنداس وري زور سان چلائي سڏ ڪيو ”پنڪي.“

پنڪي پيءُ جي اهڙي زور واري سڏ تي ڊوڙندي پيءُ وٽ آئي. ڊپ کان ڏڪندي آهستي چيو، ”جي پاپا.“

”چو، هاڻ ٻوڙي ٿي پئي آهين ڇا ؟“

”جي اسڪول وڃڻ لاءِ ڪپڙا بدلائي رهي هيس.“

منهنجو وجود

-منوهر نهالاڻي

بس ڪيڪڙيءَ طرف پنهنجي رفتار سان هلي رهي هئي. اُن کان به ذيڪ تيزيءَ سان، منهنجي من جي بس اُن طرف ڊوڙي رهي هئي. ڪنهن جي ياد کي تازو ڪرڻ لاءِ جنهن کي زندگيءَ جي سفر ۾ پنتي ڏئي ڪئين سال گذري ويا هئا. ائين ته هاڻي هن ڳوٺ ۾ شادي ڪيل ڪ سوُٽ ڪانسواءِ ٻيو ڪو مٽ مائٽ نه رهندو آهي. سوُٽ ڇا پيڻ ئي تي. پڻ جي ڌيءَ جي شاديءَ ۾ مان چاندلي طور ڪجهه رقم موڪلي، پنهنجي مشغول زندگيءَ جو بهانو ڪري، پاڻ کي اُتي وڃڻ کان روڪي سگهان ها.

پر جڏهن کان پوسٽ مئن سوُٽ جي ڌيءَ جي شاديءَ جو ڪارڊ ڏيئي ڀو آهي، جنهن تي وڏن اکرن ۾ ڇپيل ڪيڪڙيءَ جو نالو پڙهندي اوچتو ن جو پکي، ماضيءَ جي وڻ تي چڙهي ڇهڪڻ لڳو آهي. ڪيترا ڏينهن ن به چتو رهيو. آخر ماضيءَ جي ڪشش من مضبوط ڪيو. شاديءَ تي وڃڻ جو پڪو اِرادو ڪري، زال سان ڳالهه ڪيم. منهنجي ماڊرن پتنيءَ چيو، ”ڳوٺ جي شاديءَ ۾ ڪهڙو مزو ايندو؟ سنو آ توهين به نه وڃو.“

مون چيو، ”هونئن ته مان به نه وڃان پر سوچيان ٿو ڪيڪڙي ڏٺي، سال گذري ويا آهن، ان بهاني وڃي ٿي ايندس.“

”اُن ننڍڙي ڳوٺ ۾ ڇا رکيو آهي؟ نه گهمڻ جو مزو نه ڪجهه ڪپڙو لتو پائڻ جو مزو!“

”اُن ننڍڙي ڳوٺ ۾ منهنجي پيڻ به ته آهي. سالن کانپوءِ هوءَ مونکي ڏسي، ڪيڏو نه خوش ٿيندي!“

”توهان جي اِڇا آهي ته وڃي ٿي اچو، باقي مان ته ڪانه هلنديس.“

ائين چئي هن صاف اِنڪار ڪيو.

ٻن ٻارن کي زال جي حوالي ڪري مان بس ۾ ويهي رهيس. اُن ڳوٺ ۾ منهنجي لاءِ گذريل ڏينهن جون مٺيون يادگيريون سمايل هيون. جنڪي زندگيءَ جي پيچ ڊڪ واري حياتيءَ ۾ مان وساري ويٺو هوس.

هن پنڪيءَ جي اچڻ جو آهٽ ٻڌي. هو هڪدم اُٿي پنڪيءَ کي ڳلي لڳائڻ لاءِ هن وٽ وڃڻ لڳو جو ماڌوريءَ سندس ڪلهي تي هٿ رکي چيس، ”ڏسو، پاونا جي وهڪري ۾ وهي نه وڃو نه ته اسانجي سڄي ڪئي ڪرائي تي پاڻي ڦري ويندو. مونکي لڳي رهيو آهي اسانجي ترڪيب رنگ آڻي رهي آهي.“

ءُ...ءِ... بس ائين پيءُ جي ڏپ ۾ نئين ماءُ جي پيار سبب پنڪيءَ جا قدم آهستي-آهستي پيءُ جي پيار واري ڇائنٽ کان نڪري ماءُ جي گود طرف وڌندا رهيا. هاڻ پنڪي، نئين ماءُ جي ٻانهن ۾ سڄي ماءُ جهڙو آنند محسوس ڪرڻ لڳي. ماڌوري به پنڪيءَ تي پيار جي هٿ رکندي رهي ۽ رکندي رهي هن جي تي پنهنجي سنيال واري نظر.

هڪ دفعي، هميشه وانگر هوءَ اخبار ۽ مخزنون وٺي آئي. اُن وقت
ان ’هست ريکا شاستر‘ جو ڪوئي هندي ڪتاب پڙهي رهيو هوس. منهنجي
يبل تي گلاب ۽ موگري جي گلن جو ڍير ڦهلائي، مصريءَ جهڙي منڙي
واز ۾ چوڻ لڳي، ’’توهين جوتش ڄاڻو ٿا نه؟ ته ٻڌايو، منهنجي هٿ ۾ ڇا
کيل آهي؟‘‘ اِئين چئي هن پنهنجو هٿ مون ڏانهن وڌايو.

هڪ ڪن ته مان، سندس گلابي پنکڙيءَ جهڙي ڪومل هٿ جي ترِيءَ
ي ڏسندو رهيس ۽ پوءِ چيو ’’ پائي واهه! هن پدما جي هٿ جون ريکائون
ه ٻڌائين ٿيون ته توکي راڄ راڻيءَ جو سک لکيل آهي. ڪو ناهوڪو راجڪمار
چي تنهنجو هٿ پڪڙيندو ۽ هن هٿ جي ريکائن موجب هڪ پُٽ ۽ هڪ
يءَ سوغات طور ڏيندءِ.‘‘

’’اون هون، توهانجي جوتش ڪوڙي آهي.‘‘ هن پنهنجو نازڪ هٿ،
نهنجي هٿ مان هٽائي ورتو. ڏکڻ وارن کي جهٽڪي سان ٻئي طرف
ڪندي هن چيو، ’’ڪوري ترِيءَ تي، ڪٿي راجڪمار جو نالو لکيل آهي؟...
جي لکيل آهي ته اُهو نالو ٻڌايو؟ ته توهان جي جوتش سچي! باقي مونکي
ه خبر آهي، ته اُهو نالو ڪهڙو آهي.‘‘ ۽ هوءَ شرمائجي منهنجي ڪمري
ان هلي ويئي.

البت تڏهن بي روزگاري منهنجي اڳيان واگهوءَ وارو وات ڦاڙي بيٺي
ئي. دل جي مهراڻ ۾ تمنائن جون ڇوليون ڇُلڪي رهيون هيون پر مان
چار هوس. نه چاهيندي به اُنهن تمنائن کي قبر ۾ دفنائي ڇڏيو. اِنهيءَ
ڙران منهنجي پتا جي بدلي ٿي ويئي. اُهي منڙيون يادون پدما جي اکين
آسون ٻڻجي رهجي ويون.

اِڇائن جي گهوڙي تي سوار، سهڪندڙ زندگي جڏهن ڪارن وارن
ان، اَچا وار ٿاهي آئي، تڏهن وري هڪ دفعو ڪيڪڙيءَ جي زمين تي
دم رکندي، اُهي گهاريل مٺا پل، منهنجي ذهن ۾ ڪر موڙي اُٿيا آهن.
پنهنجي سوٽ جي گهر پهچي حال احوال ورتو ۽ ڳالهين ۾
دما بابت پڇيو.

هن چيو ’’پائڙا، اڃا توکي اُها مستاني ڇوڪري ياد آهي؟ ڪهڙي نه
باجهي ۽ خوبصورت هئي؟ پر ويچاريءَ جو نصيب ڦٽل نڪتو.‘‘
منهنجي وات مان بي اختيار نڪري ويو ’’ ڇو، ڇا ٿيو؟‘‘

اڄ کان اٽڪل ويهارو سال اڳ جي ڳالهه آهي، منهنجا پتا تن ڏينهن ۾ سرڪاري نوڪريءَ ۾ هئا ۽ اُتي ڪيڪڙيءَ ۾ ئي رهندا هئا. مون تن ڏينهين ايم.اي. ڪئي هئي پر بيروزگار هوس. جوانيءَ جي مستيءَ ۾، وقت گذارڻ لاءِ هيڏانهن هوڏانهن جا ڪتاب، مخزنون ۽ اخبارون وٺي پڙهندو هوس. منهنجي پتا کي هن سوٽ ئي، پاڙي ۾ مسواڙي جڳهه وٺي ڏني هئي. اُن جڳهه جي ڀيڪ سامهون پدما رهندي هئي. هن جو پتا تازو ئي سرڪاري نوڪريءَ مان رٽائر ٿيو هو ۽ هنجي ماءُ، ڳوٺ جي اسڪول ۾ ماستياڻي هئي. پدما ڏاڍي موهيندڙ هئي. سُڊول سرير، سنهڙي وڏيون اکيون، ننڍي ٻار جهڙو معصوم چهرو ۽ ڪُليل رنگ ڏِسي، ڪير به هن طرف ڇڪجي وڃي.

منهنجا پتا روزي ڪاڻي آفيس هليا ويندا هئا. پدما اڪثر پوءِ ئي، اسان جي گهر ايندي هئي. هوءَ نازڪ قدمن سان اچي آهستي اسان جو دروازو کڙڪائيندي هئي. اُهو کڙڪو مان سڃاڻي وٺندو هوس ۽ دروازو کوليندي منهنجو سُواس سڳند سان ڀرجي ويندو هو. هنجي گهر پنيان، نهيل، باغيچي ۾ گلاب ۽ موگري جا اڪيچار ٻوٽا هوندا هئا، جتان هوءَ گُل پٽي کڻي ايندي هئي.

ايندي ئي هوءَ منهنجي ماءُ وٽ اچي چوندي ”آنٽي منهنجي پپا واسطي ڪجهه پڙهڻ لاءِ ڏيو نه؟“ موٽ ۾ ڪجهه جواب ملڻ کانسواءِ ئي هوءَ منهنجي ڪمري ۾ هلي ايندي هئي. اُتي جهول ۾ آندل گُل خالي ڪري مون وٽ جيڪي مخزنون، ڪتاب موجود هوندا، پُڇي اُنهن مان ڪي پنهنجي پپا لاءِ کڻي هلي ويندي هئي.

شرميلي سياءُ ڪري هوءَ تمام گهٽ ڳالهائيندي هئي. مان دروازو کوليندو هوس تڏهن به سندس اکيون ئي ڪيڪاريندي گويا چونديون هيون ”هلو، ڪيئن آهيو؟“ منهنجي ماءُ ته هنجي وڃڻ کانپوءِ اڪثر تڏو شوڪارو ڀري چوندي به هئي. ”وشال! ڪير چوندو هيءَ نازڪ ڦول جهڙي ڇوڪري، بي. اي. پاس هوندي؟ پر هنجي ماءُ تي ڇوي مُئيءَ کي پنهنجي ترجو ڪوئي ڇوڪرو ئي پسند نٿو اچي.“ مان مُهڙ ٻئي پاسي ڪري دريءَ کان سامهون واري مڪان ۾ سُڪڻ لاءِ تار تي لٽڪيل پدما جي لڏندڙ ساڙهيءَ ڏانهن چپ چاپ نهاريندو رهندو هوس.

”کير تو چوي تہ مان اڪيلي آهيان؟ منهنجو چهرو توکي اڪيلي
ﺭت جو، مُرجهايل ۽ شُڪل چهرو تو لڳي؟ تنهنجي ڏنل هٿ موجب، مان
ﺝ راٽي ئي آهيان. منهنجو راجڪمار وشالُ مون سان گڏ ئي آهي. منهنجي
يقي راڄ ۾ مان هڪ ماسترياڻي آهيان. ٻارن کي پاڙهيندي آهيان.
ﮈهن مان ٿڪجي پوندي آهيان، تڏهن اکيون بند ڪري پنهنجي ڪلپنا
ڪ ۾ پهچي ويندي آهيان. اُتي پنهنجي راجڪمار ۽ ٻنهين ٻارن سان
ﺭا پل گذاري، وري تازي تواني ٿي ويندي آهيان. ڪالپنڪ جيون جي
نهن جي، شايد توکي خبر ڪانهي. تون شايد اُنکي هڪ ڀرمَ سمجهين پر
ﻱ ڀرمَ جو بہ پنهنجو هڪ لُطف هوندو آهي. توهان جنهن کي حقيقي سکہ
ﭼئو، اُهو بہ وڏي ڀرم کان وڌيڪ ڪجهہ ڪونهي.“

پدما جون فلاسافيءَ واريون ڳالهيون ٻڌي، منهنجو وجود ٻنا وزن ۽ ٻنا
ﮑار وارو بڻجي، پدما جي اکين ۾ سمائجي ويو.

”پنهنجو مڪان وڪڻي، هنجي ماءُ پيءُ ڪنهن سني گهر ۾، سندس شادي ڪرائي پر هنجي پتيءَ جا خيال هن سان نهڪي نہ سگهيا. ڏيري ڏيري سندن وچ ۾ اڻ بڻت وڌي ويئي ۽ نيٺ هوءَ واپس پنهنجن پيڪن ۾ اچي رهي. هن وقت هوءَ ڳوٺ کان ٻاهر هڪ نئين سوسائٽيءَ ۾ ڪرائي جي مڪان ۾ اڪيلي رهندي آهي ۽ ماءُ واري اسڪول ۾ ماسترياڻي آهي.

۽ هن جا ماءُ پيءُ“، ”مون پڇيو.“

”هن جا ماءُ پيءُ تہ هوءَ پيڪي آئي، اُن صدمي ۾ ئي هڪ ٻئي پٺيان گذاري ويا.“

سوئٽ کان پدما جي ائڊريس وٺي اُن شام تي شاديءَ جي پيڙ مان چپ چاپ کسڪي، مان پدما جي گهر ڏانهن روانو ٿيس. گذريل ويهن سالن ۾ ڳوٺ جو نقشو ئي بدلجي ويو هو. ڳوٺ کان ٻاهر نهيل سوسائٽين جي جهنگل مان پدما جو آشيانو ڳولهي مون در کڙڪايو. دروازو کلندي ئي گلاب موگري جي اگربتيءَ جي خوشبوءِ سان تر،گُلن پريل- اچي گائون مان پدما جو آڪار اُپريو. هوءَ بلڪل اُهڙي ئي هئي.

”تون آيو آهين وشال؟ جيتوٽيڪ مونکي خبر هئي تہ منهنجي هٽ جي تري ڪومائجي وجي، اُن کان اڳہ هڪ ڏينهن تون ضرور ايندين.“ هنجي اکين ۾ خوشيءَ جي چمڪ هئي. منهنجي اچڻ جو عجب هنجي اکين ۾ نہ هو ’توهان‘ جي بدران بي خياليءَ ۾ هوءَ ’تون‘ چئي ويني هئي.

”وشال! هن ڪوري تِريءَ تي دل جي قلم سان، اڻ ڄاڻائيءَ ۾ تنهنجو هڪ نالو لکجي وڃڻ کانپوءِ، ٻيو نالو لکڻ مونکي نہ آيو“ پدما چيو.

پدما جي هيٺ نهاريندڙ معصوم چهري کي ٻنهين هٿن سان مٿيرو ڪري سندس پنل اکين ۾ اکيون وجهي مون چيو ”مونکي سڄي خبر آهي، تون پنهنجي تِريءَ تي جڏهن منهنجو نالولکندي هئينءَ، تڏهن مان اکيون بند ڪري مُنيون پڪوڙي، زندگيءَ جي ريس ۾، گهوڙي وانگر سهڪندو سهڪندو ڊوڙيس پئي. اُنهيءَ سهڪي تنهنجي لاءِ پيدا ٿيل موهہ جي خوشبوءِ کي، پڪيڙي چڏيو هو. اُها خوشبو اڄ سِڪُڙجي سامهون آئي آهي. تنهنجي اڪيلائي منهنجي دل کي پيڙا پهچائي رهي آهي پدما. هُهڙي نموني اڪيلي زندگي تون ڪيئن گهاري سگهندينءَ.“

”اي وشال!“ لبن تي مشڪ آڻيندي پدما چيو،

هوءِ هميشهہ اکيوٽ ڪري ڇڏيندي هئي... هئس جو پلا هڪڙو پٽ...
ڏي موهہ ۾ ڦاسي ويئي هئي.

پر پٽ جي انڌي موهہ وس هوءِ ڪڏهن مڙس سان بہ اٽڪي پوندي
ي. پٽس چوندو هئس، ”ڪرشن پٽ تون بہ ڪيتيءَ ۾ اچي هٿ وجهاءِ.“
ڪرشن جو پاسو ڪٽندي سندس ماءُ چوندي هئي، ”اڃا تہ ننڍڙو آهي،
س اڃا ۱۷ سال پورا ڪيا اٿائين. گهمڻ ڦرڻ ڏيوس. توهان تہ هاڻي ئي
ٿاهنس بوجهہ وجهڻ ٿا چاهيو.“

ڪرشن چوندو هو، ”بابا مان ڪيتي ٻيتي ڪونہ ڪندس مونکي شهر ۾
ڪو ڌنڌو ڪرائي ڏيو تہ مان توهان کي ڏسو ڪيئن ڪمائي ٿو ڏيان.“

زال جي زور ڀرڻ تي ڪرشن جي شادي ڪلياڻيءَ سان ڪرائي ويئي پر
ن جي سياءُ ۾ ڪو ڦيرو ڪونہ آيو ۽ ڪلياڻي تہ ايتري سادي سودي ۽
ٻاجهي هئي جو هن جوڪرشن کي ڪجهہ بہ چوڻ هن لاءِ ڏکيو هئو،
ممڪن هئو.

گهر ۾ خوشيون ڇانئجي ويون جڏهن ڪلياڻيءَ نياڻيءَ کي جنم ڏنو.
لو رکيائونس ڪلا. ڪرشن پڻ خوش هئو تہ هو پيءُ بڻجي ويو هئو. ڪرشن
ا ماءُ پيءُ بہ ڏاڍا خوش هئا. اڄ سالن کانپوءِ هنن جي گهر ۾ لڪشميءَ
ر رکيو هئو. پر چوندا آهن بندي جي من ۾ هڪ تہ رب جي من ۾ ٻي.
وشيءَ وچان هوُ تيرٿ ڪرڻ هليا ويا پر اُتان واپس اچي نہ سگهيا. رستي
ب حادثي ۾ ٻنهي جو موٽ ٿي ويو.

اڳيئي ڪرشن هئو ڇڙواڳہ اِنسان. ماءُ پيءُ جي وڃڻ کانپوءِ هوُ وڌيڪ
ڙواڳہ ٿي پيو. ڪيتيءَ ۾ سندس ڌيان ڪونہ هئو ۽ پٽس جي گذاري وڃڻ
نپوءِ تہ سڄو ڏينهن گهر کان ٻاهر رهڻ لڳو. جيئن چوندا آهن
ڏي خرار بہ کٽيو وڃن تيئن ڪرشن جي حالت ٿيڻ لڳي. هڪ ڏينهن
لياڻيءَ چيس، ”ٻڌو ٿا؟“

”ڇا آهي؟“ جواب جو نوع ٻڌي ڪلياڻي سهمجي ويئي. تڏهن بہ
قت ڪٺي ڪري چيو، ”هيئن ڪيترا ڏينهن هلندو؟“

”آهين تہ آخر ڳوناڻي نہ؟ تو مان ڇا ملندو. ڏنئہ بہ اها نياڳي ڏيءُ
ڪا منهنجي ماءُ پيءُ کي کائي ويئي. ٻڌ ڪلياڻي تون منهنجي ڪجهہ
لڳين. مان تہ توسان امان ۽ بابا جي زور ڀرڻ تي شادي ڪئي هئي.

ڳوناٽي

-ڪنعيالال گوپلاڻي

ڳوٺ جي هر ڪنهن جي زبان تي فقط هڪ ئي ڳالهه هئي... هر چونڪ ۽ بزار ۾ فقط هڪ ئي ڳالهه هئي... جتي به ماڻهو گڏجن اُتي فقط هڪ ئي ڳالهه هئي... جتي به زالون ٽلهن تي ويهي ڳالهيون ڪن اُتي فقط هڪ ئي چرچا جو وشيه هئو... هرڪو هڪ ٻئي کي ائين ٻڌائي رهيو هئو يا هڪ ٻئي کان پڇي رهيو هئو ياڻي ٻڌاءِ... پيڻ ٻڌاءِ.. ڪلياڻيءَ جو مڙس ڪرشن ۽ خانچند جي زال خوشبو ڳوٺ ڇڏي ڀڄي ويا آهن... ڪنهن کي پتو نه آهي ته ٻئي ڪٿي آهن... ويچاري ڪلياڻيءَ جو ڪهڙو حال ٿيندو.

ها ويچاري ڪلياڻي... ان جو ڪمائيندڙ مرد ڪرشن جي عورت سان ڀڄي ويو هن جو ڇا ٿيندو؟ ڇا ته ڪلجڳ آيو آهي ياڻي... اڄ جا شادي شده مرد به ڪيترا نه عياش ٿي پيا آهن... اڙي پيڻ اڄڪلهه جون زالون وري ڇا ۾ گهٽ آهن... اهو به يڳ هئو جڏهن راڻوڻ جي بند ۾ رهندي سيتا ماتا کي اگني پريڪشا ڏيڻي پيئي هئي... پر ڀڳوان رام هڪ ڌوٻيءَ جي چوڻ تي سيتا جو تياڳ ڪيو جو هوءَ راڻوڻ جي بند ۾ رهي آئي هئي ۽ اڄ جو زمانو ڇا تهآيو آهي پنهنجي پتي خانچند کي ڇڏي خوشبو پرائي مرد سان ڀڄي ويئي آهي.

ٽي سال اول ڪلياڻيءَ جي شادي ڪرشن سان ٿي هئي. ڪلياڻي ويچاري سادي سودي ڳوناٽي نار هئي. هن جو سڀاءُ بلڪل صاف ۽ شانت هئو. ڏيکاءُ ۾ پڻ ويچاري موچاري هئي. ايترو پڙهيل به نه هئي. ڳوٺ ۾ جيڪي به چار درجا پڙهيا... هن جي شادي ڪئي ويئي هئي ۽ ڪرشن چتر هوشيار ۽ ڏيکاءُ جو سندر شرير جو پريل... مئٽرڪ تائين پڙهيل هئو پر آزاد ماڻهو. پٽس ٻي ڳوٺ ۾ سٺي ڪيتي هئي. پيءُ محنت ڪري سٺو پئسو ڪمايو هئو. ماڻس پڙهيل ڪونه هئي پر گهر جي سار سنڀال رکڻ واري پنهنجي پتيءَ جي مددگار هر ڳالهه ۾ ها ۾ ها ملائڻ واري... پر ڪرشن ۾ سندس انڌو موهه هئو. هوُ سڄو وقت دوستن سان پيو گهمندو هئو

❊ ❊ ❊ ❊ ❊

ڳوٺ جو شاهوڪار ڪرشن جي گهر ۾ پرويش ڪيو ۽ ڪلياڻيءَ کي
خاطب ٿيندي چيو، ”ڪلياڻي تنهنجي مڙس ويندي ويندي پنهنجا
يت مون وٽ گروي رکي ويو آهي ۽ انهن جي عيوض مون کان لک رپيا
ڌارا وٺي ويو آهي.“
”ڇا؟“ ڪلياڻيءَ کي جهٽڪ ڇرڪ نڪري ويو.
”ها ڪلياڻي. هي کيت هاڻي منهنجا آهن. شاهوڪار جي هٻڇي نظر
ڪرشن جي کيتن تي هئي. هو ڪلياڻيءَ کي گهوري نهاري رهيو هئو. هن
جي نظر ڪلياڻيءَ جي جوڀن تي پڻ هئي. هو اڳتي وڌيو ۽ ڪلياڻيءَ جي
رير تي پنهنجون نظرون کتائي رکيون.
”شاهوڪار جيڪڏهن توکي کيت کپن ته کڻي وٺ، پر ائين نهار نه.“
”اڙي ان ۾ ڇا آهي. ها هاڻي ڪرشن ته هليو ويو... يڇي ويو خوشبوءِ
سان گڏ. تون هي کيت بچائي سگهين ٿي هڪ شرط تي ته تون منهنجي
ٿي رهندينءَ.“
ڪلياڻي آپي کان ٻاهر نڪري ويئي ۽ شاهوڪار جي منهن تي ڀرپور
چمات وهائي ڪڍي.
”تون ڇا ٿو سمجهين شاهوڪار... شاهوڪار جيڪڏهن تون شاهوڪار
آهين ته پنهنجي گهر آهين. مان پتورتا اِستري آهيان ۽ مان ڪڏهن اهو
سوچي به نٿي سگهان. مان پنهنجي ڪرشن جي ست ۾ رهندس. کيت
تنهنجا آهن تون کڻي ڇڏ. مان محنت ڪري پنهنجو پيٽ پالي سگهندس
سمجهئه شاهوڪار هليو وڃ شاهوڪار نه ته وڏيڪ بيعزتي ڪنديسانءَ.“
”ڪمذات ڪتان جي.“ شاهوڪار هن کي گار ڏيندي چيو، ”مان به
ڏسان ٿو ته توکي هن ڳوٺ ۾ رهڻ ڪير ٿو ڏئي.“
۽ ان وقت ڪلياڻيءَ جي گهر وٽ سيٺ کانچند پهتو هئو. هن سڀ
ڏي ورتو هئو. هن شاهوڪار کي چيو، ”ڪم ذات تون آهين يا هيءَ
ڪلياڻي. شاهوڪار بهتر اهو اٿيئي ته هتان هليو وڃ نه ته ڳوٺ ۾ رهڻ
تنهنجو ڀاري ٿي پوندو.“
”ڇا تون به هن ڪمذات جو پاسو کڻي رهيو آهين؟ عجب آهي جنهن

باقي تون نہ مونکي ڪڏهن وٽي آهين ۽ نہ ڪڏهن وٺنديں۔ ٻڌائي تو ڇڏيائين مون جهڙي هيري لاءِ تون آهين ڪونہ. مان ڪنهن پريءَ سان شاديءَ جا سپنا ڏنا هئا ۽ مون کي ملي وئينءَ تون ڪاري ڪوجهي ۽ موچاري.''

ڪلياٽي ويچاري چا چوي. تڏهن بہ هن نئڙت سان چيو هئو، ''ڪهڙي بہ آهيان ڪاري آهيان يا ڪوجهي آهيان پر آهيان تہ توهان جي نہ.''

''منهنجي... منهنجي مان تہ هڪ ڏينهن شهر هليو ويندس ۽ اُتي ڪنهن پريءَ سان شادي ڪري ڇڏيندس.''

ڪلياٽي ويچاري چا چوي... هوءَ تہ سهمجي هلي وئي.

* * * * *

جن ڏينهن ۾ ڪلياٽي شادي ڪري آئي هئي تڏهن خانچند بہ شهر مان خوشبو کي شادي ڪري وٺي آيو هئو. خانچند پئسي جي زور تي شادي رچائي سگهيو هئو. هن وٽ اڪيچار ناڻو هئو. ايندڙ ست پيڙهيون کائن تڏهن بہ نہ کٽي ايترو ناڻو. پر خانچند اچا ساماڻو مس تہ سندس ماءُ پيءُ گذر ڪري ويا. اڪيچار ناڻو هن جي هٿ ۾ اچي ويو پر شاهوڪار هوندي بہ هن کي ڪو ٻانهن ڏيڻ لاءِ ڪوئي تيار نہ ٿيو ڇاڪاڻ تہ هوُ ڪنجوس ۽ هوشيار تہ هئو پر رنگہ روپ جو بلڪل ڪارو ۽ بيڊول چهري وارو شايد رات جو ڪو ڏسي تہ ڊپ لڳي وڃيس. ان ڪري عمر وڌندي رهيس پر شادي ڪونہ ٿيس. شادي نہ ٿيڻ ڪري هوُ ويڳاڻو گذارڻ لڳو. ڪن خوشامد خورن هن کي شهر وڃڻ لاءِ صلاح ڏني ۽ پئسن جي زور تي خوشبوءَ کي خريد ڪري هن سان شادي ڪرائي ڇڏيائون. هوُ خوش ٿي ويو ۽ پنهنجي ونيءَ کي وٺي پنهنجي ڳوٺ واپس پهتو ۽ خوشيءَ ۾ نہ پيو ماپي پر انهن ٽن سالن ۾ نہ خانچند ۽ خوشبو جي دل ملي سگهي... نہ ئي من ملي سگهيو ۽ نہ ئي هنن جو شرير ملي سگهيو.

* * * * *

اترپت من... اترپت شرير... خوشبوءِ کي بيحال بڻائي ڇڏيو... ڪرشن جي اترپت واسنا... بنهي اترپت آتمائن کي نزديڪ آندو... اچا بہ ويجهو آندو ۽ ٻئي هٿ ۾ هٿ ملائي ٻچي نڪتا... ڪيڏانهن، ڪنهن کي بہ خبر نہ آهي...

”ها ڪلياڻي.“ کانچند بلڪل شانتيءَ سان چيو.

”نيڪ آهي توهان کي پراشچت ڪرڻو آهي تہ پلي ڪريو پر اُن ۾ پنهنجو ڪهڙو لاڀ آهي. مان پراشچت ڪرڻ کان روڪڻ واري ڪير آهيان؟“

”ڪلياڻي ان سان تنهنجو لاڀ آهي، ان ڪري مان هتي آيو آهيان، مهرباني ڪري منع نہ ڪجانءِ.“

”مون کي سمجهہ ۾ نٿو اچي. پر ٻڌي ڇڏ کانچند جيڪڏهن تو ڪا اهڙي جهڙي ڳالهہ ڪئي تہ...“

ڪلياڻيءَ کي اڌ ۾ ڪٽيندي کانچند چيو، ”ڪلياڻي ائين نہ آهي. مون فيصلو ڪيو آهي تہ مان تنهنجي ڌيءَ ڪلا کي گود وٺڻ ٿو چاهيان. ڪلا جي پالنا پوشڻ، هن جي پڙهائي وغيره، ڪلا جي شاديءَ تائين جو خرچ مان پريندس ۽ منهنجي مرڻ پڄاڻان هوءَ ئي منهنجي سموري ملڪيت جي وارث ٿيندي. ڪلياڻي مهرباني ڪري مونکي نراش نہ ڪجانءِ“ ۽ هن پنهنجي ڪڙتي جوپلاند ڪلياڻيءَ اڳيان ڦهلائي ڇڏيو.

ڪلياڻي يڪ ٽڪ نگاهن سان چپ چاپ هن کي ڏسندي رهي. هن جي اکين ۾ اچرج ڦهلجي ويو هئو. هوءَ ڇا جواب ڏئي. هن جي نہ ڪرڻ جي همت ڪونہ هئي. اکيون هن جهڪائي ڇڏيون ڄڻڪ هن کانچند جي ڳالهہ سويڪار ڪئي هئي.

※ ※ ※ ※ ※

ان ڳالهہ کي ويهہ سال گذري ويا.

هڪ رات جو ڪلياڻي پنهنجي گهر مو اڃا مس سمهي هئي تہ در تي کڙڪو ٿيو. کڙڪو ٻڌي هوءَ ڇرڪجي ويئي ۽ سوچڻ لڳي تہ هن ڪمهلي وقت هنجي در تي ڪير ٿو ٿي سگهي. هوءَ گهر ۾ اڪيلي هئي. ڪلا کانچند جي گهر رهيل هئي. هفتي ڪن کانپوءِ ڪلا جي شادي موهن سان ٿيڻ واري هئي. شاديءَ جي ڪري سانگي ڪلياڻي بہ کانچند جي گهر ويئي هئي ۽ اُتان ڪم پتائي گهر آئي هئي. هوءَ پنهنجي سوچ ۾ پئجي ويئي.

پنهنجو ڪورس پورو ڪري ڪلا شهر کان موٽي هئي.

جو مڙس تنهنجي زال کي پچائي ويو آهي، ان جو پاسو تو ڪٽين؟''

''ها شاهوڪار ان ۾ هن جو ڏوہ ڪهڙو آهي؟ ڏوهہ جيڪڏهن آهي تہ ڪرشن جو آهي. پر هن جو بہ ڪهڙو ڏوهہ. ڏوهہ آهي منهنجو شاهوڪار.''

ڪلياڻي آواڪ ٿي ويئي. چپ چاپ کانچند کي ڏسندي رهي. ''ها شاهوڪار ڏوہ منهنجو آهي... منهنجي پئسي جوآهي... منهنجي ڏن جي مد جو آهي. مان بہ مدمست هاٿيءَ وانگر اڳتي وڌندو رهيس. اهو نہ سوچيم تہ مدمست هاٿيءَ جي پيرن هيٺان ڪيترائي جيتامڙا ڪچلجي مري رهيا آهن. ڇا هاٿيءَ کي خبر پوندي آهي؟ ۽ منهنجي بہ حالت اهڙي ئي آهي. شاهوڪار ان ڪري هليو وڃ. ڌن جو ايمان نہ ڪر، نہ تہ ڪٿي تنهنجي بہ حالت مون جهڙي نہ ٿئي.'' کانچند ڳالهائيندي سهڪڻ لڳو ۽ شاهوڪار نفرت آميز نگاهن سان پهرين ڪلياڻيءَ کي ڏٺو ۽ پوءِ کانچند کي ڏٺو. هن جي اکين ۾ نفرت جا اُلا ٻري رهيا هئا. وري بہ ڌمڪي ڏيندي چيائين، ''ڪلياڻي مان توکي ڏسي وٺندس.'' ۽ پير زمين تي ٺوڪيندو اُتان هليو ويو.

* * * * *

کانچند کي ڪلياڻيءَ پاڻيءَ جو گلاس آڻي ڏنو. هن جو چت ڪجهہ شانت ٿيو ۽ اکيان وڏي کٽ تي ويهي رهيو. ساهي پٽڻ لڳو.

''ڪلياڻي.'' هن آهستي چيو، ''ٻڌ مان سچ ٿو چوان جڏهن کان خوشبو ڪرشن سان ڀڄي ويئي آهي، ان ڏينهن کان مان جيترو سوچيندو رهيو آهيان، رات ڏينهن... مان جيترو گهرو سوچيان ٿو، اوترو ئي پاڻ کي قصوروار سمجهان ٿو. ڇا هن ڪرڙوڌ عمر ۾ خوشبوءِ سان شادي ڪرڻ واجب هئو؟ ڪلياڻي اهو سوال اُن وقت هئو، ڇاڪاڻ تہ مان اُن وقت ڌن جي گهوڙي تي چڙهيل هئس... مستيءَ ۾ هئس... ڌن تہ اڄ بہ آهي پر ان جو مد لهي چڪو آهي. هاڻي لڳي رهيو آهي تہ اهو منهنجو ڏوهہ هئو.. گهور اپراڌ هئو... ۽ هن جو ڀڄي وڃڻ ئي واجب هئو. مان ائين ڪونہ ٿو چوان تہ ڀڄي وڃڻ لاءِ هن جي پسندگي ڪرشن واجب هئو پر مون کان پنهنجا پلوَ آجا ڪرائڻ لاءِ مان هن کي ڏوهہ نٿو ڏيان. جيڪو ڪجهہ ٿيو آهي، ڪلياڻي مان ان جو پراشچت ڪرڻ چاهيان ٿو.''

''پراشچت؟'' ڪلياڻيءَ کانچند جي منهن ۾ نهاريو.

ـ مون خوشبوءِ سان پڇي تنهنجو، ڪلا جو سچي ڳوٺ جو، سچي سماج جو
وهہ ڪيو آهي. فقط ڏوهہ نہ گناهہ ڪيو آهي جيڪو معاف ڪرڻ جي لائق
ـ آهي پر مان ڇا ڪريان. خوشبوءِ...''
هن ڪي وچپر ڪٽيندي ڪلياڻيءَ شوخ نظرن سان ڪرشن ڪي نهاريندي
لخ آواز ۾ چيو، ''ان بي‌حيا نرلج عورت جو نالو منهنجي اڳيان نہ ڪڻ.
ان ان نالي کي وساري ڇڏيو آهي. مون کي فقط پيار آهي تہ پنهنجي
يءَ سان... مون کي ان تي ناز آهي پر تنهنجي پتاپڻي جي ڪري مون
ي فخر آهي ان پلي اِنسان تي... کانچند تي جنهن جي ڪلا پريم جي
ڪري هوءَ اڄ سکي ٿي ويئي. خبر اٿيئي هفتي کان پوءِ هن جي شادي
هي.''
''ڪلا جي شادي... ڇا منهنجي ڌيءُ ايڏي وڏي ٿي ويئي آهي.''
''ها پر هوءَ توهان جي ڌيءُ نہ آهي. کانچند جي ڌيءُ آهي. جيئن
ڪرشن جي ماءُ يشودا نہ پر پالڪ ماتا جسودا هئي. جيئن ڪرشن جي پيءُ
واسديو نہ پر هنجا پالڪ پتا نند هئو تيئن ڪلا جي ماتا مان نہ آهيان يا
پتا توهان نہ آهيو پر اسان واسديو ۽ ديوڪيءَ وانگر ڇڏيندڙ ضرور آهيون
پر سچي ماتا بہ کانچند آهي تہ سچو پتا بہ کانچند. اسان ٻنهي پنهنجا
حق وڃائي ڇڏيا آهن. پر....'' ڪلياڻي هن جي منهن ۾ تڪڻ لڳي.
''پر ڇا؟ مان سمجهي ويس تہ تون اهو پڇڻ ٿي چاهين تہ مان اڄ ٢٠
سالن کانپوءِ هتي ڇو آيو آهيان. سچ ٿو ٻڌايانءِ مان هن سنسار مان تنگ
ٿي چڪو آهيان. مان هي سنسار تياڳہ ڪرڻ چاهيان ٿو. پر منهنجي آتما
مون کي سکہ سمهڻ نہ ڏنو... منهنجي آتما مون کي ڦٽڪار وجهندي رهي
آهي... جيئڻ جي اِڇا نہ هوندي بہ مان من ئي من ۾ فيصلو ڪيو تہ مان
توکان معافي وٺان... پنهنجي ڌيءُ کان پنهنجا گناهہ بخشايان ۽ پوءِ مان
سکہ سان هي سنسار ڇڏي سگهندس. منهنجي من تي ڀاري بوجهہ آهي...
دل ۽ دماغ پريشان آهن. مان توکان... ڪلا کان... سيٺ کانچند کان
معافي وٺي ڪنهن نامعلوم طرف وڃڻ چاهيان ٿو.''
رات گذري چڪي هئي. ڪڪڙن ٻانگہ ڏيڻ شروع ڪئي هئي ۽ سڄو
ڳوٺ پنهنجي نت نيم ۾ مشغول ٿيڻ شروع ٿي ويو هئو.

☼ ☼ ☼ ☼ ☼

”ممي منهنجي ڪاليج ۾ مون سان گڏ موهن نالي ڇوڪرو پڙهندو آهي. اسين ٻئي سٺا دوست آهيون. مان هن سان شادي ڪرڻ چاهيان ٿي. تون منهنجي ماءُ آهين جيئن تون چوندينءَ تيئن ڪندس. مان ڇا ڪريان مان منجهي پيئي آهيان.“ ڪلا چيو هئو.

”منهنجي ڊيئڙي مان ته آهيان اٽپڙهيل ڳوناٺي. مون کي ڪابه خبر نه پوندي. تون خانچند جي ڌيءُ آهين تون ان کان ئي پڇ ته توکي ڇا ڪرڻ گهرجي. هاڻي منهنجي نه پر خانچند جي ڌيءُ آهين. جنهن توکي پالي پوسي پڙهائي پڙ ڪيو آهي.“ ڪلياڻيءَ نردوش ڀاو سان چيو هئو.

ٻئي ڏينهن خانچند جي گهر ڪلا ويئي هئي ۽ خانچند هن کان سڀ اتا پتا پڇيا هئا ۽ هن ٻئي ڏينهن ئي صبح جو پڇا ڳاڇا ڪئي هئي. هو موهن سان به گڏيو هئو. هن جي ماءُ پيءُ سان به گڏيو هئو. موهن جا عالمي ويچار، هن جي ماءُ پيءُ جا شاندار آچ'ر-ويچار ڏسي ٻڌي ڏاڍو خوش ٿيو هئو. هن ڪلا ۽ موهن جي رشتي تي مُهر هڻي ڇڏي هئي. پر مُهر هڻڻ کان اڳ هن ڪلياڻيءَ سان به ڳالهه ڪئي هئي. ڪلياڻي خوش هئي اڄ هن جو سپنو پورو ٿيو هئو ته ڪلا وڏي پڙ تي ويئي هئي ۽ هن جي شاديءَ جي پڪ ڪئي ويئي.

در تي وري ڪڙڪو ٿيو.

ويچارن جي مالها ٽٽي پيئي. لڙکڙائيندڙ قدمن سان هوءَ کٽ تان اُٿي. هن بتي ڪئي ۽ در کولي ڇڏيو. در تي هڪ شخص ڏسي هوءَ منجهي ويئي. ”ڪلياڻي!“ آواز ٻڌي هن کان ڇرڪ نڪري ويو. آواز سڃاتل هئو.

”توهان؟“ هن سوالي نگاهن سان گهوري هن جي منهن ۾ نهارڻ لڳي.

”ها ڪلياڻي مان ڪرشن، تنهنجو پتي ۽ ڪلا جو پتا. ڇا اندر اچڻ لاءِ به نه چوندينءَ.“ ڪرشن بلڪل آهستي چيو.

”جنهن ڏينهن توهان بنا سوچ سمجهه جي مون کي ڇڏي خوشبو سان ڀڄي ويا ان ڏينهن کان توهان مون کي پتني ڇوڻ جو حق وڃائي ڇڏيو آهي ۽ ان ڏينهن کان توهان ڪلا جا پتا ڇوڻ جي لائق به نه رهيا آهيو.“ ڪلياڻيءَ ممڪمتا سان چيو.

”پر ائين ڇوڻ سان مان ڪلا جو پتا منجي ته ڪونه ويندس. مڃان ٿو

حلفنامو

- ڀڳوان اٽلاڻي

مان سرلدل ڀولارام آتمايماني، عمر 67 ورهيه، سرنامو في الحال نامعلوم، پٽ- ننهن جي اٽوٽندر - گُفتن سان بي عزت محسوس ڪرڻ ڪانپوءِ ٻڍا آشرم ۾ رهڻ هليو آيو هيس. ٻڍا آشرم جو ماحول، رهواسين ۽ بندوبست ڪرڻ وارن جو وهنوار ۽ اِنتظام ڏسي مونکي اَحساس ٿي ويو ته پنهنجن جي هوندي به پراون جي وچ ۾ رهي هر روز جنهن ذهني تڪليف کي ڀوڳي رهيو آهيان، تنهنجو مُول سبب مان پاڻ آهيان. تنهنڪري هن قسمنامي معرفت مان اَعلان ٿو ڪيان ته

1. هنکان پوءِ ڪڏهن آتمايماني تخلص اِستعمال نه ڪندس.
2. ننهن حئڻ جي ناتي توهانجي عمر مونکان اڌ کن مس هوندي. سهري حئڻ جي حق ۽ عمر ۾ تفاوت سبب مان توهانکي 'تون' چئي سڏيندو رهيو آهيان، آئينده ڪڏهن اَهڙي گستاخي نه ڪندس. توهانکي فقط 'توهان' چوندس.
3. توهانجو چوڻ واجب آهي ته ٽيٽيهن - چوٽيهن سالن جا ٿي ويا آهيو ۽ منهنجي ڪري توهانکي شانتي نصيب نه ٿي آهي. ڄاڻي ٻجهي توهانکي اَشانت ڪرڻ جي ڪوشش ڀلي ڪڏهن نه ڪئي هجي پر توهان چئو ٿا ته اَڻڄاڻائيءَ ۾ هيءَ جرم مونکان ضرور ٿيندو رهيو آهي. آئينده ڪڏهن به توهانجي شانتيءَ ۾ خلل وجهڻ جي ڀل ڪري وجهان ته بروقت چئي، ٽوڪي، دڙڪو ڏيئي، کن پڪڙي يا جنهن به نموني توهانکي مناسب لڳي، ٻُنجو ڏيندا. يقين ڪندا، مان ٻيو دفعو اُها چوڪ نه ڪندس.
4. توهانجي ۽ منهنجي پٽ وچ ۾ ڇڪ تاڻ يا ڳالهه ٻولهه بند رهڻ جو سلسلو ڪڏهن لمبو ٿي ويندو آهي. سمجهندي به ته اِهي جُزا زال-مڙس ۾ پيار کي پختو ڪندا آهن، مان بيوقوف ! ڏيرج

هفتو گذرندي دير نہ لڳي. اڄ ڪلا جي موهن سان شادي هئي. کانچند پنهنجي گهر وٽ وڏو ماندو ٻڌايو هئو. شهر کان آيل ڪاريگر مٺائي ناهي رهيا هئا... ڪي روٽي ناهي رهيا هئا... کانچند خوشيءَ وچان هيڏانهن هوڏانهن ڊڪون ڊوڙون پائي رهيو هو.

موهن جي ڄڃ کانچند جي دروازي تي اچي پهتي. ڌام ڌوم سان شادي ٿي ويئي. وداڻيءَ جي ويلا ويجهو اچڻ لڳي. کانچند ماتا ۽ پتا جو رول نباهيو هئو... هن جي دل جي منشا اڄ پوري ٿي هئي. هن پنهنجي ڪنيا ڪلا جو ڪنيا دان ڪيو هئو. هو پنهنجن ڪپڙن ۾ نہ پيو ماپي.

ڪلا کانچند کي پاڪر ۾ جهلي اکين مان گنگا جمنا وهائي رهي هئي ۽ ان مهل کانچند موهن ۽ ڪلا جي پاڪر ۾ ترڪيو. موهن ۽ ڪلا هن کي گود ۾ بچائي ورتو ۽ پنهنجي گود ۾ سمهاري ڇڏيو. هن جي اکين ۾ گنگا ۽ جمنا روپي بہ قطرا ٿمجي ويا هئا... ۽ هن جي چپن تي عجيب مسڪان هئي. ڊاڪٽر اڳيان اينديء هن کي مرت ظاهر ڪيو. فقط ايترو چيو، ”کانچند اڄ ڪنيا دان جي خوشي نہ جهلي سگهيو آهي. وڏي خوشيءَ وچان هن جي دل جي دڙڪن بند ٿي ويئي آهي.“

تڏهن ڪلا چيو هئو، ”منهنجي پتا کانچند جي موت تي ڪوبہ رئندو نہ. مان بہ نہ روئندس. مان اڄ اعلان ٿي ڪريان تہ پتا طرفان مون کي مليل سموري ملڪيت مان هن ڳوٺ کي دان ٿي ڪريان ۽ هن ڳوٺ ۾ بابا جي نالي هڪ عاليشان آشرم نهندو جتي اناٿ ٻارن ۽ اناٿ ابلائن جي پرگهور ورتي ويندي ۽ ان آشرم جي سيوا منهنجي ڳوٺاڻي ماءُ ڪلياڻي ڪندي.

۽ زور سان ڪرشن پيڙ مان ٻاهر نڪري آيو ۽ زور سان چيو ”سيٺ کانچند جي“ ۽ سڄي پيڙ ”جئہ“ جي ناد سان آسمان گونجائي ڇڏيو.

اَهڙين ڳالهين ڏانهن اِشارو به نه ڪندس.

7. زمانو بدلجي ويو آهي. سڄو بدن ڍڪڻ وارا ڪپڙا هاڻي نه پائبا آهن. مڊي، جينس-ٽاپر، اِسڪرٽ-بلائوز جهڙيون پوشاڪون نه پائڻ واريون ڇوڪريُون ۽ زالون پوئتاهيون ٿيون مڃيون وڃن. هر وقت گهر ۾ هوندو آهيان. تنهنڪري توهان چاهيو تڏهن به مونکان لڪائي پائي نٿا سگهو اهڙا ڪپڙا. پائيندا ته منهنجي نظر پوندي. اِهي ڪپڙا پائي ڪو غلط ڪم نٿا ڪيو. وقت جي رفتار کي سمجهي مونکي اُهڙ ئي احساس ٿي وڃڻ کپندو هو. پر سات بزرگ جڏهن طنز ڀريل فقرا ۽ گهائيندڙ نظرون اوتيندا هئا ته ڪڏهن ڪڏهن وهڪري ۾ وهي ويندو هئس. يقين ٿو ڏيارايانو ته آئينده توازن رکندس ۽ توهانجي پاتل ڪپڙي-لٽي کي اَهميت نه ڏيندس.

8. فئشن روز ٿو مٽجي. ڪپڙا، چمپلون ۽ سئنڊل سالن جا سال پائڻ جي ڳالهه سوچڻ هاڻي ممڪن نه آهي. ٻن-ٽن جوڙي وٺڻ ۽ سئنڊلن سان ڪم هلائڻ وارن کي ڪمتر ٿو سمجهيو وڃي. سماج ۾ اُتون ويهون ٿا. حيثيت قائم رکڻ لاءِ ضروري سامان خريد ڪرڻ کان نٿو بچي سگهجي. نوان ڪپڙا، چمپلون، سئنڊل ايندا ته پهرين ورتل ساڳيون شيون جمع ٿينديون وينديون. پراڻي سامان جو ڍير ٿو لڳندو وڃي، اِهو سوچي زماني سان گڏ نه هلڻ بيوقوفي آهي. هاڻي اِها ڳالهه مونکي چڱيءَ طرح سمجهه ۾ اچي ويئي آهي، ڇا ٿو خريديو وڃي، جيڪو خريديو ٿو وڃي تنهنجي ڪيتري گهرج آهي، اَهڙن مدعن کي جنسان منهنجو سڌو يا اَڻسڌو واسطو آهي يا نه آهي، تِن کي پنهنجن ويچارن ۾ ڪڏهن جڳهه نه ڏيندس.

9. سرگرم زندگيءَ ۾ ملڻ جلڻ وارا منهنجي قد جيترا هئا. نوڪريپيشا شخص جو دائرو اُن وقت، اڄ جيان شان شوڪت وارو نه هوندو هو. گهر جو چمڪندڙ چهرو، رنگ-روغن، فرنيچر، اي-سي، فرج وغيره ڪنهنکي ضروري نه لڳندا هئا. لڪين رپيا مهنو

نہ رکي سگھندو آهيان. اُڇي پنيان پوندو آهيان. منهنجي بيصبري توهانکي زال مڙس جي شخصي معاملن ۾ دخل اندازي لڳندي هوندي. لڳڻ بہ گھرجي. نتيجي طور ڪيترا دفع بِر تي توهان چئي بہ ڏيندا آهيو تہ غلط مان نہ آهيان، توهانجو پٽ آهي. سمجھايوس. مونکي ڇو ٿا گنهگار سمجھو توهان هيل تائين مان هِن عادت کان لاچار رهيو آهيان. آئينده اهڙن موقعن تي مان خاموش رهندس. پنهنجن مسئلن کي حل ڪرڻ جي لحاظ کان توهان ٻيئي خوب سمجھدار آهيو. توهان ٻنهين جي وچ ۾ مان ڪڏهن نہ ايندس.

5. گھر لاءِ ضرور سامان جو بندوبست ڪرڻ جي ذميداري توهان پاڻ تي هموار ڪئي آهي. اَهڙا موقعا گھٽ ايندا آهن جڏهن تيل، صابڻ، ٽٿپيسٽ ۽ شيونگ ڪريم جهڙيون ننڍڙيون شيون گھر ۾ نہ هجن. اِنهن مان ڪجھہ ختم ٿيندو آهي تہ مان اڳواٽ توهانکي ٻڌائي ڇڏيندو آهيان. شايد منهنجي لهجي ۾ اَهڙو ڪجھہ آهي جو منهنجي ڏنل ڄاڻ توهانکي شڪايت جهڙي محسوس ٿيندي آهي. هڪ ڏينهن تيل، صابڻ وغيره اِستعمال نہ ڪندس تہ آسمان نہ ڦاٽندو. رٽاير ٿيل آهيان. طئشده وقت تي ڪيڏانهن وڃڻو نہ پوندو آهي. شيونگ سوپ يا بليڊ نہ هوندءِ ۽ ٻہ-چار ڏينهن ڏاڙهي نہ لاهيندس تہ خاص فرق نہ پوندو. توهانکي پتو آهي تہ مونکي اِها ڳالہہ سمجھڻ کپي تہ منهنجو صاف سٿرو نظر اچڻ توهان سيني جي سماجڪ ڇبيءَ لاءِ ضروري آهي. ڀروسو ڪيو تہ آئينده پنهنجي ننڍي يا وڏي ڪابہ گھرج توهانجي سامهون پيش نہ ڪندس. توهانجو پاڻئي ڌيان ويو تہ نيڪ آهي، مان توهانکي ڪجھہ نہ چوندس.

6. گنجي ڦاٽي پئي آهي، ڪڙتو پجامو پائڻ جهڙو نہ رهيو آهي. ڪپڙا ڌوٻي نہ سگھيا آهن. ڪنهن وجه سان ڌوتل ڪپڙن تي اِستري نہ ٿي آهي. مونکي سمجھڻ گھرجي تہ گھر گرهستيءَ ۾ اِهي ڳالهيون اَهميت نٿيون رکن. پاڻ تي پورو ضابطو رکي آئينده

ڪندا تہ توهان پاڻ گهرائيندا. اهڙن موقعن تي منهنجو پاڻمرادو ٽپي پٽو توهانکي نہ وڻندو آهي. مان سمجهي ڪري بہ ناسمجهن جهڙو وهنوار ڪندو آهيان. آئينده جيستائين توهان وٽان سڏ نہ ايندو، مهمانن جي وچ ۾ نہ ويندس، ڪمرو بند ڪري گهٽ آواز ۾ ٽي.وي. ڏسندس يا سمهي پوندس. توهان چاهيندا تہ اوتري دير گهر کان ٻاهر هليو ويندس ۽ تڏهن موٽندس جڏهن گهر جي سامهون هڪ بہ ڪار بيٺل نہ هوندي

12.روز نهڻ واري ڪاڌي ۾ گهڻ وڌ مرچ مصالح هر ڪنهن گهر ۾ هلندا آهن. مهمان اچڻا هوندا آهن تہ سندن ذائقي جو خيال رکڻو پوندو آهي. پيٽ ۾ الثر آهي. تنهنڪري مرچ وڌيڪ هوندا هئا تہ مان خاموشيءَ سان ڪاڌو ڇڏي اُٿي ويندو هئس. ٿوري گهٽي جلن مونکي برداشت ڪرڻ گهرجي. برداشت ڪرڻ جي اُميد ٻارن مان نہ، وڏن مان ئي رکي سگهجي ٿي. مرچن جي تک زبان سهي سگهي يا نہ، روٽي ڇڏي ڪڏهن نہ اُٿندس. آئينده سواد، پسند، مرچ يا اِن قسم جي ڪنهن سبب سان ٿالهي ڇڏي نہ ويندس.

13.وڌندڙ عمر ۾ حواس تي ضابطو رکڻ ضروري آهي. ڦل، سڪا ميوا، مٺائي، پزا، ڪٽليٽ، برگر، جهڙيون چيزون جي مزو ڏيڻ واريون چيزون من ۾ لالچ پيدا ڪن تہ اُن ۾ ڦاسڻ نہ گهرجي. نہ خواهش ظاهر ڪرڻ کپي ۽ نہ نظرون بچائي ڪنهن خاص شئہ کي وات ۾ وجهڻ جي ڪوشش ڪرڻ گهرجي. سڄي عمر سڀ ڪجهہ کاڌو پيتو آهي. سواد کان وڌيڪ اَهم صحت آهي. آئينده من جي لالچ سبب يا سواد جي چار ۾ ڦاسي اهڙي ڪا چيز نہ کائيندس جنهن جي ڪري توهانکي پريشان ٿيڻو پوي، نہ آئينده ڪا اهڙي جهڙي ڪامنا من ۾ پيدا ٿيڻ ڏيندس.

14.گهر جي ياتين لاءِ ڪيترو ڪاڌو تيار گهرجي، اِنجو سهي تخمينو ممڪن نہ آهي. ياچي، ڦلڪا، چانور ڪُتي پون تہ روٽي کائڻ وارن کي وڌيڪ خراب ٿو لڳي. تنهنڪري ڪٽنب جي گهرج کان وڌيڪ

پڳهار وٺڻ وارن کي اڄ اُٺٽي ويهڻي ته تنهنجي انوسار رکڻي تي پوي. وڏو ۽ سنو مڪان، مهنگي لگزري ڪار، ڏيکاءُ، سڀ ڪجهه زندگيءَ جو حصو بڻجي ڳڻ هلندو آهي. هوائي جهاز يا ريل جي اي.سي. درجي کان گهٽ ۾ سفر ڪرڻ سان سماج ۾ حيثيت ۽ رسوخات تي خراب اثر ٿو پوي. ڇڱي ۽ تعلق سگهارا هوندا ته بهتر نوڪريءَ حاصل ڪرڻ سولو ٿي ويندو. هر ٻئين سال گهر جي سامان، فرنيچر، پڙدن، اِنٽيرير کي بدلي فيسلفِٽ ڪرڻ سان به سماج ۾ حيثيت وڌي ٿي. جن هستين کي دعوت ڏيئي، ڊنر لاءِ گهرائجي ٿو، ڪيريئر جي لحاظ کان اهو فائدي مند آهن. آئينده اهڙو ڪجهه نه ڪندس يا ڇوندس جنهن سان توهانجي سماجڪ حيثيت ۽ تعلقاتن تي خراب اثر پئجي سگهي ٿو يا اُنهنکي ڇيهو رسي سگهي ٿو.

10.توهانجي عمر زندگيءَ جو ڀرپور مزو ماڻڻ جي آهي. ڪِٽي پارٽيون، سير سپاٽا، پڪنڪ، سنيما وغيره جو مزو جيڪڏهن توهان وٺو ٿا ته اربع خطا نٽا ڪيو. ڇوٽين-ڇهين مهني هڪ دفعو هفتي ڏهن ڏينهن لاءِ ٻاهر گهمڻ ٿا وڃو ته نيڪ ٿا ڪيو. مونکي ڪڏهن ٻاهر روٽي کائڻي پيئي يا لنگهڻ ڪيڏو پيو ته مري نه ويندس. ٽفن سينٽر جا ڦلڪا نٽا ڇبجن يا نٽا پچن ته ڪو پهاڙ نه ڪرندو. فقط ڪجهه ڏينهن جي ڳالهه هوندي آهي. توهانجي موٽڻ کانپوءِ سڀ ڪجهه نيڪ ٿي ويندو آهي. جيڪي زندگي جي چڪا آهن، تياڳ جي نالي تي اُنهن لاءِ پنهنجن سکن کي قربان نه ڪرڻ گهرجي. مان زندگي ڀوڳي چڪو آهيان. توهانکي خوش ڏسي مونکي خوش ٿيڻ کپي. آئينده ڀُل ۾ به توهانجي خوشيءَ جي آڏو نه ايندس.

11.توهان مهمانن کي گهر ۾ گهرائيندا رهندا آهيو. گهر ۾ رهڻ وارن بزرگن کي سمجهڻ گهرجي ته اهڙن موقعن تي بي سبب سيني جي وچڀر اچڻ نيڪ نه آهي. حليمائيءَ جون حدون ۽ اُهن حدن جي وستار جو فيصلو توهانکي ڪرڻو آهي. ضرورت محسوس

ڪي ڪُسنگت کان بچائڻ جي لاِءِ ۽ ڪجهه قاتل ۾ تنگ قاسائڻ جي عادت گڏجي مونکان هڪ اَهڙي پل ڪرائي هئي، جنهنکي توهان ڪڏهن معاف نه ڪندا. ٻار نشو ڪيو. ڪرڪيٽ تي سٽو هنيو. هتان-هتان پاري وياج تي اوڌر ورتي. چئني طرفن کان ڦاسي وڃڻ کانپوءِ پلي گهر ۾ سڀ ڪان اڳيرهن ڄاڻ مونکي ڏني هجو پر مسئلي مان ڪيس ٻاهر ڪڍڻ جي پهل مونکي نه ڪرڻ کپندي هئي. ٻار کي پروسي ۾ ڪٽي مون وستار سان معاملو سمجهو. جن دوستن سان گڏجي نشو ڪيو هئائين، اُنهنسان پاڻ وچ ۾ ڳالهايم. جن سان سٽو هنيو هئائين، اُنهن سان پاڻ وچي ڳالهايم. اُنهن سان رابطو قايم ڪيم. جنڪان اوڌر ورتي هئائين، انهنکي ڊيڄاريم- ڌمڪايم. ٻار کي سمجهائي، وچن وني، قرضدارن جي دپ ۽ دٻاوَ کان آزاد ڪري پلي مون سڀ ڪجهه ٺيڪ ڪري ڇڏيو هجي پر واردات کان پوءِ سنديش اِهو ويو ته هن گهر ۾ مان ئي سڀ ڪجهه آهيان. ٻين سيني جي حيثيت منهنجي سامهون ٻُڙي آهي. توهان معاملو پوليس ۾ ڏيئي پيا سگهو. مونکي پتو آهي، توهان ۾ ايڏي طاقت آهي. منهنجي قدم توهانکي نيچو ڏيکاريو. ايشور نه ڪري، وري ڪڏهن اهڙي نوٻت اچي. پر آئينده سماج جي سامهون توهانکي نيچو ڏيکارڻ جي حماقت ڪڏهن نه ڪندس.

17.هرهڪ بزرگ کي گهر ۾ پنهنجي ضرورت ثابت ڪرڻ گهرجي. ٻارن کي پڙهائڻ گهرجي. سبزي ۽ سودو-سلف آڻڻ گهرجي. اي.سي.، ڪولر، گيزر، فرج، واشنگ مشين، نل ۽ بجلي وغيره لاءِ مسترين جو بندوبست ڪرڻ گهرجي. ننڍين وڏين گهرجن جو پاڻئي خيال رکڻ کپي. اِهي سڀ ڪم مان ڪري پيو سگهان. نه ڪيم. هٿ وجهائڻ ته پري رهيو، بوجهه بڻي رهيس. آئينده هي سڀ ڪم مان من لڳائي ڪندس. مون حساب ۽ سائنس پڙهيا آهن. اڳتي توهانکي ٻارن کي ٽيوشن لاءِ نه موڪلڻو پوندو. هنن کي مان پاڙهيندس.

روئي ناهي توهان سٺو ڪم ڪيو. تعريف ڪرڻ جي جڳهه تي نڪ کي موڙو ڏيئي مان نيڪ نه ڪندو هئس. تيار ڪاڏو بچيو ته فرج ۾ ويو. ٻه-ٽي ڏينهن ڪتب نه آيو. سيني کي پتو آهي ته صفائي ڪرڻ واريون، باسڻ-ٻهاري واريون، فرش اُگهڻ واريون ۽ ڏوبياڻيون ڪاڏي جون بچيل کچيل شيون وٺڻ ۾ اَجڪلهه ڪيترا نخرا ٽيون ڪن. آخر ڪاڏو خراب ٿي ويو ۽ ڪچري جي دٻي ۾ ڦٽو ڪرڻو پيو ته اِن لاءِ توهانکي ڏوهه نٿو ڏيئي سگهجي. ايندي هوندي سُڪڻ ڪانپوءِ ٻه ڦلڪن مان ديسي گيهه جي سڳنڌ! وهندي هوندي پاچين ۾ وڏل تيل جي ڏار! چاٽي-ٻجهي ته توهان گهر جو نقصان ڪندا نه آهيو. ڪنهن کي حق نه آهي توهان نسبت ڇڱو لڱو سوچڻ جو. متان بربادي لڳڻ واري اَهڙي ڪنهن نقصان جي ڳالهه کي آئينده مان زبان تي ته ڇڏيو، من ۾ ٻه اچڻ نه ڏيندس.

15.هر ڪنهن ڏاڏي ڏاڏيءَ جي دلي خواهش هوندي آهي ته سندن پوٽا-پوٽيون سنسڪاروان هجن. وڏا ٿي پنهنجو ۽ ڪٽنب جو نالو روشن ڪن. تنهنڪري هوُ کين اِخلاقي سکيا ڏيڻ جي ڪوشش ڪندا آهن. رامايڻ، مهاڀارت ۽ پنچتنتر جون ڪٿائون ٻڌائيندا آهن. ڳالهه-ٻولهه ۾ سهجتا سان سداچار سيکاريندا آهن. مناسب وهنوار جا طور-طريقا ٻڌائيندا آهن. اِنڪري ٻارن سان ڏاڏي-ڏاڏيءَ جي ويجهائپ وڌندي آهي. ٻارن کين پسند ڪرڻ لڳندا آهن. ڏاڏي-ڏاڏيءَ جون ڪيتريون ڳالهيون اَڄڪالهه ۾ جڙون ڇمائڻ لڳنديون آهن. مونکي سمجهه ۾ اچي ويو آهي ته اِخلاقي سکيا، رامايڻ وغيره جون آکاڻيون ۽ هندوُ شاسترن جي سُستي موجوده دور جي ضرورتن کان ٻارن کي پري ٽيون ڪن. نئين يگه جي تقاضن جي مقابلو اِنهن هٿيارن سان نٿو ڪري سگهجي. آئينده مان ٻارن سان اهڙو وهنوار ڪندس جنهن سان هوُ مونکي ناپسند ڪرڻ لڳندا ۽ منهنجي پاسي ۾ اچي نه سگهندا.

16.ڪجهه تجربيڪار هئڻ جي اَيمان، ڪجهه پنهنجيءَ سنتان

ڪنهن جو ڏوهه؟

-سروج گوپال پارواڻي

پنهنجو پاڙو ڇڏڻ سڄو سارو مهنو گذري ويو هئو ۽ وري نئين گهر ۾ Set ٿيڻ ۾ به وقت ٿو لڳي. نئون سامان گهرجي مطابق آڻ، ڪوٽ واڊ جون شيون آڻ، چوندا آهن ته ''چاڪ چوي جو لائي ڏس شادي چوي ڪري ڏسُ'' اڄ وڏا اِهي پهاڪا ڏيندا هئا ته سمجهندا ڪونه هئاسين پر هاڻي جڏهن اِهي سڀ ڪم ڪريون ٿا ته احساسُ ٿو ٿئي ته وڏن جا ڪا چوڻي سوچي سمجهي ناهي ۽ چئي هئي، وري هن وقت مائر، ٿي به محتاجي پاڻ کان ايترو ڪم ٿئي ڪونه ته اُنهن جو به بندوبست ڪر ۽ وري مايون به ڏسنديون ته شاندار گهر اٿن ته ڪم جو ريٽ به اهڙو ئي ٻڌائينديون. مطلب ته زندگيءَ جي هر ضرورت جو ريٽ وڌندو ٿو وڃي.

نئين گهر ۾ سٽنارائڻ جي پوڄا ڪيم ته سوچيم جنهن پاڙي ۾ مان زندگيءَ جا 25 سال گذاري آيس اُنهن کي پرساد ته ڪارايان ۽ پنهنجن ساهيڙين سان به ملي اچان.

گهر جي ڪم مان فارغ ٿي آيس پنهنجن پراڻين گهٽين ۾ ته گوپي ٽي ئي پاڇي واريءَ وٽ گڏجي ويئي، پاڇي ونڻ پلجي ويئي ۽ ائين ڇي گلي ملي جڻ ورهين کان وِڇڙيل گڏيا هئاسين. ڏاڍي ڏُک مان وراپا ڏيڻ لڳي ته اسانکي اڪيلو ڪري ويئي آهين. هر هر تنهنجي در ي نِهاري ڇئون ته اِجهو ٿو در کُلي ۽ موهني ٻاهر ئي اچي پر بيلي نڪو اُهو ر کُلي نه موهني ٻاهر اچي. اڄ مس مس اَسان جي ياد آئي اٿيئي.

ڇا مان توهانکي پلجي ويئي آهيان؟ نه ته پلا جتي زندگيءَ جا سُهڻا ونهري 25 سال گذاريم، هيتريون ساهيڙيون ناهيم سي ڪڏهن سرنديون. ته اچان خبر به ڪانهي ته پير ۾ ڪير ٿو رهي.

اَسانجو آواز ٻڌي دُروءَ گهر مان ئي رڙ ڪئي ''گوپي ڪنهن سان يئي ڳالهائين ۽ ڳالهيون ته ڏاڍيون سٺيون پيئون ڪريو. مون سمجهو ته وهنيءَ سان پيئي ڳالهائين پر سوچيم موهني وري هاڻي ڪٿان آئي؟

18. توهان جا ٻار سان سنڌيءَ ۾ نه ڳالهائيندا آهيو ته مان ٽوڪا ٽوڪي ڪندو آهيان. ڪيترا دفعا ته غير سنڌين جي سامهون به مان توهان سان سنڌيءَ ۾ ڳالهائيندو آهيان. مونکي سمجهه ۾ اچي ويو آهي ته هاڻي اسان سنڌ ۾ نه، ڀارت ۾ ٿا رهون. سنڌي-سنڌي ڪندا رهنداسين ته نه سماج جي مکيه ڌارا ۾ پير ڄمائي سگهنداسين نه سماج ۾ جوڳي جڳهه حاصل ڪري سگهنداسين ۽ نه تڪي ڇتاپيتيءَ جي هن يڳ ۾ ٻارن کي مقابلي لاءِ تيار ڪري سگهنداسين. مان آئينده فقط هندي يا انگريزيءَ ۾ ڳالهائيندس. ڪڏهن به سنڌي ڀاشا، سنڌي سڀيتا ۽ سنڌيت جي پرچار نه ڪندس.

مان سرل دل پولارام ڏينهن اڄ مهنو چالو سال مؤجود پوري هوش حواس سان درست دماغي حالت ۾ هن حلفنامي تي صحيح ٿو ڪريان جيئن سند رهي.

(سرلدل پولارام) ضامن

بقلم خود صحيح هڪ : ڀرپور ڪوشش جي باوجود ڪو بزرگ ساٿي صحيح به : هٿ صحيح ڪرڻ لاءِ تيار نه آهي.

هئاسين. ان وقت ڇوڪري وڌ ۾ وڌ گرئجويٽ هوندي هئي. پر مئٽرڪ ڪي به ڪو گهڻ مانُ ڪونه هئو. پر اڄوڪيون ڇوڪريون سمجهن ٿيون ته سڀ لهي چڙهي اسان تان ٿو، اسانجون وڏيون Arthdoc آهن جن کي صحيح جيون جيئڻ نٿو اچي.

اڳي شاديءَ وقت ماءُ ڌيءُ کي سکيا ڏيندي هئي ته، ڌيءُ ساهرن جي پيٽ تي هلجانءِ. پر اڄ شايد ڌيءُ کي ماءُ اها سکيا ڏيڻ بند ڪري ڇڏي آهي. سرلا رايو ڏيندي چيو.

پيئرون وقت جي بلهاري آهي، اڄوڪيون سسون جڏهن نهر هيون ته سسن جا ظلم سنا هئن، مجال آهي جو سس جي حڪم ڪانسواءِ ڪو قدم کڻن، سارو ڏينهن گهرو ڪم ڪندي سندن جيون گذرندي هئي، وڏيون آکيون انهن جا ڪاڏا، مهمان به هر هنڌ هڪيا ٽڪيا حاضر هوندا هئا پر نهن اُنهن جي چاڪري ڪرڻ لاءِ منهن گهنجائي اِهو ناممڪن هئو پر هاڻي اهڙو وقت آهي جو مهمانوازي به ننهن جي رايي سان ڪرڻي تي پوي.

سرلا چيو اسانجون سسون هيون ته پيا اُنهن کان ڏڪندا هئاسين مجال آهي جو صبوح جو دير سان اُٿون. هر ڪم جو مقرر وقت هوندو هئو، سنان ڪرڻ کان اڳ ته رنڌڻي ۾ به نه گهڙندا هئاسين. سيني جي اُٿڻ کان اڳ پنهنجي ڪِرت پوري ڪري رنڌڻي ۾ ويهي چانهه ناهي سيني کي ڏيئي پوءِ نيرڻ جي تياريءَ کي لڳندا هئاسين ۽ وري نيرڻ ۾ سيون پٽاٽا، پيهون دال پوري، سيرو، ڪُنيءَ جهڙيون چيزون ڪاڌيون هونديون هيون. اڄوڪيون نيرڻون ته بٽر ٽوسٽ، آمليٽ وغيره ڪونه هوندو هئو ۽ وري هينئر نُهرن کي پهرين Bed Tea کپي پوءِ پيپر پڙهڻ ڇا جا نيم ڇا جون ڳالهيون اِنڪري اُنهن کي خوش رکڻ لاءِ سس کي گهرو ڪم ڪرڻ لاءِ ساڻس Adjust ڪرڻو پوندو آهي.

موهنيءَ سوچيندي چيو پر اَهڙو ڦيرو ڇو آيو آهي؟ اِن ۾ ڏوهه ڪنهنجو ڇئجي؟ اَسان جي نئين جنريشن جو يا اَسانجو؟ اِن تي ويچار ڪرڻو پوندو. هڪ مثال مون وٽ به آهي منهنجي پاڙي ۾ ڪملا آهي اُن سان به ڪجهه ويڌن آهي. اُن جي نونهن ٽوسٽ ناهي ته بريڊ جا ڪنارا ڪٽي ۽ اُهي ڪنارا Dust Bin ۾ اُڇلي اَسين اَن جو اپمان سمجهندا

تون ٻاهر اچ تہ خبر پوئي، ڪنهن سان پيئي ڳالهيون ڪريان، ها موهنيءَ سان ئي تہ ڳالهايان پيئي، گوپيءَ کلندي چيس.

سپنا تي لهين ڇا؟ موهني وري ڪٿان آئي؟ هوءَ نئين گهر ۾ وڃي پلا اسانکي ڇو ياد ڪندي؟ دروُ ٻاهر ايندي ڳالهائيندي آئي ۽ موهنيءَ کي ڏسي وائڙي ٿي ويئي تون! سچ پچ اچ پڳوان کان ڀيو ڪجهہ ڳهران ها شايد اُهو بہ ملي وڃي ها، اچ اچانڪ توکي ياد پئي ڪيم.

شُڪر ۾ ياد ڪيئہ؟

اڙي ها ڪالهہ شام جو ريڊيو پروگرام آيو ”جيڏين جي گڏجاڻي“ تہ سوچيم توکي ٻڌايان تہ تون اِهو پروگرام تيار ڪندينءَ خبر اٿيئي Topic ڇا آهي؟

ڇا؟

جنريشن گئپ جا مسئلا.

ايتري ۾ سرلا ببلوءَ کي اِسڪول بس ۾ چڙهڻ لاءِ نڪتي. موهنيءَ کي ڏِسي سِڪ سان ڀاڪر پائيندي چيائين تہ مون سوچيو هاڻي موهني اَسانکي ڇو ياد ڪندي؟ نئين پاڙي ۾ نيون ساهيڙيون، نئون ماحول پيدا ڪندي.

موهنيءَ پيار مان چيس ٻڌو ڪونہ اٿيئي Old is Gold سو توهين ڪيئن وِسرنديون؟ پنهنجي دِل کان پڇو توهين ڇو تيون ياد ڪريو ۽ ڇو تہ مان توهانکي ياد ٿي ڪريان. اَسان جي دِل جون تارون هڪٻئي سان جُڙيل آهن.

سرلا اڌ ۾ ڪٽيندي چيو اسين تہ ڇڏ پر بار بہ توکي ڏاڍو ياد ڪندا آهن ڇون آنٽي ڪيترو نہ سٺو سنسڪار ورڪشاپ هلائيندي هئي، اسانکي سٺن سنسڪارن جي ڄاڻ ڏيندي هئي سنيون سُٺيون آکاڻيون ٻڌائيندي هئي. اڙي اِتي ئي بيهي ڳالهيون ڪنديون؟ هلو منهنجي گهر ۾ هلي محفل مچايو.

سڀ گڏجي دروءَ جي گهر ويٺيون. موهنيءَ کي دروءَ ڪانٽريڪٽ ڏيندي پڇيو هيءُ وري ڪهڙو Topic آهي ؟

موهنيءَ سمجهائيندي چيس، اچ اِن جنريشن گئپ، نونهن ۽ ساهرن جي وچ ۾ وڏو مسئلو پيدا ڪري ڇڏيو آهي. اڄڪلهہ اسين بہ ڪونہ

آهيون سو آئيندھ ائين نہ ٿئي اِنڪري بريڊ جا ڪنارا ڦيرين ئي ڪُتي سُڪائي اُنهن جو پائوڊر ۾ ٺاهي ڊبليءَ ۾ رکي ۽ جڏهن پتاٽي ٽڪيون ٺاهين تہ اُن پائوڊر ٽڪي پوري تري ۽ ڏاڍي Chrispy ۽ سوادي ٿيندي آهي. سندس نهن کي اِها ڳالهہ نہ وڻي ۽ سس کي بريڊ جا ڪنارا ڪٽڻ کان منع ڪيائين، سس چيس ٺيڪ آهي تون ئي ڪٽ پر اُهي Dust Bin ۾ ڦٽي نہ ڪر هاڻي هڪ ڪنارا ڪٽي هڪ دفعو رکي پليٽ ۾ ۽ ٻہ دفعا ڦٽا ڪري Dust Bin ۾ سس جي پيٺ تي چوي تہ مونکي وِسري ويو، هاڻي ٻڌاءِ تہ سس ويچاري ڇا ڪري؟ وري اُها ڇوڪري ساهيڙين ۾ هُلائي تہ تنهنجي سس پڪي آهي، ڪنجوس آهي. اڳي وڏا چوندا هئا تہ ”زال اُها جا ڪٽي مان ٻہ ڪٽا ڪري“ مرد ڪمائي اچي تہ اُنجي ڪمائي مان سهيڙ ڪري هاڻي توهين ٻُڌايو تہ اڄوڪين ڇوڪرْين مان اَهڙي آشا رکي سگهجي ٿي؟

دروءَ چيو هينئر وقت اهڙو اچي ويو آهي جو ٻہ ڪمائين ۽ ٿي کائين ۽ اسانجو وقت هئو تہ هڪ ڪمائيندو هئو تڏهن ئي آڪهہ پلجندي هئي. اڄ جون ڇوڪريون نوڪري ٿيون ڪن تہ گهر ائين ٿيون هلائين. ”اَنڌن آندو ڪتن چٽيو“ جي سس گهر ۾ ڪجهہ سنڀالڻ لاءِ رکي تہ هر ڳهت وڏائيءَ لاءِ جوابدار اُنکي ٺهرائين ۽ هوءَ ويچاري گهر بہ سنڀالي ٻار بہ پالي ۽ مٿان احسان تہ مان سس کي سنڀالي ويٺي آهيان.

گوپيءَ چيو پائي گهر ۾ شانتي رکڻ لاءِ وڏن پنهنجي زبان تي ڪنٽرول رکيو آهي اجاين جهڳڙن کان دور رهڻ لاءِ هنن سموري واڳہ ٻارن کي ڏني آهي تہ گهر تر توهانجا آهن جيئن کپيوَ تيئن هلايو ۽ اُنجو فائدو وٺي ننڍين وڏن کي Dominate ڪيو آهي. اڳي جڏهن نونهن گهر ۾ شادي ڪري ايندي هئي تہ سس سندس هٿ ۾ گهر جون چاٻيون ڏيندي هئي تہ جنهن سهيڙ سان اڄ تائين مون هيءُ گهر هلايو آهي تيئن هلائڻ هاڻي تنهنجي جوابداري آهي، پر نُهرن ۾ جوابداري کڻڻ جي ڪا آشا نٿي رکي سگهجي.

من تہ چوان ٿي اڳيون وقت سٺو هئو جنهن ادب، اخلاق ۽ سهيڙ هئي جنهن هر ڪٽنب ۾ سک شانتي ۽ ٻُڌيءَ جو واس هئو پر هاڻي اُهو ماحول ئي ڪونهي ضرور اِها اسانجي ڪمزوري آهي.

महक

अदबी मख़ज़िन











Mahak

2012